ПОВЕРЖЕНІ ІДОЛИ

У2
П42

УПОРЯДНИК
КОСТЬ ПОЛОННИК

До збірника ввійшли
кращі твори українських
радянських письменників
антирелігійного
спрямування.

П $\frac{70500-038}{М205(04)-76}$ 44—76

Павло Тичина

ЗРОСТАЙ, ПРЕЧУДОВНИЙ СВІТЕ!

I

Ой то не грім у хмарах там гуляє,
то не з гори спадає шум-вода,—
то весело гримить-перегримляє
радянська славна сила молода!

Іде вона шляхами, берегами;
що віджило,— зміта, як бурелом;
щоб чудо в нас творить! — та не богами,
а розумом людини і трудом.

І чудо створено — супутник в небі.
І чудо явлено — де цілина.
Назад течуть річки вже по потребі,
й вода пісок пустинь перетина...

Питали силу нашу: — Де ти? Де ти? —
та й перестали. З сорому. З стида.
Стрімкий політ космічної ракети,—
о, скільки сили в ньому і труда!

Кибальчича дерзання в нім озвалось
і розмах Ціолковського робіт.
По Леніну ми діяли — і сталось! —
ми вийшли в зоряний незнаний світ.

Людина в нас диханням повним дише,
нових довершень у труді шука...
Життю для бога все стає тісніше —
і він в печери, в закутки тіка...

Де пройде сила наша — пречудові
в житті людини зміни постають:
з'являються нові слова у мові,
незвичні в музиці акорди чуть.

В людських відносинах поміж собою
приходять риси комунізму дня.
Не димкою туманно-голубою,
а контуром окреслено знання.

Як після сходу сонця зірка рання,
хоч згасла, в пам'яті стоїть ясна,—
так в нашім русі світобудування
й традиції на допомогу нам.

Традиції пов'язуєм не сліпо,—
лиш ті, де правди в них звучить сурма.
Ученням Леніна — не смолоскипом —
присвічуєм туди, де висне тьма.

Ти, сило наша, світлосяйна сило!
Твоєю ж це косою узяло
й бур'ян старого світу покосило,
ще й борозну по ньому провело...

Зростай же, добрий, пречудовний світе!
Вогонь чуткий, з-під молота іскрись!
А ти, життя — рясне, широковіте,—
все вверх берись, до сонця, вгору, ввись!..

Ой то не грім у хмарах там гуляє,
то не з гори спадає шум-вода,—
то весело гримить-перегримляє
радянська славна сила молода!

Зростай, пречудовний світе!
Обличчя — прекрасне твоє,
новою моральністю вмите
все людство з неволі встає.

На спраглій землі африканській,
в Європі і в Азії чуть:
— Кінець тиранії поганській!
Свободи хай дні потечуть!

А двох же Америк народи,
і Куби, й малих островів
гукають: — Ти сій — будуть сходи!
Нас Ленін уже розбудив!

*Як трудно часами, як трудно
розквітнуть, мов повная квіть.
Гадюки ж бо діють підспудно,
слабких хоч на час отруїть.*

*Гнобителю й злій ненажері
у тьмі люд тримати б, у млі.
Та вже розчинилися двері
на волю народам землі!*

*Ми сильні, ми дужі, відпорні,
для деспотів ми ж тільки гній?
І білі, і жовті, і чорні,—
єднаймося, друзі, на бій!*

*Князьки нам кричать: — На коліна! —
Хай знають дияволи тьми:
в нас друг є — Радянська країна,
де правда керує людьми.*

*Скидайте пиху, мільярдери:
народ вас за горло бере.
Він трактором нашої ери
і пам'ять про вас заоре.*

*Нам радісно — Всесвіт вирує...
Мовчи, мільярдерівська знать!
Життям тільки правда керує,
а правду ж нам треба піднять.*

*Моє дорогеє Сучасне,
радянська ти сило нова,
з тобою ніщо не погасне —
ні труд, ні вогненні слова!*

*З тобою живу я, щасливий:
в душі моїй слово густе.
Засієм Майбутнього ниви —
й моє, може, там проросте.*

*Співай лиш од серця, правдиво,
хай творчий тече в тобі ток...
Збагнеш ти Сучасного диво:
плановість у ньому й стрибок.*

В людей, що до праці гарячі,
учитися кожному з нас —
краси богатирської вдачі,
умінню розмірювать час.

Науці я спів зачинаю:
відбила ж у Космос замок.
В епохи глибінь поринаю,
освітлююсь сонцем думок.

Сучасне... яке величезне!
В нім першість труду — не мечам.
Що твориш для Людства,— не щезне:
сучасному все я віддам.

Ненáвиджу душі дволичні:
як в бій — то вже в бій, не тікать.
Лиш Партії Комуністичній
співаю і буду співать.

А ворог хоч як хай лякає —
нам вгору ж, а мертвим униз.
Вже світле до нас наближає,
якому ім'я — Комунізм.

РАНІШЕ ГОВОРИЛИ:
«КОЖНИЙ ЗА СЕБЕ, А БОГ ЗА ВСІХ»,
І СКІЛЬКИ ГОРЯ З ЦЬОГО ВИЙШЛО.
МИ СКАЖЕМО:
«КОЖНИЙ ЗА ВСІХ,
А БЕЗ БОГА МИ ЯКОСЬ ОБІЙДЕМОСЬ».

В. І. Ленін

Дмитро Бузько

ДЖЕРЕЛО СВ. ПАСКИ

Господь бог Саваоф благосно простяг руки над сільською церквою. З його хвилястої бороди звисав униз ланцюг, темний вгорі і золотавий внизу від вечірнього променя, що вдерся крізь незачинену браму й перетворював немудрі скляні оздоби панікадила на феєрію найкоштовніших самоцвітів.

Вже давно скінчилася вечірня відправа, й задиркувате цвірінькання горобців угорі, що заплуталися в Саваофовій бороді, вільно шугало відгомоном весни в порожній церкві, де в сутінних кутках ніби застигли сірими тінями скорботні великопосні співи.

Панотець Микола молився.

Похилившись перед іконою «Моління про чашу» над жертовником, він словами любові й покори намагався затамувати свої думки, сьогодні незвично сумні й бентежні.

Його сірі, по-дитячому наївні й лагідні очі підводилися до образа того, хто все панотцеве життя був йому за «провідну зорю», за «маяк у житейських бурях».

— Господи, ти знаєш, що над усі страждання на землі найтяжче сумнів? Нехай же обмине мене ця чаша,— шепотіли його уста, а непокірні думки все верталися до того, що бентежило його душу...

Чи ж міг він гадати, що його «прості серцем» темничани так раптом покинуть його, свого пастиря? Бо ж на відправу сьогодні майже ніхто не прийшов.

Хіба ж не віддав він їм усе своє життя? Замолоду зрікся блискучої кар'єри й закопався в глухому селі серед предковічних борів. Удівець бездітний, він гадав, що знайшов свою долю в службі вічній, ідеї благості й любові, воскрешаючи легенду про первісних християн.

Тяжко було перші роки. Самітно. Його темна паства, придушена злиднями, не розуміла проповіді про вічне. Але поволі панотець намацав стежку до прадідівських заповідей, що міцно вкоренилися в цій глушині. Бігли роки, й він, відрізаний від культурного життя, непомітно

для себе перейнявся темною селянською вірою, сумішшю забобонів і релігійного навіяння, й залищив свої змагання про те, щоб його паства розуміла «глибоку правду божого слова», ревно дбаючи лише про обрядність, що була, він це бачив, утіхою-відпочинком у тяжких одноманітних днях селянської надмірної праці й злиднів.

До лагідного панотця звикли. Шанували його за просте й порядне життя. Любили, як люблять байкаря-ворожбита, що вміє навіяти мрії забуття...

І коли меч історії розірвав завісу предковічного гніту, що нею запнуте було людське життя від очей темничан, панотець Микола все ж зумів якось зберегти нейтралітет у тій борні, яка почалася навіть у селі Темному.

Ті, що тепер відходили від старої сільської церковки, де так гарно й урочисто вмів панотець відправляти службу божу, й купчилися навколо колишньої зборні, а тепер «канцелярії» з прапорцем на жердині, про панотця Миколу говорили:

— Він — тихий. Нехай собі живе поки...

— Тихий він, лагідний, аж надто,— казали й ті, що тепер щільніше коло церкви єдналися й хотіли б мати панотця за прапор, за проводиря своїх змагань, та ба...

— Про цей випадок треба було б іншого панотця,— сердито міркував титар, Хома Гордійович, колись перший господар на селі, сидячи на приступках паперті та позираючи в бік убогого темничанського сільбуду, де тепер розгорталася та сама подія, що так збентежила панотцеву душу.

Хома Гордійович підвівся, пішов до вівтаря, збудивши кам'яну тишу порожньої церкви своїми гомінкими кроками, й похмуро сказав:

— Батюшко, час уже зачиняти браму.

Панотець слухняно скинув із себе єпітрахиль і пішов за титарем.

Відтоді як у Темному зорганізувалася церковна рада й на чолі її став титар, панотець звик слухатись його. Той розумів свою владу. Але ж сьогодні не наважувався сказати своїх думок панотцеві.

«Не може він цього зробити, й не варт його затягати в цю справу»,— міркував він, мовчки пропускаючи панотця крізь браму. Справа ця припала йому на думку, коли він на паперті чекав на кінець панотцевої молитви. Він задивився був на далекий на узгір'ю гай. Згадав про джерело того гаю. Ще згадав, що вода в тому джерелі не проста.

Давно вже помічали темничани, що вона гоїть людину, коли в неї болить «усередині». А це недавно в Темному відкрили лікарню й молодий лікар, дослідивши джерельну воду, просто сказав, що вона цілюща...

«Може, все ж сказати?» — вагався Хома Гордійович, пораючись коло величезної іржавої колодки на брамі.

Тим часом Микола задумливо дивився на сільбуд, що в його дворі в сутемряві вечора вовтузився народ і час од часу спалахувало чудне синє проміння.

«Ніби пекельне»,— мимоволі подумав Микола, але в цю мить упізнав — чи це йому тільки здалося, що впізнав — коло кіноапарата світле й радісне обличчя Олени, доньки сусіда сліпого Сая, рудого велетня, що йому гази на війні попсували очі.

Батьківське ніжне почуття зворушило панотцеве серце. Як померла Саєва жінка й мала Олена стала сиротою, він узяв її до себе, виплекав, навчив і ще торік радів разом із Саєм, коли комнезам виврядив її до міста вчитися далі.

Вчора вранці Олена приїхала додому. Так просто й щиро, ніби забула, що Микола — панотець, розповіла вона йому, своєму вихователеві, радісну новину: вона виклопотала в місті, щоб до Темного приїхало кіно. Кіно приїде й показуватимуть антирелігійну картину «Легенду про воскресіння Христове».

Збентежений панотець розпитав дівчину про зміст картини. Вона знала її напам'ять,— цілий місяць готувалася до виступу про неї, і охоче розповіла все панотцеві.

— Чекай-но, Олено, це ж...— почав був панотець і запнувся.

Що міг він їй сказати? Що це неправда?

Поки дівчина розповідала йому, він не так слухав, як стежив за нею. Її негарне, але любе й сміливе обличчя пахтіло завзяттям молодості. Ясно-руде буйне волосся, здавалося, горіло над її впертим лобом. Панотець не впізнав своєї вихованки, ще рік перед тим ніби тихої й лагідної, як він сам. Місто вдихнуло якесь нове життя в цю кремезну дівчину й розбуркало її приспані сили.

І раптом Микола, несподівано для себе, згадав своє власне юнацтво. В його мізку, що припав пилом цих загублених у глушині років, знялися бентежні думки,— ніби повернулося те далеке й забуте, від чого він утік на село.

Він і сам знав усе те, про що розповідала Олена. Ще в семінарії, не покладаючися на «богодухновенне» пояс-

нення суперечностей святого письма, що давав під час своїх нудних лекцій, коли більшість семінаристів тишком гуляла в карти, старенький професор богословія,— Микола, тоді мрійний, задумливий юнак, тікав потай до міської книгозбірні й там, знаючи німецьку мову, читав учені розвідки про релігію.

Він знав, що легенду про Христа, його народження і життя, смерть і воскресіння євангелісти сплели на підставі древніх пророцтв та поганських міфів і через те так багато в євангелії суперечностей та очевидної неправди.

Він вивчив також твори про походження цієї легенди: від культу єгипетського Озіріса, через вавілонського Мордуха, фінікійського Адоніса, фрігійського Атіса аж до Христа. А під усім цим прадавній міф — хлібне зерно, що вмирає, зрізане серпом, що його ховають у землі, а за три місяці воно воскресає, рятуючи своєю «смертю» людину від страждань голоду...

Панотець, дивлячись у сірі Оленині очі, пригадав світлі хвилини пізнання цих мудрощів і далі — муки сумнівів, що їх він хотів був потім розвіяти вищою богословською наукою в духовній академії і, не подолавши, втік од них сюди, в село Темне.

Він думав, що вже приспав їх навіки. Такі ж недоречні були вони тоді, за часів його молодості,— такі самітні, нікому не потрібні. І диви — тепер його вихованка, проста сільська дівчина, що лише рік училася на робітфаці, вільно черпає ту мудрість, що тоді належала лише обраним... Навіщо ж він намагався її забути?

Закрутилися вихором панотцеві думки. І як він раніше не примітив, що вже зрушило з мертвої точки навколо його життя? О, які ж бентежні й незвичні були вони, його думки, сьогодні цілий день. Він гадав, що молитва притамує їх. Але ж ні...

— Диявольське навожденіє,— кашлянувши, сказав коло нього Хома Гордійович. Він уже з хвилину стояв поруч, поклавши все ж посвятити отця в ту справу, що він її гадав затіяти, і це надумав свої перші вступні слова.

Панотець докірливо глянув на нього.

— Вони теж добра народові хочуть,— відповів він із серцем, сам не знаючи, кого він розумів під цим «вони» — чи тих, хто надіслав до Темного кіно, чи Олену з кіномеханіком, і додав: — Тільки не гаразд так зненацька руйнувати старі підвалини моралі, не збудувавши наперед нових.

І пішов...

Хома Гордійович не зрозумів мудрих слів. Він лише здвигнув плечима: не треба, й без тебе, батя, впораємося.

— Тільки ж не докоряй, як потім ми тебе з парафії...

Він не докінчив своєї погрози й теж пішов додому готувати свою справу.

Проходячи повз сільбуд, панотець притишив ходу. Його непереможно потягнуло приєднатися до юрби. Чомусь згадалося далеке й давнє,— як колись, ще в бурсі, він був хлопчаком, показували теж у селі, де був його батько попом, картини чарівного ліхтаря. Згадалося те дитяче захоплення й хвилювання, з яким він продирався крізь натовп у школі, щоб бути ближче до вчительки. І так схотілося знову стати малим хлопцем і продертися так само ближче до чарівної кіномашини.

Саме в цей момент Олена, запинаючися, червона, як заграва,— аж здаля Микола ніби відчув той жар, що ним вона палахкотіла,— скінчила промову. Напружену тишу прорізало тріскотіння апарата, й на сільбудівській стінці-екрані замигтіли перші кадри: чарівний краєвид Палестини, східне село Вітаня...

Стриманий гомін знявся в юрбі: на екрані з'явився сам живий Христос!

Він щось сказав своїм учням, вони пішли, привели йому ослицю й осля, поклали на них свою одіж і...

Обценьками стиснуло панотцеве серце. Що це таке?

Не те, що Христос сів, неприродно розкарячившися, на ослицю й осля разом і в такому смішному вигляді поїхав під вигуки «осанна». Панотець знав про це безглуздя євангельського тексту в тридцять першому розділі Матвія, яке використали в картині.

А те, що селяни, ці «прості серцем» темничани, незважаючи на прадідівські заповіти, зняли щирий регіт, як діти, радіючи з смішного. Тільки одна бабуся підвелася, плюнула спересердя й пішла геть.

— Батюшко! І ви на цей глум дивитеся? — здивувалася вона, впізнавши панотця, що схилився на тин сільбудівського двору. Микола знав цю бабусю: ретельна відвідувачка служби божої, сама злюща, як відьма,— невістку із світу звела: втопилася, бідолашна, торік у ставку... Він нічого не відповів на її вигук. У мізку ворухнулося: завтра розплеще по всьому селу, що панотець нишком підглядав картину. Погано як!

Він одійшов від тину. Було ще вагання: піти, одверто сісти серед своєї пастви, продивитися з нею цю всю картину й потім пояснити її.

«Що? — спинив себе Микола.— Те, що не в святому письмі справа? Що віра й бог, то — вище над усі обряди й евангеліє, що є лише вбогим відбитком мудрості? І не слід з критикою розуму до них підходити?.. Та це значить перевернути догори ногами всю селянську віру, на святому письмі, незрозумілому, але ж і непомильному, на обрядах збудовану».

Починати знову те, чого він зрікся вже так давно? Марно це: селу треба тої віри, що воно її має: темної, плутаної, суперечливої...

«Й не треба йому попів-академіків,— подумав гірко про себе панотець,— а таких, як от...»

Він уже підходив до своєї хатини в садку, що саме взявся ніжними паростками, і остання думка його стосувалася до непрошених гостей: панотця Парфенія — автокефаліста та Пафнутія — никоновця.

Відчинене вікно горниці світилося, й крізь нього в нічну тишу п'яно врізувалося:

— Во Іорда-а-ні крещахуся...

Пафнутій верещав козлячим тенорком, а Парфеній гливким басом підтримував його, трохи що не на дві октави нижче й невлад.

Попи пили мирову. Вчора в містечку Веселому Куті між ними сталася прилюдна дискусія, що скінчилася бійкою між панотцями, й довелося тепер обом ховатися від сорому.

«Релігійна» ворожнеча між ними ще й досі не вщухла.

— Тобі, господи,— бубонів бас.

— Тєбє, господі,— вперто верещав тенор.

Панотець Микола спинився. Йому не хотілося зараз бачитись із своїми гістьми.

«Парфеній їм усе «тобі» та «тобі», а вони, як фарисеї негідні — нехай, кажуть, попи прилюдно посперечаються, тоді й побачимо, чи «тобі», чи «тєбє»,— гірко посміхнувшися, пригадав Микола, як, сьогодні вранці приїхавши, розповідав йому старий, але завзятий Пафнутій.— Зійшлися ми на полі брані: він мені басом, а я йому тенором так і ріжу, так і ріжу. А парафіяни поставали навколо, а дехто ще й нацьковує,— який гору візьме, чи гладкий, чи сухий? Тоді, не знаю, що зо мною сталося,— взигралося серце моє, і я, акі Давид на Голіафа, на Парфенія

рушив і в його запорозькі вуса вчепився. Коли раптом десниця божа на ланіти мої опустилася...

Десниця не божа була, а Парфенієва. Пафнутія водою одливали, а Парфеній позбавився одного вуса. Він теж приїхав — надвечір. Замирив їх якось панотець Микола. А тепер от знову...

«І диви, дарують їм селяни й цю ганебну бійку, й те, що вони зараз пиячать,— сумно додав Микола.— Парфенію ще й гірше прощають,— згадав він чутки про негарне поводження з жінками цього попа-гайдамаки, колишнього старшини у війську Директорії.— «Панотці теж люди,— кажуть селяни.— Й не без гріха вони...»

«Не судіть, да не судіми будете,— стримував Микола свої в'їдливі думки євангельським словом, але вони не вщухали: — Перед лицем тяжкого іспиту не такі повинні пастирі бути. Мусили б дбати про авторитет церкви...»

Микола сів на свій улюблений ослін під старою яблунею. Тепла весняна ніч сповила садок навколо. Гості, певно, зачинили вікно, бо ніщо вже не порушувало тиші — такої глибокої, що було чути, як тут і там з тихеньким тріскотінням розкривалися бруньки.

«Життя,— молоде, свіже,— втихомирено думав Микола,— вічне! Що наші сварки, наші людські думки й сумніви перед його лицем?»

Високо вгорі, крізь легкий прозорий весняний туман, миготіли хисткі зорі. Навколо крізь темряву ночі відчувалася краса первісної природи, оповитої легендами-казками старовини.

«Коли б усі зрозуміли, де бог і де його церква,— зітхнув Микола, згадуючи релігійну філософію — поезію своїх юнацьких днів, і мир сходив на його збентежену душу.— Треба піти до гостей, не гаразд так: не страноприїмно,— підвівся він, згадавши про недбайливих пастирів.

Та помилився він, так про них думавши. Вони — дбали. Вже з годину сидів із ними Хома Гордійович, таємниче розповідаючи про свій план підтримати авторитет церкви.

Микола крізь вікно бачив, як обидва, Парфеній і Пафнутій, майже з тверезими обличчями, схилилися до титаря, жадібно слухаючи, бо обидва враз зрозуміли всі вигоди його плану.

Коли Микола ввійшов до горниці, всі враз принишкли.

За півгодини Парфеній з титарем, виливши на Пафнутієву голову ціле відро води, щоб розвіяти рештки хмелю,

вирядили його на годованих титаревих конях до містечка: никоновець мав там певні зв'язки з таємним товариством «братів та сестер во Христі», що їхня допомога була потрібна для здійснення мудрих титаревих планів.

Уранці Микола гадав був, що після вчорашнього ніхто не піде до церкви. Стоячи коло тину свого садка, він тривожно стежив, чи відгукнуться парафіяни на дзвін їхнього старого, давно побитого дзвона, що тужно стогнав із дзвіниці, ніби скаржачися веселому сонячному ранкові на свою остогидлу місію — порушувати радість життя згадкою про смерть і гріх, каяття й покору.

Відгукнулись, як малі школярі, що, взнавши окремо «б» і «а», довго не вміють скласти «ба», так і вони вчора дивилися — сміялися з дотепів картини й уважно слухали Оленине пояснення джерел святої паски й ніби добре все зрозуміли, а сьогодні пішли собі, як завжди: картина картиною, а то — служба божа.

— Дивись, Олено,— сказав Микола, побачивши дівчину, що весело й безжурно йшла до сільради. Він показав їй на свою вірну паству, що один по одному, але досить рясно, пленталися до церкви.

— Ну то що? — відказала дівчина.— Невже ж ви гадаєте, що отак, за один вечір, можна все перевернути?

Щиро кажучи, не сама вона дійшла до такої поміркованої думки про наслідки своєї пропаганди. В місті її добре вчили перед тим, як доручити їй справу. Молодість її, звісно, іншого сподівалася: селяни зберуться, погомонять і, диви, церкву прикриють.

— Дайте нам хоть соту частину того часу, за який вкорінялося віру, й побачите, як від неї нічого не залишиться,— трохи погордо саме через те, що не справджувались аніскілечки палкі сподівання її молодості, додала вона і, привітно всміхнувшися, сказала: — До самої смерті ніхто вас, батюшко, не зачепить.

За рік перед тим вона не наважилася б отак жартівливо говорити до свого вихователя-панотця. Але що то за рік був! Як виросла вона!

Ще вчора панотець зрозумів це й зовсім не гнівався на неї. Та й взагалі всі бентежні сумніви вчорашнього дня сьогодні здавалися йому сном-примарою. Сонце світило ясно й знову — все по-старому.

Він посміхнувся у відповідь.

— Молодість твоя бунтує,— сказав він теж жартом, знову згадуючи свої юнацькі дні, але вже не так, як учора: без болю й вагань. Було щось світле й радісне. Та воно належить далекому минулому. Він уже надто старий, щоб вертатися до бурхливих сумнівів. Справді, шляху його в житті швидко край, і, певне ж бо, ніщо вже цей шлях не перетне.

У церкві, у вівтарі, він побачив, що Парфеній і Пафнутій облачаються в ризи.

«Навіщо? — здивовано подумав він.— Літія ж бо не така врочиста вже відправа...»

Просвітлений, він почав службу. Дзвінко лунав його ще свіжий й дужий голос, вимовляючи мрійно-журні речення літії.

Раптом, коли він саме читав перед плащаницею євангеліє, в церкві за його спиною зчинився якийсь рух. І в ту ж мить розлігся істеричний лемент:

— Православні християни!.. Православні християни!.. Чудо веліє, чудо господне сталося!..

Микола обернувся: посеред церкви стояла молода огрядна черниця, кличучи вигуками до себе народ. Коло неї — бабуся, теж у чернечому вбранні, що тільки щось схвильовано пришіптувала.

«Крикливиця»,— подумав Микола й хотів був за сільським звичаєм накрити її епітрахиллю.

Але з вівтаря вже бігли, радісно схвильовані, Пафнутій та Парфеній.

— Чекай-но, отче,— буркнув Миколі Парфеній, помітивши, що він уже взявся за епітрахиль, і зрозумівши цей рух,— тут не те діло...

Уже баби оточили черниць. Чоловіки ще поглядали незрозуміло на подію, нерішуче топчучися на місці.

Черниця, що зняла лемент, тим самим істерично піднесеним голосом розповідала, як вона з сестрою Магдалиною,— це стара,— тільки що бачили в гаю на дубі коло джерела ікону воскресіння Христова й у небі на хмарах з'явилися янголи й оповістили, що джерело це во славу божу стало цілюще...

— І співи херувимські бисть із неба, співи херувимські,— виводила черниця...

Микола розгубився. Він відразу зрозумів шахрайство. Згадав, що Пафнутій вчора їздив. І видно ж бо, що попи вже зрання чекали на появу черниць з оповіщенням про чудо.

Що його робити? Як це сказати народові? Яка ганьба!..

А в церкві вже знялася загальна метушня.

— Хресним походом до джерела! — гримів Парфеніїв бас.

— Братіє і сестри во Христі! Господь всевишній уздрів із неба богохульні підступи ворогів люду християнського,— завів із амвона Пафнутій...

Хома Гордійович уже тикав у руки приголомшеним дядькам корогви.

Ще не знаючи, що він робитиме, Микола пішов до амвона, де Пафнутій варнякав про знаменіе боже: з радощів він забув, що своє казання він мав за програмою говорити коло джерела.

Парфеній перестрів Миколу й узяв від нього евангеліє й хрест. Це було так зненацька, що Микола навіть нічого не сказав. Поки він стямився, вже юрба посунула з церкви. Найдивовижніше було те, що він супроти своєї волі опинився якось на чолі цієї юрби поруч з Парфенієм та Пафнутієм.

Коло церкви теж купчився народ. Більше баби. Серед них нишпорили ще якісь черниці і підозрілі, видно містечкові, люди.

— Що це таке? — жахнувся Микола.— Ціла змова?..

Його оглушило верещання черниць:

— Спаси, господи, люди твоя...— затягли вони невлад, проте одностайно, оточивши, як по команді, попів.

Микола йшов, як уві сні, втопивши очі в землю від нестерпучого сорому.

«Треба йти, щоб на місці сказати людям слово правди... Якби ж сповістити лікаря, щоб він теж прийшов і розповів, чому джерело цілюще»,— метушилися безпорадні думки.

Раптом похід став.

Спинила його невеличка група коло сільради: голова, секретар, кілька незаможників — саме якась нарада відбувалася, коли надійшла звістка про подію.

Олена теж була в групі. Це вона переконала вийти назустріч походові й сказати народові правду. Вона чомусь тримала за руку малого хлопця — Хоми Гордійовича наймита — свинопаса Івася.

Микола мимоволі зробив пару зайвих кроків, як похід спинився, і тепер стояв поперед усіх. Підвівши свої очі, він стрінувся з повним гніву й обурення поглядом Олени.

— Товариші селяни! Ми мусимо вас попередити,— говорив голова,— що вас обдурюють...

Гомін і верескливі вигуки черниць заглушили його слова.

— Товариші односельчани! — залунав тоді дзвінкий Оленин голос.— Вгамуйте чужинців, що звідкись прийшли вас обшахраїти. Ми зараз запитаємо вашого батюшки,— нехай він правду скаже.

— Ану там, баби, помовчіть трохи! — раптом вигукнув з юрби якийсь дядько.

— Що це таке, справді! — підтримали інші.

Дядько подався наперед, за ним посунула юрба, одпихаючи назад організаторську голівку походу.

Пафнутій, зрозумівши небезпеку, перелякано замахав руками на свою чернечу команду, і тоді настала тиша.

— Люди добрі,— почала Олена.— Ось цей хлопець,— вона показала всім Івася,— ви його знаєте. Він, пасучи свині Хоми Гордійовича в гаю, бачив, як черниці самі повісили ікону на дуб.

— Атож,— обізвалося хлоп'я, позираючи спідлоба на народ,— та ще й не могли на дуба вдертися — мене попросили, щоб допоміг. Як побігли вони на село, то й я подався слідом...

— А свині де ти подів? — гримнув несподівано Хома Гордійович: не втерпіло його хазяйське серце.

Знявся регіт і враз розвіяв драматичну напруженість моменту.

— Нічого з ними не буде: там собі коло ікони й пасуться,— відказав сміливо хлопець, підбадьорений сміхом юрби.— А ікону ви, хазяїне, сьогодні вранці із скрині добули. Я бачив.

Серед чоловіків пробіг смішок. Хтось вигукнув:

— Виходить, чудо в титаревій скрині почалося!

Парфеній з Пафнутієм сполотніли. Микола глянув на них, і його серце притиснув жаль: такі безпорадні й нещасні вони були в цю мить.

— Православні християни! — раптом завела та сама черниця, що в церкві про чудо сповістила.— Хіба ж ви не бачите, що хлопця підговорено? Навіщо ж ви ймете віри богохульникам?

Її подруги зараз же пороззявляли роти:

— Спаси, господи...

— Що? — вирвалася наперед Олена.

Вигук її був такий гострий, що черниці мимоволі вщухли.

— Батюшко,— звернулася вона до Миколи,— скажіть людям правду.

Микола збирався з думками. Зачарована юрба, знову пасивна й безвільна, чекала...

«Устами младенців глаголе господь істину»,— крутився в Миколиній голові зовсім недоречно текст святого письма, а думки — вихором: як же він скаже? Це ж ганьба церкві, її служителям! Більше ніж ганьба...

Його погляд упав на секретаря сільради, що за звичкою витяг папір, поклав його на лавку, ніби збирався писати протокол засідання.

«Пафнутія й Парфенія заарештують,— майнуло в Миколиній голові.— І я їх зраджу. Гріх це...»

І його язик скам'янів.

— Батюшко! Чому ж ви мовчите? — вже тривожно питала Олена.

Микола втопив очі в землю.

Він ще думав... Ні, це неможливо; як на допиті!..

Він підвів голову.

— Власті світські да не втручаються в справи церковні,— майже навмання відповів він.

Парфеній весело глянув на Пафнутія.

— Ай да батя! — не втримавшись, відповів він йому на вухо.

Черниці це почули й приготувалися до наступу.

— Що це значить? — запитав голова сільради, не зовсім зрозумівши церковний стиль Миколиних слів.

— А те, що я сам скажу парафіянам про правду, й не тут, не на площі, а в церкві божій,— стиха відповів Микола.

— Ну, то добре — ходім до церкви! — зраділа Олена, ще не розуміючи, що справу вже програно.

— До церкви кличе вірних благовіст, а не богохульна дівчина,— розлігся Парфеніїв бас, і він зараз же сам почав: — Спаси господи...

Заверещали черниці, й похід рушив.

Микола лишився на місці, ніби прикутий повним зневаги поглядом Олени. В його голові безпорадно билося: що ж далі?

Коло нього ще стояла чимала частина юрби. Майже всі чоловіки-селяни. Баби побігли за походом, неспроможні подолати своєї цікавості до події коло джерела.

Дядьки запитливо дивилися на свого панотця. Чого ж це він схибив? Чому побоявся сказати правду?

Дехто вгадував: товаришів своїх — попів — не хотів зрадити. І зневажливо відходив набік.

Іншим просто соромно стало за свого панотця. Вони теж пішли від нього. Пішов і гурток сільради: обміркувати, що далі робити.

Івась поплентався за походом: таки доглянути хазяйські свині.

«Що ж це тепер од Хоми Гордійовича буде?» — сумно міркував він...

Микола все ще стояв на майдані.

Сумно озирнувся — нікого.

І, ніби навмисне, сонце на небі сховалося за хмару. В повітрі пахнуло теплим весняним дощем.

Панотець подався додому.

Зігнувся, зіщулився. Ніби враз відчув на плечах тягар своїх літ. Рука мимоволі шукала патерицю, хоч досі він не користався нею.

Переддощовий вихор зняв куряву на дорозі.

«От і перетнули мій короткий вже шлях до гробу»,— згадав панотець свої вранішні думки.

І чомусь найгірше пекла згадка про зневажливий Оленин погляд. Чи ж прийде вона тепер до нього, свого колишнього вчителя? І йому було так боляче, ніби він втрачав рідну дитину.

Ударив грім, і залопотіли веселі дощові краплі. Микола не помічав їх, задумавшись у садку під улюбленою яблунею. Тільки коли ряса зовсім змокла й за комір побігли холодні патьоки, він пішов до хати.

Його морозило... «Щоб не захворіти,— тривожно подумав він. І зараз же: — Чи ж не все одно?»

Він переміг себе. Ні! Сьогодні під час великодньої відправи він мусив говорити казання. Він скаже... Що?

Мізок ожив, почав працювати. Так, він знайде способи обминути всі труднощі. Він скаже, що панотці і черниці помилилися. Вони дуже хотіли чуда й через те їм здалося, що воно сталося...

Колишні лекції риторики допомагали найти потрібні звороти: так, щоб не зганьбити панотців і все ж розвіяти дикунську затію з іконою на дубі.

Вернулися Пафнутій і Парфеній. Люті з невдачі. І дощ перешкодив, і баби не дуже охоче купували цілющу воду, що її спритний титар встиг налити в пляшечки,— багато

їх у нього було в запасі, коли потай торгував горілкою.

— Чого, отче, ти мокрий? — гукнув Парфеній до Миколи, що й забув змінити рясу.— Ми хоч діло робили, а ти...

Микола підвівся, спалахнувши гнівом: давно з ним такого не було.

— Знаєте, панотці, ви б краще залишили мій дім,— сказав він, стримуючи себе.

— Ось як? — здивувався Парфеній і додав миролюбно: — Облиш, батя! Ти молодець: добре сьогодні одрізав голові сільради. Приставай до нас: і заробіток буде добрий, і віру в людях підтримаєш...

— Йдіть геть звідси! — скрикнув Микола й сам поточився: вперше в житті схопило його за серце.

«Так, скоро кінець,— подумав він, оддихавшися.— Однаково смерть, і даремно я себе катую тим, як вигородити цих шахраїв. Треба сказати сувору правду, як древні пророки...»

Попи пішли до титаря.

— Ми йому покажемо,— сичав дорогою Пафнутій. І, випивши в титаря по чарці на знак першої перемоги на релігійному фронті, сіли писати архієреєві скаргу на панотця Миколу.

Поки Пафнутій звичною ще за старий час до таких вправ рукою складав кляузу, а Парфеній задоволено підтакував, титар міркував про те, що далі робити.

Його пригнічувала сьогоднішня невдача зі святою водою. Комерційний бік чуда його найбільше турбував.

І раптом щаслива думка впала в титареву голову.

— Треба, щоб хтось коло джерела привселюдно зцілився! — аж уголос вигукнув він.

Попи саме скінчили свою скаргу й зацікавились його словами.

Взялися радитися. Але хто ж має зцілитися — не сам же Хома Гордійович? Якась сестра во Христі? Негоже: й так сьогодні про їхнє шахрайство коло сільради кричали. Не поймуть селяни віри. А тут треба відразу так вдарити, щоб аж луна пішла...

— А що, як...— почав Хома Гордійович і сам злякався сміливості своєї думки.

— Ну що? — допитувались вони.

— Чому б ні? — міркував Хома Гордійович: він знав про безмежну тугу Сая за своїми очима і його вперту надію на те, що от донька вивчиться, зароблятиме гроші,

й тоді лікарі — він найкращих у світі знайде — повернуть йому зрячість. Ще сьогодні Сай, щасливий з успіхів своєї доньки, казав про це Хомі Гордійовичу,— похвалитися перед ним хотів...

Порадилися й вирішили спробувати. Сховали горілку й чарки,— не можна ж так, у білу суботу — і титар пішов до Сая.

«Як же його з хати викликати, щоб Олена не помітила?» — міркував він, підходячи до Саєвої хати.

Віконце блимало в сутемряві жовтою плямою,— вже ніч надходила: треба поспішати, бо скоро час починати відправу.

Титар, скрадаючися, зазирнув у вікно: Сай сидів самодин, чекаючи на доньку, що не повернулась іще з сільради.

Сай здивувався з несподіваного титаревого візиту. А ще більше з його невичної чемності й пошани до нього, зовсім бідного господаря.

— Ходім до мене, Саю Григоровичу,— казав титар улесливо,— справа одна є.

«Ага,— подумав погордливо Сай,— злякався, видно моєї доньки і хоче просити, щоб я заступився за нього перед нею».

Сай пішов.

Те, що розповіли йому в титаревій хаті — сам титар і попи,— приголомшило його: він мусив бути сьогодні вночі коло джерела, куди рушать із великодневим походом, удати з себе зрячого, за це йому дадуть купу грошей і зараз же, ще до дня, одвезуть до міста в лікарню; додому він повернеться зрячим...

Йому захопило дух: невже це правда? Невже ж не обдурять його?

Титар попорпався в скрині й дав йому в руки завдаток. Сай помацки перевірив гроші.

Ну, добре, а як же він удасть зрячого?

Почалася репетиція. Пафнутій, ставши посеред хати, робив щось подібне до гімнастичних вправ. Сай мусив вивчити їхній порядок, щоб на запитання: «Що я тепер роблю?» — потрапити з відповіддю.

Парфеній з титарем уважно дивилися на цей спектакль.

Та не тільки вони: його свідком була ще одна істота.

Івась, відтоді як пригнав свині додому, старався не попадатись титареві на очі й, не заходячи до хати, тинявся під вікнами. Він сподівався, що хазяїн скоро піде на

великодню відправу. Тоді можна буде забитися у свій куток у присінку. До ранку. А там видно буде.

Він почув гомін у хаті. Зацікавився, що там таке. Хотів зазирнути у вікно, та вікна титар обачливо завішав. Тоді хлопець, перемагаючи свій страх, прослизнув тихенько до присінка й завмер коло дверей, дивлячись у дірочку замка.

Він чув усе й бачив теж.

«Дивно, як у сільраді на виставі,— посміхнувся він. Потім подумав трохи.— Треба розповісти Олені»,— надумав нарешті.

І хотів вислизнути знову надвір, але в цю мить двері відчинилися,— він ледве встиг одскочити в куток: Хома Гордійович випроваджував Сая.

«От хазяїн повернеться, і я побіжу. А то ще стрінешся з ним»,— міркував Івась. Але, коли Хома Гордійович ішов, повертаючись, через присінок, впало відро, що його хлопець зачепив ногою, як ставав ближче до стіни.

— Хто тут? — гукнув титар і, не діставши відповіді, засвітив сірника.— Ти? Що ти тут робиш? — гримнув він, схопивши хлопця за комір.

— Я лягав спати,— виправдувався той.

— Спати? Брешеш...

Хома Гордійович зрозумів, що хлопець підглядав.

Він його затяг у хату — й до попів:

— Шпигуна богохульницького впіймав. Що з ним робити?

— Зачиніть його, Хомо Гордійовичу, поки що в клуні, а завтра побачимо,— порадив Парфеній.

— Якщо ти в мене кричатимеш...— титар наблизив свій здоровенний кулак до Івасевого обличчя.

Той, наляканий, мовчав і тоді, коли хазяїн тяг його через двір, і тоді, як зачинилася брама клуні. Коли стямився, вже пізно було думати про будь-який опір.

У соломі шаруділи миші. Моторошно стало... А ще гірше — образливо за свою приятельку Олену. Вона шкодувала сироту хлопця й обіцяла Івасеві допомогти. Ще вчора сказала, що сільрада примусить титаря віддати його до школи.

Отож і побіг хлопець до Олени, коли сьогодні вранці побачив затію черниць. Хотів довести, що він її турбот вартий. Він бачив кінокартину і хоч не все зрозумів, але тямив, проти кого взялась Олена боротися.

А тепер от вони переможуть її. Рідного батька намо-

вили проти неї. Не гірше за попів хлопець розумів, яка це буде поразка Олениній справі.

Миші шаруділи. Ще було чути, як почався благовіст і повз клуню, що стояла близько до вулиці, пішли до церкви люди, важко гупаючи в землю важкими чобітьми. Певно, вже скоро рушить великодневий похід.

Видертись із клуні! Бігти до Олени! Попередити її! Може, вона зуміє розрадити свого батька...

Івась поторсав браму: не піддається. Кидався безпорадно у всі кутки. Спотикнувся в темряві на лопату, але зараз же, зраділий, схопився й почав розкопувати під брамою, щоб пролізти. Добре втолочений грунт, але піддавався зусиллю дитячих рук.

Сай мав іти просто до церкви, як порадив йому Хома Гордійович, боячися, щоб він не стрінувся з Оленою.

Він ходив у селі без поводиря, вже добре знаючи стежки, що їх намацував своїм києм.

Однак на цей раз на вірну стежку не потрапив. Певне, з хвилювання. Кий бентежно стрибав на слизькій від дощу землі. Сай завернув ще раз непомітно не в той бік і нарешті спинився перед тином.

Сай помацав його і пізнав зігнутий цвях на власному перелазі.

Тоді задумався.

«Треба вдягнути нову свиту,— пливла одна думка, а з нею з глибини виринали вже інші. Починався сумнів. Він відчув, що титареві гроші, сховані за пазухою, ніби не на місці були. Він їх поклав до кишені,— те саме. Раптом захотілося або викинути їх, або віднести назад. Почалося саме з цього. І потім вже в голові стало: — Це ж брехня!..»

Сай зітхнув. І разом із тим жваво відчув пахощі вогкої землі. Невже він її ніколи не побачить? І до кінця життя, орючи, ходитиме осліп на ріллі?

Завагався. І вже зняв руку з тину, щоб вертатися до церкви. Що ж йому, коли це облуда? Аби вилікуватися, а там він признається людям. Певне, простять...

«А нова свита?» — знову виринало настирливо, приховуючи зовсім інше...

— Це ви, тату? — спитала Олена,— в хаті було темно, коли він увійшов. Олена, стомлена подіями дня, вже покладалася спати.

— Я,— відповів він і сів на ослін. Чого? Треба ж було тільки взяти свиту на жердині й піти.

— Чого ж ви не лягаєте спати? — питала знову дівчина.

Сай помовчав трохи й потім, вагаючися, сказав:

— Та треба піти до церкви...

Дівчина так повернулася на ліжкові, що воно аж зарипіло. Однак промовчала. Батько й сам мав розуміти, що їй це боляче: він же давно перестав ходити до церкви.

А Сай чомусь чекав на її слово. Коли б вона йому сказала, може б, він лишився дома.

Не діждався. Підвівся й пішов. Про свитину так і забув.

Саме вдарив дзвін. Сай впевнено пішов на нього. Але ж коло церковної огорожі знову з ним щось сталося: не потрапив до воріт. Однак не шукав їх. Спершися на штахет, стояв, задуманий.

У церкві вже почалась відправа. Панотець Микола весь горів. Він, певне, застудився сьогодні. Але не помічав цього. В очах миготіли й мережилися світляним мереживом вогники свічок, лампад і відблиски на іконах. Часом підгиналися коліна. Але панотець перемагав себе. Сьогодні він скаже — все скаже народові: щиро й одверто, як стародавні пророки... От тільки б швидше дійти до того місця, коли можна буде говорити казання. Та відправа тільки почалася.

Титар нишпорив серед натовпу, марно шукаючи Сая...

— Це ви, тату? — знову питала Олена, почувши, що зарипіли в хаті двері. Вона не спала, схвильована батьковим вчинком.

— Ні, це я,— продзвенів у темряві дитячий голос.

— Ти чого? — схопилася Олена, враз відчувши щось надзвичайне, й засвітила лампу.

Івась стояв, увесь обмазаний глиною.

— Де ти так умастився? — скрикнула Олена, глянувши на нього.

Івась усе розповів.

— Біжімо швидше до церкви! — вхопила дівчина його за руку.

Коли вони вибігли на вулицю, на дзвіниці вже галасували великодні дзвони.

Обійшовши наспіх паски, похід під керівництвом Пафнутія й Парфенія рушив до джерела. Титар таки знайшов Сая й тепер, не випускаючи його руки, тяг його за собою. Микола теж ішов. Із хрестом у руці, що його на цей раз не віддавав Парфенію.

«Нехай ідуть до джерела,— думав він.— Там скажу своє слово».

Олена і Івась добігли до церкви саме тоді, як похід уже переходив майдан.

Ще здаля Олена побачила Саєву голову, ніби золоту від світла ліхтарів, і тепер намагалася крізь юрбу пробитися до нього. Селяни здивовано поглядали на неї й поступалися, даючи їй дорогу. Але так було, доки вона не добилася до братів і сестер во Христі, що оточували попів. Ті враз упізнали її й зімкнулися щільним колом, не пропускаючи наперед.

Олена зрозуміла, що доведеться тут, зараз же зчинити скандал.

Цього не треба було, бо однаково нічого б не вийшло. І вона, тримаючи за руку Івася, що не відставав від неї, видерлася з юрби...

Коло джерела брати й сестри во Христі, взявшися за руки, зробили ланку, щоб було більше місця — сцена для чуда Саєвого прозріння.

На цю сцену Парфеній вивів за руку Сая й урочисто обернувся до народу:

— Братіє й сестри! Господь бог на ганьбу богохульникам створить чудо. Сьогодні ввечері янгол господень з'явився до Сая й сказав йому: «Йди до джерела, й нехай священик джерельною водою обмиє тобі очі, й ти прозриш».

Гомін знявся в юрбі й вщух. Усі подалися наперед. Хотіли пробитися ближче, та брати й сестри во Христі міцно тримали ланку, а за ними муром стали якісь пройдисвіти, каліки, старці,— як гайвороння на падло, позбиралися вони до цілющого джерела.

Пафнутій церковним черпаком, що передав йому титар, набрав джерельної води й, поставивши Сая навколішки, вилляв її йому на голову.

І, театрально звівши руки догори, прочитав молитву про одужання.

Тоді Парфеній, поклавши руку на Саєву голову, виголосив своїм басом в урочистій тиші:

—Рабе божій Ісає! Іменем господа — прозри!

Підвів його, поставив. Пафнутій почав вивчені вправи...

Микола першу мить здивовано розплющив очі: Сай правильно казав, що робив Пафнутій. Майнула навіть неймовірна думка про справжність Саєвого прозріння. Але враз її накрила здогадка про нахабне шахрайство.

Обурений, він підніс уже хреста, щоб рішучим гнівливим словом спинити ганебну комедію, як з-поза його спини пролунав дзвінко голос Олени:

— Батьку!

Мить — і вона була в колі, прорвавши варту черниць, що послабили свою увагу, теж задивившися на чудо.

Титар ухопив був Олену за плече, але Микола суворо одвів його руку. Дівчина глянула вдячно на нього, й до Сая:

— Батьку, що я роблю?

Вона, як піонерка, кинула вгору руку.

Сай поточився, трохи не впав, але вирівнявся й скам'янів.

Першим отямився Пафнутій. Затрусившися від люті, він кинувся до Олени й підніс на неї руки.

— Ізиді,— заверещав він.— Очі, що прозріли во славу божу, не можуть бачити тебе, богохульницю...

Піп знав, що робити: його вигук був знаком чернечій команді, що враз посунула на дівчину. Кілька рук ухопили її й потягли від джерела.

— Пустіть,— борюкалася завзята дівчина.— Люди! Товариші! Ви ж бачили шахрайство,— дзвенів іще її голос.

— Бий її,— ревнув тоді, не тямлячи себе, Пафнутій.

Олена, вмить зрозумівши смертельну небезпеку, напружила всі сили, видерлася з цупких рук, мить,— і вона вже була на краю кручі над джерелом. Але — тікати? Ні! Вона ж мусить сказати селянам, що...

У цей момент якийсь волоцюга вхопив камінь і, гидко вилаявшись, жбурнув на неї.

Дівчина захиталася: камінь влучив їй просто в скроню. Ойкнувши, вхопилася вона за чагарник, але не втрималася і покотилася вниз, просто під ноги зграї черниць і волоцюг, що заревли, вітаючи її падіння.

Сай почув її зойк. Кинувся наперед. Але спіткнувся. Впав. Підвівся...

— Допоможіть! — залунав його крик...

Селяни, що досі стояли, приголомшені вихором подій, кинулися були на чернечу зграю та пізно: ті й самі від-

сахнулися від Олени,— понівечена, вона лежала на землі горілиць, уже мертва.

Люди мовчки оточили її труп.

— Що ж тепер робити? — питав хтось.

— В'язати розбійників! — загомоніли в юрбі. Обернулися: в гаю тільки зашаруділо,— організатори чуда тікали.

— Держи їх!

Юрба заворушилася було й завмерла. До неї ішов панотець Микола, однією рукою тримаючи високо хрест, а другою ведучи Сая.

Коло Олениного трупа він став, випустив Саєву руку, щось хотів сказати й раптом, жбурнувши від себе хрест, почав рвати на собі ризи.

— Батюшко! Що ви робите? — кинулася до нього якась баба.

Панотець непорозуміло глянув на неї, обернувся й подався в гай...

За півгодини, як свічка, горіла стара сільська церковка. Посеред майдану перед нею просто на землі в гарячці сидів панотець і, чудно посміхаючися, дивився на діло своїх рук.

Остап Вишня

ПОХОДЖЕННЯ СВІТУ

**(Наукова праця.
Власне, науково-популярна)**

Раніш на землі не було нічого. Власне, не «на землі» не було нічого, а взагалі ніде не було нічого... І землі не було. Порожньо скрізь було... Ну, ні вийти тобі нікуди, ні виїхати...

Був бог... Сам господь Саваоф... Де він був — невідомо... Але був... Був він нігде... Тоді не було нічого, а на цьому нічого сидів бог... Літав... Де літав — невідомо... Бо тоді повітря не було... Але літав, бо на те він бог... А раз він бог, значить, він міг літати, хоч і ніде було літати... Літав-літав бог, куди не подивиться,— темно... Чорно скрізь... Хоч і того скрізь не було, бо не було нічого... Темно богові, хоч тоді й темноти не було, бо темнота з'явилась тоді, коли вже взнали про світло... Порожньо було, хоч і порожнеча з'явилася тільки тоді, коли вже знали про непорожнє...

Одне слово, остогидло богові літати в чомусь, чого не було... Подивиться б, де літаєш,— не можна, бо нема на що дивитись, а дивитись хочеться, хоч і хотіння тоді не було... Становище безпорадне, хоч і становища тоді не було...

Озирнувся бог на всі боки, хоч і боків тоді ніяких не було...

Одне слово, як гаркне бог:

— Хай буде ясно!

Це був перший день, хоч і днів тоді не було.

І стало скрізь ясно... Ясно-ясно...

Подививсь бог — ясно... А не видко нічого, бо ні на що було дивитись...

Дививсь-дививсь бог...

— Що ж,— мовить,— і далі літати?!

Крила болять, хоч і крил у нього не було...

— Треба,— говорить,— кватиру собі шукать!..

А де її найдеш? Житловідділів тоді не було...

І, ти, лиха година! Та як гаркне:

— Хай буде небо! Хай буде твердь!

Як закрутилось-закрутилось-закрутилось (хоч і крутитись не було чому) — і викрутилось небо... Викрутилась і земля. Твердь!

Полетів тоді бог на небо, сів (хоч сідати було ні на чому), погладив бороду й каже:

— Ну, тепер справа на всі сто відсотків піде. Ану,— говорить,— земля — праворуч, а вода — ліворуч! (Хоч і води тоді не було)...

Відокремив він воду від землі...

— Ану,— говорить,— земле, рости рослини різні!

Як попер спориш, як попер із землі подорожник!

Почали дуби, ясенки, берези рости...

Ростуть, і ростуть, і ростуть. І досі ростуть...

І сонця нема, а вони ростуть...

— Ростете? — питає бог... — Тож-бо то й є! Ну, не турбуйтесь — зараз сонце буде. І місяць зараз буде! І зірки будуть!

Махнув бог рукою — і справді: як засяяло сонце, заблистів місяць, замерехтіли зірки...

Було це вночі (хоч і ночі тоді не було), а сонце світить, і місяць світить, і зірки світять...

Взагалі такого бог наробив, що й досі дивно.

Це був уже четвертий день.

Рахував бог (хоч і чисел тоді не було).

На п'ятий день устав бог, дивиться — води сила, ліси повиростали, і хоч би тобі одна рибка, і хоч би тобі одна пташка.

І, ти, бий тебе сила божа!

— Ану,— говорить,— заворушись, рибко! Ану,— говорить,— зацвірінькайте, пташки!

Хвилин п'ять — як вдарила риба, як затьохкав курський соловей. «Закувала та сива зозуля», «Ой сів пугач на могилі», «Летить галка через балку», «Кряче ворон»... Одне слово, риба й птиця пішла...

Шостого дня сидить бог і думає:

«Все є! А людей нема!.. І звірів нема! Хто ж мені свічки ліпитиме? Хто ж мені молебні правитиме?»

Махнув рукою — побігли різні звірята!

А потім ухопив шмат глини, плюнув, замісив, зліпив чоловіка, дунув на нього... Чхнула перша людина та зразу:

— Слава у вишніх богу! Здравія желаю, ваше превосходительство!

— Ні,— говорить бог,— так мене не величай!.. Царських генералів так величатимеш, а мені співай: «Святий боже, святий кріпкий!..» Лягай, Адаме!

Ліг Адам!

Ухопив бог Адама за ребро... Смикнув... висмикнув ребро — дунув.

— Получай Єву! А я ляжу спати!

Цілий сьомий день проспав бог.

А на восьмий устав, подививсь, похитав головою:

— Ох, і наробив же!..

. . . .

Оце й уся історія про походження світу... Не нова вона, правда, але її останніми часами забувати почали.

Я нагадав...

Нагадав для того, щоб не забували... Бо скоро страшний суд, і неприємно буде смажитись на сковороді за те, що забули найголовніші божі справи. Бо все, що бог робив потім,— юринда проти його перших ділов, якими він так прославивсь завжди, нині, повсякчас і на віки вічні.

Амінь...

Микола Сом

СВЯТИЙ ХЛІБ

Не треба нам, люди, до церкви іти,
Щоб хліб освятити... Не треба!
Бо хліб наш насущний землею святий,
Хоч колосом тягнеться в небо.

Це ж ми не проспали овесняних днів,
У полі водили машини,
Щоб в свято і в будні до наших столів
Сонцями котились хлібини.

Щоб радість вставала, як золото-сніп,
В ранковій освітленій тиші,
Щоб, скроплений потом і росами, хліб
Добрішим ставав і святішим.

Олександр Довженко

ПОВІДЬ

(Уривок із кіноповісті «Зачарована Десна»)

Давно це діялось. Забув, котрого року навесні, напередодні паски, повідь була така, якої ніхто, ані дід наш, ні дідова баба, не знали.

Вода прибувала з дивовижною швидкістю. В один день затопило ліси, сінокоси, городи. Стало смеркати, розгулялася буря. Ревом ревло над Десною всю ніч. Дзвонили дзвони. У темряві далеко десь гукали люди, жалібно гавкали пси, і шуміла й лящала негода. Ніхто не спав. А на ранок усі вулиці були під водою, а вона ще прибуває...

...Вся загребельська парафія сиділа на стріхах з несвяченими пасками. Сходило сонце. Картина була незвичайна, неначе сон чи казка. Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім новий світ. Нічого не можна було впізнати. Все було інше, все краще, могутніше, веселіше. Вода, хмари, плав — все пливло, все безупинно неслося вперед, шуміло, блищало на сонці.

Весна красна!..

Ми гребли з усіх сил під мудрим керівництвом нашого батька...

Вода прибувала з великою люттю. Не встигло село отямитись, як опинилося на острові, і острів став зникати під водою, потопати.

— Рятуйте-е!..

Хати хитало течією. Ревла худоба по кошарах. Позаклякали коні на припонах по шию у воді, свині потопились. З сусідніх задесенських сіл несло потоплених роздутих биків. Вода добралась до церкви, до самих царських врат. Потонуло все село...

— Рятуйте! Хата пливе!...— гукали знизу.

— Христос воскрес!

Тут Христу довелось почути за воду таке, якого не чув ні один засідатель за невідповідні діла. Та ще хтось пустив провокаційну чутку, ніби попадя у великий піст їла скоромне, яке одержувала вприпуст з закритого попів-

ського розподільника. Галасу було багато. Проте, коли вдуматись, це не були антирелігійні безбожницькі розмови. Сидячи на стріхах з несвяченими пасками серед потопленої худоби, віруючі, очевидно, хотіли, щоб бог був трохи більш уважним до створеного ним світу. Простіше кажучи, їм хотілось від бога, матері божої і всіх святих чогось кращого, а не таких пригноблюючих і невчасних прикростей.

— Ну, справді, яка це в нечистого паска, коли її, хай бог простить, доводиться їсти несвячену. Вся парахвія на стріхах, а в хатах соми плавають.

— Христос воскрес, мокрогузи! — весело гукнув мій батько, коли човен, пропливши поверх тину в двір, стукнувся носом під стріху.

— А, ну його к лихій годині,— обізвався з стріхи немолодий вже чоловік Лев Кияниця і подав батькові чарку.— Воістину воскрес. Рятуй, Петре, та хоч не смійся. Скоро он хату понесе. О, вже ворушиться!

— Ой пробі! Рятуйте! Про-о-бочку! — закричали баби.

— «Воскресіння день просвітимось, людіє! Пасха господня, пасха од смерті до жизні і од землі к небесі...»

— Рятуйте! Топимось...

Скоро з-за хати виплив невеличкий човник, а в човнику й співці — отець Кирило, дяк Яків і керманич за веслом — паламар Лука. Духовні особи плавали давно поміж хатами і святили паски, підтримуючи морально-релігійний рівень парафії.

— Давайте сюди, батюшко! Діти паски плачуть.

— Потерпіть, православні! — гукнув отець Кирило.— Преблагий создатель посилає нам знаменіє в водах своїх яко благоє предвозвестіє урожаю злаков і трав... Куди правиш, іроде? До стріхи, до стріхи прав. Ой упаду!

Паламар Лука причалював отакечки до стріхи. Служителі культу кропили паски й крашанки весняною святою водою і так потроху нахваталися по чарці, що вже й забули, якої співати.

— Тут, батюшко, не «воскресенія день», а «вниз по матушці» заспівати б слід,— пожартував наш батько сміючись.

— Чого смієшся! — розсердився отець Кирило. Він не любив мого батька за красу і нешанобливу вдачу.— І тут ти проти бога, нечестивець, безвірнику лукавий!

— Батюшко, і ви, дяче, і ти, паламарю, давайте щодо сповідання віри умовимось одразу: я не проти бога,— ве-

село сказав мій батько, притягаючи до човна арканом напівутоплену телицю.— Сашко, хватай її за роги. Держи, не бійся! Я підведу аркан під черево... Не проти бога я, духовні люди, не проти паски і навіть не проти великого посту. Не проти вола його, і осла його, і всякого скота його... І коли я часом гнівлю всесильне, всеблагеє, всевидяще око, так це зовсім не тому, що я в нього не вірую чи вірую в якогось іншого бога.

— Ось будеш ти смалитись у пеклі за отакі слова! — заступився за господа дяк.

— Дарма,— сказав батько і, підваживши телицю великим кілком, ловко втяг її у човен.— Раз уже я грішний, так де мені й смалитись, як не там, де ви кажете? Звичайно, богу з неба більш, ніж нам, видать, що й до чого, який огонь чи воду пустити на нашого брата, чи мишву, чи черву, чи суховій, чи лихе начальство або війну. Ну, з другого ж боку, я теж, як божественне створіння, маю свій інтерес і розсудительність, хоча й дрібну, проте не злу і не дурну неначе. Справді, чого мені хвалити бога, і особливо на великдень, от за таку повідь? Мені не звісні божі плани щодо такої порції води. Не бачу я, яке в оцій воді добро.

— Путі господні несповідимі,— строго промовив отець Кирило.

— Авжеж,— згодився батько і по-хазяйськи оглянув повідь.— В такому плануванні води повинен, очевидно, бути великий божественний смисл, та тільки про себе я знаю одне: штани в мене мокрі і чуб не висихає.

— Замовч, нечестивцю! — гнівно гукнув отець Кирило, і тут раптом створилася прикрість. Похитнувшись у човні, священнослужитель зателіпав руками і полетів сторч у воду! А човен тоді хить на другий бік,— од дяка й паламаря тільки жмурки пішли.

Ой як же не зарегоче наше потоплене село, як не возрадуються стріхи! Баби, дівки, діди, чоловіки, діти! От народ! Отак сміятися з святої паски, з самих себе, з усього в світі на великдень! І де? На стріхах, в оточенні коней і корів, що тільки роги й голови стирчать з холодної води. Ні! Національний характер загреблян не піднявся до верховин розуміння закономірності й доцільності лиха. Він спокусив їх на сміх з святої навіть паски. Дивлячись на людей, усміхавсь і мій батько — великий добрий чоловік.

— Ну й парахвія! Щовесни отак мокне вже тисячу, може, літ, і чорт їх не витопить і не вижене звідси. Природа!..

Зачепивши отця Кирила за золотий ланцюг ручкою весла, батько втяг його, як сома, в свій ковчег до корів і овечок. Потім стали витягати дяка і, витягаючи, так нареготались, що забули про паламаря Луку, якого, мабуть, чи не з'їли раки, забув уже. Отака була вода.

Олесь Донченко

СПОВІДЬ

(Уривок із повісті «Лукія»)

Стояли спекотливі дні, жито достигло враз, воно аж дзвеніло і вже почало висипатись. Баба Федора з Лукією працювали на полі в Носюри. Та далі не можна було чекати, щоб своє жито стояло,— висиплеться ж геть-чисто. Уночі пройшов дощик, і Лукія вдосвіта пішла на нивку. Маленька була нивка, косою ніяк розмахнутись. Добре, що дощик покропив, зерно не так сипатиметься.

Дівчина вправно орудувала серпом — навчилась — і все думала про Лавріна. Ось уже незабаром два роки, як забрали його на війну. А тій війні, здається, ніколи й кінця не буде. І, напевне, трапилось лихо якесь — давно вже немає від Лавріна ніякої звістки...

Перед очима зринали Лаврінові листи із заллятими чорнилом рядками. Ті чорнильні плями здавались зловісними, як сама смерть.

Сонце почало пригрівати спину, стрекотіли на обніжку польові коники, солодко пахло достигле жито. Житні вуса лоскотали руки, в усьому тілі розливалась млість. Впасти б горілиць між шамотливих високих стебел, слухати, як комашка повзе по билинці, як виграють коники, поринути очима в бездонне й блакитне гаряче небо, ліниво стежити за польотом гострокрилих ластівок у вишині... Розмахнутись і закинути серп — не треба нічого: ні роботи, ні думок...

Лукія випростала спину, витерла рукавом сорочки гарячий лоб. Ой, ні, не позбутись неспокійливих думок! Як чорне гайвороння на негоду, так крутяться вони в голові — нерозважні, тривожні... Чує Лукійчине серце — немає вже Лавріна на світі.

Серп у правій руці, а лівою підперла Лукія щоку і так чи замислилась, чи задрімала. І таке вчулося дівчині — наче позвав її тихенько Лаврін: «Лукеріє! Лукеріє!» Та так же позвав, мов і не вздрівалося, наче насправді гукнув із гарячого жита. І знову:

— Лукіє! Лукіє!..

Стріпнулась Лукія, і серп випав у неї з рук. Задрижала й похолола вся, сполотніла, як мрець... А з жита, пригинаючись, вийшла людина в солдатському одязі, заросла й обідрана. Людина озирнулась, побачила на шляху людей і присіла. І тоді знову:

— Лукіє, це — я! Я, Лукіє!..

Увесь світ захитався перед очима у дівчини, обертом пішли жовті хліба, небо й земля... Сонце впало в жита й вибухнуло осяйним сліпучим полум'ям. В тому полум'ї гойдалося страшенно схудле, але рідне й кохане обличчя Лавріна...

Міцні руки підтримали Лукію і бережно посадили її на обніжок. Шамотливою стіною стояло навколо жовте жито. Лукія безтямно цілувала сірі очі й лоскотливе, як колосся, заросле обличчя. Вона боялася збожеволіти — так раптово впало на неї щастя. На мить їй здалося, що це тільки сон, вона застогнала й щипнула себе, щоб пересвідчитись. Ні, це була дійсність — Лаврін, коханий, обіймав її і шепотів ласкаві, пристрасні слова...

Ураз він наче прийшов до пам'яті й боязко озирнувся.

— Лукіє, поглянь навколо — ніхто сюди не йде?..

Шляхом їхали і йшли люди, але ніхто не міг побачити Лавріна у високому житі.

— Лукіє, я ж утік,— прошепотів він.— Я дезертир. До хати боявся навіть навідатися, все може трапитись — засідка, чи що. Два дні ховався в очереті, а потім перейшов у хліба... Виглядав, жито ж перестигло. Нивку нашу знайшов. Коли б не побачив тебе сьогодні, уночі постукав би у віконце, не втерпів би...

Він жадібно розпитував про матір, про новини. Лукія не встигала розповідати.

— Скоро кінець війні,— сказав ураз різко і злобно.

— Поб'ють ворогів? — наївно спитала дівчина.

Він хрипло засміявся:

— Тут є кого бити...

Лукія не розуміла.

— Графів та царів... Ось кого...

Дівчина вжахнулась. Що він сказав? Царів? Це ж тільки вороги пішли на царя війною...

— Бити до цурки,— похмуро продовжував Лаврін.— І царя, й царенят. Послали народ на погибель, прокляті!

— Лавріне,— прошепотіла Лукія,— як же це?.. Отець Сидір казав: за віру й царя воює руське воїнство...

— За віру? — знову гірко засміявся Лаврін.— Їх, оцих самих попів, і на фронті було багато. Махали хрестами нашим спинам, коли ми в атаку йшли. Віра наша така: нагадати б цареві дев'ятсот п'ятий рік. Кажуть, весело було, як поміщицькі якономії горіли!

Злякано слухала Лукія страшні Лаврінові слова. Смутно догадувалась — якась велика переміна трапилася з Лавріном за ці два роки. Окопи далися взнаки. Але дівчина бачила — не забув її, любив, як і раніше...

Жали хліба, на полі переховуватись було неможливо. Лаврін перейшов на озера, в очерет. Тієї ж ночі Лукія повела до нього на побачення матір. Прийти дезертирові в хату було небезпечно. Часто стражники чи козаки приїздили вночі з волості й робили несподівані обшуки.

Обливаючись слізьми, баба Федора несла синові білу сорочку, а Лукія горщик з гарячим борщем, сало й хліб. Молочним пилом курівся в темному небі Чумацький Шлях. Він блискав холодними ясними зірками. Пронизлива вогкість заповзала бабі Федорі в рукава. Над озером, над мовчазним очеретом повиснув сивою пеленою туман.

В умовленому місці, недалечко від греблі, баба Федора зустрілася з сином. Місяць світив Лаврінові у вічі, і його обличчя здавалось білим, як крейда. Він обіймав матір і втішав її. Та це нелегко було зробити в непривітному очереті, у вогкому тумані.

— Як вовк ховаєшся від людей, мій синочку,— стиха голосила на грудях у сина мати.— Та ні подушечки для твоєї голівки, та ні білого рушничка личко витерти...

Проснувся від того голосіння й шепоту болотяний птах в очереті і стріпнув сторожким крилом.

На початку серпня наскочив уночі урядник з козаками. Стукають, б'ють у двері прикладами. Ні жива ні мертва, відчинила їм Лукія. Схопилась баба Федора назустріч непроханим гостям. Труситься вся, як осінній лист.

— Сказивай, де син, бабко!

Козаки мерщій шугнули на піч, зазирали під лави, відчинили скриню. Полетіли на долівку сорочки, кожушанки, плахти, полотно, покотилось намисто з розірваного разка...

— Та що-бо ви робите, люди добрі? — бігала навколо баба Федора.— На війні мій син, а ви в скрині його шукаєте... І що це за гуррикан такий ізняли?

Мабуть, або звістка яка прийшла з фронту у волость, або, може, бачив хто Лавріна та шепнув комусь на вухо. Козаки робили своє діло.

— Може, бабко, він у тебе на дні в скрині лежить...

Козак не доказав. Лукія схопила його ззаду за комір — рвонула з такою силою, що напасник тільки ойкнув. Та наспіли інші козаки. Один з них розмахнувся і вдарив дівчину нагаєм по голові. Кінчик нагайки, як гадючий хвіст, зачепив обличчя і лишив на лобі в Лукії криваву смугу. Напад дівчини був такий сміливий і несподіваний, що навіть урядник вражено пробурмотів:

— Бісова дівка, чорт її зліпив!..

І тут же гукнув, щоб кінчали шукати.

Лавріна не знайшли, але із скрині зникнув вузлик з грішми. (Після смерті діда Олефіра знову почала збирати баба Федора на корову). Зразу ж таки й кинулась баба, заголосила, вискочила надвір услід козакам. Та тільки тупіт кінських копит почула на темній вулиці.

Лаврін був не самітний. Восени в навколишній очеретяній чащобі ховалися, напевне, кілька десятків дезертирів. І щодня число їх збільшувалося, бо у водянецький очерет сходились колишні солдати з усіх ближчих сіл. Та тепер уже небезпечно було сидіти навіть у цих очеретах. Кінні козаки робили облави і вже кількох дезертирів упіймали. Впіймані підлягали воєнно-польовому суду, який дуже суворо розправлявся з дезертирами, посилаючи їх на шибеницю.

Зима була не за горами, війні не видно кінця, і на що надіялись дезертири — невідомо.

В очеретах сидіти далі було небезпечно. Лаврін перейшов за п'ять верст від Водяного у графський ліс. Ліс був густий, справжня пуща. Охороняти його було нікому, кінна сторожа боялася дезертирів і розбіглася. Один час полонені австрійці рубали в лісі дуби під наглядом стражників і возили дерево до міста, але дезертири двічі нападали на дроворубів, віднімали харчі і знімали теплу одежу. Одного стражника вбили. Полонені з'явилися до старої графині Скаржинської і заявили, що більше в ліс не підуть без надійної охорони. Охорони не було, і графиня наказала тимчасово припинити лісорозробку.

Лаврін добре влаштувався в давно покинутій мисливській халупі. Навколо була глушина, спали запорошені снігом лісові велетні-дуби. Лукія двічі на тиждень носила Лаврінові в халупу харчі. На початку грудня нава-

лило великого снігу, три дні лютувала хуртовина, ліс потонув у снігових заметах. Замело всі дороги і стежки. Лаврін дістав із тайника гвинтівку і по пояс у снігу блукав пущею, полюючи на зайців, яких безліч розвелося за останні роки. Голодувати не доводилось, але кепсько було без сірників і без гасу. Та цього добра важко було дістати і в селі — війна й початок великої руїни давалися взнаки.

Баба Федора бідкалася, як там доводиться синові в лісі. А тут ще вдарили скрипучі морози, дерево тріскало, і вранці знаходили замерзлих галок. Лукія втішала:

— Нічого, мамо, ось сьогодні вже Варвари-великомучениці, а там, глянь, і не почуємо, як сорок святих надійдуть, сорока сорок паличок на гніздо помостить, кажуть люди, скоро потепліє...

— Довго ще чекати, дочко. Варвара ночі урвала, а Савка приточив...

На останньому тижні пилипівки, перед різдвом, Лукія говіла. Увечері, після служби, отець Сидір сповідав півчих. Лукія поклала попові на тарілку свічку за двадцять копійок, як було заведено, поклала на столик пальці й притулила до них лоба. Отець Сидір накрив їй голову епітрахиллю.

Скінчивши встановлену сповідь, стиха спитав:

— У чому грішна? Кайся перед престолом всевишнього...

— Грішна, батюшко. У неділю робила...

— А ще?

— На ближніх своїх злобу мала...

— А не чула від кого богопротивних лукавих речей? — перебив отець Сидір.

Лукія згадала про Лавріна.

— Чула, батюшко.

— Що ти чула? Повтори, щоб отець небесний, який незримо присутній біля нас, почув і простив грішного...

— Страшно вимовити, батюшко.

— Кажи, не бійся. Ти на святій сповіді...

— Про графів та царів... Хай, мовляв, самі воюють...

— Молитись треба за цього грішника. Господь бог простить його. Від кого ж ти чула ці слова?

Лукія завагалась.

— Не бійся, кажи святу правду. Ніхто не взнае. Страшний гріх тому, хто збреше на сповіді своему духовному отцеві! Ти стоїш перед престолом царя небесного...

— Від Лавріна чула, батюшко.

Очі в отця Сидора блиснули під епітрахиллю:

— А хіба він тут?

— Тут, батюшко. У лісі переховується.

— У лісі? В снігу, чи як? Замерзне, сердешний...

— Та ні. В мисливській халупі. Помоліться за нього, батюшко. Хай господь милосердний простить його за гріхи...

Але батюшка вже не слухав. Він похапцем хрестив голову говільниці:

— Аз, недостойний ієрей, властію, даною мені від бога, прощаю і розрішаю...

Мабуть, уперше за своє життя отець Сидір не радів сьогодні великій кількості бажаючих сповідатися. Однак думка весело вигравала в голові: «Ну, голубе, впіймався!»

Трапилось так, що йому нікуди не треба було ні їхати, ні писати, бо потрібна людина була в нього в хаті. У Водяне приїхав загін козаків, і козачий офіцер спинився в отця Сидора на квартирі.

Не пожалів отець Сидір ні фарб, ні красних слів, щоб найдокладніше змалювати перед офіцером Лавріна Строкатого. Невже не чув пан офіцер про цього шибеника? Адже це найнебезпечніший злочинець! Це — ватажок усіх навколишніх дезертирів, бунтівник проти царя, віри й батьківщини!..

Отець Сидір з подробицями розповів усе, що почув на сповіді від Лукії.

— Не можна гаяти часу, пане офіцер! Адже місце вказано цілком точно: мисливська халупа...

Офіцер посміхнувся:

— Халупа? Чудово! Отже, можна буде спочити після полювання...

Пізно ввечері кінний загін козаків виступив з села. Попереду, поряд з офіцером, їхав верхи, помостивши собі замість сідла мішок із сіном, провідник. Звернувши з санної дороги, коні відразу ж потрапили у снігові замети. Проте коні були добрі, і за годину загін в'їхав у мовчазний зимовий ліс.

Козаки підтягнули повіддя, їхали, озираючись на всі боки. Було сумно. А що, коли вискочить із-за високих заметів юрба озброєних дезертирів і гукне «руки вгору!»? Гвинтівок не встигнеш вихопити з-за спини.

Викотився з-за верхівок чорних дерев ясний місяць. Сніг виблискував синіми зорями. Їхали тихо. Заборонено було голосно розмовляти й палити тютюн. В тиші зимової ночі чути було лише легенький тріск стиснутих лютим морозом дерев. Та ще важко пирхали коні, зморені борсанням у снігу.

Їхали довго. Офіцер не раз питав у провідника:

— Ти не збився з дороги? Гляди мені!

І провідник завжди відповідав:

— Ручуся, ваше благородіє. Ось малость іще промучимось і виїдемо до місця. Знаю я цю халупу. Сам балуюся дробовичком.

Упевнений голос провідника заспокоював офіцера. Але навколо ставало ще глухіше. Загін ледве перебрався через ярок і потрапив у таку дику глушину, що офіцер спинив коня і озирнувся. У нього майнула думка, що цей провідник, сірий мужичок, напевне, веде загін просто в зуби озброєній банді дезертирів.

— Слухай, як тебе звуть? — спитав він раптом у провідника.

— Сергій Носюра, ваше благородіє.

Офіцер хотів сказати: «Слухай, Сергію Носюра, коли ти збрешеш і думаєш зрадити, то признавайся краще зараз. Однаково живим не пущу...» Але стало соромно своєї підозрілості. Та це ж рідний брат відомого у Водяному багатія Кіндрата Носюри. І офіцер тільки спитав:

— Чи далеко ще?

— Недалечко, ваше благородіє. Не сумнівайтесь. Справно доведу.

Але ліс щохвилини густішав, сині снігові кучугури здіймались, як непереможні бастіони. Місяць єхидно посміхався крізь голе віття вікових дубів. А кінний загін козаків, борсаючись у снігах, повільно посувався далі й далі, в глиб мовчазної зимової пущі.

Лаврін довго блукав лісом, перемагаючи замети. Навколо все наче вимерло. Почало смеркати, і мороз міцнів щохвилини. Стояла велика тиша. Всі живі створіння поховалися в сніги, позалазили в дупла. Вже смерком Лаврін натрапив на зайця і застрелив його.

На небі висипали зорі, коли мисливець повернувся в лісову халупу, напівзаметену снігом. Хутко розпалив у пічці вогонь, оббілував зайця і поклав його смажитись.

Лаврін не забував підкладати дров, і незабаром у тісній халупці стало жарко. З якогось закапелка виліз кіт, ткнувся Лаврінові в коліна і, розніжений теплом і запахом м'яса, голосно замуркотів. Кота принесла Лаврінові Лукія.

— Щоб було з ким розмовляти довгими зимовими ночами! — сказала вона сміючись.

Справді, з котом було веселіше. Лаврін гладив його м'яку шерсть, прив'язував до нитки заячий хвостик і возив його по долівці, забавляючись хижими стрибками кота.

У печі тріскотіли дрова, кіт мружився на вогонь, горбом вигинав спину. Лаврін повечеряв, роздягся і ліг на дерев'яну лаву біля печі. Ноги від блукання боліли, але спати не хотілось. У єдине віконечко зазирав місяць, навколо халупи застиг мовчазний ліс, зимова ніч нечутно пливла над хащами і синіми тінями фарбувала і дерева, й сніги...

Згадались мати, Лукія. І стало боляче й образливо, і гнів закипав гарячий, як окріп. Хіба це життя — сидіти в пущі, як вовк, ховаючись від людей, не сміти навернутись до своєї хати, до сім'ї? Взяти б гвинтівку й піти крушити тих, хто зробив з нього вовка. Чого чекати далі?

Стомлений Лаврін заснув. Снилось йому, що чужі люди обережно підкрадаються до халупи, оточують її, як лігво звіра. Наче пирхнув десь недалеко, біля порога, кінь, наче рвонув хтось благенькі двері і разом з морозом ускочили в хату страшні, незнайомі чудовиська, навалившись на Лавріна непоборною юрбою. Ще гаразд не прокинувшись, Лаврін рвонувся і побачив, що халупа повна козаків. У відчинені двері валила морозна пара, пирхали за віконцем і брязкали вудилами козачі коні. Хтось голосно сказав:

— Вовча нора, хай вона згорить! У такій дичавині тільки чорти навкулачки б'ються!

Хтось інший, дмухаючи на пальці, відповів:

— Да-а... Заїхали. Коней шкода...

Боляче скрутили Лаврінові руки і зв'язали їх за спиною ременем. Лаврін мовчав, зціпивши зуби.

— Виводь його! — пролунала команда.

Світало. Стара халупа самітно визирала з заметів. Двері були зірвані з завіс, і вхід чорнів роззявленою пащею. На збитому копитами снігу — недокурки, віхті сіна

і розсипаний овес. На поріг вийшов з халупи кіт і, ступнувши на сніг, гидливо потряс у повітрі лапкою. Потім сів на порозі й жалісно занявкав.

Зранку схопилась поземка, вздовж вулиці свистів вітер, низько, при землі, женучи білі димки снігу. А надвечір крутнула справжня завірюха, забило, закуріло. І зверху падало, і знизу піддувала буря, зриваючи пригоршнями сніг і шалено крутячи ним у повітрі. Над Водяним божевільно танцювала густа сива мла, буря скаженіла, не можна було відрізнити небо від землі.

Увесь заліплений снігом, наче снігова кучугура, ввалився в хату Давид Чобіток. Лукія й баба Федора кинулись змітати з нього сніг. Чобіток сів на лаву, важко переводячи дихання.

— Ну й хуртовина!..— насилу вимовив.— Коли б не таке діло, бабо Федоро, носа б не витикнув на вулицю...

Лукію наче кольнуло щось. Виструнчилася, заніміла. Очі з тривогою вп'ялися в гостя. Тільки що балакала вона з бабою Федорою про Лавріна — хуртеча ж яка, світу не видно, а він у лісі, в халупі на курячих ніжках... Як звір який, зацькований, загнаний у нору...

— Таке діло,— продовжував Чобіток.— Лавріна забрали.

Зойк вихопився в Лукії. Поточилась старенька мати.

— Сам бачив, як везли його у волость козаки. Впізнав мене, кивнув головою. Потім гукнув: «Земний уклін матері та Лукії!» І ще хотів щось крикнути, та підскочив офіцер, ударив нагайкою...

В тузі схилився Давид Чобіток, замовк. Глибока тиша настала в хаті. Тільки схлипувала Лукія та гула в димарі, мов несамовита, буря. І моторошно заголосила баба Федора:

— Та на кого ж ти, мій синочку, та й покинув мене, безталанну? Та не бачити ж мені тебе в парі з Лукією, горенько ж моє!..

Як кам'яна постать, стояла бліда Лукія, притулившись, щоб не впасти, до стіни. Непомітно змахнув сльозу Давид Чобіток. Сказав тихо, несміливо:

— А мо', й відпустять його?

Добре знав Чобіток, що ніхто не відпустить дезертира. Про те, що Лаврін повернувся й переховується, довідався вже давно. Навіть нові теплі онучі передав одного разу Лаврінові через бабу Федору. Ні, суд жорстоко карав людей, які не хотіли захищати «віру, царя й отечество».

Не помилують Лавріна. Може, вже десь і вірьовку намилює кат, щоб краще зашморгнулася навколо шиї...

Не вмів брехати Давид Чобіток і як не намагався, а слова втіхи не знаходились. Так і пішов, не втішивши ні бабу Федору, ні Лукію.

Це була безконечно довга і страшна ніч. Ойкала й переверталася з боку на бік баба Федора. Завірюха кидала у віконця сніжні буруни, і окаянний вітер надривався в димарі, гудів і лютував. Уся хата здригалася від ударів бурі. Раптом баба Федора підвелася і спитала:

— Лукіє! Ти чуєш, Лукіє? Як вони довідались? Хто виказав Лавріна, Лукіє?

У Лукії захололо тіло. Страшні слова почула вона. Хто виказав? Жах скував руки й ноги. Не могла поворухнути язиком. Вона виказала... Вона...

Перед очима стояв отець Сидір і недавня сповідь. Вона розповіла йому про Лавріна. Вона сама виказала!

Внутрішня непоборна напруга щосекунди зростала й зростала. Все тіло було як струна. І зненацька Лукія відчула, як дрібно-дрібно затремтіли кінчики пальців. Тремтіння передалося рукам, звідти побігло по всьому тілу, як мурашня. Давучкий клубок підкотився до горла, і Лукія розридалася з такою силою, що все тіло її здригалося, як у страшній пропасниці.

Перелякана на смерть схопилася баба Федора, тремтячими руками засвітила каганець і побачила, що обличчя в Лукії синє, як у втопленика. Схопила кухоль, бризнула водою на дівчину. Ридання перейшло в нестримний регіт. Судороги скрутили Лукію. Вона звивалася, як в'юн, регіт потрясав її тіло. Баба Федора з жахом накинула на голову дівчини чорну хустку і впала навколішки перед іконами...

Зненацька Лукія схопилася.

— Піп виказав! Піп виказав! — розітнувся її дикий крик. Безтямно кидаючись на всі боки, дівчина похапцем вдяглася й метнулася до дверей.

— Куди ти? Лукіє, ніч надворі! Схаменися! — кинулась до неї баба Федора.

Лукія рвонула гак на дверях, вискочила в сіни, а звідти надвір. Буря збивала її з ніг, метелиця заліплювала очі снігом. Дівчина з розпатланим довгим волоссям, як божевільна, бігла вулицею, поринала в снігових заметах, падала, і знову підводилась, і знову бігла під скажений посвист хуртовини.

Несамовито затарабанила вона у двері попівського будинку. Отця Сидора розбудила злякана наймичка Хвеська. Він нашвидку накинув на себе рясу й наказав відчинити.

— Чого злякалася? Хтось прибіг кликати причащати хворого перед смертю, а ти...

Він не доказав і відсахнувся, побачивши всю засніжену Лукію.

— Свят, свят, свят! — осінив її поквапливим широким хрестом. Лукія стояла, схопившись рукою за серце. Метелиця забила їй дух.

— Лаврін... Лаврін...— нарешті вихопилось у неї.

Отець Сидір зрозумів.

— Що з ним таке? — спитав навмисне пошепки, махнувши наймичці, щоб вийшла.

— Лав... Лавріна знайшли!.. Козаки...

Отець Сидір пильно глянув на дівчину. Невже вона догадується і підозрює в чомусь його, духовного отця?

— На все воля божа,— проказав байдужі, звичайні слова, до яких звик, певне, так само, як до розсипчастих коржиків, які чудово вміла пекти матушка, як до борщу з жирним баранячим хвостиком.

Лукія зробила різкий рух, виструнчилася, хитнула головою. Щось незвичайне прочитав отець Сидір у чорних очах дівчини. Він непевно озирнувся на двері, які вели до внутрішніх покоїв, міцніше загорнув поли ряси.

— Ви його виказали! Ви! — несамовито гукнула Лукія.

— Ти з глузду з'їхала,— розгнівався піп.— Ніч надворі, а ти порушуєш спокій свого духовного отця! Як ти смієш? Як у тебе повернувся язик сказати таке? Десниця господня покарала грішника!..— Він озирнувся і роздратовано гукнув: — Хвесько, зачини за нею двері! Іди спати, Лукіє. Запам'ятай: що робить господь-бог,— усе на краще. Жодна волосина не впаде з голови людини без волі божої. Іди, бог з тобою!

Отець Сидір повернувся й вийшов. Хвеська щось питала в Лукії, але вона мовчки ступнула за поріг. Тяжкий сумнів точив серце дівчини. Відчувала, що піп бреше. «А може... може, він справді ні в чому не винуватий? Це ж гріх який — подумати на батюшку, що він зрадив таємницю сповіді...» Але та ж сама думка знову обпалювала мозок: «Він, він зрадив... Він виказав... Піп...»

Брела вулицею, натикаючись на чужі ворота, а буря метляла розпатланим волоссям, шпурляла в обличчя

мокрим колючим снігом. З сивої хмари несамовитої метелиці, з мутного сніговію виринали перед дівчиною химерні привиди. Підводився раптом з сніжного замету Лаврін — скривавлений, з руками, скрюченими за спиною. Безумними очима дивився на Лукію і не впізнавав її. Зненацька чула дівчина за собою покрик і озиралась. І тоді бачила отця Сидора, він біг за нею, буря тріпала його волосся, він біг і вказував на неї рукою:

— Це ти виказала Лавріна!..

Цей поклик лунав усюди, він долітав згори, він наздоганяв, він нісся назустріч з хуртовиною, цей покрик пронизливо висвистував вітрюган:

— Це ти виказала Лавріна!

І найбільший жах був у тому, що Лукія знала тепер, хто насправді зрадив Лавріна. Вона сама! У всьому винна тільки вона. Вона розповіла попові на сповіді про халупу в лісі! Вона виказала! Вона!

Буря свистіла й голосила, і крізь це голосіння Лукія ясно чула:

— Це ти виказала Лавріна!

Дівчина зупинилась, рвонула сорочку на грудях і гукнула з усієї сили, щоб перекричати дике виття бурі:

— Це я! Я виказала Лавріна!

Вона впала в сніг. Вітер, наче зрадівши, що переміг нарешті свою жертву, шалено гайнув вулицею, вириваючи із стріх віхті соломи, щосили б'ючи тугими грудьми в зачинені ворота. Крутилась, віяла метелиця, намітала високу кучугуру над Лукією. Але вже поспішали люди, хтось світив ліхтарем, і ззаду, намагаючись не відставати, втопала в снігу баба Федора.

Лукію знайшли і внесли в хату. Вона сиділа на лаві, безсила і розпатлана. І тут баба Федора помітила, що в дівчини раз у раз смикається ліва рука.

Баба Федора злякано перехрестилась:

— Лукіє, що з тобою?

— Що, мамо?

— Рука!

Буря стукнула снігом у вікно, заголосила жалібно, як по мерцеві: «У-у-у!.. у-у-у!..»

Юрій Збанацький

ПАЛЯНИЦЯ

Було в мого діда Остапа дві заповітні мрії. Хоч і мріялось дідові не про щось надзвичайне, фантастичне, але таке, що здійснить його старому було не під силу. А відомо, що коли людина незугарна чогось досягнути — вона про те може лише мріяти.

Все своє життя дід думав про коня. Про гнідого чи вороного, сірого чи, навіть, рябого, аби свого, власного. Але дожив чоловік до сивини, дочок заміж повидавав, сина одружив, а коня так і не спромігся зажити. Все життя складав на нього гроші, а доходило до діла — на кінський хвіст тих грошей тільки й вистачало. Відразу не міг зібрати потрібної суми, а ті, що прилипали до рук, швидко й відлипали. Діти родились — одне, гляди, захворіло, те вмерло — не до коня було, мусив витрачати останні копійки... Бувало, раз чи двічі вже був дід і зачепився за коняку — чи то в борг залазив, чи по дешевинці здобував собі тягло, але таланило йому в тих конях точнісінько як дідові Щукареві — придбає коня, а він через який тиждень і ноги витягне.

Була в діда іще одна мрія. Але вона цілком залежала від першої, отож про неї поки що помовчимо, хай покортить. Тим більше, що обидві дідові мрії таки ж здійснилися.

Придбав-таки дід коня. Вже аж після революції. За допомогою комнезаму. Довго він боявся та сторонився того комнезаму, а коли почув та переконався, що саме комітет незаможників допоможе йому придбати тяглову силу — пішов! Пішов у комнезам. Ну й розмов було в селі — дід Остап в комнезам записався!

Мабуть, за такого Гнідка, який з'явився на дідовому подвір'ї, він не лише в комнезам записався б, а самому Люциперові запродав би душу. Гарного конягу придбав дід. В тілі, лискучий, смирний — ну не кінь, а дідова заповітна мрія. Воза змайстрував самотужки, дерев'яного, без жодного гвіздочка, не змайстрував, а просто вилив, збрую в когось позичив — ну й став, одним словом, дід Остап не незаможником, а справжнім середняком.

Десь зимової пори з'явився той мерин на дідовому обійсті. Все подвір'я звеселив, дідову душу омолодив. Куди ж пак — і в нашому хліву конякою запахло. Мов дитину, годував його та доглядав старий. А безсонними ночами відгодовував, виплекував свою другу мрію... До неї, власне, було недалеко і не так важко...

Все своє життя дід мріяв про те, щоб впрягти у власного воза власного сивка-бурка, посадовити на в'язку м'якого сіна попа та поважно провезти його селом. Хай всі добрі люди побачать, що й дід Остап не гірший за других, що й він вміє конем правувати та ще й не кого-небудь, а самого батюшку везе на власному возі.

Здійснити цю мрію було не так і важко. Коли напередодні великодня дід прийшов до причастя і, здійснивши таїнство, запропонував Харлампію свої послуги, той прийняв дідову пропозицію з радістю. Ще й пообіцяв:

— Боже діло вчиниш, Остапію, ще й найкращу паляницю, яко мзду, матимеш.

Мов до весілля, готувався дід Остап до проводів. Може, молодь уже й не знає, що воно таке за проводи, а старшим це ще втямку. Ото коли настане після великодня другий понеділок, то по-колишньому в той понеділок все село виходило на кладовище, померлих проводжати. Бач, попи торочили, що всі мерці, мовляв, тиждень вигулюються на волі, а в той понеділок знову мають з короткотермінової відпустки у власні домовини безвідмовно повертати.

Що тільки в цей день творилось на кладовищах! З усього села зносили жінки печене й варене, всі могили прикрашалися червоними крашанками, пляшками з горілкою. Не обходилось, звісно, тут без попа. Він мав відслужити на кладовищі службу божу, одним словом, поблагословити померлих на домівку, а живим висвятити все те, що стояло на могилках.

Після попового освячення починалася трапеза. Спочатку їли, пили, говорили тихо, набожно, згадували давно і недавно померлих предків та родичів, а закінчувалась трапеза піснями та танцями, а інколи повальною бійкою.

Піп ніколи не ждав кінця трапезуванню, випивав з дяком чарку-другу, одержував належний гонорар у вигляді паляниць та крашанок і поспішав на інше кладовище.

І от здійснилася дідова мрія. Він поважно сидить в передку, змахує, як і належить поважному господареві,

батогом, возить від кладовища до кладовища отця Харлампія. Для певності посадив і мене поруч з собою. Поки дід попівські хавтури з кладовища на віз переносить, я коня на вулиці пильную.

Отець Харлампій з дячком поспішають. Похамаркають-похамаркають, покадять-покадять над могилами, хильнуть по чарці, пожевеляють губами та вже й біжать до воза. Село, бач, велике, кладовищ чимало, а ще ж і на хутори треба встигнути. Тут, як кажуть, куй залізо, поки гаряче, кади, поки кадиться, збирай паляниці, поки вони тебе дожидаються.

Спочатку духовні отці на воза не сідали, вони бігли поперед воза, і наш Гнідко ледь постигав за ними. Потім їх почало все помітніше водити з боку в бік, дячок вже встиг був шкопиртнути ненароком у канаву, півбока обваляв у глині. Згодом вони, вийшовши з кладовища, відразу ж падали на воза, й отець Харлампій командував:

— По хвосту, раб божий Євстапій! Жени її, триклятущу!

Дід хвиськав коняку, тривожно оглядався на отців, побоювався, що з воза повипадають.

Сп'яніле духовенство виводило в задку:

— Да святиться ім'я твоє... да прідете царствіє твоє...

Витинали божественне на мотив комаринської.

Дід Остап зачудовано крутив головою — не знав: сміятись чи обурюватись.

На хуторах хоч кладовища були й менші, хоч поминальників теж було менше, але попа й дяка обдаровували білішими й більшими паляницями, а чарки наповнювали так щедро, що аж через вінця лилося, аж могили предків горілчаною росою впивалися.

Після чергового частування отець Харлампій зовсім не міг пересуватись, на дідові плечі спирався та так роздобрився, що вибрав із купи найбільшу, найм'якшу та найбілішу паляницю, подав дідові:

— Споживай, раб божий Євстапій, на здоров'я, та знай наших. Я щедр, аки пророк божий, а матушка моя — зажерлива, ако бісиця, зла єсть до безчисла, і уста її гріховні від пакості дерзновенної не закриваються...

Дід для годиться почав відмовлятись — не за паляницю, мовляв, возимо, тут, мовляв, справа всього життя, мрія, мовляв, людська здійснилась, і тут, мовляв, ніякі паляниці не в рахунок.

— Бери, ховай тільки, раб божий, подалі, щоб матушка не уздріла...

Дяк запідозрив діда в нечистих думках, попрікнув:

— Грішно, Остапе, від подаяній відмовлятись. І не думай, що в других дають більше — досить і однієї паляниці. Непристойно, Остапе, святу церкву та її служок оббирати. Бери, коли дають, та й дякуй богові...

Через якусь хвилину духовенство вже забулося про ту паляницю, затягло на всю околицю:

— У середу та й на масляниці...

— Да святиться та й ім'я твоє...

— А курочка та й бичка привела...

Дід мій і зовсім розгубився. Хотів сердитись на богохульствуючих отців, але, видно, по доброті своїй, не міг — розгублено посміхався, чмихав у бороду, підморгував мені багатозначно.

— Чуєш, Каленику, якої завели?

А дяк з попом вели й вели, а потім засперечались.

— Моя матушка — змія підколодная, погубителька душ християнських...

Дяк заперечував:

— Преподобная супруга ваша, матушка Олімпія, воістину сотворіння божественне, одне добродіяння, смиреніє во язицех... От у мене дячиха — ото відьма, ото ослиця валаамська, то вже нічого не скажеш...

Дід аж рота роззявив — оце так розмови!

Піп розсердився...

— Смиреніе! Змія рикаюча! Он у отця Савона матушка — шоколад із мармеладом.

— Шоколад! — хихоче дяк.— Он удовствующа дякониха покійника дякона михайлівської церкви — ото лимон з апельсином.

І ні з сього ні з того затяг на всю гарлянку:

— А курочка та бичка привела, святий боже, та й на масляницю...

А попові вже й пісень мало, розвеселився, на віз, мов півень, виплигнув, підібрав попідруки рясу, ну з воза додолу плигати.

Ледве допровадили ми з дідом п'янючих, як старі чоботи, попа й дяка до церкви. Може б, і не довезли, коли б не позасинали поперек воза.

Дід весь час мовчав, тільки хитав головою.

На церковному подвір'ї нас зустріла дячиха та матушка. Ні піп, ні дяк не помилились, коли саме такими

словами характеризували своїх подруг. Попадя була змія змією, але й дячиха їй не підгадила. Не звертаючи уваги на п'яних чоловіків, кинулись паляниці ділити. Попові дві, дякові одну.

В рахунку вони сходились, але за кожну паляницю гризлися, мов собаки.

— Е, так не піде діло, матушко. Куди ж ото ви сунете, любезна? Собі мало того, що дві, так ще й здоровенні, а як дурному дякові, та одну маленьку та ще й на закальці?

— Бо ж дяк не священик...— копилила губу попадя.

— Не одним миром мазані?

— Одним та не одним. Бери, що дають.

— Ні, так не буде, матушко! Не будьте ви нахабою...

— То це я нахаба? То це я така-сяка? Та я духовного званія, та я благородного роду, а якого ти сословія, мужицьке твоє рило?

— Я теж не з простих. У мого батька одної землі...

Вони зняли такий лемент, що навіть дяк з попом прокинулись, продерли п'яні очі, гримнувши на своїх войовничих подруг, посунули досипати.

Сяк-так вони розділили ті паляниці. Дід, видно, вже й не радий був, що здійснилась його найзаповітніша мрія. Ні в сих ні в тих переступав з ноги на ногу, викладав з воза попівські паляниці. Аж зітхнув полегшено, коли віз спорожнився. Взявся за батога. Але в цей час попадя ще раз вирішила обнишпорити воза. І натрапила на дідову паляницю.

— А це що? — взялася в боки.

— Та то, матушко... батюшка ізволили...— зам'явся дід.

— Украв, біс бородатий? На священицький хліб зазіхнув, безбожник криволапий! — залементувала попадя, тягнучи ту паляницю.— На батюшку звертаєш? Скористувався батющиною добрістю... Тобі мало того, що день пив та жрав за батющиною спиною... Злодюги безсовісні...

В діда затрусилась борода.

— Подавіться ви нею, матушко,— глухо сказав дід.— Ще духовного званія.

Сердито оперезав батогом коня, аж той затанцював на місці, а потім так смиконув, що я й ноги задрав на возі.

Мовчки повертали ми з дідом додому. Саме з того моменту в нашій з дідом свідомості вперше зародилися атеїстичні погляди.

Пилип Капельгородський

ПО-ЄВАНГЕЛЬСЬКОМУ

Попівські іменини зустрічали — як і бог велів. У попадівця Серафима Іжехерувимського на столах тільки манни небесної не вистачало. Печене й варене, жарене й парене, смажене й сушене, студжене й нагріте, м'яте й розтиране, кручене й верчене, притрушене й примазане, присолене й приперчене, підсолоджене й підкислене, ціджене й оджимане, настоюване й намочуване, сухе й мокре.

— От-че Сер-рафиме... н-но между пр-рочим... наливайте ще... по л-лампадочці...

— М-можна... Це — м-можна... всегда, і нині, і прісно... Мир всім!..

Гості — кращих і не треба. Кремезний крамар. Сила Кіндратович — чадо духовне пудиків на вісім.

Та попович, худий, як щука, і п'яний, як піп на гробках. Кріпенький середнячок Семен Митрофанович — десятинок отак на дванадцять. Церковний староста та декілька інших статечних і п'яних хазяїв.

Пили — по черзі: спочатку — за всіх присутніх, а потім — за всіх відсутніх. Випили за Едісона й за Остапа Вишню.

Попова куховарка, молода, червонопика вдовиця Горпина, внесла якусь нову богоподібну наливку. Сила Кіндратович мазнув очима по Горпининих досягненнях і остаточно розкис:

— Ех... і ж-живуха ж вам... отче Серафиме!.. Не жінка, но между прочим... купина неопалимая!..

— Хе-хе-хе... От юності моєя мнозі борют мя страсті...

— Пр-равильно!.. Горпиночко, серце моє... Іди, я тебе поцілую!.. Отець Серафим не гніватимуться...

— Хи-хи... І таке таки вигадають!..

— Чого там — «вигадають»?.. А єжелі душа моя — горить? Ех, гар-мошку б тепер сюди!.. «Б-била Хима Явдокима по череву днищем...» Гуляй, душа!..

Сила Кіндратович підхопив Горпину й почав викаблучувати по кімнаті, аж пляшки на столі захвилювалися. Отець Серафим затриндикав губами, заплямкав, засо-

пів і, скинувши рясу, пішов селезнем за веселою вдовицею. Гості приспівували й вибивали до танка долонями.

— Ху-у... Н-не можу більше... А тепер, чада мої... вип'ємо за здоров'я... н-начальника забайкальської залізниці...

— Фамилія?..

— А ч-чорт його знає... сукиного сина... яка в його фамилія? Знай — пий!

Випили за начальника забайкальської залізниці. Після п'ятої чарки середнячок з дванадцятьма десятинками заплакав:

— Отче Серафиме... Ну просю я ж тебе... по-хорошому... Скажи: єсть б-бог... чи нема б-бога...

— Дур-рак!.. А хто сотворив... усе сіє?

І піп велично ткнув пучкою в ковбасу та в шинку, перекинувши по дорозі чарку з самогоном.

— Сам ти... дур-рак!.. Я це все... сотворив... І тобі, барбосу... на менини приніс...

— Ах ти ж... нечестивець!.. Не маєш права так — отцю духовному... С-свиня!..

— Від с-свині чую!.. Який же ти отець... єжелі ти — без ряси?..

Середнячка почали втихомирювати:

— Ша! Семене Митрофановичу!.. Не харашо!.. Плюнь ти на таку... м-математику!

— Я йому плюну!.. Я йому док-кажу... бабському угодничку!.. Ти чого... до моєї жінки приставав?.. Га?..

— Бр-решеш... сукин ти син мій... духовний!.. Аз єсмь ієрей... Пастир добрий пасе вівці своя...

— Барбос ти, а не ієрей!.. Коли ти ієрей, то треба, щоб у тебе все було... по-євангельському.

— Я вс-се... по-євангельському.

— І Горпина... по-євангельському?

— І Горпина — по-євангельському... Сказано-бо святим євангелістом Іоанном: «Возлюбленії, любіте друг друга, яко же і бог...»

— Ах ти ж... балабон!.. І самогон — по-євангельському?

— І самогон по-євангельському... «Брак бисть в Кані Галілейській...»

— Ага?.. Дак ти так?.. Ну, дак на ж тобі... по-євангельському!.. «Аще хто садоне тебе в праву...»

І син духовний заліпив отцю духовному такого ляща, що той із несподіванки полетів геть зі стільця.

Євангеліє на цей раз не встояло... Замість підставляти ліву щоку, отець Серафим ухопив недопиту пляшку й брязнув по голові нечестивця:

— Д-да воскреснет бог... і р-р-расточаться вр-разі його...

Може б, вони й «расточилися», коли б пляшка була міцніша та коли б не підвернулася під руку неповинна головешка Сили Кіндратовича... Але Силу Кіндратовича спроста не вгегекаєш.

— Ти к-кого б'єш... п'яна твоя м-морда?.. Га?.. Ти к-кого це... пляшкою поблагословив?..

Р-р-раз!..

Дальша богословська самокритика провадилася вже на підлозі. Тверезіші гості розтягали дебелих опонентів, а Горпина вискочила на рундучок і заверещала в пітьму теплого погожого вечора:

— Ряту-у-уйте, хто в бога вірує!

ПРЕЙСКУРАНТ ОТЦЯ МАКСИМА

Село Попівка живе по-божому: церква — як писанка, піп — як вареник у сметані, люди — як вівці на тирлищі.

— До вашої милості, отче Максиме... Баба моя, вибачте на цім слові,— того...

— Ага... Це добре, що вона — того... Хвалю, хвалю... Хрестини чи похорони?

— Та поки що хрестини, отче Максиме.

— Ну що ж? І хрестини — боже діло. Можна й хрестини. Тобі як, повним чином?

— Та мені, правду казати, хоч би й ніяк. Це все — Явдоха, баба моя, пристала: хрести та й хрести... Інші он тепер до сільбудів носять, а вона — в одну душу: очі, каже, тобі видряпаю, як понесеш. Там йому, каже, в сільбуді таку собачу кличку дадуть, що тоді хоч гавкай до нього...

— А це вона — правильно. Там його тобі зразу запишуть Кооптахом... Або, скажімо, Пістолетом...

— Во, во... Ну я їй, бабі своїй, значить, і кажу: «Коли вже тобі так хочеться, то понесу й до попа...» Тільки більше коробочки жита не дам, так і знайте! У мене — жито щитане...

— Хм... Ну що ж? Можна й за коробочку. Це вже — твоя справа.

— А ім'я яке буде?

— Віл буде ім'я йому, як за коробочку...

— Та що-бо ви, батюшко, смієтеся з нас, чи що? Де ж таки видано, щоб дитину волом охрестили? Та чи я вам — бугай, щоб ото так мого сина...

— Застебни рота, маловіре! Не уподобляй преподобного скотам нерозумним! Іже во святих отець наш Віл, его же пам'ять празнуємо двадцять восьмого октомбрія, це зовсім не той віл, що ти думаєш...

— Я не знаю, який там віл і чого ви його до іже во святих записали, а тільки на вола я не согласен...

— А ти хочеш, щоб за коробочку жита та цілого Лева? У нас, брат, по таксі... Як не до вподоби Віл, то нехай буде Хуздазад, его же празнуємо першого апрелія...

— Та що це, справді, за напасть така: то Віл, то Хуздазад? Я вашого Хуздазада й дурно не хочу.

— Ну вже ж, брат, за коробочку жита я тобі не стану тривожити Миколая-чудотворця або Івана Хрестителя. У їх, брат, там на небі теж усе — по чину. Сказано-бо в евангелії: інша слава сонцю, інша місяцю й інша зіркам...

— Дак хіба ж мало святих у вас, що ви мені — Хуздазада?

— Я ж не кажу, що мало... Є ще Павсикакій на таку ціну, его же пам'ять празнуємо першого маія... Та ж сказав, що тобі — за коробочку...

— Ну, от, ви ще тепер Павсикакія викопали... Не дам я за вашого Павсикакія й одного зернятка. Коробочка жита — вона вам з носа не виросте... А вам що? Плеснув кухоль води, крутнув сюди-туди: «Во ім'я того та во ім'я сього...» — і є вже коробочка жита...

— Дуб-бина!.. А про ангела-хранителя забув? Він теж, брат, з амбіцією! За коробочку жита Миколи-чудотворця не купиш... За коробочку жита можеш узяти собі ще Істукарія або Варипсава, его же празнуємо десятого сентембрія...

— Ну скажіть на милість божу!.. Стільки святих, і все такі, що тільки плюнь та розітри. Недурно ж сказано: дешева рибка — погана юшка... Отче Максиме! Чорт його бери, де вже моє не пропадало: прибавлю ще пляшку самогону. Тільки зробіть ви таку ласку, пошукайте там у себе в прейскуранті когось не такого паскудного...

— За коробочку жита й пляшку самогону візьми собі Дулу.

— Та чого ж ви лаєтеся? Я вам від щирого серця, а ви мені — дулю...

— Та не дулю, а Дулу... Преподобномученика Дулу, єго же празнуємо п'ятнадцятого іюнія... Не хочеш Дулу?

— Візьміть собі дві, а я не согласен... Це ви мені візка підвозите.

— Ах, який-бо ти... Ну, тоді можеш узяти Екзакустодияна... Патермуфій також на таку ціну... Кукша... Пуплій... Садок, єго же празнуємо двадцятого февруарія.

— Ні, не підходить... Коли вже волами та дулями хрестити за коробку жита, то нехай він краще ходить Кооптахом. Та ще ж може таки й не Кооптахом... І жито буде ціле.

— Схаменися, маловіре! То ж таки звичайна собі кличка, а це тобі ангел-хранитель... Ти ж хотів за коробочку?

— Ну, добре... Даю дві, ще й пляшку самогону.

— Є й на дві. Преподобномученик Вата, скажемо, єго же празнуємо першого маія. Або святий Тарах — дванадцятого октомбрія... Сакердон... Пуд... Луп...

— І ти, горенько з вами, отче Максиме! Ну, подумайте самі: Тарах, скажемо. Вийде ото воно маленьким на вулицю, а за ним усі діти бігатимуть і тарахкатимуть... Або — Пуд. Ну як ми його, маленького, зватимемо? Пудиком, чи що?

— А то вже твоя справа... Преподобного Лота візьми тоді, як хочеш, єго же празнуємо дев'ятого октомбрія.

— Х-ху ти, з такою морокою! Та змилуйтеся ж нарешті, отче Максиме! Ви ж знаєте, що ми люди бідні... Нам оті дві коробочки... Ну, от що можу: остався в мене півень, то я вам ще півня...

— З півнем буде Хома... Або Пахом...

— Нам би таки Миколку, отче Максиме. Дуже бабі хотілося Миколку.

— За Миколку ще десяток яєчок добавиш.

— Дак у нас же тільки півень, батюшко... Він же — не того...

— Позич...

— Ну, та й жила ж ви, отче Максиме!.. Ні-ні, ви не гнівайтеся, це я так, по-хорошому. Може, це й не ви, а оті святі ваші... Та вже чорт його бери, позичу яєчок, а нехай-таки буде Миколка, щоб баба не гнівалася. Тільки ж і прейскурантик у вас,— не во гнів вам нехай буде сказано!..

Олександр Ковінька

ЗЦІЛЕННЯ І ЗЦІЛИТЕЛІ

З численного синкліту — преподобних, високопреподобних і розпронайпреподобних — найбільших успіхів, безперечно, досягла свята діва Марія.

Рекордно творила чудеса...

Скажімо — прорив. Захиталася віра православна на Полтавщині, занепала й на Харківщині.

Кого в першу чергу кидають на відстаючу ділянку? Звичайно, чудотворну.

Вона й ласкавим оком моргне, вона й губенятами лепне: «Брати і сестри! Не хиліть носа! Кладіть на вівтар гусочку. Нема гусочки — тягніть курочку. Несіть!.. Несіть і яйця. Немає яєць — карбованчика котіть. На брамі апостол Петро не стане перевіряти — хто з яким приношеніем, аби гроші...»

Словом, закликала віру християнську рятувати.

У різних місцях небесні діла творила. Творила в ярах, у повітках, у житах...

Біля нашого села владичиця у колодязь залізла.

Чиясь невидима рука на зрубі царицю небесну примостила. Двома цвяхами міцненько пригатила.

До схід сонця об'явилася і оновилася.

Узріти диво неземне першою удостоїлася дебеленька бублейниця Варвара Чорнохмара.

Бублики і благочестиві проскури пекла.

Удосвіта кинулася вчиняти, а води — ні каплі. Проворненько схопила відра і — бігом до колодязя.

Прибігла, глянула — сіяє! Матір божа з младенцем засіяла! Господи! На коліна впала, хрести клала і щосили лементувала:

— Голубонько! Царице!.. Милостиво нас осінила і грішну водицю освятила!

Збіглися люди:

— Чого, Варко, голосиш? Хто втопився чи чорт рогатий приснився?

— Який там чорт? Щоб вам заціпило! Он — спасительниця сіяє! Рятівниця наша небесна! Люди добрі!

Вірте не вірте, проспівали треті півні, а мене неначе хто граблями з подушки тягне. Стягує і гукає: «Прокинься! Відпихай мужа — не блудствуй! Зри, я прибула врятувати! Прибула зціляти!..»

І провісниця Варвара Чорнохмара, набравши повні відра води, кометою полетіла до своєї хати, репетуючи:

— Зціляйтеся, кривенькі! Зціляйтеся, сліпенькі!

Почали виясняти — чий колодязь? На чию обору впала отака щедрість небесна?

Виясняли, виясняли і вияснили: господня ласка стрибонула в колодязь куркуля Кіндрата Солопія.

Доки ото, кажемо, виясняли, розмовляли, церковний притч уже кропив кропилом, а бублейниця Варвара Чорнохмара солодко співала:

— Бублички свіженькі! Проскурки святенькі! Святу ж воду брала святою ж водою й учиняла! Хапайте, розбирайте!

Усім чудотворним дійством керував комерційний друг Солопія, тямущий мандрівник Овсій Колодій.

Він і вдалу раду подав — богородицю на зрубі примостити. Примостити і ото довгенькими цвяхами пригатити.

Спочатку чимало було варіацій — куди і де? Обмежений Солопій домагався притулити чудотворну десь в оборі.

Тямущий Овсій Колодій хазяйську химеру резонно відхилив:

— Кіндрате Йосиповичу! Покладіться на мене. Це вже моє буде чотирнадцяте чудо. І зважте — все тактовно, все у ціль! Ви ж подумайте, дорогенький! Ну, приб'ємо ікону біля свинюшника. Відразу ж запитають: чого цариця небесна полетіла до поросят? Що вона, поросних свиней не бачила? Ви кажете — під стріху. Та під стріху, крім горобців, жоден святий ніколи не залітав. Знову ж — рекомендуєте повісити на берестковій. Якби ще Христос, тоді вірно. Тоді ви попали в точку. Спаситель знижувався на землю, зачепився штаньми за гілляку і гукає: «До вас, грішних, гряду!» Голубчику! — логічно доводив Колодій.— А ви подумали, чи надовго нам вистачить продавати чудотворного берестового листу? А свяченої води — по горло вистачить! Вистачить торгувати і влітку, і взимку.

Отож кмітливий Овсій Колодій недалечко від колодязя відразу й заїжджий профілактично-цілющий ком-

бінат спорудив. У чашках і в пляшках святу воду направо й наліво хвацько за грошики роздавав.

На пляшці чи на чарці стояла такса і лікувальний діагноз: від німоти, від глухоти, від сліпоти.

Пізніше, у власному будиночку, збудованому в місті Полтаві, інтимні друзі запитали господаря, Овсія Колодія:

— Овсію! Скажи, чи кому-небудь допомогла ота свята колодязна вода?

— Точно не знаю,— відповів Колодій.— А нам, сподвижникам,— мені, Солопію і Варварі Чорнохмарі,— по самісіньку зав'язку допомогла. І добре покропила, і нові хати освятила...

Пішла поголоска: навідайтеся до преподобного монаха Саватія. Саватій — сторож хреста господнього.

Легенда така: сей хрест Андрій Первозваний персонально приніс з Єрусалима аж на Україну.

Приніс і укопав під Полтавою, біля Хрестовоздвиженського монастиря. Воздвиг і прорік: «Хай полтавчани гризуть святі тріски, лікують зуби».

— Ідіть,— говорила,— хлібосольні дари несіть.

Повірили люди, пішли. П'ятим колесом і я притулився. Все ж таки неабияка дивина. Сам Андрій Первозваний аж на Україну дубового хреста притарабанив!

Прийшли. Справді, хрест здоровий. Дубовий. Обкусаний, обгризений і обцілований.

Лікувалися по встановленій ціні божій... Гризонув — полтиник. Поцілував — гривеник.

Поруч — каса. Лікуйся, не відходячи від каси. Відкусив трісочку — клади. Поклав — жуй тріску, лікуй зуби.

Від отих божественних трісочок монах Саватій до того розтовстів, що, прости мене, господи, коли скажу,— пика така кругла стала. Їй-бо, хоч цуциків бий.

Веселий монах. Балакучий, усі приказки й пісні народні знав.

Поснідавши добренько, Саватій нас, юнаків, запитав:

— Отроки! Хто з вас знає «Посіяла огірочки»?

Я взяв тоді й собі перепитав:

— Отче! Чи це справді той хрест, що його аж з Єрусалима сам Андрій Первозваний приніс?

— Ти дуже вже цікавий, юначе,— не ховаючи усмішки, відповів монах.— Тобі по секрету скажу: їй-богу, при мені оце четвертий хрест догризають! — Будучи на доброму підпитку, Саватій ще й на вухо шепнув: — Два обаполи схрестили. Нам старих саней не шкода. Хай парафіяни гризуть... Хай зціляються.

Давненько всі оці події діялися. Але, на жаль, ще й досі де-не-де виринають отакі зцілення, отакі зцілителі...

Хай їм грець!

ДЛЯ ВІРУЮЧИХ І НЕВІРУЮЧИХ

Чого критися, у пекло я давно хотів потрапити.

Ви питаєте, чого мене отуди тягло?

Признаюся — кортіло роздивитися: за які ж гвинтики многоженців хапають, коли в казан шпурляють.

Вабило побачити і друге: як біля казанчиків випинаються і вигинаються п'янюги, хапуги, бюрократи, казнокради...

Да!.. Що хотів, то хотів. Родичі не пускали. Більше того — пророкували.

Бабуся казала:

— Тобі стежечка випадає прямо в рай!

Може, старенька й правду казала, бо я матюків не гнув, горобців не драв і на дівчат не позирав. Беріть і друге: на вулицю не вибігав, коло тину не стояв, не кахикав, не чхав і не гукав:

— Апчхи, чорнява! Кахи, білява!

Чого я не кахикав і чого не чхав? Не буду від вас критися — боявся.

У нашому селі росли дівчата гарненькі, вродливенькі в руках були дебеленькі.

Кахикнеш, а котрась підійде, схопить за петельки, притисне до тину і почне по неписаній анкеті розпитувати:

— Ану, хлопче, з чим отут кахикаєш?

І... І... пропала моя репутація...

Вдома сидів. Вдома бабусі «Ветхого завіта» читав і своїми словами райські малюнки переказував:

— Оце, бачите, Єва в раю стоїть.

— Без спідниці?

— Еге ж,— кажу.

— Безсоромниця!.. Безстидниця!.. Чи їй важко було на себе якусь лантушину накинути? А оце хто поруч?

— Це,— кажу,— Адам.

— І він без сорочки? О боже! Царице небесная! Страмнючий! Без штанів стоїть! Хоч би хто тюкнув. Що ж ти, безстижий, у раю голим тілом світиш?

Серйозні корективи бабуся внесла ранком.

— Бери оцю ветху книжку, клади в торбинку і йди в рай. Піди і отим — Адаму і Єві — перекажи: прийде моя бабуся, вона знає, яку кропиву рвати і по яких місцях стьобати. Я не подивлюся, що вони і такі, і сякі, і райські, і святі,— настьобаю! Я й твого тата, і твою маму хіба ж так лозиною ганяла. Бувало, стануть увечері під грушею і шепочуться, і шепочуться... А я з-за причілка шав, шав... Та по ногах, по ногах... «Трясця вашій матері! Не блудіть! — кричу.— Вінчайтеся! — кричу.— Без вінця вас чорти у пекло заженуть!»

Туди чи сюди... У казан чи в рай... Щиро мене, вже дорослого, переконувала чорноока Палазя. Любила мене Палазя, і я її любив. Та не так я її, як вона мене. Бувало, сядемо під отією самою грушею, Палазя пригорнеться і переконує:

— Чого тебе в той рай тягне? Що ти там будеш робити? Ні тобі пригорнутися, ні тобі поцілуватися. Ні потанцювати, ні поспівати... Сама нудота! Подивися, яка в садку краса! Кращого місця, як під грушею, і на світі немає!

Я і кручуся, я і верчуся, і делікатно попереджаю:

— Палазю, не пригортайся! Бабуся казали, що це блуд! Чорти підглядають, і тебе, і мене в пекло потягнуть!

— Подумаєш, налякав! Хай тягнуть! Не такий страшний чорт, як його малюють!

І лукавого Палазя не боялася, щільненько пригорталася. Ото під грушею мені вперше й правдива думка з'явилася. Чим, думаю, янгольську нудоту в раю терпіти, краще з блудницями в смолі кипіти.

Та все, вибачайте, ніколи було пекельного окріпчику попробувати... То се, то те... То вчився, то працював, то в творче відрядження мандрував...

Але, як кажуть, світ не без добрих людей. Найшлася праведна душа — поклопоталася... У ніжних тонах теплу реляцію на папері написала. Дрібним дрібнесеньким почерком реляцію та на папері викарбувала. Подаю за оригіналом: «Їх екселенції» чортячий обер-резиденції. Позаяк сочинитель Ковінька у своїх смішках доказує, що його з глини не ліпили і святим духом не сотворили, уклінно вас благаю: зухвальця в гострі пазури схопити і негайно в пекельному казані утопити. Любитель високих небес і лукавих чудес, ваш покірний слуга — Сидір Липник».

Подумайте — отака химера! Отака оказія!

Тільки я ліг, тільки хотів очі стулити, дивлюся — навождення! Із сірникової коробочки вилазить малесенький чортик. За ним другий, третій...

Вилізли, перевернулися і поробилися такими, як лошата. Іржуть, ратицями вибивають, задки підкидають...

— Чорти! — кричу.— Хай вам чорт! Чого ви повискакували?

— Виставляй,— кажуть,— з-під одіяла грішні коліна, будемо хватати!

— А резолюція,— питаю,— у вас є?

— Є! Аж дві... Ось, на читай!

Беру. Читаю. Лукавці не збрехали, правду сказали. Дійсно — дві резолюції. Перша довгенька: «Скаргу превелебного отця духовного задовольнити. Осоружного сміхуна за коліна схопити». Друга коротенька: «Согласовано. Хапайте! — Вельзевул».

Схопили. Потягли. На піддашках нас стріла мантія у чорному, молитовки шептала, руки єхидно потирала і єлейним голоском запитувала:

— Куди це чортяки раба божого пруть?

За мене відповіла сусідка:

— Ви питаєте — куди пруть? Щоб вам самому очі рогом виперло! Хіба не бачите, у пекло несуть!

Мантія як зареготе. Я по реготу впізнав: той самий Липник, що реляцію писав. Клятий, сміявся, аж захлинався.

— У пекло тягнуть? Ха-ха-ха! Несіть! Несіть!.. А я за упокой гумористичної душечки отакенну свічку поставлю! Ага! Дописався! Добалакався по радіо — з глини не ліпили! Святим духом не сотворили! А з чого ж тебе,

спрашую, ізделали? З дерева вистругали чи з інкубатора випустили? Ха-ха-ха!..

Реготав, реготав, чую, заціпило. І його чорти за фалди потягли.

Волокли, окаянці, волокли і перед світом у лоно нечестивих приволокли...

Повели мене по пеклу жахливими видивами лякати і приміряти, яку ж сковорідку грішним язиком лизати...

Із церковного образотворчого мистецтва пекло я уявляю собі так: в ряд стоять казани і чани й невгасимим вогнем горять. А хапкі до згуби чортенята в оці посудини вилами підкидають гріховодників по встановленому графіку: у неділю — бюрократів; у понеділок — казнокрадів; у вівторок — многоженців; у середу — гвалтівників; у четвер — блудниць; у п'ятницю — хапуг; у суботу — п'янюг.

Само по собі зрозуміло: брехунів шпурляють позачергово...

Але, щоб богословів підпікали й рогачами у поперек штрикали,— моя фантазія цього не досягла. Чорт-екскурсовод по знайомству розповідав:

— Попадають і отці духовні! Ось я тобі покажу одного богослова. Учора разом з тобою приволокли.

— А що таке недостойне смиренний муж учинив?

— Сказати по совісті, він життєве творив: грішних сестричок на покаянні лекції у гречку водив. Білявеньким апостола читав, чорнявеньких упевняв — один бог без гріха. Ми його і усно попереджали, і анонімно писали: «Отче! Схаменіться!» Не слухав щирого слова. І своєї — в гречечку! А воно все до пори до часу. Небесні дозорці раз пропустили, удруге... Утретє, чують, щось не так. Воно ж, бачиш, як вийшло. Духовний отець читав лекції, читав і перепитував:

— У кого будуть запитання?

Сестричка візьми та й голосно запитай:

— Батюшко! Який вас чорт навчив у пазусі душу шукати?

«Еге-ге! — подумали дозорці.— Біда! Лукавий християнську душу у гречці роздирає».

Туди, дивляться — навпаки: поважна особа, слуга церкви, повненьку сестричку цілує, обнімає, ще й до серця пригортає.

— Отче,— гукають.— Святотатствуєш!

— Милуйте,— заблагав,— я не винен. У гречку нагнали й благовірну сестру спокушати чорти підсобляли.

Підійшов і я ближче до казана. Справді — богослов жалісливі сині дрижаки ловив. Черевом тремтів і зубами цокотів. Гірше чорта пекельного посуду боявся.

Мені аж шкода бідолаху стало — отак безпардонно глузують!

Ви ж утямкуйте, до чого додумалися чорти. Мужа благовірного, мужа чудодійного (господи, отаку каверзу стругонули!) оборотькою загнуздали. Спересердя я, не витерпівши, крикнув:

— Щоб ви, окаянні, показилися! Нема на вас погибелі, розпроклятих!

Узяли й прив'язали батюшку, як коня на припоні. Добре, що хоч не стриножили! Ох, і витівки витівають, лукаві. Глянув я довкола, аж під грудьми похололо. Біля чанів і казанів нагими стояли многоженці, гвалтівники, спокусники, блудники. І яка нестерпна образа: усі були засупонені у нові ремінні наритники. З хапугами й п'янюгами повелися ще крутіше: на високих та дебелих нашийники наділи, гладких та товстих у немазані хомути впрягли...

Отака неприпустима зневага!

Чорти ще й кепкують:

— Отче! Не хиліть носа! Уміли в гречку скакати, зумійте і вонючу смолу ковтати!..

Хороші тобі жарти! Коли на ваших очах під казанюку отакенними оберемками смолисті дрова підкладають.

Картина, скажу вам, невесела. Дебелий стовп руху церковного, руху часословного біля казана остаточно духом занепав. Морально розклався...

Я хотів поспівчувати, втішне слово сказати і підійшов зовсім близько. Коли я підійшов, то батюшка простягнув мені здоровенного листа.

— Прочитайте,— просить,— моє слово, слово пастиря. Я ж правдиво кляв! Пеклом страхав... Хулу борзописцям слав.

Узяв я листа. Гостренько накатав гнівний літописець.

«Єсть,— пише,— лоза... Єсть верба! Єсть прямі киики, єсть і вигнуті ковіньки. Ну, а де взялась оця анафемська Ол. Ковінька — ума не прикладу. Боже, боже! Твоєї грізної десниці прохаю — покарай! А якщо не сила твоя, хай писаці дуже сатана переламає поперека. Амінь!»

Розкусивши по листу, що передо мною знайома мантія — Сидір Липник,— я делікатно попередив:

— Батюшко, батюшко! Мене в пекло штовхали, а самі в казан попали. Ай-ай-ай!.. Бувайте здоровенькі! Кипить веселенько!

Свою мандрівку я, звісно, вигадав, бо твердо знаю — нема ані пекла, ані раю. А є красиве трудове життя! Це так... Для віруючих і невіруючих.

ПОКУТЛИВА СПОВІДЬ

Покутлива сповідь церковна хитренькими обценьками витягувала з людської душі усе живе, усе сокровенне: що чоловік думав, що думає і що потай на мислі ховає.

Сповідається дядько Васильків, похилий віком Микола Черпак, що в поту і нужденних сльозах шістдесят років гірко умивався.

— Маю гріх, отче! Чи простить всевишній?

— Кажи, не крийся. Всемилостивий бог все простить. Які гріхи в душі ховаєш?

— У Ладура... Їй-бо, отче, несправедливо. У Сидора Ладура двісті десятин землі, а діток двійко. У мене ж дві десятини, а діток — дванадцятеро. Менші меншого, малесенькі, дрібнесенькі. Певне, господь бог бачить, яка в світі неправда?

— Бачить, бачить... Іменно з висоти небесної осязає. Преподобні слова говориш. Милостивий справедливо розсудить. Кому скаржився?

— Братові Максимові скаржився. Ох, отче, які він правдиві книжки читав. «Робочі,— пишеться в тій книзі,— вкупі з селянами сотворять нове людське життя. Не стане експлу... експлу...»

— Експлуататорів...

— Еге ж, еге ж... Не буде гнобителів! Прослухавши ту книжечку, день і ніч бога молю. Хай збудуться святі слова!

— Молися, молися!.. Гм! Брат? Істинно благословенні думки висловлює. Де вищеупом'янутий брат нині підвизається?

— На залізниці, в депо.

— Чи буваєш на достойних зборах, читаннях?

— Буваю, отче, буваю. Учора в учителя читали апостола Тараса «І старчата, і панята — усі Адамові діти!»

— Немає такого апостола. Самозванець! Нехристь! Хто там з благочестивих людей буває?

— Карпо... Йосип...

Прикривши голову сповідника церковним покривалом, отець Никодим, одночасно позираючи і на витаючого в хмарах Саваофа, і на земного урядника волосного, проказав:

— Господи всемилостивий! Прости тяжкії гріхи оскверненому рабу божому Миколі Черпаку і іже з ним. Амінь!

Всепоглинаюча церковна покута неждано-негадано ввергнула очищеного спокутника до царської каталажки. Просту, чесну людину довго мордували — хто в її душі посіяв зерна руїнницької смути.

Повернувся додому згорблений, вимучений. На чергову сповідь Микола Черпак не пішов. Сповідався за обідраною повіткою сам із собою:

— Владико небесний! Боже! Яку я мав надію, що ти єсть на небі, а тебе, виявляється, нема!

Петро Козланюк

ОТАК-ТО СТАЛОСЯ

«...І було так»,— говорить свята біблія.

Колись-колись, ще як не було у світі ані панів, ані попів та, розуміється, ані тюрем, ані жандармів, висіло, погойдувалось собі в повітрі отаке велике-величезне — ніщо.

А на небесах сидів наш господь милосердний та всемогучий.

Сидить собі господь на небесах, оперся він на ніщо та й задумався над нічим.

Сидить, думає, ніби наш-таки мужик у корчмі без шеляга. Думає, міркує, розмірковує.

І прикро милосердному з нічим та без нічого «газдувати». Ані помолитися до нього нікому, ані згрішити, ані там до пекла всадити кого-небудь. Сумно — журиться господь.

І — ех, як не засуче, як не закотить пан біг рукави! Та як не крикне, як не гукне до нічого:

— Ану, хай буде світ!

Матінко! Пан біг змучився працею та спати ліг, а земля та водиця летять. Летять, гримлять, валяться, наче податки та штрафи на бідного. Диво, та й годі.

Прокинувся господь. Прокинувся, позіхнув, у долоні плеснув: а хай же тобі, мовляв!..

Стоїть оце, поблискує перед господом чорна багнюка з землі та водиці. Хоч кидай туди солому, міси ногами та йди мужицькі хати ліпити. А тю!

— Ану, земля окремо і вода теж окремо! — замахав господь руками.

Махнув та й здрімнув, перепрацьований. А земля тим часом відділяється, а водиця шумить. І шум, і плескіт навколо.

Прокинувся господь.

— Я тут! — гукнуло щось.

— Чекай, я не бачу! — каже господь.— Зараз подивлюся, але раніше я сонце та зорі змайструю.

Мах!

Стоїть-викручується перед господом наша землиця, ніби дівчина чорнобрива. І горбки випнулись, і долинки чорніють, і річечками чиста водиця шушукає.

— Х-хі! — значуще посміхнувся милосердний.

А потім глянув на сонце, примружився — позіхнулося втомленому.

«Е, таки втомився вже я сьогодні,— подумав.— Відпочину ось до завтра».

Раненько встав.

— Нехай будуть птахи і звірі!

Сталось. Загавкали наші собаки, зацвірінькали горобці, загігікали з дива коні, захрунькали з переляку поросята.

А завтра господь:

— Хай ростуть дерева і трави!

І-і-і-і! Пнеться оце все навколо, росте, тільки: ш-ш-ш-ш!

А пан біг іще виспався добре, позіхнув разів кілька і сказав:

— Гм! — І ще раз: — Гм!

А далі нагорнув святої землі зо дві тачки.

Плюнув.

Засукав рукави.

— Здоров, чоловіче Адаме! — плеснув по спині.

— Святий боже, святий крепкий, святий безсм...— Адам так.

— Дивися, лобуре, оце все я тобі намайстрував. Розумієш? Отже, жий, уживай світу, як то кажуть. А я піду й ляжу собі на деньочок. Бо, ох і замучився я за шість днів! Ох, натомився я...

Ходить собі перший чолов'яга по раю, світу божого вживає. Їсть раз у раз ягоди і порічки, податками не турбується, роботи тобі ніякої.

Їсть і не журиться нічим, тільки... Ну, та вночі чомусь сон не береться. Перевертається чоловік з боку на бік — товариства ніби мацає. А вранці мов отруєний ходить.

І запримітив це господь наш милосердний.

— Ти чого ось похнюпився? — питає.

— Т-так.. Жінки б, господоньку, мужикові. Прикро якось.

— Лягай, якщо теє!

Ліг Адам, і пан біг у ребрах йому зашпортався. Вирвав одне — хухнув на нього.

— Дивись, яка краля! — штовхнув Адама.

І-і-і-і-і! Адам як глянув — так і язика забув у роті.

Схопив хутко нашу праматінку за стан — подріботів у кущі розкішні.

Цілуються.

А господь милосердний дивиться, а господь злегка серйозним пальцем помахує.

— Глядіть же там, небожата, та теє... Та моїх яблук мені не зривайте! А то побачу — на всі вітри прожену звідсіля. Знайте це!

Е, якби ж то був знав!.. Не знав бідний Адам, що то за сучі сини, оці параграфи на світі.

Узяв та послухав жінки.

— Їж,— каже,— чоловіче. Адаме, бігме, солодке!

Зірвав Адам і вкусив зубами шматок оцього нещасного. А господь тим часом дивиться, а господа милосердного злість ізбирає.

І — ех, як розсердиться господь.

— А ти, лайдаку, будеш не слухати мене, будеш яблука жерти? А наївся б ти губки!.. Шуруй, злодію, на землю! Геть звідси!

Труситься Адам. А господь:

— Отак, лайдаку! Віднині ти вже в поті чола їстимеш хліб свій. До того жінка в муках родитиме тобі дітей, а земля — терня і будяки. Бо вже великий є гнів мій господній. Так!

Озлобився таки не на жарт милосердний.

А св. Михайло — воїн хоробрий — схопив тим часом Адама з жінкою за шивороти й сердито штовхнув у двері.

— Марш, поки не битий!

Ще й вогненним мечем помахав, коли Адам повернувся.

Живуть собі Адам з жінкою на землі та людей розплоджують. Щодня працює Адам, щодня горює, щодня в поті чола хлібом годується.

Працює — не дармує й інколи нишком посміхається в рукав.

«Овва! — думає.— Буду працювати, трудитися і таки не пропаду на світі. Посію і зроблю — з'їм, не посію і не захочу робити — і скаржитись тоді ні на кого».

Живе Адам.

А господь милосердний дивиться, а господа помаленьку злість ізбирає.

«Е, хлопе! — думає.— Та тобі, як бачу ніякої там нужди на землі нема! І працюєш самий, і поїдаєш самий, і ніхто тобі на шию не сяде. Е!»

Розсердився милосердний. І як не крикне щодуху:

— Хай будуть пани!

Сталося.

З'явилися пани. Відсапують, витирають хустками масний піт з лоба. Прокляв же господь.

— Їсти! — кричать Адамові.

Адам не дурний.

— Ори,— каже,— один з другим, сій, працюй, та тоді вже й їстимеш, як охота.

Вередують пани. А милосердний дивиться, і серце болить йому за людину.

— Така ти?!.. Чекай! Попи ще хай будуть! — крикнув.

Є. Стали навколо Адама, хрестяться, побожними обличчями похитують:

— Адже гріх, бо господь велів у поті чола працювати!

— Адже він наказував любить ближнього!

— Адже він аж шість днів працював, щоб світ тобі сотворити.

— Адже він карати буде, коли не послухаєш.

Замакітрилось бідному Адамові в голові, налякався чолов'яга.

— Отак? — питає.

— А так, так, рабе господній,— занили всі хором.

І працював уже Адам на панів.

І слухав Адам попів.

І боявся уже з того часу Адам гріха, грому, блискавиці, криміналу, канчука і так далі...

І отак-то сталося — нехай ім'я боже благословенне буде!

ОХ, ОЦІ ОНУКИ!

Бабі Марті уже за сімдесят, а внукові тільки дванадцять. Назвали онука, слава богу, не Робертом та й не Тролейбусом, навіть, на щастя, не Вавою, якою колись діток лякали, а просто Васею. Ім'я хлопчика людське,

але, як на біду, дід кота охрестив Васею, і не годиться внука котячим іменем називати.

— Не буду я кликати його Васею,— заявила баба дочці, коли та привезла свого найменшого з міської кіптяви в село на канікули,— бо вже кіт у нас Вася, лежить ось, негідник, на подушці. Такий це, бий його сила небесна, хвашист, такий розбишака, що потрощить, нелюд, пташині гнізда і навіть бігає в ліс за пташками. А внука я зватиму Васильком або й Васильочком, коли буде чемним...

— Звіть його, мамо, як хочете,— не заперечувала дочка.

— А синочок вдався у батька,— похвалила баба онука.— Великоокий, лобатий, по тварі видно — кмітливий та й вчиться, мабуть, добре, коли вже стільки книжок за собою возить...

— Еге, Вася наш, мамо, вчиться тільки на «відмінно»..

— Василько, а не Вася,— перебила Марта.— Ну, а хрестили ви хлопця, чи так-таки... за горілкою, навіть без кумів, без хрещених батьків?

— Ой, що ви, мамо! — засміялася дочка.— Хто ж тепер хрестить дітей? Тільки відсталі люди, а ми ж — свідомі, не віримо у попівський дурман. Вася наш навіть не знає нічого про богів та божих угодників... І ви не забивайте йому голову небесами.

Баба Марта зітхнула.

— Я ж так і думала,— сказала журно.— І святе писаніє каже, що перед кінцем світу перестануть вірити в бога. А люди вже в бога не вірять. Твій тато також давно вже звихнувся й не вірить. Вже старий, вже на пенсії, вже над могилою, а й то не перестає мене шпигати церквою. Прийшов ото якось навесні з колгоспного клубу — він, бач, бігає щодня туди читати газету — каже: «Ого, вже, стара, схопили твого бога за ноги».— «Що ти, кажу я, верзеш, Захаре? Не гніви, діду, бога! Хто піймав?» — «Наш космонавт Юрій Гагарін! — хвалиться мені навкірки, на злість. Сів, каже, цей Юрко на ракету, полетів туди, де «іже єсі на небесі», облетів кругом землю, повернувся назад та й розповідає тепер людям, що немає там ні бога, ні раю, ні богоматері, ані ангелів і архангелів. Усе це, каже той Юрко, попівська брехня для таких як ти, бабо...» Чула?.. Гріх, та й годі!

Вася — кіт куцохвостий. Коли Василько спитав про нього в бабусі, то вона пояснила:

— Казала ж я тобі, що це хвашист і негідник. Півхвоста відтяла йому сікачем сусідка баба Орина — господь послав уже їй віку за дев'яносто. Ще за царя купила вона собі в Почаєві у монахів пляшечку чудотворної водиці, якою веліли їй покропити себе перед сконом для легкої і праведної смерті. Висіла ця пляшечка роки перед іконою почаївської богоматері в бабиній хаті. Та Орина якось не вмирала, хоч її діти давно вже переставилися на той світ. А внуки в баби, як ось і Василько, нехрещені, взяли та й викинули ікону на горище і почепили тут портрета. Чуєш? Ну, тоді баба поклала пляшечку в комірчині. А бісів кіт поліз туди, мабуть, за сметаною, та й розбив з опалу три горшки і цю пляшечку. Баба там і спіймала його, злодія, а тепер нарікає, що господь не дасть їй умерти за оту пляшечку. Може, й так, синочку, хто ж збагне волю всевишнього?.. Святої водиці, правда, в пляшці давно вже не було, але Орина щороку доливала свячену з церкви — пляшечка ж таки була чудотворна й свята. А Васю й грім там не вдарив, злодюгу...

Мозолить цей кіт бабині очі, але й жити без нього було б нерадісно. З котом можна в хаті і погомоніти, й полаяти волоцюгу, а то й безцеремонно зігнати лежня з подушки, коли самій закортить подрімати.

— Іди, сплюхо, надвір, а то вже й запух від подушки,— говорить вона котові, коли той смачно позіхає й потягується.— Неси свого обрубка в ліс або до баби Орини — вона вже жде тебе з сікачем...

А з дідом у хаті ні мови, ні розмови. Захар-бо глухий уже, мов зозуля, й може тільки шпигати Марту всіма святими. Поговори ось з глухим. Марті не раз хочеться огризнутись, навіть полаятись від нудьги, а дід тільки сміється їй у вічі, нічого не розуміючи, мов пень. Або відповість їй щось ні в тин, ні у ворота, що й сама зарегочешся, прости господи. Та й не любить Захар у хаті сидіти. Півстоліття він міряв шпали ногами залізничним обхідником, і ноги й тепер самі біжать кудись з хати. То читати газети, то в ліс по гриби, то на річку за рибою, а то й ловити шапкою перепелів чи помагати колгоспникам сіно косити. Невгомонний у неї старий, ще кремезний і гожий, тільки давно вже в бога не вірить. Але ж Марта молиться за нього кожний день рано, ввечері, і, може, милосердний бог не розлучить їх на тім світі. Бабі навіть і в голові не вкладається, що можна

їх розлучити на землі чи на небі. Адже Захар прожив свій вік чесною працею і нікого не скривдив, не обікрав, не вбив. Таким місце в раю. Але Захар завжди було сміється з того раю:

— В твоєму раю було б мені скучно... Я буду там, де сидітимуть не попи, не ксьондзи, не римські папи й не брехуни, а люди чесні, розумні, вчені. А що ж ти, жінко, робитимеш у раю?

— Радуватися й веселитися з ангелами і архангелами біля небесного трону,— відповіла Марта.

— Щодня тільки радуватися й веселитися?

— Вічно, сказано в євангелії.

— А хто буде робити за вас?

— Бог усім дасть. Всевишній.

— Твій бог і на землі не може людей забезпечити, а не те, що на небі. Там же всі дармоїди! — кепкував Захар.— І ти думаєш, що нині хтось там працюватиме на дармоїдів? Дзуськи! Я ось перший не буду.

— Тож будуть там душі, а не тіла, Захаре,— пояснювала Марта.— Радуватися й веселитися в раї будуть праведні душі...

— Не ївши й не пивши? — допитувався Захар.— Ану, спробуй повеселитися так на землі, жінко. Ти ж носиш душу до церкви, і вона в тебе праведна. Не їж тиждень, не пий, а тоді виймай з-за пазухи душу і хай вона танцює від радості.

— Е, говорити з тобою, коли я читати не вмію, не було коли вчитися... А до церкви і мій дід, і моя баба ходили,— виправдувалася баба.

Крім кота Васі, є ще в баби Марти три курки, до яких залицяється барвистоперий та довгоногий півень з-за сусідського тину. Василько просто залюбувався цим півнем. Ось ідуть шнурком качки до річки. Угледівши їх, півень миттю злітає і запитує високим тенором:

«Ку-ку-куди, на ріку-у-у-у?»

«Так-так-так-так!» — відповідають качки.

«А як на ріку-у-у?» — допитується півень.

— Ось так-так, ось так-так! — показують, шкутильгаючи, качки.

Цікаві речі. В лісі Василько назбирав з дідом кошик запашних суниць, на річці ловив з хлопцями руками раків, а надвечір прислухався з бабиної призьби до звучних голосів деркача й перепела у колгоспному вівсі. Баба пояснювала Василькові:

— О, чуєш?.. Це вони затягли в овес дошку. Перепел просить раз у раз деркача, щоб «підпилить» та «підпилить» оцю дошку, а деркач, може, ледачий або й пилка в нього тупа, бо ось чуєш, як неохоче пиляє: «дир!.. дир-дир!..» Пилятимуть так, поки вівса не скосять.

На ніч бабуся молиться стиха, потім хрестить онука, а той хихикає в подушку.

— І чого ж тобі смішно, Васильку? — питає Марта.

— А я знаю?..— відповідає малий.— Ви ось щепотіли навколішках: «яко ащеби восхотіл єсі жерти дабих убо всесожженієм не благоволіше», а я не розумію, і мені смішно.

— Я теж не розумію,— признається стара.— Це, синочку, молитва «помилуй мя боже», і господь її розуміє на небі. Ну, спи!

Захар сказав якось жартома Марті, коли та принесла з церкви іконку та свічечку:

— Не даватиму я тобі грошей на попівське мракобісся... Пенсію дає мені уряд, і гроші у нас радянські, а не попівські.

— Який же тут біс, перехреститися? Тож образок чудотворної богоматері, а свічечка з-перед Миколая-угодника,— показувала жінка одне й друге.

— Все там у вас мракобісся, а релігія опіум для народу! — по-вченому добивав Захар Марту.— Неси попові за свічку свої кури!

А, так?.. Стара образилася й знайшла собі заробіток у місті. Щоб не сидіти «на шиї» в Захара. Вже ось півроку бере в якійсь там артілі клубки червоних ниток і в'яже вдома сітки-авоськи. Чотириста сіток на місяць відмірює артіль бабі. Ні більше, ні менше, отож вже немає коли й до церкви ходити. Заплуталися Мартині боги та святі в оцих сітках, мов в'юни в ятерах. Тим більше, що якось ще старіша міська «авосьчиха» викликала Марту на соцзмагання, щоб в'язати ще двадцять сіток понад норму. Тепер навіть дід заплутується іноді в бабиних «авоськах», йому доводиться сплітати до них ручки, мов кісочки. Та це тільки коли вже «аврал», коли баба ось-ось зірветься з цих сіток. Баба навіть навчила онука ручки в'язати. Василько і в'яже, коли дощ надворі.

Ось і сьогодні. Дід ходив косити очерет на нову крівлю повітки і прийшов мокрий, як жаба. Василько й залюбувався дідовими плечима. Знявши сорочку, він витерся

рушником, немов Тарас Бульба, випив чарку горілки з перцем, закусив шматком сала з молодим часником з грядки та й, голий до пояса, хропе он під малий дощ на постелі. Біля нього спить кіт. У повітці сонливо якось журяться кури, а Марті й собі хочеться спати. Ох, і тягне ж цей дощ до подушки! Але йди, бабо, спи, коли вже з полудня, а треба ще дев'ять сіток зв'язати... Так їй потрібні ці сітки, не можна на Захарову пенсію жити спокійно!.. «Все це грішна гордість, непокірність, пиха!» — думає баба. А спина болить, а пальці вже терпнуть, а спати хочеться, хоч умри. Добре, що хоч онук сидить ось на ганочку і трохи розганяє дрімоту. А найкращі ліки від неї — розмова. І баба починає:

— А знаєш, Васильку, в який ти день народився!

Відповідає онук:

— Двадцять п'ятого березня.

— Отож — на саме благовіщення,— радіє Марта.

— Яке благовіщення?

— А ти й не знаєш? — спохватилася Марта.— Це коли до пречистої діви Марії прибув з неба ангел і звістив, що народить вона спасителя світу, сина божого Ісуса Христа. А зимою, на різдво, богоматір і народила Ісуса. Розумієш?

— Не розумію,—каже Василько.— Хто прибув до цієї Марії?

— Божий посланець — ангел.

— Звідки?

— З неба. Від господа бога.

— Як же він, бабусю, прибув?.. На літаку чи на ракеті?

— Е, що ти! — заперечила баба.— Літаків і ракет тоді ще не було. На білому коні ангел прибув до Марії і сказав: радуйся, благодатна...

— На коні! — засміявся онук.— І не згорів у атмосфері, не розбився з конем на землі?..

— Це ж божий ангел,— пояснила стара.— Господь не дав йому розбитися і згоріти.

— Який господь, бабо?

— Всевишній. Всемогутній. Той, що над нами.

— Де він такий?

— Ох, ти невіра... В небі наш господь. У раю. Отам десь над хмарами.

— А ви його бачили?

— Ніхто бога не бачив. На те ж він і господь на небі.

— Ніякого неба немає,— заперечив Василько.— І бога там ніякого немає, бабусю. Нісенітниці ви говорите, аж мені смішно.

— Нісенітниці! — вирячилась стара на онука.— А син божий Христос, якого розп'яли колись за нас грішних!.. Він же ходив по землі навіть після того, як умер на хресті. А через три дні воскрес, на паску, от гроба, а на вознесіння знявся на небо.

— Як знявся?

— На іконі в церкві намальовано, як він знявся,— згадала баба.— Вийшов Христос на гору, підняв догори руки, і знявся в небо, як птах.

Василько зареготався.

— А ви в це вірите! — сказав він з докором.— Ох, бабусю, бабусю, який же то дурень намолов вам такого? Хто таке бачив?..

— Святі апостоли бачили,— зітхнула Марта.— В євангелії так написано.

— Так це дурман,— відповів онук.— Ану, ви так злетіть?

— Я не бог, синочку, куди вже такій... Тільки бог може літати, куди захоче.

— Чому бог? — уже сердився Василько на таку бабину темноту.— Наші ж льотчики літають собі, куди хочуть! Швидше звуку літають, а ви їх не бачите!

— Чого ж не бачу? — заперечила стара.— Кожний день он орють небо. Щодень бачу.

— Ну ось, а говорите мені релігійні нісенітниці!.. А про нашого космонавта Гагаріна чули?.. Облетів Юрій Гагарін на ракеті всю нашу землю. І ніде він вашого бога в раю не бачив. Ніде.

— Та говорив мені про це дід Захар, говорив,— сказала бабуся.— Але й сам він нічого толком не знає. А я ось, Василечку, і поготів. Темна до науки, як ніч. Хіба я знаю?..

— Дід Захар каже,— поправляє бабу онук,— що не така ви вже й темна, як забита своєю вірою. Як поклали вам, каже дід, попи полуду на очі ще до революції, так і носите її з бабою Ориною та з отими церковниками. Як вам не соромно?

Бабі й справді стало соромно перед онуком. Дивися ж яке! Такий ще, сказати б, шмаркач, а вже всі розуми з'їв. Все вже він знає, недарма ж то вчиться. Буде, мабуть, також шугати на отих ракетах. Ці молоді з отих

шкіл усе тепер можуть. Навіть без божої помощі на місяць літати — Захар їй хвалився цим... А в церкві он кажуть: без бога ані до порога...

Марта не так сподівається небесного раю, як того пекла боїться. Преісподньої з сатаною, у якого замість ніг — копита, з рогатими чортами, з киплячою смолою, в якій вічно-вічно шкваряться безбожні душі... Про це й згадала вона Василькові. Та внук ось і з пекла сміється:

— Де ж воно, оце пекло? — спитав він її.

— В чорній землі десь, Васильку... В преісподній...

— В землі, бабусю, люди добувають вугілля, залізо, нафту, газ, сірку, уран, сіль, марганець, золото і ніякого там пекла немає,— відповідає онук.

— А куди ж діваються людські душі, коли вже ані неба нема, ані пекла немає? — запитує з острахом Марта.— Ну, скажи ось, Васильку... Куди?

Що відповісти на це?.. Дістав книжку. Цікава, розумна. Баба Марта охоче згодилася, щоб читав їй онук. Отож дощ надворі собі падає, дід з котом сплять, баба на ганочку в'яже, а внук читає...

Від такого дива, що Земля кругла, як м'яч, та ще й невпинно вертиться клубком і кружляє навколо Сонця, Марті в голові завертілося. Ох і завертілося, вертіли б так чорти попами за брехню та обман! Завертівся і бог-отець бородатий, і пречиста з Ісусом, і білі ангели та херувими, і сатана з кінськими копитами. Закружляв навіть на ракеті Юрій Гагарін, якого всесильний Саваоф так і не зміг схопити в небі за чуба... Все-все в бабиній голові пішло ходором. А Василько читає...

— І звідки ж то люди так усе знають?! — дивується баба.— Гляди, все, геть усе вони знають!

Увечері баба вже не хрестить онука і не молиться в хаті. Не те, щоб спіймала вже, мов Гагарін отой, бога, але... якось їй соромно вже перед онуком. Незручно.

А книжка цікава й кортить Марту слухати далі, хоч вона вже затягла її у смертельні гріхи. «Ну, є бог чи й справді це вигадка?..» Поки що стара нишком молиться в сінях. А там буде видно...

— Що видно?! — крикнуло щось бабі над вухом.— Та ти вже не боїшся господа бога, коли соромишся його перед онуком!

— Ох, ці онуки...

Валентин Лагода

МИ КОСМОС ОБЖИВАЄМО

Ми завше проти косності —
Штурмуємо!
Дерзаємо!
Людина ходить в космосі!
Людина там —
хазяїном!
Хоч як би там не ахали
Всі набожні
з погрозами,—
Ні бога там,
ні ангелів,
Підвладне небо
розуму!
У космосі не гості ми,
Частенько там буваємо,
Далекі високості ми
Потроху обживаємо!
Вже скоро ешелонами
В путі помчать захмарені
Бєляєви,
Леонови,
Нові й нові Гагаріни.
Всі висі —
в сонці, в затінку —
Мережимо орбітами,
Та Землю нашу матінку
Ще більше ми любитимем.
Ми завше проти косності —
Штурмуємо!
Дерзаємо!
Ми все частіше в космосі,
Ми космос обживаємо!
Хай недруги
(не вперше нам!)
За нами стежать косо всі,—

В земних ділах
і звершеннях
Своїх досягнем космосів!
Усе добряче зробимо,
Із пристрастю гарячою.
Бо вже такі від роду ми.
Бо вже такі ми вдачею!
Ми завше проти косності —
Штурмуємо!
Дерзаємо!
Усе —
і тут,
і в космосі —
Розкриємо!
Пізнаємо!

Іван Ле

З МИНУЛОГО

Серед старих документів у родинному архіві, розшукуючи свої грабарські паспорти, я натрапив на два папірці: один — пожовклий від давнини, друкований крупними літерами, а другий — писаний каліграфічним почерком на офіціальному папері. Друкований спочатку здавався вирваною сторінкою з якогось старого журналу чи з книги. Він мав виразні сліди жмакання й кілька масних чи свічкових плям. А той — акуратно складений учетверо, з чиєюсь незграбною резолюцією навскоси...

«Кому й для чого цей мотлох потрібен?» — мигнула думка в першу мить. Але не розірвав, не закинув. Прочитав заголовок друкованого, учитався в зміст, переглянув каліграфічне письмо, резолюцію на ньому, і в уяві постала ціла хвилююча епопея далекого минулого.

Друкований — то був обіжник Полтавської духовної консисторії від «іюля 16 дня 1902 года».

Давно, дуже давно, як бачимо, це трапилося. Обіжник духовної канцелярії сам по собі — дрібниця. Чи мало їх було в ті часи? Та він нагадав мені дитинство в селі і сусідського парубка Петра Недолю.

Петро на той час був навіть не просто парубок, а вже підстаркуватий парубок. У батьків він єдиний син, мав законну «льготу» й на військову службу не пішов. Ще підлітком ходив по наймах у куркулів села, а потім — пішов на грабарі, на шахти, в бурлаки. Було його скрізь, того Петра Недолі. Тяжка грабарська та шахтарська праця, постійний контакт з масами робітників, часом забастовки — особливо в час, який так яскраво згадується мені,— ставали великою життєвою школою для Петра. Коли в нашому селі боялися пана земського начальника чи урядника, то Петро вже не виявляв остраху до них, а лиш ненависть і зневагу. У підрядчиків чи на шахті ці урядники завжди «усмиряли бунтівників»; підрядчик, капіталіст, управитель шахти чи представник царської влади — все це були вороги Петрові, а з ними — ворожий і весь поміщицький лад.

Та дивував його піп, який завжди приїздив перед забастовкою і негайно ж після — до «усмирених» землекопів чи шахтарів і врозумляв їх, наставляв «на путь істини».

«І чого той піп втручається у зовсім не свої справи? Яке діло церкви до забастовки? Сповідали б собі там у себе, а не лізли б сюди, де мирська турбота людини бентежить дух»,— часто думав Петро, вистоюючи перед урядником. Урядник вичитував «внушеніє» якомусь грабареві за борщ, висипаний під двері підрядчикові, за якесь дошкульне слово десятникові. А поруч стояв піп, тримаючи металевий хрест у схрещених на товстому животі руках.

Звісно, не зухвальство з борщем-«піснопаром» так турбувало урядників і царську владу. Інколи до грабарів забродили люди з шахт або з заводів, утікаючи від арештів. Робоча людина потребувала праці, а грабарські десятники не дуже вибагливі були до документів і приймали. Парняга призвичаювався до нової праці, землекопи показували нехитру науку землю копати, а він учив землекопів уму-розуму...

Так і вчився Петро Недоля, так і сам зазнавав бурлакування. Не було тої «усмиреної» забастовки, після якої б Петра не вигнано з роботи. І особливо йому набридали попи із своїми приставаннями сповідатися, «відкрити смятеніє душі своя». І за те прозвав їх «урядниками в рясах», шпигунами.

Цілком природно — за це його не милували теж. Крім «бунтаря», він придбав ще й звання безбожника, а в одному з рапортів урядника до вищого начальства зазвучала й пересторога, що Петро «как зачинщик бунтов и своеволий среди рабочих, будучи злостно неверующим, является неблагонадежным для существующего его императорского величества порядка и несомненным социал-демократическим элементом, заслуживающим изоляции...».

Петрові про це розповіла дівчина з контори рудника, коли він одного вечора прощався з нею, бо мав їхати в село поновити прострочений паспорт.

Кінчалось літо. Сонце нехотя наближалося до землі і змагалося з непокірними хмарами.

Баштани вкривалися жовтим листом та сухим огудинням. Курінь обгороджувався дорідними купками каву-

няччя. Понад обніжками журились, похнюпившись, соняшники, а між ними виблискували пиками здоровенні сірі гарбузи.

Стерні степові зазеленіли мишіями та пиріями і вкривалися куркульськими чередами худоби з чорними плямами овечих отар серед них.

Надходив релігійний «храмовий» день у Петровім селі.

Саме в ці дні приїхав Петро додому. Сусіди заговорили — приїхав одружуватися, здається, і з грошима прибув. Вік мав підходящий, та яка з дівчат відважиться зав'язати собі світ, вийшовши за «піднадзорного» в поліції та ще й «безбожного забастовщика»?

П'ять років не був дома. Де ходив, з ким знався? Сподівалися, що Петра зразу ж арештують. Але — свято, храмовий день...

Як же гарно в селі (поки спить урядник)! Здається, світ такий увесь добрий, лагідний. Давно не бачили Петра, скучили. Дівчата вулицею ходять, на хату косяться, чорнявого безбожного парубка побачити хотять. А Петро замислюється, одяг чимпростіший зодягає та сестру Уляну розпитує про вулицю, про дівчат, про чутки у зв'язку з поверненням до села. Цікавився — хто старшина, чи випиває урядник та волосний писар. Уляна квітчала кісниками голову, прибирала хату, остерігала брата. Радила неодмінно сходити до церкви на храм:

— Ти, Петре, не думай, що дурна Уляна нічого не тямить. Як є, не дадуть тобі нового паспорта, коли й справді ти з тих, що безбожні й революціоністи. А вже як на храму побачать сам батюшка, отець Іван, помітять — матимеш паспорт. Про тебе ж таке говорили... Каторжником ніби прозивав урядник. А ти в церкву прийди. Там — перехрестився чи ні, хоч і це руки не відібрало б. До людей привітайся, от і не каторжний...

Переконала його щирість сестрина, а чи сам до того додумався Петро, а таки «на храм» пішов.

«На храму» зібрався кавунячий та бублешний ярмарок. Вся вулиця од школи, понад Нечипором та Сумським, і аж до високої попівської брами заставлена возами з кавунами, а понад самою «оградою» церкви вмостилися товсті бублешниці.

Між цими крамарями й проходжувалась молодь. Побачивши Петра, парубота в синіх чумарках та сивих смушевих шапках перешіптувалася між собою, сторонилася городського костюма. Дівчата маячили кісниками та

квітчастими виставками сорочок. Їх цікавив Недолин парубок, мовчазний, у лакових чоботях, у блакитній сорочці з глухим ковніром під розстебнутим городським піджаком. Чорний кашкет з блискучим ремінним козирком та городський піджак з годинником у верхній кишені так і приворожували до себе дівочі очі. Пучок вихруватого чуба хвацько звивався з-під ремінного козирка. Та за Петром стежили не лише дівочі очі. Стежили жінки й чоловіки, стежив і урядник назирці.

Над храмовим ярмарком стояв галас, а з церкви вітром наносило вимуштруваний спів хору та хрипке виголошування старого попа. Хтось сказав, що сьогодні отець Іван читатиме якусь нову проповідь, чи «маніхвеста». Люд товпився в церкву. Поліз туди й Петро.

Нелегко було продертися крізь таку дебелу людську стіну. Але Петрові треба було якось уникнути такого старанного урядницького нагляду. Продираючись, згадував сестрину пораду, був вдячний їй. З натовпом протиснувся аж наперед, опинився перед самим попом.

— Во ім'я отця...— хрестився білий, як гуска, піп. В руці він тримав якийсь друкований папірець.

— Дорогіє приходжани і братія... Так як я є ваш, можна сказать, духовний пастир, то в цей великий день дозвольте попередити вас...

Петра притиснули ще ближче, і він опинився просто біля тої руки з папірцем. Рука сперлася об аналой, і папірець висів осторонь так, що Петрові легко було прочитати:

«По отношению Полтавского губернатора о содействии духовенства к предупреждению в Полтавской губернии крестьянского движения, вызываемого политической пропагандой».

Відчув, як йому зробилося душно, піт обкупав усього. А руки ніби підбивало щось взяти цього папірця й шмигнути з церкви. Відчував, що вуха в нього горять.

А піп химерно кивнув головою. Окуляри, що стирчали на лобі, ляпнули на перенісся. Рука з папірцем піднеслася до носа, і старечий голос пролунав:

— ...сына святого духа... По указу его императорского... из... духовной консистории причту церкви. Консистория слушала: Отношение... губернатора от 8 июня сего года за № 6892... беспорядки, имевшие место в текущем году в некоторых... вызванные политической пропагандой, обращают на себя особенное внимание правительственной

власти. Крестьянское движение, хотя и прекратилось... ввиду наказания, понесенного многими... но можно с уверенностью сказать, что искра, брошенная подпольными агитаторами, еще не погасла и что соблазн приобрести чужую собственность путем насилия может вызвать новые беспорядки в губернии...

Принимая в соображение, что православное духовенство, издревле служа для народа источником просвещения, пользуется в крестьянстве вполне заслуженным влиянием, я обращаюсь...»

Словом, православні прихожани, як отець ваш духовний,— звернувся піп своїми словами, знов поклавши руку,— мушу вас попередити і врозумити... о необходимості воздержаться од тих соблазнів, на которие склонякт вас преступна пропаганда, приносяща зло...

Передніх «прихожан» тиснули задні. Петро мало не в аналой упирався, щоб вдержати натиск. Сам не свій стояв біля попа. Рука з папірцем неначе дражнилася перед його носом, і Петро швидко прочитав:

«...беспорядках, вызванных людьми злонамеренными, и укажет... священники обязуются наблюдать, не являются ли в их приход неизвестные лица со злыми внушениями или не распространяются ли в их приходе неблагонамеренные слухи и толкования. В таких случаях... если бы слово его не было принято также немедленно... а в крайнем случае донесть обстоятельно...»

— Урядники в ризах...— прошепотів зненацька Петро. Піп якось струхнувся від того шепоту, і папірець випав на підлогу.

З-під густих, білих, закудовчених брів око сковзнуло на Петра і побачило, як він торопко чогось нагнувся.

Одного шепоту доволі було, щоб піп забувся, що він казав і що далі робити. Навіть за папірець з переляку не спромігся згадати!

— Амінь...— кинув сердито і поплив у вівтар.

Петро вилазив з церкви, стискаючи в кишені папірець... Він, либонь, бачив, як рудий старий сторож Максим вискочив з вівтаря й метнувся на ліві двері.

Свіже сонячне повітря та лемент храмового ярмарку вдарили на східцях. Одразу попросторішало, Петро поспішив вийти за браму.

Під широкими гіллястими в'язами товпилися храмові хазяїни, запрошуючи на обід. В'язи дрімали під сонцем,

а воно востанне пригрівало лагідним теплом баб'ячого літа. Плавали хвилі різнокольорових голів, здіймався урочистий галас, а щербатий дзвін розлягався над селом. Щось сіпнуло Петра за плече:

— Господін Петро Недоля!..

Очей, звичайно, в потилиці немає... Але інстинкт так призвичаївся до обставин, що, не оглядаючись, Петро впізнав мордатого урядника. Давно вже він, оцей Безверхий, урядникує в селі. Петро пам'ятає його появу, ще як ходив до школи. Одинадцятий рік урядникує він в однім селі. Всі куточки обнюхав, кожного як облупленого знає. Навіть одіж до гудзика вивчив на кожному селянинові, а молодиць по пелені взнає за гони...

— У тебе паспорт у порядку?

— Який паспорт? Я ж у своєму селі!..

— А, не вчи! Знаю, в чиєму ти селі, а паспорт повинен мати — більше п'яти років не був у селі!..

Петро побачив поруч сторожа Максима, зрозумів, що то він посланий попом відібрати в Петра обіжник, попередити урядника.

Жменя поволі витяглася з кишені, а в голові промайнули плани, що робить, як повестися з урядником.

— Ну, не був, так що ж? За тим і приїхав, щоб паспорт поновити.

— Ходім до волості, там добалакаємо...

— Так зразу?!

— Без балачок!..— а рука звично простяглася до рукава трохи вище ліктя. Петро озирнувся, ступив у гурт селян і поволі випустив пожмаканий папірець додолу...

Який же я був по-дитячому щасливий, підхопивши той жмуток паперу! Певен, що ніхто того не бачив, я кинувся продиратися геть крізь гурт, утікати.

— Не напирай!..— гукнув урядник до «миру» з деякою тривогою в голосі, бо розумів, що його можуть відтерти від упійманого «агітатора». А «мир» з усього храму, мов по команді, сунув під кучеряві предковічні в'язи, шумував і бродив. І в тому відчулася не тільки стихія маси, а й цілком усвідомлені бажання.

— А-а-а!..— протягнув урядник погрозливо якимсь уже розпачливим голосом, шкопиртнувши через босого парубка, що ніби ненароком упав йому під ноги.— Шкуру зніму-у! — крикнув, замашно падаючи через парубка. Натовп обгорнув його тісним кільцем. Гуртом хапаються,

щоб звести урядника, і на диво — ніяк не всиліють, раз за разом випускають або й самі падають на купу з урядником.

З усіх сил Петро рвонувся в гущавину людей. Перед ним, як могли, розступилися, а один, у рудій свитині, махнув рукою на двір і шепнув:

— Через мій двір, у луки, парубче, на Черкаси...

Навколо церкви пливно «обхожденіє», рвалося в захмарні далі урочисто благаючим співом вимуштруваного хору. Благим голосом канючив піп «благословенствія» та «благополучія», а кадильниця прозаїчно бряжчала без жодної вуглинки.

Старанно розлягались лунами всі дзвони, стелючись по зжовклих гаях та німих забутих вільшаниках.

Я запхнув зіжмаканий папірець у пазуху. Думалося таки віддати Петрові — певне ж потрібен він буде йому, коли вхопив майже з рук попа.

Натовп ще довго гельготів, тепер уже реготом, ледве звівши урядника з землі. Він озирнувся навколо, зрозумів, що Петро вже як у воду впав, і без єдиного слова затопив кулаком у дражливо розсмішене лице босого юнака...

Шуміли столітні волохаті сосни кучерявим верховіттям. Стрункими колами підпирали цю кучеряву стелю і стогнали, стрясаючи землю. А там підхмарні віти лоскотались у верховітті й наганяли дикий жах своїми двигтючими жартами.

Ой, ліс, воля! Жагучими обіймами горнеш до себе, ховаєш хоч на мить будні, болючі скарги, журливі спогади...

Шарудять дорідні мохи, встеляючи срібно-сивими килимами перегнійну вогку землю. Прислухаються, як кохаються сосни в хмарах та як гомонить Сура між крутими глинястими берегами. Сосни здавили цю живу прудку річку своїми покрученими коренями. Але Сура рветься поміж корінням, облизує на ньому жовту липку глину і розливається піщаними дюнами серед здивованих на долині чагарників.

Коли гомонюча Сура вигинала своє останнє коліно, щоб злитися з південною жилою, із спадистих південних берегів на неї байдуже дивився сивий, як і оці мохи, густоцерковний Алатир.

Присадкуватими, позеленілими від давності церквами та високими багнетяними шпаківницями на дахах, мов щетиною, п'явся Алатир у глибоке без краю небо. Слалось це місто на пагорках зеленими кущами садів, що, мов бородавки, розтикалися поміж цегловими та рубленими двоповерховими хатками. Простягало покорчені усім-усіма три вулички туди, де з диких соснових нетрів через Суру виринув і розташувався закурений, присмажений вокзал.

Отам, серед засмальцьованих шпал та сталевих тенет, у старій, дерев'яній, полинялій од давності сторожовій будці скоротав свій вік Іван Петрович. Двадцять шість років протяг, просторожував. Багато «крушеній» власним серцем перетерпів, з дюжину начальства перемінив і знав вокзал, як батьківську заяложену дубльонку.

За його будкою-хаткою, граючись, зеленів густий, найбільший на весь Алатир, казенний сад. Він починався від останнього рядка червоних від іржі рейок і тягся аж туди, де за гігантським горбом кучерявіли сосни.

Іван Петрович старістю майже щодня відвідував цю зелену, пахучу «казенщину» (як звали садок) та свого старого приятеля сторожа-садівника. Мовчки зійдуться, посидять на сучкуватім ослоні, напозіхаються та й посунуть кожен у свою будочку, також мовчки.

Але бувають і такі виключні дні, коли й ці кремезні дідки зацікавляться якоюсь новою подією з алатирського життя і лагідно посперечаються.

— Чи чули пак, Денисе Фотійовичу, в нас?..

— Депа бастує? — спокійно перепитує таранкуватий, з рідковолосим обличчям Денис Фотійович. А очі й не мигнуть, устромляються вздовж пересипаних пісочком стежок, старанно та по-мистецьки облаштованих свіжими півниками.

— Знов не працювали сьогодні...

— Що ж на цей час висунули, які вимоги? Прибавку знов?

— Е-е, Фотійовичу, не те! Сам чув, не те! Царя хочуть скинути коняці в штани... Сам чув: у Петербурзі цар розстріляв робочу маніхвестацію. Так його тепер скинути хтять.

— Царя? А хто ж тоді народом буде правити, роботу давати, маніхвести підписувати, з японцем воювати?.. — дивувався наївний Фотійович.

А Іван Петрович моргне оком, старим таким, безбарвним, з рудими бровами, і з гордістю знавця розповість, про що гомонять робітники:

— Сам чув, Петро Недоля казав!.. Свою, каже, владу поставимо, свій совет міністрів налагодимо, восьмигодинний робочий день оголосимо...

— А хто ж царем буде, може, Недоля? Звідкіля він узявся такий у нас?

— Царя, кажуть, не буде — не потрібен. Совет міністров свій...

Нічого не розумів старіший роками Фотійович. Бачив і він і знає цього Недолю. Ну й що ж: увесь всередині, тільки очі горять. Глянеш у лице — їсть тебе очима. Який з нього міністр буде? Він же робочий, забастовщик...

— Він у депо повз мене ходить. Жартує, либонь, коли не дивишся в очі йому, а глянеш, аж мороз поза шкурою полізе... Ро-о-зумний бісів Петро, битий, видать. Такий не збреше... А звідки? Росія велика, Фотійовичу...

І розходилися з різними думками...

А «депа» жила революцією.

Понад тисячу виснажених у щоденній тяжкій праці робітників не стримувались далі.

...Там десь, далеко за соснами, лунали січневі події. Їх тяжкі луни розлягалися по Русі-матінці, котились веснами по фабриках та заводах. Поринали в дужих цілинних соснах і журливим стогнанням оддавали в цих закурених, перефарбованих пахучою нафтою цехах присадкуватої «депи»...

Петро Недоля з'явився в Алатирі років два тому десь аж з Петербурга і вміло керував робітниками. Та ні один з залізничної жандармерії не міг розпізнати саме в ньому передового революціонера.

Після великої квітневої забастовки в депо заарештовано дев'ять чоловіків і трьох, які кинулися на поліцаїв з кулаками, «для примера» розстріляно там, за соснами, під крутою «кам'яною горою».

Через що вона кам'яна, ніхто не знає. З простісінької глини височенна могила повисла над Сурою і скалилась на каламутну воду чорними плямами-печерами. Вони ховались серед густого коріння в кручі, не моргаючи дивилися, як конали застрелені робітники. А дикі сосни стогнали сумом, і вітер бавився їх верховіттям.

На цій горі, кажуть, сам Разін висиджував та молодецькі пісні слав по річці й між соснами. Пісні котилися сивіючими мохами в замордовані душі, вітрами надихали надію. А гострогруді розмальовані човни виринали з-за крутих алатирських берегів.

Недоля жив недалечко за вокзалом у старенької вдови залізничника і її веселої дочки. Вдова тільки зітхала, а очі мокріли, коли приходив заклопотаний, стомлений їх квартирант Петро. Вона знала, що його не мине колись те, що й тих трьох під «кам'яною горою». Чоловіка втеряла в японській війні, до Петра, як до зятя, придивлялася й звикала. Хотілося благати, виплакувати, щоб кинув «хистку» працю. Але ж коли послухає, як він моторно та розумно говорить робітникам у хаті, то німіє язик, а серце хоче слухати та слухати.

Висока, струнка, повновида Поля теж звикала до Петра й незчулася, коли стала йому близькою, рідною. Вона переховувала літературу і деяку зброю після того придушення виступу депо, ховала так, що тільки мохи знали де. Петро щиро покохав Полю, обіцяв згуляти весілля і мовчки вірив у це.

— Товариші! — чула Поля в хатині.— Кажуть, цими днями до нас приїжджає знову отой чорновусий жандармський полковник. У Петербурзі почалися репресії над робітниками після того січневого розстрілу. З якими ж новинами приїде полковник? Він не любить навідуватись пусто-дурно.

— Може, знов арешти та...

— Може... Є чутка, що революція по робітничих містах все більше й більше зростає. Зрозуміло, що реакція готується до відповіді.

— Та відрядити його в сортир, гада! Головою вниз,— не видержала чиясь палка натура.

Але Недоля стримував:

— Не можна! Треба триматись одного! Терор — не наш засіб боротьби. Ленін проти терору. На приїзд полковника відповідаймо забастовкою. Завтра всі в депо — і ні за холодну воду. А коли начальство почне репресії,— так всі на вулицю, демонстрацію по городу!

— А коли жандарми захочуть перешкодити?

— Не посміють, їх небагато, а конвойники з Алатиря роз'їхались. Та все-таки треба обійтися без гарячого, коли самі не почнуть...

Виринали з рубленої хати в засмальцьованім одязі робітники, позирали на чорне зірчасте небо і розтікалися у мовчазну ніч. Гасові ліхтарі дрімали на рябих стовпах з перехрестям, благаючи спокою. Довга розпластана тінь посковзнеться по дощанім паркані й розтане поза рогом. А око з-під блискучої кокарди потай, з-під ліхтаря, встромлялось у мовчазну тінь...

В обідню пору сипнуло робітництво з депо. Розчинені брами випускали сині замащені блузи, а сонце мовчки жмурилось і шкварило по рейках, по бляшаних дахах та по спадистому берегові між соснами.

Іван Петрович тільки що вийшов, відпочивши після нічної праці. Від уїдливого світла мусив прижмурити очі. Збоку, якраз під сонцем, дрімала «казенщина», і тільки скрипіла стара хвіртка та десь свистів спізнілий паровоз.

— Казанський і сьогодні пізниться. Депа вже обідає, а він ще тільки з Ардатова плагузниться.

Солодко позіхнув, що аж старечі щелепи заскрипіли, й повернув до саду.

Вздовж рейок, регочучись, поспішали робітники. Недоля розмахував руками, а товариші смачно сміялись, переступаючи з шпали на шпалу. З блуз неначе аж капало мазутом, а по обличчях у декотрих мовби навмисне хтось тьопнув вугляною пилюкою, замішаною в мазуті. Тільки очі блищали та білі зуби танцювали від задоволеного реготу.

Іван Петрович щодня зустрічав їх тут — завжди Недоля голосно розповідав веселі анекдоти, а товариші його неначе навмисно дуже реготали. Коли рівнялися з Іваном Петровичем, то, крім привітання, щоденного, звичайного, дружно викидали якісь дотепні жарти.

— З добрим ранком вас, Іване Петровичу! — наприкінці махнув Недоля засмальцьованою кепкою, і гурт, регочучись, повернув поза червоними вагонами туди, де понад соснами кінчався Алатир.

«А Фотійович каже — звідки такий узявся. Та наша земля незмірима! Народ у нас бувалий... Тільки що — забастовки не боїться й підігріває своїм гострим язиком...» Покрутив головою, а коли остання спина зникла за вагонами і маневровий паровоз свистом заглушив

веселий гомін цієї компанії, старий Петрович якось, мов про себе, кинув:

— Гарячий чоловік, шкода. З глуздом, але ж... начальство! — І почвалав крізь риплючу хвіртку до Фотійовича похвалитися зловісним сном, що перед самим пробудженням марою наліг на старий, виношений мозок.

З-за пахнучих живицею сосон виринув засапаний, спітнілий казанський поїзд. Глаголем обігнув семафор і врізався в станцію поміж вагонами високим, хвастливим паровозом. Поїзд не звичайний, бо недарма алатирське начальство вже за півгодини до його прибуття вертілося на пероні прилизане, вишмиговане й міряло очима колії.

Перон ожив золотими гудзиками, кокардами та майорів блискучими мідними наконечниками поліцейських шабель. Вусатий сутулий жандарм блищав стоячими еполетами, крутив без жалю вуса та бряжчав на весь перон вичищеними острогами.

Пнями завмирали мордаті поліцаї, стражники, наводячи тривогу на цивільну публіку.

«Депа» розпачливо протягнула гудком. Якесь довге «у-гу-у-у!» вимотувало й звиклі нерви, а незвиклому вухові здавалося вічним, нестерпним. Жандарм струснувся від несподіванки.

З великого жовтого вагона хазяйновито виходив чорнявий круглий жандармський полковник. Новісінька сіра шинеля ладна була репнути вздовж спини, але, туго затягнута портупеями та поясом, мирилася з становищем.

Важко стогнали приступки вагона.

— Команда смі-ір-но! — прорвалось на пероні крізь свистючий подих зупиненого паровоза.

— Здр-рав-жлай, ваш-бродь!..— забилось між цегловими стінами та довгим паровозом рабське несамовите гарчання.

Завмерла метушня на пероні.

Полковник подав руку прапорщикові після рапорту «всьо благополучно».

— Є підозра, пане прапорщику, що не все благополучно! — сміялось у вуса пухле лице полковника.— Вольно-о-о! — додав він, кинувши рукою на напружену отару мордатих «подчиньонних».

І життя знов вернулось на перон.

Ідучи в вокзал, полковник загадково натякнув:

— Ваше підвищення цими днями вирішується. Здається, після моєї подорожі одержите наказ,— і весело вдарив його по плечі.— Але ви все-таки підтягніться...— примовк.

— Я... бачите, пане полковнику, що... Звісно, стараємося по змозі. Здається, ні бешкетів, ні...

— Ну-ну, годі, годі! — либонь, жартувало начальство.— Забастовочки-то ви вважаєте «благополуччям»? — і, жартуючи, моргнув у бік депо.

Припертий прапорщик то блід, то зеленів: «Хто йому доніс?»

Депо чахкало моторами. Здавалось зовсім не подібним до такого «забастовочного», як натякав полковник.

Жандарми «втримували порядок», а носильник Кирило Тузов кректав під чемоданами, що їх нав'язав йому хитрий денщик. Кирило, не слухаючи, все чув.

— ...Такий видатний, можна сказати, офіцер, такий як ви, що за шість місяців на підвищення пішов, а й досі не знаєте, хто орудує цією сліпою масою бунтарів. Це вже негативна риса ваша як служаки. Звичайно, я не думаю, щоб це була навмисність, але...— і якось зовсім родинно глянув прямісінько в очі прапорщикові,— але таке довге мовчання можна вважати невдалим вивченням ваших майже щоденних забастовок.

У прапорщика якось нервово заворушилася спідня губа, виступив з-під картуза холодний піт. Боляче зачепило його таке натякання.

— Власне кажучи, я давно приглядаюся до старшого слюсаря з шостого цеху. Виявляється, що він приїжджий, може, і справді з тих... Але, по молодості... все не зважувався...

— Хтіли краще вивчити цього... цього приїжджого...— а очі в'їдливо питали.

— Недоліна, чи Недолю Петра! — якось несамовито вирвалося у нестямного прапорщика.

Хоч би тобі бровою повів, якось би змінився, зацікавився занадто досвідчений полковник. Розмова також легко продовжувалася далі.

— Я, бачите, сам був прапорщиком і гаразд знаю ваше становище. Але я й вище начальство вами цілком задоволені...

Кирило поклав на фаетон речі.

З того боку вдарили три дзвінки. Вирвалось до сонця байдуже «у-гу-у!», пшакаючи, поплив казанський поїзд понад запашним сосняком туди, де вирізувалися з-за Алатиря ребра залізного мосту через Суру...

Кирило поспішив поміж товарними вагонами до депо.

Робітники депо на купочки поділилися й пошепки гомоніли, а стіни... стіни мовчали, здригаючись від помірного пчахання моторів.

Недоля в одному гуртку не втримувався. Його завжди бачили одного, замисленого, либонь, байдужого до всього, що робиться навкруги. Але гострі очі перекидалися з гуртка на гурток заклопотаних вусатих забастовщиків, і вони без слів розуміли свого Недолю.

У четвертому цеху на Петра просто наскочив Кирило Тузов. «Виробничий» фартух свій тримав замотаним під пахвою, тільки номерок «36», мов медаль у засідателя, теліпався на грудях.

— Недоля, ховайся! Прапорщик пробалакався! Чорт пузатий випитав!

— Дякую, Тузов. Та вони не посміють. Не зачеплять робочих.

— Краще ховайся, Петре! Якось самі робітники справляться, тікай.

Замислився, на Кирила Тузова подивився, аж очі почорніли від напруження...

— Іди собі! Дякую... А то ще попадешся,— пішов діловито-байдуже поза здоровенним казаном без коліс.

Сумно провів його очима Кирило і побрів із цеху. За повертальним кругом зустрів полковника з старшим вокзальним жандармом, а віддалік ішов начальник депо та прапорщик з чотирма «тілохранителями» полковника.

Старший жандарм повів просто до шостого цеху.

Робітники депо помітили цей урочистий похід. Збиралися до вагонного цеху, де було найбільше вільного місця. Вирішено було запропонувати полковникові зараз же виїхати з Алатиря, хоч на паровозі.

Ущухла станція в цю пам'ятну для неї годину. Тільки плювали, пчахали мотори та скрипіла за павутиною рейок стара хвіртка «казенщини».

— Чого це робітники байдикують у вагоннім? — запитав інженер депо в моторного сивовусого техніка.

— Тільки що від обіду, Сидоре Андрійовичу, закурюють,— навмання відповів технік.

— Пане полковнику, ми всі розуміємо мету вашого приїзду і вважаємо її остільки неприпустимою для честі робітничого колективу депо, що... Пропонуємо вам залишити Алатир сьогодні ж, а витрачений на розмову з вами час ми відробимо зайво, після гудка,— заговорив старий слюсар, нервово витираючи руки паклею.

— Та-ак! Бачу, що образив. Але хто... хто дозволив таким то-ном говорити зі мною?.. Арештувати сміливця, негідника! — бундючно наказав полковник, показавши рукою в бік робітника.

Двоє жандармів схопили парламентера і повели за браму.

Робітники якось пригнічено вщухли — не ждали такого рішучого вчинку. Начальник депо тільки набирався духу, хотів щось сказати.

А з-за кучки виринув блідий Петро Недоля. Він гостро вдивлявся в полковника, проходив між людьми і був справді страшний.

— Оце Недоля,— боязко шепнув вокзальний жандарм.

— Предать военно-полевому суду! — якось-то гидливо, але з поспішністю переляканого, кинув полковник, оглядаючись на прапорщика.

Недоля сміливо приступив до полковника.

— Пане полковнику, скажіть отим дурням, нехай не чіпають робітника! Він сказав те, що ми звеліли йому сказати!..

— Мол-чать, бунтар! — і з образливою зневагою брутально тьопнув Петра Недолю по обличчю білою рукавичкою. Коли б хоч не в такий час, не під такий настрій! Напевне, і в полковника це був мимовільний рефлекс на перший острах перед революціонером.

Перед самісіньким носом у полковника мелькнув великий гаєчний ключ, спритно підсунутий кимсь у руки Недолі. Блискавичний удар, як постріл, пролунав у порожніх казанах паровозів...

Тільки мозок полковника бризнув на купу новісіньких коліс. Хвацько обтянута портупеями огрядна постать, мов підрубаний пеньок, загрібаючи білими рукавичками повітря, повалилася сторч у порожню промивну яму.

За брамою навздогін Недолі вискочив ситий вокзальний жандарм. Його посоловілі очі від напруження чи

від переляку вилізли з орбіт, як цибулі. Якийсь тваринний переляк та злоба спотворили людську подобу. Він щось бурмотів на бігу, та поліцейський сюрчок у роті заважав, а виплюнути його, напевне, здавалося рівносильним обеззброєнню. Не доміркувався збентежений мозок.

Та що той обварений у салі тупий жандармський мозок? Вся істота жандарма, оця якась ніби вистрелена з гармати чоловікоподібна потвора, спрямувалася на втікача. Рука ледве видобула з кобури прип'ятий на аксельбантнім червонім шнурі наган.

Жандарм ще встиг замахнутись зброєю, намагаючись стріляти в замащену спину втікача, та Недоля в ту ж мить обернувся і неймовірно спритним ривком ухопив жандармську піднесену для пострілу руку, немов обценьками.

Борні не було. З великого розгону та з несподіванки жандарм химерно спіткнувся об рейки, поточився. Може, і не впав би, коли б Недоля кинув його руку. Та йшлося втікачеві про життя чи смерть. Він перехопив револьвер, рвонув з руки і кинувся геть, силкуючись утекти із зброєю. Ривок був надсильний. А наган міцно прип'ятий на шнурі, зачепленому на шиї.

Жандарм упав. Міцний шнур зашморгнувся, врізався в шию, здушив, але не тріснув. Через рейки надсильно перетяг Недоля важкого жандарма на тому мотузку, зашморгнувши шию, і безнадійно кинув наган об землю.

Царизм подбав про міцні поліцейські аксельбантні шнури для наганів. Шия не витримала, поліцай на смерть захлинувся, швидко почав синіти. Але Недолі не пощастило порвати шнур, щоб заволодіти жандармською зброєю.

Сонце клало пообідні тіні — чорні, холодкові тіні.

Недоля перестрибнув через гальма вагонів, поринув поза сторожовою будкою. А за ним манівцями перли, чіпляючись у шаблях, збуджені поліцаї. Робітники з депо лавою посунули вслід — якось же треба рятувати товариша!

«Хоч би швидше через «казенщину» та в сосни...»

Чулись постріли.

З-за будки вискочив засапаний прапорщик. В руці димився наган. Він перерізував шлях втікачеві, щоразу стріляючи.

«Скоріше б він вистріляв увесь заряд нагана»,— збігла думка.

Гладкі поліцаї були за півгони. Є надія втекти. Ось і риплюча хвіртка.

— Петро! Петя, стій, голубе, давай у хвіртку! — почув Недоля. Повернув до хвіртки.

— Іване Петровичу! Тікай з дороги!..

Але Петрович теж прожогом кинувся до защепнутої хвіртки. Як це так? Хто чув, хто бачив? За ним гоняться, а ти любуйся! Може, хвіртку замкнути?.. Що люди скажуть?

— Давай, Петя. Мовчи. Все рівно паркан високий. Давай на хвіртку...

— Петровичу, худо буде, я сам!

А ззаду чути було, як хекали гладкі поліцаї. Недоля нервово оглянувся, а в цю мить пролунав останній постріл прапорщика.

— Петровичу!.. От прокляті!..— уже несамовито закричав утікач. Остання в нагані прапорщика куля тільки свиснула, поціливши сторожа. Іван Петрович ухопився рукою за правий бік, упав і, стогнучи, загородив хвіртку. Недоля мусив п'ястись на високий паркан-частокіл. Рука в сум'ятті заскочила між дві дубові штахетини — рвонув її, і на останній стрибок уже забракло сили.

За блузу вчепилися дужі жандармські руки.

— Дурак, Петрович...— безсило промовив Недоля, уже боронячись від поліцаїв.

На вокзал приїхав замовлений ще полковником по телефону кінний взвод алатирських конвойників...

Пахло горілим мазутом та болюче стогнав поранений Іван Петрович під риплючою хвірткою...

Була мокра, дощова неділя. З самого ранку виглянуло з-за високих сосон за Сурою червоне, як чавун із горна, сонце та й заховалось за хмари. Уже й полудень, а воно не показується. Дощ дбайливо, через кожну годину, полоще забруднений Алатир. Сумний настрій давив на місто під важкими дощовими хмарами.

Шпаки визирали із шпаківниць, та мокрі кури бродили в засмічених калюжах.

Аж перед самим вечором виглянуло таке червоне, здивоване сонце. По місту вивішені чорні жалібні прапори.

Од вокзалу по крутій Володимирській вулиці несли

дві домовини. Прив'ялі квітчасті вінки безпорадно гойдалися на трунах. Потіли поліцаї під тяжкими ношами. Бряжчали корогви, стягнуті з усіх церков алатирських, та наввипередки ревли соборні хори.

Алатирське начальство хоронило жандармського полковника й нещасливого жандарма, задушеного поліцейським аксельбантом.

Нишком сміялося сонце, облизуючи промінням росу на засніжених, гомінких соснах.

Отак виряджали нікчемні трупи безсилих оборонців насильництва та чорної неправди.

Ніхто їх не вбивав, ніхто не мав бруднити своє ім'я званням убивці, посягнувши на цих нікчем у поліцейській уніформі. Це сама сліпа неправда на пні гнила й зі смородом гинула перед загрозою дужої, як і ті запашні сосни, революції...

А за трунами гримів побідним дзвоном закований у кайдани Петро Недоля. Ззаду йшов поліцай і ніс дощечку з написом «Розбійник». Сентиментальні матінки хитали головами. А здивована дітвора-школярі наївно запитували:

— Хто, мамо, розбійник — той, хто несе дощечку?

— Ступай мені геть у хату! — тупала ногою мати.— Пропаде шеймина дитина, як оцей Недоля...

— Що, Недоля? — мріяли діти.— Я, як виросту, так усіх перестріляю, а в кайдани не дамся.

Але «Святий боже, святий крепкий...» гнусаво заповнювало повітря й глушило оці хисткі дитячі мрії.

А «розбійник» гордо йшов... Мусив іти й прислухався, як шептали з горба дощові струмки, що, зливаючись унизу, текли дужими водами Сури між кореністими глиняними берегами.

Івана Петровича нагально одпровадили з експресом до Казані в лікарню. Його життю не загрожувала смерть, але куля застрягла в спині...

В університетській лікарні доктор прочитав височайшу телеграму, каліграфічно виписану на коштовному папері:

«Передайте моє царське дякую сторожеві алатирської станції. Поправляйся, чесний муж, та й до праці! Такі піддані потрібні для православної держави! Ніколай».

Зацікавилось казанське студенство:

— За що це така «милость»?! Що міг зробити старий, виснажений залізничний сторож?

Та того ж вечора не було жодного студента, що не знав би, яку роль випадково відіграв цей уславлений царською честю дідок...

Губилися сосни в небі зеленими колючками, гомоніли з вітрами про палку, гучну революцію.

Іван Петрович переслав Полі ту царську подяку, а до мене вона потрапила тільки після Великого Жовтня, коли повернувся Петро Недоля з далекого заслання разом з дружиною, яка ходила з ним і в заслання, навідався на кілька день в село. На тому «височайшому» папірці грубим почерком навскоси ледве помітний ще виднівся напис олівцем: «Ложь. Не мы, а они разбойники! Поля».

Сивіли мохи бувалими далями. Річки, як і Сура, граючись, полоскали береги і несли на дужих глинобарвних хвилях до моря відгуки далеких революцій.

Петро Лісовий

ЧУДАСІЯ

Жабокрюківський піп Іона злостився усю службу.

Мало людей було у церкві...

Він те й робив, що виглядав у дірочку через царські врата, чи не прибавляється людей, але от уже скоро херувимська буде, а люди не йшли, хоч ти що. А гроші були потрібні до зарізу.

Син Митя прислав листа з Києва, що коли не вишлють грошей, то прийдеться залишити інститут, бо їсти щось треба. А він же нетрудовий елемент, себто Митя нетрудовий елемент, а не батько.

І з дочкою не легше. Вона теж прохає допомоги. Сам піп, може, і рукою махнув би на все, так попадя...

Ох, оця дружинонька, хай здорова буде! Така чогось злюща стала, що біда. Хоч хати цурайся. А як почне пиляти, як почне пиляти, то гірше, ніж пророка Ісайю вавілоняни дерев'яною пилкою.

А все через те, що піп Іона не вмів великих прибутків діставати. Упала віра в народі. Зовсім упала. А тут іще анахтемські комсомольці та незаможники сільбуд одкрили. Щосуботи й щонеділі народ валом туди суне, а у церкві порожньо. А раз у церкві порожньо, то й у кишені порожньо.

Піп знову виглянув.

В церкві стояло кілька старих бабів та дідів, що з них користі, як з голого та святого. Вони всі норовлять на дурничку богові помолитися, а того й не подумають, що й попові їсти треба.

«Не духом же святим житимеш»,— пригадалися йому синові слова.

Очі йому сердито блищали.

«Ач, як поклони гепають,— думав він,— а, бач, ні одна не догадалася принести паляницю чи що-небудь».

Він так задивився, що навіть забув возгласа подати. Потім схопився і звичним голосом почав:

— Яко твоє єсть царствіє...

А сам думав: «От іскушеніє...»

І він тяжко зітхнув. А думки про гроші не виходили у нього з голови до самого кінця служби.

Скидаючи ризи, піп питав у дяка та титаря:

— Ну, що там у кружці?

— Плохо, батюшко. Може, сьогодні не будемо одкривати? — сказав титар.

— Ні-ні! Треба відкривати. Чого там гроші будуть лежати. Та й ціна їм падає.

Кружку відкрили. Гроші висипались (це була купа заялложених папірців) прямо на жертовник, де ще недавно «пресуществлялися святі дари». Титар розкладав, а піп рахував.

Дяк стояв без діла і балакав.

— Не везе нам, отче Іоно,— казав він.— Он у Григорівці так на минулому тижні аж п'ятнадцять похоронів було. Григорівський дяк казав, що у них люди мруть, як мухи. А у нас ні мруть, ні родяться.

— Так то ж Григорівка!..

— А у Степанівці у отця Трохима знову ікона обновилася. Це вже четверта. Що вже молебнів було, що молебнів! Отець Трохим, кажуть, повну комору зерном засипав. Живуть люди. А у нас хоч би що!.. З голоду, мабуть, прийдеться помирати...

Піп мовчки рахував гроші. Він знав, куди гне дяк. А дяк знав, чим можна досолити попові.

— Да! По інших парахвіях батюшки уміють жити. І самі живуть, і причтові дають жити.

— Та замовчіть ви! — гримнув на дяка піп, спалахнувши.

Дяк замовк, а у попа думки в голові плигають. Так, степанівський піп уміє жити. У нього й самого не раз з'являлася думка:

«Обновити... хоч що-небудь, а обновити...»

А потім нападав страх і він відкладав.

«Гріх... обман...»

Коли вийшли з вівтаря, то, крім, трьох бабів та старого діда Михайла, що сторожував церкву, не було нікого. Михайло нетерпляче чекав, поки баби перецілують усі ікони.

В цей момент одна з бабів, крива Хима, полізла до трьох святителів. Їй не було досить, що вона перецілувала їм ноги, забажалося, бач, поцілувати і в уста.

Отець Іона, забачивши те, сказав сердито:

— Та буде вам уже цілувати. Ішли б уже!

Крива Хима злякалася і зачепила хусткою лампадку. Та з лунким хрустом, що прогудів по всій порожній церкві, упала і розбилася.

Баби перелякалися, а піп розсердився.

— Лазять тут,— бубонів він,— живими на небо пнуться...

Баби, хрестячись, пішли. Позаду, як качка, ковиляла стара Хима. У притворі вона встигла ще положити три поклони і поцілувати чобіт у архангела Михаїла...

Попівський дім стояв проти церкви через вигін. Дім був великий, з прибудовами навколо. Видно було, що колись жилося тут добре. Піп ішов помалу, щоб хоч трохи віддалити свою розмову з попадею, яка, він знав це, знов почне його «пиляти».

Поруч ступав дяк і жебонів:

— Треба, отче Іоно, щось придумати. Хоч якусь там іконку абощо!.. Усі ж роблять. Тільки ми ні. Уже й то про нас сусідські попи бозна-що говорять. Відрізнятися, кажуть, від нас хоче. Навіть в сочувствії до Совітської влади обвинувачують...

— Ви знову за своє!

Бачачи, що нічого не вдієш, дяк мотнув головою і пішов до себе.

Дома попадя готувала на стіл. Піп довго мовчки роздягався. Потім підійшов до мисника, налляв у склянку самогону, настояного на перці, і сів за стіл.

— Ну що, надумав? — спитала попадя.

Питала тому, що вчора у них знову була балачка про гроші, про Митю, про дочку, про ікони... «Пиляла» вона його щось годин зо дві.

Піп сказав:

— Знаєш, у отця Трохима знову обновилася...

— От бачиш, як люди живуть. У отця Трохима уже четверта чи п'ята ікона обновляється, а у тебе ні одної. Що, ти у бога теля з'їв, чи що?..

— Йому добре. У нього немає отих антихристів комсомольців. А у мене тільки зроби, так тут таке піднімуть, що тікати прийдеться...

— А ти наплюй. Чого там. А то як що, то і відбрехатись можна.

Піп подумав трохи.

— Знаєш що,— сказав він,— хіба до отця Трохима з'їздити? Порадитись, він же кум нам. А то так одразу... Якось ніяково...

— Це ти добре надумав. Я збігаю до Геїв, хай коні запряжуть, то ти після обіду й поїдеш.

— Може, завтра?

— Нащо відкладати? Завтра, може, і дома його не застанеш. Ти сьогодні їдь!

«Слава богові,— подумав він,— сьогодні вже не буде пиляти...»

І він, хапаючись, почав їсти борщ.

Степанівський піп Трохим ходив по покоях і мугикав: «От юності моєя борють мя страсті...», коли побачив, що хтось під'їхав до його воріт.

Це був якраз жабокрюківський піп Іона. Пізнавши його, отець Трохим вискочив на рундук і, простягаючи руки, говорив:

— А-а, слихом слихати, видом видати! Здоров, куме, здоров!

Попи поцілувались.

— Гей, мать чесная! — гукав степанівський піп до своєї попаді.— А йди лишень скоріше сюди, кум твій жабокрюківський приїхав! Ти там закусенцію нам ізготов, а Мотря хай самовара наставить!..

— А я по справі до тебе,— сказав отець Іона.

— Ну, як по справі, то ходімо поки що поговоримо.

— Як живеш? — запитав гість.

— Хвала господові, живу помаленьку.

— Чув, що у тебе ікона знову обновилася. Везе тобі, куме!

Лице в отця Трохима злегка почервоніло. Він не знав заради чого гість питає. Він збирався з думками, як би так відповісти отцю Іоні, щоб той не подумав бозна-чого.

— Не в мене, куме, не в мене,— відповів господар.— Тут ціла історія, коли тобі розказати. Діло це було так. Один з нечестивих філістимлян, сіреч комуніст, наказав своїй жінці ікони познімати, а то, каже, на тріски порубаю. Бідна молодиця ікони повиносила до сусідів та родичів, а одну стару пустила на воду. Її й прибило до берега. Прибігають до мене. «Йдіть,— кажуть,— батюшко, ікона з'явилася». Я, звісно, і пішов, і переніс її до церкви...

— І що ж?

— Почали молебствувати... Люди дари давали, а я брав. От тобі і все явленіє... Та тебе чого це цікавить? Ти ж, здається, не той?..— запитав він жабокрюківського попа.

Отець Іона почервонів. Але він вирішив іти до кінця.

— Бачиш, отче! Я хочу, щоб і в мене явилася ікона!..

— Ха-ха-ха! — зареготав господар.— Так би ти й казав одразу. А я грішним ділом подумав, що ти од живоцерківців шпигуном до мене приїхав. Вибач, отче. Ха-ха-ха! Так хочеш, щоб і у тебе, кажеш, явилася. Ха-ха-ха!

— От і приїхав до тебе за порадою,— ще дужче знітяковівши, промовив піп Іона.

— Так ти б з цього й починав. А то по ділу. Яке, думаю, у нього до мене діло?.. Ну що ж, коли ти приїхав за порадою, щось надумаємо.

У дверях з'явилася попадя.

— Ач, як регочуться. Видно, весело. Прошу до вечері, чесні отці.

Після вечері, за якою було випито дві добрих карафки первогону на цукрі й калгані, святі отці знову перейшли до кімнати. Очі їм замасніли.

Сіли.

Піп Трохим сказав:

— Так ти хочеш, отче, щоб і в тебе обновилася. Власну іконку кажеш, хочеш мати. Хе-хе-хе! — він підморгнув гостеві.— О-хо-хо! Гріхи наші тяжкі, а їсти треба. На сухім хлібі не теє. Кондаки живіт співає. Що ж, давай подумаємо!

— Я вже прошу тебе, отче Трохиме, щоб ти мені дав якусь пораду. Недаром же ти у нас і в семінарії був першим.

— Тяжко жити, братику, стало. Приходиться викручуватися, як умієш. Ну, та нічого,— його чоло прояснілo.— Скажи ти мені, та каплиця над криницею, що у Великій Долині, стоїть?

— Стоїть.

— І ікона є?

— Здається, є.

— Ну, так отам і має «чудо» статись.

Піп Іона так і вп'явся йому в обличчя.

— Чого так дивишся? — сказав Трохим.— Кращого місця для чуда не знайдеш. По правді тобі сказати, я давно вже про ту каплицю думав, та біда — не моєї парахвії. А місце якраз підходяще. Поле, тиша, водиця чиста дзюрчить,— піп Трохим примружив очі, як кіт.— Та там за одну воду можна грошви стільки набрати, що і не обберешся. Зрозумів... Народу тисячі можуть прийти!

— А як же ми зробимо?

— Ти не турбуйся. Я візьму на себе цю справу. Тобі тільки треба буде ікони підняти та молебень чи там акахвисти відправити. А там діло само піде. Головне, розпочати.— Він трохи подумав.— Я так зроблю,— сказав він.— До тебе прийдуть люди й самі скажуть і про молебень, і про все, що треба. Ти тільки роби те, що вони попросять. А твоє діло сторона. Ти мусиш вволити бажання парахвіян. Так діло обернемо, що й комар носа не підточить.

Отець Іона сидів і тільки диву давався. Чи й не хитрий же оцей Трохим. Ач, як добре надумав. Розумний чоловік і добряча душа.

— А як діло піде на лад,— продовжував розумний чоловік і добряча душа,— то ти запросиш і мене відслужити кілька молебнів соборне... Може, і мені щось капне...

Як казав піп Трохим, так і сталося. Днів через чотири уже і в Жабокрюківці з'явилось кілька «шалаючих» чоловіків та жінок, тих, що тепер по селах усюди вештаються, і почали розпускати різні чутки про каплицю у Великій Долині.

Що там ніби хтось чув, що хтось плакав і побивався, що це місце забули православні християни. Другий бачив, як уночі вся каплиця була світлом осяяна, і чув голоси, що співали божих святих пісень. Треті запевняли, що ікона «божої матері» нібито почала обновлятися.

Чутки все ширились та ширились. Нарешті до попа Іони прийшло кілька мужиків.

— Треба, батюшко, молебень одслужити.

— Де?

— Та де ж? Звісно, коло криниці у Великій Долині.

— Що ж, я з охотою.

Умовилися, що у першу ж неділю, зараз же після служби, з іконами та короговами туди і рушать. А тут якраз ще й дощу од самих жнив не було. Люди ніяк обсіятись не могли. Заразом, значить, можна буде і молебствіє про «ниспосланіє» дощу відправити.

У неділю і рушили хресним ходом до криниці. Народу було — хмара! І із Жабокрюківки, і із Заглеївки, і із Заріччя, і із Рябухи, Пушкарів.

Пізно ввечері повернувся стомлений піп Іона з молебня. На грудях у нього під рясою лежала чимала пака грошей. Він усе її мацав — чи не загубив часом. За ним з рипом у подвір'я в'їхало два вози. Той рип жабокрюківській попаді здавався за найкращу музику.

Порада степанівського попа пішла на добре. Цілих майже два місяці йшли прочани до криниці. Отець Трохим і отець Іона з ніг збилися. Ночували й днювали там. Нічого сказати — заробили добре. І хитро все було так обставлено, навіть обновлення не було. «Нібито обновилася...»

Коли прибула комісія обслідувати чудо, то й справді, як казав степанівський піп, ні до чого було присікатись.

— Люди просять, а ми молимося,— відповіли попи на запитання комісії.

З тим комісія і поїхала. А трохи згодом прийшов наказ зачинити каплицю.

Зачинить-то зачинили, але піп Іона переніс ікону до церкви. Тепер у нього є «своя ікона», яка дає гарний прибуток, бо, дивись, щонеділі і прочан повна церква, і молебнів з десяток прохають.

Сусідні попи аж давляться тепер од заздрощів. А піп Іона ожив. І Митя у Києві ожив. І дочка приїхала до Жабокрюківки жити.

Тільки жабокрюківські незаможники чухають потилицю.

— І як це ми,— кажуть,— дали попові тисячі пудів хліба заробити.

Федір Маківчук

РЕЛІГІЙНИЙ ФЕЙЛЕТОН

...Люди стояли на колінах у церкві, молилися. Піп, розмахуючи кадилом, обвівав їх пахощами ладану...

Забувши про пляшку, що була в боковій кишені під ризами, піп ще більше нахилився і розмахував кадилом. Раптом на очах віруючих з-під риз випала пляшка з самогоном, заткнута кукурудзяним качаном. Піп не розгубився. Він суворо поглянув у бік ікони «Тайна вечеря» і сказав:

— Якщо вечеряєте, то вечеряйте, а пляшок сюди нічого кидати!

Так розповідається про хитрого батю в одній народній усмішці.

А далі, шановні читачі, розповідь піде теж про хитрющого та винахідливого батю, але вже не вигаданого, а цілком реального, із справжнім ім'ям, з конкретною попівською бородою і постійним місцем прописки.

У Києві, на Микільській Слобідці, значить, була собі церква, а в тій церкві за настоятеля був собі отець Олексій. Гарний такий батя, молодий, опасистий, з рум'янцями на щоках, з могутніми легенями і трубним голосом. Як ударить, бувало, «Миром господу помолимся», так набожні микільсько-слобідські старушенції живими на небо лізли. Вони просто обожнювали свого духовного пастиря.

— Такого батюшку нам бог послав,— казали,— такого батюшку, що все віддай, і мало. Чистий, як сльоза младенця, не питущий, не гріховодник...

А отець Олексій тихенько посміювався в бороду: «Ех ви, ослиці валаамські! Знали б ви, як ваш пастир доїть церковну касу, то не тієї б заспівали».

Батя дійсно не дурак був полакомитись червінцями своєї пастви. Він не знав пощади до церковної каси і доїв її за всі чотири дійки. Слава богу, за скарбника у церкві правив старезний-престарезний дід Хом'як Олександр Юхимович, який вже й в окулярах не відріз-

няв десятки від карбованця, і попик витворяв такі маніпуляції з фінансами общини, що просто любо-дорого.

І все-таки батю накрили. Накрили безбожники з райфінвідділу. І накрили при таких обставинах.

У зв'язку з будівництвом церкву довелося закрити. От батя тоді й подумав: не зівай, Хомко, на те ярмарок. Ничтоже сумняшеся, потяг святий отець до свого загашника 62 кілограми воскових свічок, 475 штук вінчиків, 800 штук хрестиків, 242 іконки і т. д. і т. п. Якщо врахувати, що тільки кілограм свічечок коштує по церковній таксі 100 карбованців, то не важко собі уявити, яким капітальцем збирався заволодіти хапуга в рясі..

Працівники райфінвідділу порадили:

— Віддай, батя, крадене, бо гірше буде!

Кажуть, що отець Олексій денно й нощно б'є тепер поклони й молиться преусердно: «Заступниця усердная, благоутробная госпожа мати! К тебе прибегаю аз окаянний и паче всех человек грешнейший: вонми гласу моления моего и вопль мой и стенания услышь. Яко беззакония мои превзыдоша главу мою і аз, якоже корабль в пучине, погружаются в море грехов моих...»

Молиться, шейма, щоб паства патли не обірвала. Молиться, а сам метикує: де б його ще таких легковірних овечок знайти. Одним словом, молиться, а Химині кури бачить.

Іван Микитенко

ПРИЧАСТЯ

(З життя Гавриїла Кириченка)

Я рішив залишитися в отроках. О, я знав, що це значить! Я знав, що не можна тепер навертатись на батькові очі. Не любили вони чомусь священиків. Був цей гріх у нашій сім'ї. Чи одмолили його мама, чи відплакали своїми сльозами — це богові звісно. А батько — ні до церкви, ні говіти, хоч убий. Раз якось пішли таки говіти, та перед причастям випили в Максимця щось із кварту. Батюшка не схотів причащати — мабуть, почув дух. Так вони тоді знов до Максимця й повернулися додому аж через три дні. Того разу й пальтишко дістали...

— Оце,— кажуть до матері,— відговівся. Буде з мене надовго.

Все це пригадалося мені рано в неділю. Вийшов я надвір, постояв і завагався. Скільки ж це день, як я не був дома? Напевне, батько вже все знають. І що довше я отрокуватиму, то дужче потім болітиме. І ось у ту хвилину гукнув мене отець Олександер.

— Гавриїл,— сказав він,— сьогодня будеш прислужівать на обєднє. Прісматрівайся к делу і замечай всьо с молітвою.

Чи ж міг би ти відмовитись, мій любий читачу? Не знаю. А я не міг. Ця нова розвага рішила все. Ви ж тільки уявіть собі яка перспектива! А він ще каже «замечай»... Кому це він каже? Та я не промину жодного руху, і жодне слово з богослужіння не пролетить повз моє вухо. Я буду в паламарці! Буду в вівтарі! Біля самого отця Олександра. Там і дід Григорій. Він завжди подає кадильницю і переставляє свічки перед царськими вратами. Дорогий діду! Недовго тобі залишилось поцарствувати... Скоро я свого достукаюсь. І я знову подумав: «Господи, господи...»

А коли вже так, то треба ж увійти до вівтаря чистим. Треба надіти свіжу сорочку, бо ця чорна, доволі вже заносилася ще в школі, а лазивши по гнізда, я трохи ще й розірвав її.

— Порадь мене, Маланко, що робити,— звернувся я до Маланки в цій справі.

Ця дурна дівка завжди продавала зуби.

— Ги-ги...

— Цього мало. А де взяти білу сорочку?

— Додому сходи,— каже,— ги-ги!..

— Додому? Я ж кажу, що дурна. Якби можна додому. А тут секрет — на місці де взяти.

Я прекрасно розумів, що для батька буде замало того, що я піймав матушці гусака та висипав Глафірі на голову горобині яйця. Батько спитають мене більше. І взагалі не можна з'являтися додому, поки не дослужусь до вищого якогось чину, що їм незручно буде мене зачіпати чимсь важким.

— Маланко! — крикнув я раптом.— Сорочка біла є! Вона на мені.— І справді — на мені було дві сорочки: одна зверху чорна й подрана, а друга насподі, біліша й не подрана. Я швиденько спідню — наверх, а чорну — наспід і з чистим сумлінням пішов до церкви.

Годі казати, як забилося мені серце, коли я увійшов до паламарки: я враз побачив там на якійсь жаровні силу недопалків од свічок. І враз з'явилася думка, просто блиснуло, як сонце: «Треба набрати на тягала для павуків». Знаєте — тягало? Берете шматочок воску й починаєте його м'яти між пальців. Мніть довгенько, доки віск не стане з жовтого зовсім чорний від ваших пальців. Робіть його м'якеньким, похукайте на нього, знову помніть, а потім зробіть той кавалок кругленьким або ж трохи продовгуватим, як яєчко. Але перед цим не забудьте всередину кавалка вмістити кінець нитки. Ось вам і тягало. Нитка мусить бути з аршин завдовжки. Тоді йдіть на вигін, де завжди є павукові нори, опускайте ваше тягало на ниточці в якусь нору і починайте дражнити павука: то підніміть, то опустіть тягало. Хвилини за дві павук розсердиться: ви почуєте, що ваше тягало поважчало. Значить, павук уп'явся кліщами в віск. Смикніть тягало з нори! І павук перед вами — великий, страшний, буває з хрестом на спині. А там уже робіть, що знаєте. Якщо маєте коробку, можете посадовити його туди й принести в клас...

Вся ця принадна картина стала переді мною в момент. Я подумав знову: «Тут вистачить всім хлопцям хоч по двадцять тягал на кожного...» І я всунув тим часом зо

жменю недопалків за пазуху, коли дід Григорій почав роздмухувати в казанку вугілля.

Потім обвів я очима всю паламарку й зазирнув крізь розчинені двері до вівтаря. Яка краса! Я захолов. Коли ми говіли, я бачив тільки шматок вівтаря крізь царські двері, що посередині. Бачив престол, а на ньому якусь скляну хатку. Воно красиво, але що ж — здалеку? А тут все перед очима. І престол, і жертовник, і все. Підлогу позастилано ряднинками, на вікнах — вишивані рушники, вікна з зеленими та жовтими шибочками. Звісно, святе місце. Саму евангелію, що на престолі, мабуть, і за коняку не купиш. Яка вона ж! Хоч золота, хоч позолочена. А коняка що? Здохне та й нема. Словом, було з чого дивуватись. Інший, може б, так і стояв з роззявленим ротом. А я мусив опанувати себе й придивлятись, як велів отець Олександер.

Він стояв у вівтарі біля жертовника.

— А що то батюшка роблять? — спитав я Григорія.

— Та що ж. Совершають проскомидію.

В двері паламарки видно все, як на долоні. Я стежив за кожним рухом, за кожним словом, навіть найтихшим, я вгадував його по тому, як складалися губи їх благословенія. Мир злетів на мою душу. Я вмочив пальці в лампадку, що горіла в паламарці, і помастив собі голову. Стою, молюсь своїми словами.

На жертовнику заблищала чаша, потім ножик і ще якісь два обручі — навхрест один через один. Отець Олександер потер чашу жовтим рушничком, уважно оглядів кілька проскур, що лежали ліворуч цілою купою, і щось тихо, майже зовсім нечутно заспівав, замислився. Дивився він кудись у далину через зелене скло загратованого вікна.

Я не знаю, мабуть, я помилився, але мені почулося знайоме вже:

Три дь-дерєвні...

Я стрепенувся. Напружив слух мій до болю, а очі ледве не вистрибують із лоба. «Замєчаю». Та до мого вуха долетіло ще тільки двоє слів:

...два села...

Отець Олександер тихо зітхнув, очі йому затуманилися. Раптом він обернувся до паламарки й побачив мене. Ворухнув бровою в мій бік; я став молитися ще

дужче. Тоді отець Олександер взяв одну проскуру в ліву руку, а ножик у праву, тричі перехрестив ножиком проскуру поверх печатки й сказав:

— В воспомінаніє господа бога і спаса нашего Ісуса Христа.

Сказав це тричі. І зараз надрізав ножиком проскуру з правого боку печатки, кажучи при тому: «Яко овча на заколеніє ведеся». Потім штрикнув з лівого боку й сказав: «І яко агнец непорочен...» Далі щось про стригучого... «єго безгласен, тако не отверзєт уст своїх».

Я стежив за ним, не одриваючи очей. Його слова гнітили мене своєю незрозумілістю. Щоб краще їх чути, я увійшов до самого вівтаря і став за південними дверима. Він, як чарівник, змахнув ножиком утретє і вдарив проскуру вгорі печатки.

«Во смірєнії суд єго»,— сердито сказав він за цим разом.

І раптом слова його урвалися. Я побачив, що ножик глибоко провалився в середину проскури. Вона була порожня... Мабуть, проскурниця невдало замісила тісто, чи що, і через те отець Олександер не зміг вийняти ягнятка.

— Стара калоша,— промовив він, відкинувши проскуру набік. А я, як почув про калошу, та годі вже й молитись. Дивлюся, що ж воно тепер буде? Батюшка взяли другу проскуру і тільки налягли на неї ножиком з правого боку й вимовили «яко овча», а проскура знов і провалилася. Отець Олександер затримав руку і зблід від гніву.

— Стерва, проскури спекті не умеєт...— почув я стримане, але зовсім виразне. Мені затремтіли коліна, наче злий дух вселився в мене і хотів зареготати, а я не даю. «Почекай, думаю, це ж тобі не в пувичок гуляти, а проскомидія».

Отець Олександер узяв третю проскуру і, ви не повірите, знов не зміг виколупнути з неї агнця! Тоді він сказав такі слова, що я одвернувся і вийшов з вівтаря до паламарки.

«Господи,— подумав я втретє,— як же це воно? Ці ж самі слова я чув улітку від нашого чередника, коли він справдовувався з одним чоловіком за ягня і «благословив» його такими словами, що я навіть, дійшовши старшого віку, не можу їх повторити.

Не знаю вже, як далі отець Олександер «совершив

проскомидію». Я стояв у паламарці, і в моїй голові було повно диму. Дід Григорій велів мені роздмухувати кадильницю... Але й вона не змогла повернути мені настрою. Щось наче обірвалось мені всередині. Хотілося плакати або зробити щось геройське. Ну, плакати не дуже хотілося, а от зробити... Тільки що? Як на гріх, нічого не придумаєш! А тут я відчуваю, ніби моя віра захиталася і, наче крізь туман, проступило обличчя Глафіри Іванівни. Потім я згадав Хому, Кириченка першого, товаришів і все своє минуле життя... Я хотів покаятися; хотів гаряче вдарити поклона перед великою іконою. І ось я відчуваю, що ні покаятися, ані вдарити поклона я вже не можу... Навпаки, мені знов хочеться піти до вівтаря — напевне, там їх благословеніє ще якусь штучку одколюють.

В цю мить мене покликано до вівтаря. Отець Олександер закінчував проскомидію, сердито розкидаючи проскури. Він уже заколов агнця і тепер збирався влити з пляшки вина до чаші, щоб приготувати святе причастя.

— Єдін от воїн копієм ребра єго прободе: і абіє ізиде кров і вода,— говорив він. Але з пляшки нічого не потекло: там не було ні краплі вина.

— Гаврюшка,— кинув отець Олександер.— Дома в шкафчику у мене полбутилкі віна. Прінесі. На одной ногє, а то нечем прічащать.

— Січас.

За хвилину я вже шарудів у шафі. Матушки не було в кімнаті — і я шукав те вино сам. Стояли дві пляшки. Обидві надпиті до половини. Тільки в одній було таки вино, а в другій було чорнило. Я взяв другу. «Пийте от нея всє, сія єсть кров моя...» — пригадалися мені ці слова... Я схопив пляшку (отож не розгледіти!) прибіг у вівтар і, відіткнувши її ще по дорозі, подав отцю Олександрові. Він хильнув із неї в чашку і помішав золотою ложечкою, щоб частки тіла христового напилися крові з водою. Я щипав себе лівою рукою за ногу крізь дірку в штанях, щоб не сказати батюшці чого-небудь. Але, коли він, помішавши, підніс до уст посмакувати і в роті йому зробилося враз чорно, як у пляшці, я не витримав більше, скрикнув:

— Боже мій! Що я наробив?

— Што за бурда?? Тьфу!!

— Ваше благословеніє, я, мабуть, помилився... мабуть, це чорнило...

Отець Олександер страшно посинів. Він озирнувся навколо — чи ніхто не помітив. На щастя, всі троє дверей, що з вівтаря на церкву, було зачинено щільно, а царські врата ще й запнуто завісою і на гачок защіпнуто. В паламарці дід Григорій про щось сперечався з стариками, що мали право заходити туди.

— Ніхто не бачив, ваше благословеніє,— тихо сказав я.

Тоді отець Олександер ізцідив «кров» із чаші в якийсь кухлик і поставив той кухлик всередину жертовника, а «ягнятко» та інші «частки тіла» він висипав у хусточку й поклав до кишені. Потім хотів покликати Григорія. Та я вгадав його намір.

— Ваше благословеніє,— говорю,— отець Олександер! Там є друга пляшка... Ото, мабуть, якраз вона з вином... Я зараз принесу. Я на одній нозі...

І перш, ніж отець Олександер бликнув на мене й зібрався щось сказати, я вибіг із вівтаря.

Біг я без шапки. Важкі, намащені оливою пасма чуба падали мені на лоб. Я відчував важливість хвилини. Тут треба причастя, а тут таке лихо. Тому я ні на кого не звертав уваги, поспішаючи врятувати становище.

За дві хвилини я вже вибіг із батющиного будинку, стискаючи в обох руках загорнуту в газету пляшку. І ось, тільки я виткнувся за ворота й пустився через майдан до церкви, як чую поза себе Ладьчин голос:

— Кириченко! Кириченко!

Я став, наче вкопаний. Дивлюся, підходить Ладька і з ним Хома. Мені аж груди стисло від радості. Але я зустрічаю їх так собі. Бо що ж вони? Школярі. А я вже зовсім інше.

— Ну, здорові. А що скажете?..

Вони дивляться на мене, ніби зроду не бачили.

— Чого ви дивитесь?

— А хіба що?.. В чім же то чуб у тебе?

— Не ваше діло. В оливі з лампадки. А тільки мені ніколи стояти. Треба йти.

— Що ж ти робиш?

Я глянув на Хому — він аж язика висунув від цікавості. А Ладька — той ніби й байдуже. Та я знаю, що він приставляється, бо й йому хочеться взнати до зарізу.

— Та нічого, мабуть, не робить,— каже він трохи вбік.

— Нічого?

— А що ж? Конєшно, нічого.

— А причастя не хочеш?

— Причастя?!

Вони зиркнули один на одного.

— Як це причастя?

— Та так, що ніколи мені з вами розбалакувати, бо зараз причастя готую. Ось і вино, цебто кров Христова.

— Та бре... Де ж воно?

— И-и, ще й бренькає,— відповідаю я з презирством.— А оце не бачили?

Вони мовчки стоять, бо що ж вони скажуть? Я струшую в руках пляшку, і ми всі троє чуємо, як в ній булькає.

— Вино! — каже Хома.

— Почім ти знаєш? — байдуже питає Ладька.— Може, й зовсім не вино.

— А що ж?.. Ну що, як не вино? Ех, ти... не вино!..— кажу я роздратовано.— А що ж тоді?

— Та будлі-що. Може, й вода.

— А, злидні! Чого б же там була вода?

Тут я вже нічого не можу сказати. Мені хочеться вдарити його по голові цією пляшкою. Та я боюся, що розіб'ється. Образа закипає в мені гіркою смолою.

— Дивись же, сліпий ти! — І я розгорнув з паперу пляшку.— Що? Не вино?

— Прісь, єй-бо, вино! — скрикнув Хома. А Ладька тільки глянув і одвернувся.

— От щастя. Перенести з хати до церкви й дурень може. А от покуштувати... Цього вже ти не можеш. А ще й задається.

Скипів я тут до краю.

— Якби я,— кажу,— схотів, то міг би все випити.

— Ну, це вже ти не кажи,— обзивається й Хома.— Хіба ж можна? Ти ж не маєш права.

— Хто? Я?.. Отрок не має права?

— А що ж, маєш? — питає Ладька.— Конєшно, що не маєш. І навіщо б ото я говорив чортзна-що?..

— Ходім же,— кажу я ледве чутно.

— Куди? — питають вони обидва, трохи здивовані.

— Я вже знаю куди. Ходім у сарай. Ви заходьте край городу, там перелізете через паркан. А я піду в ворота. Побачите, чи маю право, чи не маю...

Вони мовчки оббігають паркан, а я вже чекаю на них у сараї під бричкою. Руки мені трохи тремтять, але я відтикаю зубами пробку — і в обличчя мені б'є незнайомий густий дух вина. Хлопці вскакують у сарай і лізуть до мене під бричку. Я піднімаю пляшку. Чую, що очі мені заливає жар.

— Ну, пий же,— шепотить Ладька.— Чого ж ти побілів?

— Зараз.

Я прикладаю шийку до губів, закидаю назад голову й починаю пити. Випив один невеличкий ковток. Щось гаряче пробігло мені по животі. Я злякався.

— Годі. Ну що? Не маю?

Хлопці сидять нерухомо. Ладька нічого не може сказати. Тоді я хочу вилізти з-під брички.

— Треба йти,— кажу їм.— Вставайте.

Раптом Ладька бере мене за руку:

— Почекай. А добре?

— Що добре?

— Вино.

— Конешно, добре. А ти ж як думав?

— Ну, то дай же покуштувати.

— Е, ні! Цього вже я не маю права. Ще б я всякому давав...

— А от даси...

— І не дам.

— Кажу, що даси.

— Кажу, що не дам і не дам. А причащать тоді чим будемо?

Ладька підвівся.

— Як знаєш, я й не просю. А от як заявлю батюшці на законі божому, яке тут в отроках поведеніє робиш, тоді побачимо. Ходім, Хомо.

Я остовпів.

— Як заявиш?

— Та так. Розкажу все, як було. Як ти нас зустрів, закликав під бричку, як пив Христову кров. Тоді й побачимо, що ти за отрок.

Цього я не міг зарані передбачити. Ладька завжди міг людині зробити капость. Та хіба ж я знав, скільки там у пляшці того вина. Руки мені ослабли.

— На, пий,— подав я йому пляшку.

І Ладька почав пити. Він аж очі зажмурив. Але на четвертому ковтку я вихопив від нього пляшку.

— Що ж ти п'єш? Повилазило тобі, що вже й на причастя мало залишилось?

Він отер рукавом губи й каже:

— Таки добре вино. Дай ще й Хомі покуштувати. Давай, давай. Що ж він, гірший за тебе? Ти п'єш, а йому не можна? Бери, Хомо.

Мусив я дати ще й Хомі. Хай п'є... Може, вони не Христову, а мою кров випивають... Хай уже п'ють...

Мені здавило горлянку.

— Пийте... хоч і все...

Та в цю хвилину двері до сарая відчинено... На порозі з'явився дід Григорій, стурбований, захеканий і теж без шапки...

— Гавриле! — крикнув він.— Що це ти робиш, куряча голова?

Я охолов. Ну, що я міг сказати? Дід Григорій глянув на всіх нас і сам усе зрозумів. Він вихопив з Хоминих рук пляшку, заціди його по морді, потім Ладьку — разів із чотири. Той аж юшкою вмився.

— Пішли вон, шарлатанюги, звідси... А-х-х, ви ж... Ну!.. Піймаю ж я вас.

Та де там було піймати, як вони аж зашуміли з сарая. А я стою перед дідом Григорієм, отак наче на страшному суді перед богом. Взяв він мене за вухо...

— Крутіть, хоч зо всії сили, тільки не погубіть мене...— белькочу я не знаю сам що. А дід подивився на мене, подивився, тоді бачу одвернув голову та рукою, що з пляшкою, витер очі й плюнув.

— От куряча голова... Чисто, як Васька мій був колись... Собачник ти! Чей же ти не знаєш, що батюшка ждуть вина? От розкажу їм, як ти служиш, тоді взнаєш.

І вухо моє покрутив раз, та тільки ж хіба він уміє так, як отець Олександер? Щоб аж іскри з очей посипались. Не вміє. Покрутив аби покрутити. Потім глянув на пляшку.

— Лихо! Це так-так... Причащай тепер, як знаєш... От арештанти! От... Ну? Тож придумати! Батюшка на проскомидії стоять і досі, служби не починають, народ дожидає, не ївши ж люди. Що за наказаніє?.. Чого це батюшка так довго держить сьогодні?.. А він тут зібрав бал та й поштує. Та не розоритель ти?! Ну, що я тепер скажу їм?.. А пробка де? Воно ж і відіткнуте...

— Пробка ось тут... під бричкою.

— Я би тобі дав «брички»... Щоб знав...

— Що ж тепер давати? Нічого,— кажу,— вже не поможеться. Несіть уже швидше.

Григорій обтер пробку, заткнув, ударив об поли й побіг до церкви.

«Що ж його тепер,— думаю собі,— робити? Чи йти знов-таки до вівтаря, чи, може, зовсім не йти? Так де ж не йти, як отець Олександер мені сказали, щоб присматрювався та замічав? Піду».

Приходжу я до паламарки. Бігти вже нема чого, прийшов поволі. Стукаю в двері злегенька. Не відчиняє Григорій. Почекав я трошки та й знову стукаю. «Чує,— думаю,— а не відчиняє... Сердиться, мабуть». Потім таки відчинив. Чую — гачок зіскочив. Пригладив я чуба, всовуюсь до паламарки. А дід і не дивиться. Тільки бубонить:

— Ич... прилізла... куряча голова... Своїх гріхів доволі,та ще й його бери на свою душу...

Я вже мовчу. Творю молитву, хрестюся. Проходить трохи часу.

— Як спитає, то скажеш, що ногу забив, бо буде тобі...— кидає знову дід Григорій.

Любий діду! Все життя своє ти прослужив батюшкам, і вони не з'їли твого серця. Яке ж воно справді велике! Пригадую, що я навіть не повірив спочатку.

Як? Він не сказав батюшці?.. Ну, тоді ж я ввійду до вівтаря.

Служба вже почалася. Саме треба подавати кадильницю. Григорій дає її в мої руки і, не дивлячись, виштовхує мене з паламарки до вівтаря. Я схиляю голову і, шкутильгаючи на ліву ногу, підходжу з кадильницею до отця Олександра. Олександер бере кадильницю з моїх рук і каже:

— Пошел вон.

— Ваше благословеніє,— шепочу я.— Якби я був не звихнув ноги, то б ту мить приніс... А то якось як оступився... От нещастя.

— Болван. А Григорій віно вилакал по дороге... Пошел із алтаря к чертовой матері...

Я вийшов. Я все зрозумів. Шкода мені і діда. І себе шкода.

— Ну, що вони? — питає дід.

— Сердяться,— кажу.

— Сердяться. Шкуру б з тебе спустити, лобуряка ти... Сердяться... Ще б не сердились...

Мовчу...

А далі що ж так стояти? Вийшов я зовсім із паламарки. «Ну,— думаю,— перший раз невдача, то другий раз зроблю краще...»

Пішов я до Кузьми. Він саме в стайні і саме «воспитує» шкреблом батющиного жеребця.

— Ну, як діла, отроче? — спитав він, коли я підійшов до дверей.

— Та так, що не зовсім.— Я зітхнув і сів під стіною на шлеях.

— Що ж ти, служив сьогодні обедню?

— Та служив... Трохи...

— Я ж кажу, був у нас у музикантській команді теж...

— Е-е,— сказав я з гіркістю.— Що там у вас у музикантській? А от спробував би він причастя приготувати.

— Та воно, звісно. Це триєкторія зовсім друга.

— Отож-то й є. А ви: «В музикантській, у музикантській...» Аж досадно.

Я замовкнув. Не хотів виносити священних таємниць до стайні. Щось мені підказувало мовчати. Ми покурили й розійшлися.

А кінчився той день для мене зовсім таки щасливо.

Отець Олександер, прийшовши з церкви, звернувся в першу чергу до мене:

— Ану, ти... Зайді-ка сюди на кухню. Зайді-ка...

Я й не тікав. Зайшов. А куди я міг подітися? Мусив «зайти» на кухню.

Ну, тут мене отець Олександер і «причастив». Я ніколи не думав, що отак можуть бити в домі священика. І за що бив? За чорнило. А за вино вже дісталося дідові...

— Теперь ти будешь расторопнєй? — спитав отець Олександер, кінчивши.— Будєшь?

— Буду! — відповів я крізь сльози.

— Что будєшь, дьявольская печонка?..

— Розторопний, ваше благословеніє...

Я поклявся, що не забуду йому цього «причастя». На що вже Маланка — весела дівка, завжди на реготах. А й та співчувала мені.

— Нічого,— каже,— зносиш. Я ж старша, та й то переносю. Бува, що й полумиски на голові б'ють.

А я все-таки поклявся. І не так за биття, як за оту «печінку». Краще б він зовсім із мене шкуру спустив, ніж сказати такі слова. Ще ніхто в світі не казав мені такого... Ну, добре... Нехай же. Побачимо, яка я «печінка»...

Ігор Муратов

НАША СПАДЩИНА

Яке це щастя — вік прожить,
Пишаючись ясним горінням,
І щедру спадщину лишить
Новим, щасливим поколінням!

Так, спадщину... Але не ту
Мертвотність срібно-золоту,
Що розбрат сіяла віками
Лихими хижими руками.

За спадщину гострили ніж
На батька син
І брат на брата:
Отут — межа,
Отут — рубіж,
А там сварила рідна хата.

За спадщину точилась кров,
Родилась лють несамовита,
І сто попівських молитов
Були не в силі замолити
Гріхів облудних...

Що ж би нам
Лишити в спадщину синам?
А ми їм —
не гендлярський вир,
І не Кащеєві скарбниці,
А вільний Труд,
І вічний Мир,
І правду, що міцніш від криці.

А ми їм високості веж —
Світ, що зоріє ген за обрій,
Братерство радісне без меж
На цій планеті нашій добрій!

А ми їм — неозорість нив,
І Волі геній сонцеликий,—
Все, що у спадок залишив
Народам Жовтень
наш Великий!

Андрій М'ястківський

БОГ

Я знаю бога —
живого бога,
всемогутнього доброго бога.
Він у кузні
підкову залізну згинав,
а потім кував коня.
Бородатий,
вусатий,
полоскав у коритчатку руки
і, косу дзвінку поклепавши,
на поле ішов...
А як він косив!
На три сажені, здавалося,
верне покіс.
Хтось кликав його підпирати снопи,
що ізсунулись з воза,—
і він підпирав,
бо він бог.
Хтось кликав од звіра в лісах боронити —
і він боронив,
бо він бог.
Просила вдова збудувати хатину —
і він будував,
бо він бог.
...Кував блискавиці ясні, аж сліпучі,
і гори звертав,
і моря хвилював,
бо він бог.
Безвірників хмара пішла проти нього —
спалила хатину,
стоптала пшеницю...
Удови, і діти,
й дівчата нещасні
просили:

— Врятуй нас від злого нашестя! —
І він рятував,
бо він бог.
— Карай,— говорили,— напасників люто,
не дай супостатам ні сонця, ні хліба!..—
І він їх карав,
бо він бог.
І падали ті необачні заброди
до ніг йому низько
і слізно благали:
— Помилуй, бо ми необачні...—
Він милував їх,
бо він бог.
Безсмертний,
великий,
земний,
всюдисущий
володар і суші, й води.
Він зараз на зорі шляхи прокладає,
бо меж його силі нема.
Тож слава йому
невмируща, як сонце,
рукам його дужим і силі пророчій,
що творить життя!
Великому богові слава
на віки віків!
Я гордо кажу,
що я вірю і вірю
в єдиного бога
живого, сущого,
всемогутнього,
доброго
бога — людину-творця!

Степан Олійник

КОСМІЧНА УСМІШКА

На одному з перегонів,
Як знялись найвище,
До Бєляєва — Леонов:
— Вийду я, дружище!
Подивлюсь на небокраї —
Що воно за сектор...
— Глянь раніш,— моргнув
Бєляєв,—
Де там бог-інспектор.—
Глянув той: довкола — зорі...
Ген — на Марс дорога...
Крім відкритих
світлофорів,—
Ніякого бога!
І зійшов собі з «Восхода»
Хлопець серед неба,
Як, буває, дядько сходить
З воза, коли треба!
Обдивився — зліва й справа
Простір океанський...
І пішла гриміти слава
Про «Восход» радянський!
Із усіх РАТАУ й ТАРСів
Йдуть по світу вісті:
Перегнав «Восход»
фантастів
Років аж на двісті!

У БАБУСІ НА ПРИЧЕПІ

В осінній вечір, у суботу,
Щоб закріпить свою любов,
Петро, закінчивши роботу,
До Галі свататись пішов.

(Обоє роблять на причепі
У полі, біля тракторів).
Вклонивсь батькам, здійнявши кепі,
І щиру бесіду повів...

Усе йшло добре, як годилось,
Вже й тост гукнули сватачі.
Спокійно все б і закінчилось,
Щоб не бабуся на печі!

З Петром погиркалась! І з сватом!..
І хоч ти верть, і хоч ти круть,
А баба ставить ультиматум,
Що без попа — не може буть!

Бурчить, зітхає, шле докори,
За цим — у сльози! І злягла.
Скінчились тим «переговори»,
Що баба — всіх перемогла!

Піддавшись їй при тій халепі —
Покірні, смирні, як воли,
В неділю — в баби на причепі! —
Петро і Галя в церкву йшли.

Зайшли. А піп гласить пораду:
«Мої раби, склоніть лоби!»
(Тут баба — штовх обох іззаду!)
І ті схилились, мов раби.

Піп накрива їх пеленою:
«Тепер я вас благословлю!
І строго каже: — Йдіть за мною
І все робіть, що я роблю!»

Обом по лобі дав кропилом
Разів по десять! А за тим —
Пішов, махаючи кадилом,
А молоді — слідом за ним.

Іде, співа «Отця і сина»,
Та тут... з кадила на цепу —
Немов на гріх — одна жарина
У чобіт падає попу!

Як припече! А піп як скоче!
Петро за ним узяв розгін.
(Стрибати мусить, хоч не хоче:
Сказав робить — що робить він!)

Піп з ходу падає на спину,
Ногами вертить, як циркач,
Щоб швидше витрусить жарину!
Петро й собі... А Галя — в плач!

Наївсь дяк із переляку
І тенорком затяг «Амінь».
А піп хвица, кляне чортяку,
Гука дякові: «Чобіт скинь!

Рятуй!» — басує він з амвону,
Баби стоять, очима кліп:
«Напевне, знову самогону
Іще до дня надудливсь піп!»

...Попа роззули, вгамували,
І довели все «до пуття»:
Петра і Галю повінчали...
Та тільки що в них за життя?!

Сидять при бабі! Бо на люди
Піти нема у них лиця.
Старі й малі тепер повсюди
Сміються з їхнього «вінця».

Спіткає всіх той сміх народу
(В тім слово честі я даю!),
Хто так от — бабці на догоду —
Соромить молодість свою!

Дмитро Павличко

У МУЗЕЇ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ

В старовинній церкві ленінградській
Побувати кожному не жаль,
Не тремтять тут у покорі рабській,—
Тут зривають з господа вуаль.

Я радію, що в тобі, соборе,
Не обманюють простих людей:
Бога злісного — одвічне горе —
Назавжди замкнули у музей.

Бачу мощі дивного святого,
З багатьох церков дістали їх,
Виявилось потім, що у нього
Двадцять сім голів і безліч ніг.

Цей шолом, розпечений набіло,
Надівали на еретика,
Певно, на таке жорстоке діло
Тільки в папи здійметься рука.

Краще місце і шукати ніде
Для катівні — папський темний льох.
Ні один не впився кров'ю ідол
Так, як впився ватіканський бог.

Породив його далекий морок,
Зрадою пройшов кривавий шлях,
І стоїть науки лютий ворог
На народних спалених кістках.

В ніж переплавляв і хрест з заліза —
На великих правдою людей,
Та народ ніхто ще не зарізав
І не вб'є його ніхто ніде.

Сонце правди піднялось на Сході,
І його побачив цілий світ,
Обдурить не може вже народів
Ватіканський папа-єзуїт.

Люди жити хочуть, будувати
Папі, всім чортам наперекір,
І ніхто не зможе відібрати
У людей здобуте щастя — мир.

І тремтять «намісники Ісуса»,
Бо чекає кара їх страшна
І за Галілея, і за Гуса,
І за Ярослава Галана.

Кость Полонник

ЛИСТ

Пишу тобі, Тимофію, в надії, що зрозумієш мене і не осудиш. І не тому, що в «святому писанні» сказано «не судіте, та не судимі будете», ні, а тому, що знаєш мене багато років і в чесності моїй ніколи не мав сумніву, як, до речі, не маю і я щодо тебе. Пишу тобі, бо нема в мене друга ближчого, і розкриваю тобі серце моє на всю його глибінь: зри!

Давно-давно, ще в семінарські роки, не раз замислювався я над обраним нами шляхом, ти завжди говорив мені одне:

— Пізно оглядатись.

А я все-таки оглядався. І там, у семінарії, і тут, у парафії, на якій сиджу вже вісім років. Так-так, сиджу, а не роблю. Бо те, що ми з тобою робимо,— аж ніяк на роботу, на працю не схоже.

Сидимо ми, чесно кажучи, на шиї трудівників, які несуть свої копійчини, щиро вірячи, що маємо якусь владу перед богом і спроможні того бога упросити, щоб послав кому душевний спокій, а кому щасливу долю на цьому світі чи райське життя — на світі тому, небесному...

Той світ... На небесах сущий, як твердить біблія, Ветхий і Новий завіт, писання великих і малих, блаженної і звичайної пам'яті отців церкви...

Де він, той світ, друже Тимофію?

Невже це тебе не бентежить?

Той світ...

Ще в семінарії,— хай ще зелений, але щирий і допитливий! — я звертав твою увагу на недоречності святого письма, а ти сахався мене і бурмотів сердито:

— Відчепись.

Я тоді не розумів, чого ти злостишся,— молодий був, дурний,— тепер розумію. Та тому, що й твою душу гризли сумніви, та тільки ти таїв їх, соромився признатися, бо був переконаний, що оглядатись— пізно.

А я не соромився.

І чим більше оглядався, тим частіше переконувався, що не в ті двері ми з тобою потрапили, Тимофію... Так-так, не в ті!

Не відвертайся, будь ласка, хоч тепер, бо ж я давно вже не зелений, а життям умудрений, і нема мені з ким ділитися думками своїми і болем своїм, тільки з тобою, другом моїм єдиним ще з сирітських літ. Ми з усього були задоволені, з усього раділи. І з сонця, що так гаряче припікає, і з Дніпра, де вода така чиста і прохолодна, і з юшки, звареної тут-таки, на бережку, і з водяного щура, спійманого на гачок, замість якоїсь рибчини. З усього!

Далеке і миле дитинство, обірване виттям німецьких бомб, що густо падали на рідне місто і поклали край дитячій безтурботності, вперше огорнули наші душі смутком і горем...

Ти пам'ятаєш ті страшні роки, друже Тимофію, коли рідне місто раптом стало чужим і страшним, коли за твоєю спиною щохвилини могло пролунати, наче постріл: «Хальт!» — і коли на центральній площі грізною пересторогою стояла ненависна шибениця?

Ми пережили все це, Тимофію. Разом з усім народом нашим — страдницьким і героїчним. Все пережили — і війну, і фашистів, і горе, принесене ними на нашу землю,— все!

І в нас вистачило кмітливості вискочити з ешелону, що віз рабів з України до клятого Третього рейху. Ми не хотіли ні їхнього рейху, ні їх самих. І темної ночі виламали дошки у ветхому вагоні, а потім на повному ходу стрибали, наче зайці, і бігли, бігли, хто куди... А вслід —постріли, автоматні черги і хижий гавкіт сторожових собак...

Ми уціліли, мабуть, тому що трималися один одного, вірили один одному, і було в нас тоді одне серце і мозок один.

Пригадуєш сухенького діда Карпа, що ми зустріли тієї жахливої ночі у лісі, коли вибились із сил, рятуючись від поліцаїв і їхніх несамовитих вівчарок? Він повів нас на болото, сказавши:

— Бог дасть, не знайдуть...

Не знайшли.

Але хіба бог тому причина? Болото спинило погоню, бо перший же поліцай вскочив у трясовину і заволав дико: «Рятуйте!» Він, мабуть, потонув, наш пересліду-

вач, бо крик його — спершу гучний і розпачливий — ставав все слабкіший і зненацька обірвався зовсім.

— Туди йому й дорога,— сказав дід Карпо і перехрестився. Ми теж тоді перехрестилися, чи не вперше у своєму житті, старанно повторюючи кожен дідів рух.

Чи не пам'ять про це болото, що врятувало нас тоді, і про цей перший хрест привела нас потім у духовну семінарію, га, Тимофію? Чи, може, надія на сите, спокійне життя, бо війна тільки-но кінчилася і життя навкруг було ще голодне, а нам так хотілося наїстися нарешті досхочу, і щоб стріха над головою була, і щоб у животі більше не бурчало...

Молоді, зелені, дурні...

Та не про це зараз мова, не про минуле наше, а про сьогоднішнє і прийдешнє. Адже тепер ми з тобою знаємо, що не одним хлібом живе людина. Це злочин перед своєю совістю і перед народом, до якого ми належимо, жити лише заради черева і набивати те черево краденим. Не кривись, голубе мій Тимофію, почувши від мене слово «крадене». Хіба ж ми, священнослужителі, не живемо даяннями віруючих і хіба віруючі не відривають від рота свого і рота дітей своїх те, що несуть нам? І за що несуть? За те, що дурманимо їм голови, сліпимо їм душі, закликаючи їх вірити у те, у що самі давно не віримо...

Надворі ніч, а я не сплю. Не можу заснути. Можливо, і ти не спиш. Отож давай поміркуємо разом і разом прийдемо до єдиного правильного висновку.

Ще в семінарії нас вчили — і ми своїх парафіян вчимо! — що бог єдиний, але в трьох лицях божества: бог-отець, бог-син, бог — дух святий. Отож бог-син, тобто Ісус Христос, повинен був існувати ще задовго до того, як він народився від земної діви Марії. І тут мимоволі постає питання: де ж він, бог-син, тоді перебував? Чи, може, його до народження від діви Марії не було? Якщо не було бога-сина, тоді не повинно бути і неподільно з ним зв'язаного бога-отця. Як же тоді бути з твердженням Нового завіту, що бог єдиний у трьох лицях?

Але припустимо, що бог-син існував ще до того, як народився від діви Марії, тоді виникає запитання: на-

віщо йому було народжуватись удруге та ще від земної женщини?

Християнські богослови вчать нас: на все воля божа. Погодимось на хвилинку і з цим. Але ж чому тоді бог-отець, добираючи способу відправити свого сина на землю, не подумав, що народження бога-сина від земної женщини він обтяжує первородним гріхом?

У святому писанні говориться: во гріхах рождаєшся. Отож і бог-син, народившись від діви Марії, був від самого свого земного народження грішним. Виходить, грішним був і бог-отець, що спричинив це народження. Чи ж не так, брате мій во служінні богові?

Бог єдиний... Що бог-отець, бог-син, бог — дух святий — все одно. Хай буде так. Починаю міркувати і знову нісенітницю бачу. Якщо бог-син, тобто Ісус Христос, протягом двох днів був мертвий, як про це пишуть у євангелії, то повинен був на ці два дні померти і неподільно з ним зв'язаний бог-отець, як же тоді бути з твердженням святих отців, що бог — вічний? Не міг же він бути вічно живим, коли самі євангелісти пишуть, що він помер і два дні був мертвий!

Пригадуєш нашого семінарського Іраклія, інспектора? Очманівши якось від читання писань отців церкви, аз, недоумкуватий семінарист, запитав нашого наставника: навіщо богові аж троє лиць?

Побачив би ти, як визвірився Іраклій! Аж почервонів. А тоді зібрав свою руду борідку в кулак, пожував губами і, зиркаючи на мене спідлоба, мовив:

— Віри від тебе жадають, а не велемудрого розумування і проникнення в глибину таємниць божих! І взагалі, коли голова твоя в глек із молоком не влазить,— не пхай її туди!

Отак відрубав мені отець Іраклій.

Це було удень. А увечері в семінарському саду я випадково почув, як той же Іраклій, балакаючи з ректором, пригадав одного, їм відомого професора богословія, який на запитання про троїстість бога відповів тому самому Іраклію, що легше горіховою шкаралупиною воду з моря вичерпати, аніж відповісти на це... Отож не тільки у мене, брате мій Тимофію, голова не влазить у глек із євангельським молоком...

Пригадуєш, отче, коли ми вступали до семінарії, то нам на попередній розмові наші наставники обачливо зауважили, щоб ми не намагалися осягнути бога розу-

мом, бо розум людський обмежений і тому, мовляв, не здатний охопити всю безконечність божества...

Ми й глушили в собі розум, роздмухували сліпу віру. Але ж чи чесно вірити в те, з чим розум не згоден? І куди дівати розум, коли природа ним тебе наділила і ти хочеш осягти все таким, яким його бачиш і яким воно насправді є? Навіть свиня не стане пити воду, поки не переконається, що вона чиста. А я ж не свиня, я людина, вінець всього сущого на землі, то чому я маю пити воду, в чистоті якої не певен?

Біблія... Ветхий і Новий завіти... Священна книга всіх християнських церков, а насправді — зброя духовного поневолення людей, немощних духом і знанням, джерело добробуту і процвітання сотень тисяч слуг господніх — і православних, і католицьких, і сектантських. Для всіх нас, служителів бога, ця книга — святе писання! — з покоління в покоління була і є засобом існування — ситого, безтурботного, багатого. І ніхто з нас не хоче помічати в ній ні протиріч, ні недоречностей. А тим же недоречностям нєсть числа, і не помітити їх може тільки сліпий та глухий, нездатний ні читати, ні слухати.

Я певен, Тимофію, що протиріч священного писання не помічає і з ними мириться лише той із слуг господніх, хто остаточно загубив совість і почуття людської гідності, хоче прожити все життя трутнем і дурисвітом і для кого всі віруючі — вівці, що тим кращі, чим більше дають вовни і м'яса...

Вівці... Вчора була в мене одна така на сповіді. Старенька, вже згорблена бабуся. Привела її онука — худорлява, років дванадцяти дівчинка. Прийшла старенька висповідатись, бо чую, каже, стоїть уже смерть у мене за плечима...

Як водиться, відпустив я їй гріхи, хоч вони такі, що й каятись нема чого: забула відслужити панахиду в день дев'ятої річниці смерті старого, гостюючи у свахи, з'їла у п'ятницю скоромне... З такими гріхами, отче Тимофію, можна не турбувати ні себе, ні бога. А стара прийшла. В осінню негоду, за п'ять кілометрів, пішки. Чиста, з дитячою душею і світлою совістю бабуся. І я подумав, чи не ми, слуги божі, винні, що чиста, прозора бабусина

душа засмутилася від того, що в п'ятницю не додержала посту, як того вимагає свята наша церква?..

Висповідав я бабусю, відпустив їй гріхи, а вона мені — торбинку у руки.

— Навіщо, бабусю?

— А це, батюшко, на храм божий. Три роки збирала, все тобі. Як помру, відслужи, будь ласка, панахидку, щоб душа на тім світі не блукала... І в сороковий день також... І отець диякон хай щонеділі в поминанні усопших рабу божу Варвару згадує, мене тобто і раба божого Феодосія хай згадає, старого мого, царство йому небесне. Дві сотні тут, батюшко, все, що зібрала...

Мені руки наче вогнем опекло, і очі зволожніли: сором ті гроші брати, бо ж останнє віддає бабуся!

— Ви б краще пальтечко нове для онуки купили, я й так за вас помолюся..

Розсердилась стара:

— То не твій клопіт — онука. Ти про душу мою дбай, щоб престолу всевишнього удостоїлась, за це і гроші наперед даю.

Довго я дивився услід бабусі, а на серці була така гіркота, що хотілося водночас і плакати, і кричати. Почуття таке, ніби я, молодий, здоровий, дужий, скривдив малу дитину, зняв з неї останню сорочину... Побігти б, наздогнати, вернути клуночок — та ноги наче оловом до підлоги прикуто, а думки — роями, роями, і туга раптом така, що радий голову об аналой розбити. Це ж я, пастир, виховав таку сліпу віру в царство небесне, в яке сам давно не вірю. Дружина якось розповідала, прийшовши з базару, як били там шахрая, що всучив комусь скельця, замість обіцяних брильянтів. А ми ж, служителі бога, щодня обманюємо довірливих — і нічого...

Хижою ходою наближався мій опецькуватий диякон. Не хотілося, щоб він знав про бабусин дарунок, отож я швиденько опустив ту торбинку у кишеню і почвалав до вівтаря...

Бачу, бачу на далекій відстані твоє німе запитання, голубе мій Тимофію: а що із грішми? Собі, мовляв, узяв? Ні, отче, не собі. До фонду миру віддав. І не інкогніто, а як дар бабусі, що втратила всіх чотирьох синів у війні з Гітлером. Отож не будь поганої думки про мене, брате мій рідний по долі і серцю!

...Уже треті півні проспівали, а я все читаю і пишу, пишу...

В муках проходять мої ночі, Тимофію, бо хочу знайти істину в писаннях отців святої церкви і не знаходжу. Не бачу істини в Новому завіті, ні у Ветхому...

Ти знаєш, що біблію відкривають п'ять книг Мойсеєвих. Сядь зі мною поруч, погортаймо разом сторінки їх, почитаймо, поміркуймо. От книга перша, книга Буття. В ній розповідається, як бог творив світ наш. Читаю і знизую плечима: звідки Мойсей міг знати, що і як робив бог? Він же при цьому не був. Ти можеш на це відповісти словами численних богословів: Мойсей писав не тільки те, що бачив, а і те, що чув від інших людей. Але і тут виникає запитання: що це за люди і чому вони самі не записали те, що бачили і свідками чого були?

Слідом за богословами ти можеш відповісти мені: «Не мудри, бо во мнозій мудрості много печалі...» Знаю, знаю ці слова Єкклесіаста, Тимофію мій любий, отож не витрачай дорогого часу на цитування їх! Ти краще скажи мені, коли зможеш, чому саме Мойсея обрав бог, коли були й інші патріархи, до того ж із кращою репутацією?

Адже Мойсей був і вбивця, і кат, не шкодував ні старого, ні малого. Чому ж саме його бог обрав своїм довіреним? Це ж про нього, про Мойсея, написано в книзі Чисел: «І розсердився Мойсей на воєначальників, тисяченачальників і стоначальників, які прийшли з війни. І сказав їм Мойсей: «Для чого ви залишили живими усіх жінок? Убийте всіх дітей чоловічої статі і всіх жінок, що пізнали мужа на чоловічому ложі, убийте. А всіх дітей жіночої статі, які не пізнали чоловічого ложа, залиште живими для себе». Такий-то пророк і улюбленець божий Мойсей, що пам'ять його широко і врочисто відзначає свята наша церква,— вбивцю і ката вшановуємо ми з тобою, отче мій Тимофію!

...Глупа ніч, а думки не покидають мене. Все нові й нові недоречності і протиріччя святого писання стають переді мною.

От Новий завіт. Тут що не сторінка, то розповідь про бога-сина, про Ісуса Христа. І що більше читаю, то більше дивуюсь: по-різному життя Ісусове розписано,

і те, що пише один євангеліст, зовсім не подібне на те, що пише інший.

Я зайнявся арифметикою, отче Тимофію, і підрахував що в евангелії від Матфея тільки п'ятдесят два проценти тексту нагадує те, що є в інших, у Луки ще менше — сорок дев'ять процентів, а в Іоанна — лише вісім!

А богослови стверджують, і в історії церкви про це написано, що евангелісти Матфей та Іоанн були учнями самого Ісуса Христа і разом з ним пережили всі ті події, про які розповідають у своїх писаннях. Чому ж тоді написане одним не відповідає тому, що написав інший?

Матфей он пише, що «вхід господень до Єрусалима» був за чотири дні до свята пасхи, а Іоанн — за п'ять. В евангелії від Іоанна сказано, що Ісус в'їхав у Єрусалим на одному осляті, а Матфей пише, що на двох. Не віриш? Візьми евангеліє від Матфея, знайди главу двадцять першу, стих сьомий. А в евангелії від Іоанна візьми стих чотирнадцятий глави дванадцятої. Порівняй, переконайся, якщо сам досі не помітив і не здивувався.

...Ой і довгі ночі осінні, надто коли на серці туга, а друг твій далеко, і тобі ні з ким ні тугою поділитись, ні думками, що розтривожили совість твою, і ти, здавивши скроні руками, ходиш з кутка в куток, з кутка в куток, а за вікном — дощ, і небо без просвітку, і вітер — скажений вітер! — грюкає в двері люто.

В усьому селі — ні вогника. Спить, натруджене працею за день, село. Сплять і мої парафіяни. А от я, їхній пастир, заснути не можу. Розтривожена совість жене від мене сон, і я все міряю кімнату з кутка в куток, і все думаю, думаю...

Над долею своєю роздумую і над твоєю також, отче Тимофію! Не на ту стезю стали ми з тобою після війни, ой не на ту... Заблудилися, ніби малюки в лісі, а ми ж таки давно не малята, в мене на скронях уже сивина проступає, та й ти, мабуть, уже не той козарлюга, що був колись... А вибиратися з лісу таки треба, ой треба, Тимофію... Отож дозволь продовжити розмову про хащі, куди ми з тобою по-дурному вскочили, забувши мудре народне прислів'я, що не одним черевом людина жити мусить...

Що ж то за стезя, на яку ми з тобою ступили двадцять літ тому?

Загляньмо у книги, послухаймо розумних людей, що їх написали.

З історії відомо, що в Древньому Римі терпляче ставились до різних вірувань, ніхто нікого не переслідував за віру, і вір там було багато, та життя людей, надто рабів, було злиденне і важке. Раби не раз повставали проти своїх гнобителів, але подолати їх так і не змогли. І рабовласники, хазяї Римської імперії, жорстоко розправлялися з тими, хто піднімав руку на встановлений ними лад, хто, доведений до відчаю, йшов у повстанці. Коли римські багатії розгромили повстання Спартака, вони розп'яли на хрестах аж шістдесят тисяч рабів, усіявши розіп'ятими дорогу від Капуї до самого Рима. І подолані раби врешті-решт втратили віру в свої сили і в свою спроможність подолати ненависний Рим, здобути собі волю і краще життя. От тоді вони і почали покладати надію на бога — дужого і всемогутнього,— що зійде до них з неба і люто покарає гнобителів знедоленого люду. Так народилося християнство.

Спершу Христос — оборонець божий, помазаник, спаситель — здавався нещасним одним із численних небесних богів, а не людиною. Він мав прийти на землю і судити рабовласників, полегшити долю безправних громадян Римської імперії. Але минали роки, а життя рабів не кращало, небесний суддя не приходив. Тоді аж на другому сторіччі нашої ери перші християнські богослови — проповідники нової релігії — почали висловлювати думку, що Христос уже приходив на землю, тільки люди не помітили його і не зрозуміли. А судити він, мовляв, буде. І обов'язково судитиме винних у муках народних. Тільки не тут, не на землі судитиме, а там, на небі. І там, на небі, уготоване щасливе життя для всіх знедолених і гнаних. Отож туди, на небо, і слід усім віруючим християнам спрямувати свої помисли і почуття.

І спрямували...

В євангеліях багато говориться про рабів і рабство, але годі шукати в них слова осуду, навпаки, Христос закликає коритися панам.

Розкрий, Тимофію, євангеліє від Луки, знайди главу сімнадцяту, прочитай стихи сьомий, восьмий, дев'ятий, десятий, де Ісус Христос повчає своїх учнів і послідовників:

«Хто ж із вас, раба мавши, що оре чи пасе, скаже йому, як він вернеться з поля: «Йди негайно і сідай до столу!»? Але ж чи не скаже йому: «Приготуй вечерю і, підперезавшись, прислуговуй мені, поки я буду їсти

і пити, а потім сам будеш їсти і пити!»? Чи ж не стане він дякувати своєму рабу за те, що той виконав наказ? Не думаю. Так і ви, коли виконаєте все наказане вам, кажіть: «Ми — раби, нічого не варті, бо зробили те, що повинні були зробити».

Он як перші богослови,— а серед них були й вихідці із знатних сімей,— повернули нову віру. Вона закріпляла рабство, а не гудила його. І римські багатії вхопилися за нову віру, почали поширювати її, вступати в громади християн, ставати священиками, єпіскопами. І Христос їхніми устами уже говорить: «Всякому, хто має, буде дано, а в того, хто не має, буде віднято і те, що він має». Про це читай, отче Тимофію, в евангелії від Луки, глава дев'ятнадцята, стих двадцять шостий.

І далі повчає Ісус, глава нової віри: «Раб же той, який знав волю пана свого і не був готовий, не робив згідно з волею його, буде битий багато». Ці слова Ісусові наведені в тому ж євангелії від Луки, у главі дванадцятій, стих сорок сьомий.

Таке ставлення нової релігії до рабства цілком влаштовувало володарів Римської імперії, і вони відкрили їй зелену вулицю. Уже на початку IV сторіччя нашої ери римський імператор Костянтин виділив християнство з усіх релігій, поставив його у привілейоване становище, став йому всіляко сприяти й навіть керував першим церковним собором у Нікеї 325 року. Більше того, імператор Костянтин склав і на соборі затвердив «Символ віри Христової», той самий, брате Тимофію, що ми його з тобою вчили в духовній семінарії і знання якого вимагаємо від кожного віруючого християнина. І що найдивніше в усій цій історії, так це те, що імператор Костянтин, складаючи для нас «Символ віри» і зміцнюючи церкву Христову, сам християнином ще не був...

Як бачиш, отче, він був не дурний, цей Костянтин. Розумів, що нова віра корисна владі царів земних, бо Христос устами своїх апостолів рече: несть власті, аще не від бога! Віра Христова закликає до смиренства і послушенства, зобов'язує своїх послідовників терпляче перебувати в стані, в якому народжені, не ремствувати і не бунтувати, не про тіло бренне дбати, а про душу, щоб потрапила вона в царство небесне, в чертоги царя всевишнього, де жде її життя вічне і блаженне... Це ж до них, до рабів, адресує Христос свої пройняті любов'ю слова: «Прийдіть до мене всі страждучі і знедолені, і я

заспокою вас!» Та проповідників такої віри царі і рабовласники повинні на руках носити, бо ж вона кує міцні духовні кайдани для обійдених долею, приборкує бунтарський дух, робить рабів смиренними і слухняними!.. Нова віра виправдала сподівання імператора Костянтина: на протязі всієї своєї історії вона зміцнювала владу багатіїв над сотнями мільйонів бідняків. Цю зразкову службу християнства відзначив — через п'ятнадцять століть після Костянтина! — імператор Франції Наполеон, який заявив, що християнська релігія, пов'язавши щастя людей із небом, перешкоджає біднякові убивати багатія на землі...

Отак виглядає діло, якому ми, Тимофію, віддали свої кращі літа... Чи ж варте воно нашої молодості, наших сил і снаги?! Ні, голубе! Ні! І я щиро шкодую, що мало не двадцять років носив рясу, калічив душі довірливих людей, відволікаючи їх від справ земних, бо на землі ми, мовляв, тимчасові гості, а вічне життя жде нас на небі, отож моліться, служіть молебні, зміцнюйте віру Христову, щоб удостоїтись царства царя всевишнього... Ой, скільки ми, Тимофію, наробили шкоди!..

З усіх книг християнських найстаріша — «Апокаліпсис», чи то пак «Одкровення святого Іоанна Богослова». Вона написана в 68—69 роках нашої ери, тобто невдовзі після того, коли начебто помер так званий цар іудейський Ісус Христос. Почитайте цю книгу іще раз, Тимофію. І зверни увагу на те, що в цій — найстарішій! — книзі християнської релігії нема жодного слова, що Ісус Христос жив і ходив по землі. Скільки не шукай — не знайдеш!

Або візьмемо хрещення Ісуса. Матфей і Марко пишуть, що він хрестився в Іоанна Хрестителя. А Лука твердить, що Ісус не хрестився в Іоанна, бо той сидів у тюрмі... Хочеш перевірити, на власні очі побачити, переконатися? Будь ласка. Візьми євангеліє від Луки, знайди главу третю, прочитай стихи дев'ятнадцятий, двадцятий, двадцять перший.

Отака «правда» в євангеліях. І це кажу не тільки я, скромний ієрей, це свідчить і «святий» Августин, який у своєму творі «Проти маніхеїв» пише: «Я б не повірив євангелію, коли б мене не зобов'язував до цього авторитет католицької церкви».

Відвертіше висловився про «святе писання» інший відомий авторитет християнства, Тертулліан. Він так написав про евангеліє: «Вірю, бо це абсурдно!»

Чуєш, Тимофію? Абсурдно!

Отож я і ставлю перед тобою запитання, чи чесно проповідувати абсурди, отче Тимофію?

Святе писання — не святе! Не дурно воно і досі завдає клопоту князям церкви Христової. Уже за нашої пам'яті, в 1953 році, на XVI міжнародному старокатолицькому конгресі, князі церкви знову обговорювали питання про те, як вилучити з евангелій протиріччя чи якось пояснити їх...

Одне таке «пояснення» я прочитав у богословському журналі за 1957 рік. Там написано, що таємницю святої тройці (бог-отець, бог-син, бог — дух святий) пояснити не можна, бо її глибину «херувими закривають крилами»!..

Дописалися...

Я вже кінчаю. Кінчаю словами мого тезки до твого тезки з Першого послання до Тимофія святого апостола Павла: «Вникай в себе, в учення, займайся цим постійно, бо, роблячи так, і себе спасеш і тих, що слухають тебе...»

Щоправда, тезка мій мав інше на думці, коли писав наведені мною слова. Але мене це не турбує: я вкладаю свій зміст у слова, які приписують апостолу Павлу. І, сподіваюсь, ти зрозумієш, що святе писання — казка!

А казки хороші тільки для дітей, тільки дітям вони любі. Людство давно вийшло з дитячого віку, казками його бавити і розум йому затуманювати — і соромно, і нечесно!

Ще в IV віці нашої ери александрійський священик Арій заперечував і відкидав божественність Ісуса Христа, за що отці церкви Христової віддали його анафемі. Так само був знеславлений і константинопольський патріарх Несторій, шо у V віці нашої ери також відмовився визнавати Ісуса Христа «боголюдиною».

Обох їх — і Арія, і Несторія — офіційна історія церкви зве зрадниками.

Я не боюсь, що і моє ім'я «святі отці» внесуть у чорний список, назвуть зрадником. Я — не зрадник, я — людина, що випадково збочила з правильної дороги, а потім роздивилась добре і побачила, що дорога не та, бо завела вона в хащі, отож треба вертатися. І я вер-

таюсь. Знімаю з себе сан священика і сьогодні вранці заявлю про це своїм парафіянам.

Знаю: переконання змінити — не бороду поголити. Але треба мати мужність визнати припущену помилку і нарешті виправити її. А головне — треба перестати дурити довірливим людям голови, обкрадати їхні душі (і кишені також!).

Я вертаюсь до людей. І тобі, мій любий друже Тимофію, від усього серця раджу зробити те саме.

Вірний твій друг Павло (не апостол!).

Володимир Сосюра

ВІДПЛАТА

Ми в сонячній журбі віки на вас робили,
з крові й кісток своїх складали вам двірці,—
з глузливим реготом тягли з нас соки, жили
ви, паралітики, життя мерці!

І срібло й золото глибоко під землею
в сирій, холодній млі довбали ми для вас,
і що ви нам дали з культурністю своєю,—
не побажаю я і ворогу в злий час.

Красуням вашим ми брильянти здобували,
і сестри шили їм убрання на бали,
а потім по ночах у вікна заглядали,
де в звуках вальса ви крутились і пливли...

Вас змалку, як квіток, кохали і рядили,
ви звикли від життя усе без бою брать,
за наші гроші вас панами бути вчили —
кайдани золоті душі своїй кувать.

А ми?.. Ми вчилися лиш матюків на шахтах
і водкою свій сум в получку заливать
та долі по світу шукати,
а сестри — тіло продавать.

І піп з хрестом в руці давав вам ніж у руки
і за об'їдки з панського стола
на брата брата слав під молитовні звуки,
й морями наша кров в сліпій борні текла.

А бог на небі спав. Мовчали темні далі.
В безодню падали, як олово, віки...
Ми на хрестах своїх пророків розпинали
і в болотяних снах плели п'явкам вінки...

Але настали дні! Спливла з очей полуда,
і ми побачили, де ворог і де брат.

І вибили вогонь відплати наші груди
в жадані дні Червоних свят...

Лакеї зла і тьми! Уже Комуни дзвони
погребний реквієм для вас гудуть, гудуть,
і падають, як дощ, двірці, корони, трони,
в прокляттях боротьби на сполох гулко б'ють.

Вже небо обняли всесвітнії пожари,
і там, де ми пройдем, лиш порох шелестить...
На голови катів ми сиплемо удари,—
і мозок на стінах, як холодець, тремтить...

Ми йдем вам відплатить за сльози, кров, за муки,
що бідний люд віки тернистим шляхом лив...
За це ми душим вас, ламаєм ноги, руки
і топимо в крові наш нескінченний гнів...

А в полі — сонце, май... Гудуть червоні дзвони,
в полях і городах останній бій кипить...
І падають, як дощ, двірці, корони, трони...
То ми йдемо... Тремтіть і ждіть!

О, НЕ ДАРЕМНО!..

О, не даремно, ні, в степах гули гармати,
і ллялась наша кров, і падали брати...
О, не даремно, ні, моя старенька мати
зняла з своїх дітей дукатики й хрести!..

По бруку чіткий крок... де авто перебої,
веселі ватажки вітають юнаків...
Неначе дивний сон в півтемному забої,
що бачив я колись під кайла спів дзвінкий...

Рядами струнко йдуть баби, жінки, дівчата,
і дітвора біжить з захопленням в очах...
І скиглить, скиглить ніч, промерзла й кострубата,
розіпнена давно на сонячних мечах...

О, не даремно, ні, в степах гули гармати,
і ллялась наша кров, і падали брати...
О, не даремно, ні, моя старенька мати
зняла з своїх дітей дукатики й хрести!..

Михайло Стельмах

БІЛЯ КРИНИЦІ

(Уривок із роману «Велика рідня»)

Як після тяжкої хвороби, ішла Мар'яна на поле. На плечах її — мішок з картоплею, а в другій руці — лопата. Попереду горошинкою котився Павлик — її нещастя і відрада. Він щось питається матері, але та за своїми думками не чує дитячого щебетання. Вона іще в думках стрічається і жбурляє обкипілі страждання на того, хто зробив її покриткою... Невже за один гріх має мучитись людина ввесь вік? Та аби ще вона, а то й дитина. Що воно скаже матері через кілька років?..

А чужі язики та гірші, як мечі,
Порубають, посічуть, а кров не потече.

Згадала чарівну мелодію пісні, але заспівати для себе не наважилась, бо це була пісня про її обкрадену долю.

А навколо зеленіли і чорніли поля...

На своїй четвертинці Мар'яна ще залишила шматок землі під картоплю. Треба було б угноїти цю латку, але де брати і ту худобу, і той гній. Одна надія на поліття. Кажуть, на чужому полі не знатимеш волі, але й на своєму без коня чи вола не порозкошуєш...

Мар'яна скидає свою ношу, опирається на лопату.

— Мамо, я побіжу в ліс! — гукає їй з дороги Павлусь.

— Чого там не бачив?

— Квітів нарву.

— Тільки з самого краю, дитинко, збирай, Чуєш? — затуманеними болючими очима дивиться на сина і зараз навіть йому боїться посміхнутися.

— Добре, мамо! — Він перескакує через вибиту колію, плутається в нежері і зразу опиняється в лісі.

Мар'яна спочатку накопує рядок ямок, а потім кидає в них картоплю. Дорогою проїхала підвода, потім за-

бовваніла постать лісника на коні. Ось він побачив Мар'яну, повернув до неї.

— Не рано, молодице, картоплю садити? — Гойдаються біля боку берданка і ріг.

— Нам ранньої, дядьку, треба.

— Хліба не вистачить? — Як влитий, сидить на коні, спокійними лісовими очима дивиться на жінку, а та боїться, що він в душі судить її.

— І сама не знаю,— втуплює очі в землю.

— А дрова є?

— Де там вони візьмуться.

— Приїжджай до мене. Тобі комнезам один квиток видав. Як нема худоби, візьмеш мого коника,— з любов'ю гладить худобину по шиї.

— Спасибі, дядьку...

— Богу й комнезаму дякуйте,— непорушно повертає на дорогу, мов бог лісів.

От уже й останню ямку з картоплею присипала землею. А де ж Павлик? Вона прикладає руку до очей, дивиться на узлісся, але там нема її грибка. Мар'яна прямує до лісу. Він за якихось два дні погустів і колише перед нею зелений дощ бруньок.

— Павлику, гов-гов! — гукає вона в глибінь лісу.

«Гов-гов»,— уперше за цю весну обзивається луна. Але дитяти не чути. Вона кричить ще голосніше, і луна охоче повторює її голос. І раптом жах охоплює молодицю. Мар'яна заметалась між деревами, закричала не своїм голосом, закричав і відгомін, збільшуючи її страх. Тепер кожен пень обдурював матір — здавався її грибочком. Вона падала, чіплялась за кущі і знову падала, благаючи й ліс, і бога, щоб знайшовся її син. І раптом біля самої землі вона почула його тихенький голос, його єдине слово:

— Ма-а-мо!

Як божевільна, кинулась до кринички з хрестом, де колись стояв скиток, і побачила голову свого сина. Він упав у воду, якимось чудом встиг ухопитись за грунт, але вибратися не міг. Мар'яна, надломлюючись у бігу, впала біля хреста, вхопилась за одежу дитини, витягла її і притулила до себе. Тепер і мати, і син — обоє разом заплакали. Вона обсипала його поцілунками, гріла своїми грудьми, не чуючи, як холодна вода просочується в її тіло.

— Павлику, я ж тобі казала...

А він уткнувся головою в груди матері й плакав од переляку. Потім мати почала швиденько здіймати з нього взуття і одежу. Здійняла, підвелась над криничкою і хрестом, огріваючи тілом і сльозами своє дитя.

...Діла сьогодні у Кузьми йшли по-божому, але знову нечистий помішав усі карти: треба ж було з'явитися на мосту самогонниці Федорі Купій, і він їй за око синюватої «куркулівки» віддав усю пашню, лише крашанки на закуску залишив. А безсовісні люди, як побачили, що він, звісивши ноги над водою, ласує горілкою, а шкаралупи від крашанок викидає під міст, почали без усякої плати переїжджати на той берег. Кузьма, хмеліючи, підвівся, розчепірившись на мосту, докірливо подивився на нахаб, допив горілку, забрав кошик з крашанками і, погрозивши кулаком на свій цінник, покривуляв додому. Дорогою він чогось згадував отця Миколая, сповідь і перший шелест пашні на мосту. В лісі йому заманулося спати, але він знав, що земля сира, і, відриваючись від одного дерева, заточувався на друге. З кошика потроху вилітали й розбивались яєчка, і до нього веселими очима сміялися жовтики. Ну, й кат із ними. Кузьма вже не заздрий на таку закуску. Перше він і з землі б її підібрав. І раптом Василенко завмер. Він побачив, як біля хреста, де колись жив пустельник, з води підвелася великоброва жінка з скорбними очима, до грудей її тулилось непорочне дитя, а над нею вінцем сяяло переламане лісом надвечірнє сонце.

Кошик випав з руки чоловіка. Він для чогось нагнувся за ним, поставив зручніше, а коли оглянувся, біля криниці вже нікого не було. Чудо ніколи не показується надовго! Забувши про кошик, Кузьма очманіло кинувся лісом, але божої матері вже не було. На стежці він побачив широкоперсу Вереміїху і розказав їй про своє видіння. Та скрикнула, тричі перехрестилася, кинулась до кринички і впала перед нею на коліна, а потім, назвавши Кузьму богоугодним чоловіком, побігла в село до батюшки і мироносиць. А богоугодний чоловік, тверезіючи, подумав, чи не варто тепер збільшити плату за проїзд?

Над лісом, що зсередини курився ранковим туманом, м'яко тремтить і розтає мідний відгомін околишніх дзві-

ниць. Молодшим він нагадує трепет голубиних крил, що шугають під великодніми банями, а старішим — далекі світи, куди відлітають людські душі.

Вже кілька днів співуча мідь будоражить подільські села, вже кілька днів попи у великодніх золотистих ризах правлять молебні над криничкою, і сюди з усіх усюд стікаються прочани, стікаються хворі на невигойні й погані хвороби, поспішають дрібні торговці і дрібні злодії, строгі, в усьому чорному, ченці й черниці, і навіть з'являються в білому облаченії святі. Правда, один із них швидко виявився п'яницею, з п'яних очей він уже якогось дня замість святого почав говорити грішне і навіть пропив свій піджак, на якому крупною слов'янською в'яззю було написано: «Спінджак божий». Після цього святий десь зник, але це не схитнуло віру прочан у нові чудеса. І справді, біля кринички знову з'явився у супроводі двох дівиць новий гостроокий святий, який зовсім не вживав спиртного і чудесно умів розповідати про дива небесні й земні.

Він першого дня нагнав страху на прочан, розповівши, що чекає їх у майбутньому. Жінки заголосили навколо святого, а в скарбоньки дівиць рясніше посипались гроші. Підходили нові й нові слухачі, й святому знову доводилось розповідати своє незвичне видіння.

— Не так давно, на цей празник грімниці, або стрічань, я ішов безлюдними полями, щоб побачити, як зима стрічається з літом і кому з них доведеться йти вперед, а кому повертатись назад. Опівночі я дійшов до цвинтарної церковці, коли чую: щось у церкві співає. А далі, бачу, блимнула свічечка, блимнула друга і третя — і затеплились вони рівним вогнем перед образом Миколая-угодника. І тоді стихли у церкві співи, відчинились царські врата, а з вівтаря вилетіло троє червоних півнів, сіли вони посеред церкви, заспівали тричі та й знову сховались у вівтарі. А потім вилетіли чорні півні, проспівали, сховались за вратами, а натомість з'явилися білі. І тоді загасла свічечка, загасла друга й третя — і все затихло в святій церковці.

— Все затихло в церковці,— плачучи зітхають бабусі і молодиці, а святий оглядає їх гострими очима й продовжує:

— І тоді я впав на коліна і звернувся з молитвою до Миколая-угодника, щоб він мені розказав, як розуміти моє видіння...

Лемент і плач покриває останні слова святого, а на колінах повзуть до нього грішні люди, а в скарбоньки падають і падають гроші, а віруючі хліборобські душі затьмарюються новими печалями і тягнуться до кринички, де біля образа богоматері тремтять і плачуть воскові свічі...

Тепер дорога до криниці з двох боків уквітчана молодим клечанням, поміж них ідуть і йдуть люди подивитися на чудо. Церковний титар після коновчаного збору підпускає до свіжого зрубу прочанина, ловко підіймає над криничкою напівпрозоре церковне покривало, так щоб на воді замерехтіли сонячні зайчики — сяйво богородиці. Недостойні можуть і не помітити його, а достойні бачать не тільки сяйво, а й саму богородицю чи й інше чудо й пошепки розповідають про це людям...

І вже до кринички, як спокуту грішного тіла, несуть простоволосі селяни свіжі хрести, розтирають ними до м'яса маслакуваті плечі, натруджують до краю і обривають довірливі серця, і недалеко від ліній хрестів уже виростають і перші могилки. Біля кожного свіжого пагорка служиться велелюдна панахида і завжди зі словом до людей звертається святий, позад якого з розплетеними косами стоять дві дівиці. Росте слава про чудо, росте й про святого, і вже, окрім грошей, біля його ніг лягають сувої полотна, грубі селянські рябцуни [1], мішки з пашнею. А за це він тяжким руном слів все більше наближав живі душі до покійників, кидав на голови мирян погрози неба і роз'єднував їх з тими людьми, що називали себе більшовиками.

Вже другий раз приходять до кринички Дмитро Горицвіт і Юрко Підіпригора. Юрко зовсім не вірить у чудо святого, впевнено обзиває їх «опіумами». Так думає і Дмитро, але казання святого вражає його сильніше, ніж Юрка. Морок і страхи потойбічного життя тінями заповзають йому в душу, де ще на останніх нитях тримаються клапті селянських вірувань і забобонів. І коли Дмитро знову непорушно слухає голос божого чоловіка, як будуть іти люди з хрестами спочатку по коліна в грязі, потім по коліна в снігу, а далі по коліна в крові, Юрко тихо шепче йому:

— Ходімо, бо ти, бачу, вже чманієш...

[1] Килими.

— Справді, можна очманіти,— прокидається Дмитро.— Чуєш, і по коліна в крові! Кого це довбешкою не вдарить по мізках?

Вони вибираються з пітної юрби, яка вже падає на коліна, почувши, що сьогодні з Кам'янця-Подільського прибуває архієрей. І в цей час святий підіймає вгору голову і руки:

— Люди, ви бачите господа на небі!

Усі схоплюються на ноги, дивляться вгору, і справді дехто на білих хмарах помічає господа чи господню одежу, а хто, окрім хмар, нічого не бачить, ще більше страхається своєї гріховності.

І знову над лісом повисають перехресні дзвони околишніх сіл, і знову здорові й заражені люди благоговійно цілують образ богоматері, і знову сиплеться в коновки селянське добро.

Поміж хрестами парубки виходять на край лісу, і Дмитро бачить, що й поле Мар'яни вже до половини заставлено хрестами. Парубок переходить дорогу, стає на втолочену землю, де зрідка маленькими зеленими корабликами тремтять стеблинки невитоптаного гороху. Жаль стає покаліченого поля і надій Мар'яни. Як вона сподівалась на цю четвертинку, але живе зело покалічили й убили чужі хрести. Поміж ними Дмитро відшукав великоброву молодицю. Вона, як тінь, підійшла до нього, сумно поздоровкалась, скорбно посміхнулась:

— Отаке моє щастя.

Справді, невелике щастя було в тієї людини, яка, сама не знаючи цього, створила чудо для мирян.

Микола Упеник

КАЗКОВА БИЛИЦЯ

З легенд, від часу посивілих,
я знав хлопчиськом, що Ікар
на молодих, непевних крилах
піднявся птицею до хмар...

Я пригадав людину-птицю,
бо краю нашого сини
перетворили на билицю
чудову казку давнини.

До голубого небозводу
зійшли супутники Землі,
але для вільного народу
і ці дерзання — замалі.

В захмарний простір високості,
як праці й розуму гінець,
помчав до Місяця у гості
новий крилатий посланець.

Ти вище й вище прагнеш, мріє!
В далечині незнаній тій
Світилом радості зоріє
супутник Сонця золотий.

В трудах не знаючи спочину,
проклали ми до Сонця путь —
недарма нашу Батьківщину
всі люди сонячною звуть.

Дмитро Цмокаленко

МУКИ СМИРЕННОГО ІЛАРІОНА

Памфлет

Він сидів за столом у напівтемній палаті храму пресвятої трійці, гикав і тіпався, мов юродивий. Таке щоразу з ним діється, коли тільки подумає простягти руку до «Кобзаря». Здається, що не книгу обмацує кістлявою п'ятірнею, а бомбу чи плитку динаміту, до якої підведено палаючий шнур. Отак зненацька бабахне громоподібно й рознесе геть ущент і золотом гаптовані митрополичі шати, і його грішну, запродану душу. Але де ж ти дінешся! Знову треба якось зазирнути в те «страховище», вихопити із самого вогню слова, що їх, може, вдасться пригасити й втоптати в ювілейне «посланіє».

Початок того «посланія» вже надряпано:

«Смиренний Іларіон, з ласки божої митрополит української греко-православної церкви в Канаді — до всього преосвещенного єпіскопату, до всього всечесного духовенства, преподобного монашества та до всіх боголюбивих вірних...»

Ну, а далі щось би поцупити з Шевченка. І таке, щоби відразу вхопило за душі отих «боголюбивих». Міцно, цупко, мов обценьками,— аби ніхто й не стрепенувся.

О, як важко й небезпечно звертатись за поміччю до праведника Тараса. Він-бо так часто у хвилини своєї «людської немочі» подавав голос проти самого «всевишнього» на небесах, а його слуг земних у рясах і сутанах періщив, як волоцюг і злодіїв. Хоч би для початку натрапити на щось сумирне та богоугодне.

У розпачі схопив книгу й розгорнув, на свою біду, якраз на сторінці, з якої так і шмигонуло межи очі:

...Кругом паскуда!
Чому ж його не так зовуть?
Чому на його не плюють?
Чому не топчуть! Люди, люди!

Спершу отетеріло завмер, сприйнявши вбивчий гнів тих слів на себе. Потім нервово зсунув окуляри на лоба,

схопився з місця і почав ходити з одного кутка палати до іншого.

Ні, ні! То не його, ще не зачатого в ті далекі часи, хотів розчавити своїм гнівом поет. Він якось видряпається з-під отих слів, бо ж знає, на кого вони були вергнуті. «Потомка гетьмана дурного» — Петра Скоропадського — було живцем поховано під ними.

А він же не вважає себе причетним до гетьманщини. Навпаки, ось уже понад сорок років носить в «екзилі» репутацію одного з тих, що виступали проти останнього Скоропадського на Україні. Це ж йому, Іванові Огієнкові, в котрого тоді ще й гадки не було про духовний сан, вручав Симон Петлюра портфель міністра Директорії і ніж «просвітителя» національно «несвідомого» народу. Правда, недовго довелося милуватися тими міністерськими «клейнодами». Дуже недовго. І самого «отамана-батька», і всіх його міністрів спіткало те, що й гетьмана. Так і лишився народ «несвідомим» та ще й невдячним до своїх «визволителів». Це ж він не лише вимів їх усіх геть із своєї хати, а ще й проспівав услід: «У вагоні — Директорія, під вагоном — територія...».

Ой нелегко і сумно все те згадувати. Та й не час нині думати про мирські, земні діла. Він повинен будь-що вдержати на собі удавану святість, принаймні доки скінчить оцю пекельну роботу. Підвівши очі до образів у кутку, прошамкотів самими губами: «О Христе-боже, возвесели силою твоєю благовірния люди, побіди дай їм на супостати, пошли імущим твоє оружіє непобідимую побіду...»

Та й знову злякався свого шепоту, оглянувся сторожко довкола. Чи не підслуховує, бува, хтось із прогресистів? Знову відгадають, що благословляє американську ядерну зброю. А він не хоче, щоб віруючі знали про цю його потаємну мрію.

Вони повинні молитись і плакати, слухаючи, як він, високопреосвященний митрополит Вінніпега і всієї Канади, навчає їх словами Шевченка покори й боголюбства. Де ж вони, ті рятівні слова?

Перегорнув кілька сторінок «Кобзаря» і прояснів від радості — «Марина»! Пригасла вже пам'ять підказувала, що звідти можна щось вицупити. Тільки не оті рядки, в яких знову легко впізнати самого себе: «І звір того не зробить дикий, що ви, б'ючи поклони, з братами дієте...»

Ага, ось вони, нарешті. Так, так, це ж можна хитро-муд-

ро вивернути. Подати в «посланії» так, що поет одну руку тримав на заповіді божого закону (отам, де глаголиться від Матвія), а другою писав звернені до покріпачених, уярмлених братів своїх присипляючі слова, буцімто не кликав до сокири, а вмовляв, щоб навчились «путями добрими ходити, святого господа любить і брата миловать».

Аж упрів смиренний, поспішаючи швидше викласти на папері ту брехню на поета. Поклав ручку й замахав десницею перед спітнілим чолом, наче відганяв інші слова, що роєм кружляли над головою:

Будем, брате,
З багрянець онучі драти,
Люльки з кадил закуряти,
Явленими піч топити,
А кропилом будем, брате,
Нову хату вимітати!

О мана гріховна, щезни геть з пам'яті. Не заважай тягнути далі нитку, таким пекельним коштом знайдену. Тепер би йому так до шмиги були оті думки Тарасові про любов до України і водночас до бога. Де ж вони загубились? Та ні ж, не ці, від котрих знову віє богохульством:

Я так її, я так люблю,
Мою Україну убогу,
Що прокляну святого бога,
За неї душу погублю!

А тут іще спантеличеного владику спіткала така неждана оказія. За спиною щось глухо гупнуло. Повернувся притьмом і встиг помітити, як із його митри, зваленої на підлогу, вискочив отакений пацюк і шмигнув під шафу. Невже то не примара? Він би зрадів, як дитина, коли б це виявилось просто тим, що з ним часто буває на старість — майже протягом усього восьмого десятка років. У години самотності й розпуки часто ввижаються різні потвори. Минулого тижня наяву бачив живих-живісіньких чортів.

Але ж нині, на жаль, до нього завітав справжнісінький пацюк. Та й давненько, видно, затесався в цю палату. Он у шафі погризені корінці книг його власного письмацтва. Понівечені геть і давні — біблія в його перекладі, «дослідження» про автокефальну церкву, про діяння Кирила й Мефодія, про крехівського «Апостола», дісталося й новішим — «Святій Почаївській лаврі», зшиткам

журналу «Віра й наука» з його віршованим циклом «Попід небесами» і навіть словникові мови «Кобзаря», складеному й «витлумаченому» таки самим митрополитом, а виданому спілкою «Тризуб».

Та не від того мороз дряпонув кігтями смиренного поміж лопатками. Невже знову йому доведеться кудись тікати? Крім потойбіччя, немає вже для нього надійного сховища.

З молодих літ на все життя йому запам'ятався пацюк чорним провісником утечі. Було це в Києві того моторошного 1918 року. Тривожний сон йому перервав страшенний грюкіт у двері. Спрожогу шугнув ногою в черевик і наступив у ньому на щось живе й нащетинене. Ледве не зомлів, побачивши хвостатого хижака.

А на порозі вістовець від самого отамана:

— Втікаємо, пане міністре! Червоні вже на Бібіковському бульварі.

Відтоді й почалося навіженство. Не встиг віддихатись у Кам'янці-Подільському, натягти на плечі тогу професора, як довелося дременути від червоної «інвазії» аж до Варшави. Там затримався надовше, сіючи з університетської кафедри темряву й коричневу отруту. Але не мав спокою й на хвилину. З жахом очікував, що із пацифікових «крес» хлюпне народним гнівом до самої Варшави, змиє його геть не лише з кафедри, а й зовсім з цього світу. Та й уся тогочасна Жеч Посполита не була для нього надійною норою. Почував, що вона може в будь-яку мить завалитись від струсу. Лише після нашестя гітлерівців знайшов на деякий час затишок за спинами у вояків фюрера. Був такий вдячний рятівникам, що навіть харитонізувався в єпископи: аби сприяти їх успіхам молитвами. Мріяв про те, як посяде не оцю далеку холмську єпархію, а центральну — київську.

Та раптом одного ранку виявився лихий провісник. Напередодні він мав таку милу зустріч з наближеним Гітлера й Гіммлера — губернатором Варшавської округи Людвігом Фішером. Ввічливий гауляйтер визнав усі заслуги Івана Огієнка перед райхом. Був приємно здивований розумом вірнопідданого єпископа, який аргументовано доводив духовну спільність автокефальної церкви з арійством. Окрилений визнанням, Огієнко шубовснув у склеп собору за новими аргументами. Витяг жмут запилених паперів з архіву й відскочив з переляку — через плече йому плигонув пацючище.

А незабаром — напівнепритомний «бліцдрапенмарш» у західні зони розтрощеного райху. Правда, там легко відхрестився перед новими «альянтами» від попередніх гріхів і по кількох роках погойдав свою чорну душу через океан до американського континенту. Тут, у Канаді, з 1951 року волочить на собі митрополичий саккос з омофором і знову ж таки зветься не Іваном, а Іларіоном. Думав, що вже й до скону доживе в золотих шатах. А тут оця зловісна прикмета. То куди ж тепер?

О всемогутній, видми з його голови пріч невтішні спомини, вижени з душі жахливі передчуття. Епізоди з мирської суєти не повинні заважати йому «священнодійствувати». Він хапає голову долонями, трясе нею, мов тиквою із товченим тютюном, і белькоче, наче молитву, слова свого власного вірша: «Покинь, людино, все буденне і тільки боже пам'ятай...»

Та вже не дійшов преподобний злагоди ні з розумом своїм, ні тим паче з непокірним «Кобзарем». Шелестів у нестямі сторінками, жахався кожної строфи-блискавиці, відсмикував голову, кліпав очима, що ледве не тріскались від вогню Тарасових слів:

...а до того
Я не знаю бога

. . . .

...немає
Господа на небі!

. . . .

І на апостольськім престолі
Чернець годований сидить.
Людською кровію шинкує
І рай у найми оддає.

. . . .

Чи бог бачить із-за хмари
Наші сльози, горе?
Може, й бачить, та помага...

. . . .

Хула всьому! Ні, ні, нічого
Нема святого на землі...
Мені здається, що й самого
Тебе вже люди прокляли!

. . . .

Молітесь правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклонітесь. Все брехня —
Попи й царі...

. . . .

Брешуть боги,
Ті ідоли в чужих чертогах...

. . . .

Але чи не годі йому тортур? Гупнув безнадійно книгою по столу і припав до сторінки «посланія». Як «логічний» висновок з прочитаного, чорним по білому написав:

«Усе своє життя Шевченко був людиною глибоко релігійною. І писав він як релігійний поет — у його «Кобзарі» нема сторінки, щоб на ній не було слів: бог, господь, божий, святий і таких інших. Писання Шевченкове завжди релігійне...»

Хух, тяжко як дається навіть остання крапка. Глибоко зітхнув і так кволо-кволо, ледь помітно чи то скривився, чи посміхнувся, поглядаючи на правицю з ручкою між пальців: сам був несподівано здивований, що й на цей раз ще не всохла.

Насилу підвівся з-за столу й пошкандибав до канапи. Зовсім знеможений, упав, наче труп, не зміг навіть перехреститись.

Так народилось на світ божий пасквільне «посланіє» митрополита Іларіона з нагоди ювілею Т. Г. Шевченка. Багато з тих, що повинні були плакати й молитись від зворушення, прочитавши й почувши з амвонів той витвір, називали «преосвященнішого» шахраєм і невігласом. Не завдали собі клопоту бодай уявити, скільки нестерпних мук узяв на себе смиренний. Яка чорна невдячність!

Хай же ця розповідь допоможе митрополитові Іларіону скласти справжню ціну своїм «писанням» ще до останньої втечі в безвість.

Петро Ребро

ПОПОВА ПРОМОВА

Отець Деоментій мирянам своїм
Казав із амвона промову,
Що гріх у лікарню звертатися їм,
В диявольську ту установу.

— Із мене,— говорить,— ви приклад беріть:
Я зроду туди — ні ногою.
А хто занедужа — того покропіть
Негайно святою водою!

Покайтеся! — громом звучав його бас,—
Іначе-бо гріх буде велій! —
Піп так розходився, що іконостас
Тремтів од підлоги до стелі.

І треба ж так трапитись — саме в цю мить
Важуча ікона зірвалась,
І вже наш промовець під нею лежить,
А в церкві — немислимий галас!

— Погиб чоловік! — лементують баби.—
За наші гріхи помирає! —
Поклони кладуть, аж тріщать їх лоби:
— Візьми його, боже, до раю!

Дяк першим збагнув, що в цю хвилю робить,—
Вхопив він кропило і — з маху —
Святою водою узявся кропить
Палкого промовця-невдаху..

А піп тільки стогне: — Та що ви, дурні?
Зніміть краще з мене ікону!
Кинь, дяче, мітлу та йди виклич мені
Швидку допомогу з району!

***НАВІТЬ У МОРОЦІ РАННЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ
НЕ ЗНАЙДЕМО ДЕРЖАВИ,
НЕ ЗНАЙДЕМО ВЛАДИ,
ЯКА Б ТАК ПРОСЛАВИЛА СЕБЕ ЛУКАВСТВОМ,
ЛИЦЕМІРСТВОМ, ЗАЖЕРЛИВІСТЮ,
ПРОДАЖНІСТЮ,
ТАЄМНИМИ І ЯВНИМИ ВБИВСТВАМИ,
ГРАБІЖНИЦТВОМ І ШАХРАЙСТВАМИ,
ЯК ПАПСЬКА ДЕРЖАВА,
ЯК ВЛАДА «БОЖИХ НАМІСНИКІВ».***

Ярослав Галан

Ірина Вільде

СЕСТРИ РІЧИНСЬКІ

(Уривок із роману)

Першого ж дня, як тільки в селі затаборився австрійський штаб, Річинського «попросив» до себе начальник штабу, оберст фон Рідке. Високий, з запалими щоками пруссак блиснув на Аркадія скельцями пенсне і ніби ножами прошив його.

Не витрачаючи зайвих слів, фон Рідке запитав пфарера[1] Річинського лаконічним військовим стилем (при тому хлист звивався в його пальцях, мов гадюка), в чому причина, що місцеве населення так недружелюбно ставиться до союзної пруської армії. Між іншим, оберст попереджає пфарера Річинського, що до вечора сьогоднішнього дня всі кінні частини повинні бути забезпечені вівсом і сіном бодай на три дні.

Він, оберст фон Рідке, має деякі дані про надто приятельські стосунки пфарера Річинського з російським полковником.

Чи гер пфарер не вважає, що ця обставина могла деморалізуюче подіяти на селян? З кого парафіянам було брати приклад, як не з свого душпастиря? Щоб виправити становище, пфареру Річинському дається двадцять чотири години на роздум.

Аркадій зрозумів, що його поставили перед альтернативою: або самому встромити голову в петлю, або вказати на когось, кому ту петлю накинути довкола шиї. Одне залишається незаперечним: феритер[2] мусить бути знайдений і покараний!

Нелегка річ — серед п'ятисот непричетних до справи вказати на одного як на винного. Тим більше, що в цьому випадку не йшлося про гауптвахту, а про шибеницю.

Було, було в селі кілька вічних опозиціонерів церкві і її політиці, але здоровий глузд наказував Аркадієві саме їх не чіпати. Коли б повиснув на вербі котрийсь

---

[1] Попа.
[2] Зрадник.

з Мартинчуків чи Загайчиків, то й дитина вказала б пальцем на Аркадія як морального призвідцю злочину.

Проте до дев'ятої ранку наступного дня фон Рідке мусить мати «на письмі» прізвище «зрадника» з фактичними даними про його злочин.

Аркадій попросив Олену постелити йому на цю ніч в кабінеті. Назбиралося чимало канцелярської роботи, то доведеться посидіти допізна.

Але навіть не притулив голови до подушки. Вранці Олена застала Аркадія в кріслі: він спав, припавши грудьми до столу. Все ж таки ранок Аркадій зустрів вже більш-менш врівноваженим.

Отець Річинський переконав себе, що при вирішенні цього питання не має права поступати легковажно. Совість наказувала зважити всі «за» і «проти» з точністю аптечних терезів. Коли над ранок остаточно зважився призначити кандидата у вішальники, то совість його до такої міри заспокоїлася, що Аркадія зламало на сон.

А й справді! Не назвав ані батька малих дітей, ані людину, яка могла б чим-небудь бути корисною громаді. Навпаки, в своєму «рапорті», як офіціально казав йому Рідке назвати донос, написав прізвище бродяги без роду і племені, мандрівного старця за професією, який протягом кількох років обирав собі на зимівлю їхнє село.

Яка різниця такому індивідуумові, вмре він завтра чи на двадцять років пізніше? І що суспільство втратить з його смертю? Навпаки, виграє тим, що позбудеться дармоїда, розповсюдника вошей і пошесних хвороб.

На думку Аркадія, він, з погляду суспільної етики, не те, що не чинить нічого поганого, але, навпаки, ще й робить добро громаді; а раз громаді, то, значить, і народові; а народові, то й батьківщині, а «бонум патріє — супрема лекс»[1].

З погляду моралі католицької церкви він теж робить благородно. Щоб дати бродязі можливість померти смертю мученика й тим самим крізь чистилище перескочити відразу у рай, він засуджує на вічні муки власну душу. Чи може бути яскравіший прояв любові до ближнього, ніж віддати «душу за друзі своя?»

Оберст прийняв Річинського ласкавіше, ніж першого разу. Можливо, на зміну настрою у Рідке вплинув рапорт,

---

[1] «Добро батьківщині — найвищий закон» *(лат.)*.

який йому подали ще перед сніданком: коні забезпечені фуражем принаймні на сім днів.

Оберст протягнув Аркадієві портсигар:

— Курите? Вдалося вам, гер пфарер, встановити, хто по-феритерськи підбурював село проти наших солдатів?

— Так,— Аркадій по-церковному схилив голову,— мені це вдалося, гер оберст.

— А хто ж він такий? — потер долоні пруссак.

Аркадій назвав ім'я і прізвище волоцюги.

— А-а,— знетерпеливився фон Рідке, вдаривши тростиною по халяві лакованого чобота,— мені не держаться в голові ці ваші прокляті слов'янські прізвища! Хто він за соціальним станом?

— Гезіндель [1], гер оберст!

— Ха...ха...ха... — неприємно зареготався німець,— це мені подобається! Хитро й дешево! Що, гер пфарер? Я боюся, що ви повірили у безглузду теорійку, начебто пруссаки — це самі тупиголовці! Запевняю вас, що воно далеко не так! Ви хочете відкараскатись від нас шматком смердючого м'яса? Гезіндель, гер пфарер, може бути тільки придатком до чиєїсь солідної голови.— Він подивився на Аркадія так, що той відчув біль під черепом.— Мене може спитати генерал, а що я йому відповім? Скажу, що впіймали якогось гологузника і повісили на вербі, як феритера? З нами так не можна, гер пфарер. Ми, військовий народ, не дуже розуміємося на жартах! А тому, хто наговорив вам, що пруссаки — це тупиголовці, то наплюйте йому в лице! Я хочу, щоб ви зрозуміли мене. Того матеріалу, що я маю на вас, цілком вистачає... і коли я дозволю собі зайве зволікання, то (довга томлива пауза) ви повинні зрозуміти, що вам роблять ласку. Прошу, зайдіть у сусідню кімнату і подумайте!

Кімната, на яку вказав йому Рідке, тільки називалась кімнатою. По суті це було щось на зразок комори з одним загратованим віконцем вгорі. Єдиними меблями в цьому приміщенні був тапчан з солом'яним сінником та крісло. На столі — коробка сірників і заяложений, обкапаний воском ліхтар з недогарком свічки.

«Камера смерті»,— стукнуло у мізку Річинського, і тільки тепер він відчув страшенну жагу життя. Вперше за свій вік чітко усвідомив, що в ім'я життя він здатний на

[1] Наволоч.

все: на зраду, на святотатство, на кривоприсягу, на вбивство, на «людоїдство»!

Не тільки від думки, а навіть уявивши на мить, що його, Аркадія Річинського, можуть вести закутого, поміж шпалерами злорадно тріумфуючої голоти, відчував запаморочення в голові.

Страшно, дуже страшно прирікати на смерть невинну людину, але, господи великий, куди страшніше вмирати самому!

Коли отак напружено перебирав у пам'яті з-поміж своїх парафіян, кому б можна пришити «зраду найяснішому монархові», Річинському згадалася одна жанрова сценка на вигоні біля корчми: п'яний Ілько Савицький цілувався з теж нетверезими російськими солдатами, запевняючи при тому всіх і вся, що вони — його «рідні брати», бо одна «руська мати» їх родила і в нього і в них пливе та сама — «руська кров».

Евріка!

Аркадій не ждав, поки його покличуть, а сам постукав у двері кабінету оберста.

— Я пригадав собі це одного зрадника, гер оберст.

— Хто він такий? Впливовий?

— В селі прислухаються до його голосу.

— І що він таке зробив? — Рідке з презирливо іронічною посмішкою розглядав свої нігті.

— Він бунтував людей проти монарха... закликав до об'єднання з російським царем...

— Гевіс [1], гевіс, якщо так, то він великий злочинець. Прошу, сядьте ось тут і напишіть рапорт...

Скінчивши писати, Аркадій нишком витер долоню об полу ряси. Спітнів увесь.

Фон Рідке простягнув йому руку:

— Гратулюю [2] вас! Ви зробили не тільки як патріот, але і як айн гешайтер менш! [3] В наш час монарх потребує... розумних людей! Ви — вільні!

Аркадій вклонився так низько, наче збирався поцілувати простягнену руку.

Опинившись за огорожею будинку з камерою смерті, Аркадій оглянувся, немов хотів переконатись, чи немає за ним погоні, підійшов ще кількадесят кроків, а потім

---

[1] Звичайно.
[2] Поздоровляю.
[3] Розумна людина.

зупинився, зняв капелюха і глибоко зітхнув. Він дякував богові, сонцю і землі за збереження життя.

По-новому глянув на толоку, всіяну рожево-білими «гусячими квітками» та кротовими купинами, на чашу неба, обведену по берегах вузькими смужками білих, ниткуватих хмарин, на гребінь лісу, що чітко виділявся на блідому небі, на хатини, приліплені до горбка, які в перспективі здавалися особливо мальовничими, на розкішний голубо-сизий клубок перекотиполя біля його ніг і ще раз впевнився в тому, що це — не сон, а дійсність: він живе!

Він живе!!

Ось сьогодні, завтра, післязавтра і багато, до безконечності багато днів він буде милуватися сонцем, силуетами дерев, запахом повітря, відгуком власних твердих кроків по землі.

Задивившись на круту доріжку, що вилася поміж хатами, затканими садками, Аркадій стрепенувся і обернув голову у протилежний бік на оголені стерні.

Десь при тій доріжці хата того... Річинському стало моторошно: чоловік, можливо наспівуючи, клепає косу чи майструє сани на зиму, чи, може, голубить дитину, не знаючи, не передчуваючи того, що він приречений на смерть.

В Аркадієві несміливо заговорила совість, але він тут же вдарив по ній логікою аргументу, і вона, пхикнувши, як дитина, на яку прикрикнули, замовкла.

В чому ж справа? Адже питання стояло руба: або — я, або — Ілько, чи інший там Грицько, чи Гаврило. Я ж не цілувався прилюдно з російськими солдатами, а він цілувався, то чому я, а не він? Зрештою, яка може взагалі бути паралель між моїм і його життям? Життя — це перш за все ласка природи, неоціненний дарунок всевишнього,а хіба він чи будь-хто з його подібних уміють обходитися з таким скарбом, як життя?

Життя для того — це низка тяжких, грубих, тупих обов'язків, для мене ж — азартна гра, прецікаві кінські скачки, нарешті, бокал старого вина, яким я насолоджуюсь ковток за ковтком, не витираючи губів, щоб не губити аромату. А крім всього іншого, я створений для життя, а не для смерті. Кожна людина приходить на світ з своєю долею. Мені суджене життя, як же я можу іти проти вироку долі?

Не хотів бути в селі в той час, як прийдуть за тим. Не хотів мати абсолютно нічого спільного з тією справою. Завжди, як треба буде, зможе довести, що в той час навіть не був у селі.

Перейшов дорогу і завернув у поле. Голі загони рябіли щетиною стерні, тільки де-не-де видніли скособочені від вітру полукіпки. Війна і тут дала себе знати. Збіжжя зжате наоспіх, нерівно, то високо, то попри самий корінь. Через воєнні дії пастухи не виганяли худоби в поле. Павутиця, молочінь, осот, пирій, що їх не випасала худоба, розросталися одне поперед одного.

«Скільки паші, скільки літрів молока пропадає дарма?» — подумав по-хазяйськи.

Над лісом, що майорів півколом, небо здавалося блідішим. Ліс починав спроквола втрачати свою одностайну зелень. Жовтаво-червоні відтінки на верхів'ї дерев, що були ніби рефлексами сонця над заходом, свідчили про прив'ядання в природі.

Аркадій Річинський вийшов з лану і подався стежиною поміж картоплями. Межа, хоч і широка й утоптана посередині, з боків так заросла травою і бур'яном (і тут війна була причиною), що Аркадій весь час спотикався. Липник і падиволос чіплялися до його ряси й заважали ході. Він підняв рясу. Падиволос почав колоти йому литки. Тоді він знову опустив рясу, незважаючи вже ні на що.

Думка, від якої тікав у поле, і тут присікалася до нього. Надав їй голосу, а потім сперечався, як з живою людиною: яке ж може бути вагання, коли немає вибору? Адже справа стояла ясно: або він — або я. Про що може бути мова, коли терціюм нон датур [1]: або він — або я?

Сонце вже зайшло за обрій, коли отець Річинський, запорошений, обліплений липником і будяками, червоний, повернувся в село.

Дружина, углядівши його через вікно, вибігла назустріч з дитиною на руках.

— Що сталося? — спитав, вдавши здивованого.— Чого ти така схвильована?

— Ілька Савицького забрали.

— Хто забрав? Як — «забрали»? — випитував, обіймаючи її та пригортаючи до себе (рух цей знову збудив у ньому гостре відчуття свідомості життя).

---

[1] Третьої можливості немає (*лат.*).

— Солдати забрали. Кажуть, що щось недобре... аби не повісили, не дай боже. Жінка прибігала двічі сюди... а тебе нема й нема. Може, підеш... дізнаєшся... поговориш з оберстом, чого вони хочуть від того Ілька...

— Я не знаю, про кого ти говориш...

— Таж про Ілька Савицького. Того, що криницю копав у нас, сина старого Федора...

— Ага, знаю... знаю... Але ж, дитино, це справа політична, а наша церква стоїть осторонь всякої політики. У кожній іншій справі, ти ж знаєш, я завжди готовий обстати за своїми парафіянами, але в цьому випадку — не можу, бо це означало б — піти проти церкви... Все в господніх руках... матимемо надію, що він буде милостивий і для бідного Ілька...

Не встиг отець Аркадій умитись, як з села прийшла делегація. Річинський вислухав їх з виразом глибокого смутку на лиці і відповів їм те саме, що й Олені.

Жінку Савицького не допустили до нього, і вона зомліла перед ганком.

Повечерявши, правда, без особливого апетиту, отець Аркадій знову забрався в кабінет. Хоч перемагала втома, взявся за книги. У писаннях святих отців церкви шукав філософського витлумачення п'ятої заповіді божої. Гортав сторінку за сторінкою (папір від старості втратив еластичність і чіплявся до пальців, як вата), аж нарешті знайшов те, чого шукав: не вбивай задля грабунку, не вбивай з ревнощів, не вбивай із заздрості, не вбивай з надмірного честолюбства, але коли на тебе підніметься ніж у руці твого ворога, то відверни направлену на тебе руку і поверни ніж у груди того, хто намірився встромити його у твоє серце, бо ж один господь дав життя, і один він має право забирати його в тебе.

А хіба на нього, раба божого, не намірявся ворог з ножем, щоб відібрати життя, дане йому з ласки всевишнього? А як сказано у святому євангелії від Матвія У. 4? «Царство небесне терпить насильство, й насильники здобувають його». Хіба це не моральна підпора для нього, Аркадія?

Про Ілька Аркадій намагається не думати (все ж таки скільки в нього дітей: двоє чи троє?)

Нещасний у цьому випадку — тільки знаряддя в руках вищої сили. В ту ніч отець Аркадій вірив, що свята католицька церква по волі господа бога давала йому доказ своєї материнської опіки. Привела його край безодні,

щоб заглянув у запаморочливу глибінь, і відвела у безпечне місце. Щезли десь Рідке і камера смерті, тільки хлист звивався перед очима Аркадія, як гадина, полискуючи зловіщим зеленим світлом. Потім хлист перевтілився в довгу, тонку рибу.

Прокинувся Аркадій від того, що ліва рука затерпла і боліла, начеб хто її голками колов.

В кімнаті вже сіріло. Поглянув на годинник: доходило до третьої. Навшпиньки, щоб не розбудити служниці, яка спала у кухні, Аркадій вийшов у ванькірчик, що служив за ванну, обмився холодною водою, прополоскав рота, перехрестився і, очищений, наче наново охрещений, ліг на тапчан поруч ліжка, на якому спала Олена.

Проте заснути відразу не міг. Очищення від гріха бриніло в ньому кількома голосами і не давало спати.

«...Догми,— філософствував,— що таке догми? Коли позбавити їх еластичності пристосування, то вони стануть нестерпними кайданами. Заслуга католицької церкви саме в тому, що вона дає догмам філософське тлумачення, знімаючи з них тим самим статичність і підкоряючи практичним вимогам життя...»

Лежачи горілиць, Аркадій уявляв собі вчення католицької церкви, графічно, як трикутник, що основою спирається об землю, а гострим вістрям у небо. Щось схоже на костьол в готичному стилі. Це навело його на іншу думку: готика, а не куполи Візантії. Рим, а не Москва! Рим! Рома етерна! Хвала тобі, хвала...

Ярослав Галан

З ХРЕСТОМ ЧИ З НОЖЕМ

ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ

В один із святкових днів 1701 року жителі Львова були свідками несамовитої сцени. Загін жовнірів польського гетьмана Яблоновського, очолюваний п'яною людиною в єпіскопському уборі, вдерся з криком і свистом в Успенську церкву. Кілька хвилин пізніше з церкви виштовхнули на вулицю стікаючого кров'ю православного священика. Його місце перед вівтарем зайняв новоспечений уніат — єпіскоп Шумлянський.

Гетьман Яблоновський святкував перемогу, а з ним уся шляхта, ультракатолицька і ультрарозбещена. Після трьохсот років дикого цькування і неймовірних утисків православна церква зазнала смертельного удару. Через сім років останні хоробрі, знесилені терором, впали ниць перед Шумлянським, заявляючи про свою згоду прийняти унію і підкоритися папі римському...

Це був фінал трагедії. Пролог до неї розпочав іще король Казімір, званий великим. Загарбавши Львів, він колонізував його німцями. Коли цих кльопперів, вольфштольців, цетнерів і зоммерштайнів накопичилось стільки, що вони мали вже право називати себе господарями міста, для православних, тобто українців, настали, за словами сучасника, «часи египетської неволі». Німецький магістрат створив для них гетто, де дозволено їм було жити, але заборонено мати будь-який вплив на долю міста і власну долю.

Католицькі королі і католицька шляхта знали, що роблять, посилаючи у Львів католиків-німців. Ці предтечі губернатора Вехтера були майстрами в гнобленні і винищуванні інших народів.

В той час, як полонені хрестоносці з-під Грюнвальда зализували свої рани у льохах львівського замку, їх львівські брати по крові влаштовували погроми українців на благо зненавидженої хрестоносцями Польщі...

Наприкінці XVI сторіччя українське міщанство Львова було вже так знесилене цією нерівною боротьбою, що

шляхті і ополяченим уже зайдам з Саксонії та Бранденбургії можна було подумати про унію, тим більше, що це був період походу польської магнатерії на Схід, на Русь.

Унія мала стати в руках шляхти панацеєю на всі її болячки, вона повинна була вгасити ненависть православних до своїх католицьких гнобителів, її завданням було розбити єдність і дружбу російського та українського народів, вона відкривала нарешті шлях до ополячення впертих і незламних русичів.

Довго шукали кардинали, єпіскопи і прелати підходящої для цього постаті, поки знайшли її в особі православного єпіскопа Миколи Торосевича.

Його вони «висвятили» на першого уніатського владику. Це «висвячення» скінчилось би трагічно для новоспеченого «вірного», якби не польські жовніри, що насилу вирвали Торосевича з рук розлюченої юрби православних.

З таким почуттям привітали українці Галичини факт підкорення їх церкви папі римському та його польсько-німецьким намісникам.

Ці почуття жили в серцях галичан ще з XIX сторіччя, коли значна частина уніатського духівництва воліла шукати звільнення від унії у деспотичній царській Росії, ніж виконувати роль слухняного знаряддя в руках невблаганних ворогів України та її народу.

Яскравою ілюстрацією цього становища була історія уніатського священика Івана Наумовича. Він не лише зважився повернутись до віри предків, але й закликав піти цим шляхом своїх співвітчизників. За це Наумович розплатився найдорожчою ціною — своїм життям[1]. Його знешкодили старим, випробуваним засобом, який ще за часів Борджіїв увійшов у традицію Ватікану,— отрутою.

ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ КАР'ЄРИ

Наприкінці минулого сторіччя перед деморалізованою уніатською церквою відкривається новий період в її історії.

На цей раз ключ до її майбутнього опинився в більш надійних руках, ніж руки позбавленої державного ко-

[1] Наумович Іван (1826—1891) — галицький письменник реакційного табору. В даному разі Я. Галан згадує І. Наумовича в позитивному плані лише остільки, оскільки той виступив проти унії.

рита польської шляхти чи повільно вмираючого імператора вмираючої австро-угорської монархії. Молодий німецький імперіалізм, позаздривши лаврам Ягайлонів, звертає свої ласі очі на багаті простори України.

Після відставки канцлера Бісмарка Вільгельм II не приховує вже своїх східних планів. І протестантська Пруссія знаходить раптом спільну мову з Ватіканом. На міжнародній політичній біржі акції маловідомої тоді в світі уніатської церкви йдуть швидкими темпами вгору. Підприємство вимагало грунтовної реконструкції, або, як казали тоді, оздоровлення. На чолі його треба було поставити людину, яка б своїм походженням, соціальним становищем, зв'язками і енергією давала гарантію, що нею буде зроблено все можливе для підкорення непокірливого європейського Сходу.

Так народилася кар'єра молодого блискучого офіцера австрійської армії, українізованого поляка, графа Андрія Шептицького, з поміщицького роду Шептицьких.

Кар'єра головокружна. В 1891 році призначений священиком, він уже через вісім років стає єпіскопом, а рік пізніше — митрополитом.

Шептицький уже в перші роки своєї діяльності цілком виправдовує сподівання Ватікану та його союзників. Він проводить реформу монашого ордену василіян і робить з нього гнучке, слухняне знаряддя в політиці окатоличування.

На гроші Ватікану і на німецькі гроші розгортається пропаганда воюючого католицизму, як прикриття політичного прагнення підкорити український народ німецьким імперіалістам. Наче гриби по дощі, ростуть і множаться католицькі видавництва, полиці книгарень вгинаються під тягарем галасливих, демагогічних релігійних брошур і газет.

Все це було надихане ненавистю до православних «єретиків» і до Росії. Цей релігійний лубок, підсолоджений слізливим культом Марії, мав перш за все на меті віддалити галицьких українців від їх наддніпрянських братів, будь-що ізолювати їх від революційних ідей, що саме тоді хвилювали серця й уми найширших мас Східної України, виливаючись у збройні повстання селян та робітників.

Церковні амвони стають поступово трибуною українського воюючого націоналізму і школою психічної підго-

товки населення Галичини до світової війни. Відданість престолові Габсбургів стала найвищою чеснотою, а ненависть до російського народу — одинадцятою заповіддю.

Сам митрополит не поринав у крутіж політичних пристрастей. Як і личить дипломатові голубої крові, він зберігав величезний спокій, залюбки виступаючи в ролі Мойсея, який воліє розмовляти з богом, ніж з юрбою, а якщо й сходить на землю з Сінайської гори, то на те тільки, щоб втихомирювати пристрасті і мирити розсварених...

Шептицький вміло будує свій авторитет. Прагнучи до поступової латинізації уніатського обряду, він водночас гальмує латинізаційний запал єпіскопів Станіслава й Перемишля і таким чином здобуває серед вірних славу захисника грецького обряду. Маючи в своєму розпорядженні величезний маєток та субсидії з різних джерел, він широко розгортає філантропічну діяльність. Будує музей, згодом лікарню; гроші з його особистої каси стають основним капіталом найбільшого галицького банку. Чимало художників, письменників, артистів користуються з його матеріальної підтримки. Земне добро стає в його руках золотим ланцюгом, що приковує паству до митрополичого престолу.

Проте це була тільки підготовка до великих подій, що наближалися. Честолюбні плани митрополита виходили далеко поза межі Львова, його аж ніяк не задовольняла слава провінціального філантропа. Ні його, ні його зверхників.

БУРЯ

Тьмяний святоюрський будинок стає напередодні першої світової війни одним з відділів німецького генерального штабу. Тут за товстелезними мурами проводиться кропітка робота: встановлюються маршрути для майбутніх місіонерів-конкістадорів; тут детально обговорюються заходи, що їх буде вжито для розкладу російського тилу; тут день і ніч іде підготовка для нанесення смертельного удару православній церкві...

А над усім тим домінує одна ідея, давно вже опрацьована і якнайдетальніше продумана в урядових кабінетах Ватікану, Берліна і Відня: Шептицький у ролі уніатського екзарха всієї України і всієї Росії, від Збруча по Владивосток...

Спалахує війна. Митрополит удає, що не бачить довгих колон людей, проваджених австрійськими мілітаристами на страту; серед цих нещасних є чимало уніатських священиків. Митрополит не має на те часу, адже пробила, нарешті, його година.

У ТЕРНОВОМУ ВІНКУ

З появою російських військ перед мурами Львова Шептицькому трапляється зайва нагода зміцнити свій авторитет серед вірних. Адже серед безлічі його вінків бракує ще одного: тернового.

Російські власті у Львові стають йому в пригоді. Шептицького заарештовують, як агента ворожої держави, та вивозять у Курськ, а потім у Суздаль і Ярославль.

Легенда про його «мучеництво» росте, як на дріжджах. Імператори Австрії і Німеччини, папа та Альфонс іспанський натискають усі пружини, і через кілька тижнів після Лютневої революції 1917 року в Росії граф дістає можливість поміняти комфортабельну квартиру в Ярославлі на розкішний апартамент у кращому петроградському готелі.

Тут Шептицький не марнує часу. Він наполягає на Тимчасовий уряд, домагаючись легалізації уніатської церкви в Росії.

Не чекаючи рішення князя Львова, він призначає екзархів Петрограда та Києва і виїжджає на Україну, де стає почесним гостем Центральної ради.

Оточений німбом «мученика», митрополит Шептицький повертається у Львів і знаходить на столі листа від папи з призначенням його головою уніатської церкви в Росії. Його кар'єра дійшла до зеніту; прийдешні події — похід австро-німецьких військ у глиб України і Росії повинні були завершити її.

ІНТЕРМЕЦЦО

Однак не завершили. Австро-Угорщина розлетілася. Німеччина зазнала розгрому. Шептицькому довелося чекати наступної нагоди.

Та кипуча енергія і честолюбство цієї людини не дозволили їй приглядатись до розвитку подій із заложеними руками.

Хоч прикутий до крісла хворобою, він не перестає ні на хвилину керувати з-за святоюрських лаштунків політикою української реакції. Спритно використовуючи марку «понадпартійного фактора» та користаючись з економічної залежності від нього більшості галицько-українських установ, він робить усе можливе, щоб згуртувати реакційні елементи під лозунгом антирадянської інтервенції, і з цією метою творить свою партію — так званий «Український католицький союз».

Про справжнє християнське людинолюбство керівників та засновника цієї партії свідчить передова газети УКС «Мета» від 17 квітня 1932 року. В ній читаємо:

«Український націоналізм повинен підготуватись до боротьби з комунізмом усіма засобами, не виключаючи масової фізичної екстермінації (винищення), коли б навіть при цьому мали впасти жертвою мільйони людських екзистенцій (існувань)».

Водночас митрополит намагається впливати на політику Варшави по відношенню до українців. Коли йому це вдається, націоналістична преса співає йому «осанна» як «захисникові українського народу». Коли ні, то ця сама преса звеличує його як «великого страдальця за народ».

На другий день після того, як Гінденбург призначив Гітлера канцлером Німеччини, Шептицький явно бере курс на фашизм.

Передбачаючи неминучість нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз, він наполегливо готується до здійснення своїх старих планів. Він парується з віденським фашизуючим кардиналом Інніцером, і обидва вони розгортають і очолюють скажену антирадянську кампанію: один — на Сході, другий — на Заході.

З наближенням війни лінія політичної орієнтації Шептицького не підлягає вже ніякому сумніву. Стара симпатія німецького генштабу — ОУН є тепер і його симпатією. В одному з «пастирських листів», оголошеному в перші місяці фашистської інтервенції в Іспанії, Шептицький закликає українську молодь іти слідами «левів Альказара», точніше кажучи: слідами харцизів генерала Франко.

Умови сприяли Шептицькому. Кадри уніатського духівництва впродовж 15 років поповнювались здебільшого шибайголовами з УГА і петлюрівцями та декласова-

ними молодчиками, які почали раніше молитися Коновальцеві, ніж богові.

Тепер шкатулка Шептицького була відчинена для ОУН, а один з оунівських ватажків, Андрій Мельник, під виглядом адміністратора маєтків митрополита, мав можливість керувати всією роботою української націоналістичної зграї.

ЧИСТИЛИЩЕ

1939 рік завдає Шептицькому страшного удару. Замість довгожданих прапорів із свастикою він бачить з вікон свого палацу прапори Радянської влади, прапори Великої Революції.

Однак ця людина не розгублюється. Граф певен, що на цьому не скінчиться, що неминуче прийде день, коли гітлерівська Німеччина кине всі свої сили на підкорення радянських народів. Цю свою віру він пропагує на кожному кроці, до неї він пристосовує всю свою тактику.

Переконавшись у толерантному ставленні Радянської влади до уніатської церкви та її духівництва, Шептицький набирає поступово самовпевненості і, згадавши, мабуть, що «відвага мед-вино п'є», шле до представників Радянської влади «протести» проти... засновування в Галичині комсомольських і піонерських організацій та проти розподілу монастирських земель поміж селян.

Водночас Шептицький на єпархіальних соборах і в листах повчає духівництво, як краще вести антинародну політику, не викликаючи при цьому підозрінь з боку Радянської влади.

З цією метою канцелярією митрополита було навіть випущено в 1940 році нелегальну брошуру: «Головні правила сучасного душпастирства», документ небувалого лицемірства і насправді єзуїтського підступу. Автор цієї брошури, що ховається за ініціалами О. Й. С., в кожному рядку пропагує державну зраду, а закінчує свій «твір» словами:

«Дай боже, щоб цей винятковий стан (читай — Радянська влада.— Я. Г.) тривав недовго».

Він радить також своїм підлеглим запевняти всіх і вся, що скоро вже прийде край Радянській владі на Україні...

В той час багато уніатських церков стають кузнями антирадянських провокацій, а чимало священиків — на-

дійними охоронцями гітлерівських шпигунів і диверсантів. Гітлерівські помагачі, прикриваючись своїм станом священнослужителів, зривають заходи Радянської влади по селах, а по містах особливу увагу звертають на молодь, намагаючись прищепити їй ненависть до своєї влади, до свого народу.

Були й такі, які вдень носили хрест на грудях, а вночі, озброєні пістолетами, пліч-о-пліч з оунівськими бандитами вбивали радянських людей.

Шептицький збирав плоди своєї сівби. Охоплений ідеєю підкорення Римові всієї України, Білорусії і Росії, він погрузав усе глибше в багно зради. Його честолюбним мріям не було меж: заради їх здійснення він готовий був на все.

У своїй відозві до підлеглого йому духівництва весною 1940 року він писав:

«...багатьом з нас бог дасть ту ласку— проповідувати в церквах В. України, право- і лівобережної, аж по Кубань і Кавказ, Москву і Тобольськ».

Шептицький не мав ніякого сумніву, що саме так і буде, бо міцна була його віра у всесильність Адольфа Гітлера. Бажаючи прислужитись фюрерові, він довгий час ховає в своєму палаці гестапівського емісара Андрія Мельника, даючи йому змогу керувати диверсійно-шпигунською роботою оунівських банд.

РАЙ

Ця віра Шептицького вилилась у справжнє запаморочення, коли гітлерівці окупували Львів. Врівноважена людина, найвищий церковний «достойник», не задумуючись, підписує відозву, в якій вітає «побідоносну німецьку армію» та... визнає оперетковий уряд Степана Бандери з його опеоетковим прем'єром Ярославом Стецьком.

Вважаючи, що на цей раз його година насправді пробила, він кілька днів пізніше оголошує послання до уніатського духівництва, послання, яке, на його думку, повинно було остаточно переконати окупантів у його беззастережній відданості «фюрерові» та його органам. Він пише:

«Треба також звернути увагу на людей, які щиро служили більшовикам...»

Він пильно дбає про те, щоб армія німецьких загарбників була забезпечена продуктами коштом... українських селян. У своїй відозві до селян митрополит дає докладні, ми б сказали, агрономічні інструкції, як вони повинні працювати, щоб німецька армія не зазнала ні в чому нестачі.

Трохи згодом Шептицький дозволяє уніатським священикам служити літургію не вдень, а ввечері, щоб не відривати, чого доброго, селян від праці на благо німецької зброї. Слідом за своїм митрополитом співало в церквах «многолітствіє» запеклим ворогам України також чимало уніатського духівництва. І вони не тільки співали. Вся діяльність багатьох уніатських духівників під час німецької окупації — це довжелезний ланцюг зради українському народові і вірної служби його ворогам. Вони допомагали гітлерівцям грабувати і безцеремонно обдурювати народ. Ось, наприклад, якими мудрощами частував свою паству в німецькій брудній газеті один з теоретиків уніатства.

«Дві наші малі дівчинки з одного (!) села під Львовом, що мають часті візії і розмови з ангелами (як колись Іванна д'Арк), ще за більшовиків бачили, як з неба на землю спускався золотий тризуб на блакитному тлі...» («Укр. щод. вісті» від 14 серпня 1941 р.).

Правда, цей «чудесний» тризуб так і не спустився на землю, а невдячні німці скоро викинули його в мотлох разом з своїми обіцянками створити «самостійникам» щось на зразок українського протекторату. Та це нітрохи не збентежило уніатських служителів Гітлера. В 1943 році, коли кривавому Адольфові забаглося поповнити свої потріпані ряди українським гарматним м'ясом, він створив з цією метою так звану дивізію СС «Галичина».

У вербуванні для Гітлера ландскнехтів чимало уніатських духівників відіграли особливо ганебну роль. Ось один приклад з багатьох. Син колишнього екзарха уніатської церкви в Києві, священик Гнат Цегельський з м. Кам'янки-Бузької, постачивши німців гарматним м'ясом своїх парафіян, виступив перед своїми жертвами з промовою і на прощання вручив їм... прапор, збережений його батьком іще з часів короткотривалого панування Скоропадського. Цей жест мав свідчити про те, що, мовляв, уніатське духівництво, як і всі українсько-німецькі

націоналісти, назавжди зв'язало свою долю з долею німецьких вбивць і грабіжників.

Потворне видовище можна було бачити в той час на святоюрській горі, коли в урочистій обстановці Шептицький призначив капеланів до гітлерівських есесівських банд: професора духовної академії В. Лабу, Й. Карпінського, Д. Ковалюка і понад десяток інших. Усіх їх благословив на шлях каїнової зради заступник митрополита, тодішній ректор духовної академії Й. Сліпий.

Не менш активну роль відіграли послідовники Миколи Торосевича в офіціальній гітлерівській агентурі, так званих делегатурах УЦК. На 32 делегатури у Львівській області — 15 з них очолювали уніатські священики.

Священик Й. Годунько, голова Личаківської районної делегатури, активно набирав робочу силу до Німеччини та збирав у жителів харч і одежу для німецьких розбійників. Водночас він знаходив вільні хвилини і на те, щоб підтримувати зв'язок з УПА та подавати їй також матеріальну допомогу...

Здавалося, що це було вже дно занепаду. Та ні.

ПЕКЛО

Митрополит Шептицький, побачивши, що його хазяїн — Гітлер, незважаючи на початковий успіх, зазнає поразки, робить висновок, що треба подумати про майбутнє; треба замаскувати свої зв'язки з німцями та їх вірними наймитами з УПА.

Цей новий маневр почався ще взимку 1941 — 42 року, коли амбітний граф зрозумів, що німці навіть не думали здійснити своїх обіцянок. Більше того, вони заборонили виїзд уніатських священиків за Збруч.

Шептицький звертається з листом до Гітлера. Він переконує, він просить, він благає, він пророкує велике лихо.

Цей лист залишився без відповіді і будь-яких результатів.

Замість святкових дзвонів київської Софії на честь Шептицькому — папському легатові,— митрополит чує незмовкаючі крики десятків тисяч мордованих німцями та їх націоналістичними посіпаками жінок і дітей, у вік-

на його кімнати вдирається з вітром млосний сморід із спалюваних людських тіл.

Шептицького інформують про «подвиги» його вихованців з УПА, які з небувалим в історії людства озвірінням і садизмом ріжуть цілі села, не даючи пощади навіть немовлятам.

Шептицький бачить кров також на руках деяких уніатських священиків, які приходять до нього з офіціальним візитом.

Граф був не з тих людей, які непритомніють, побачивши кров. Його потрясло щось інше: свідомість своєї поразки, свідомість страшної катастрофи, що спіткала цілий його світогляд і перетворила на купу уламків плід його понад п'ятдесятирічної гарячкової діяльності.

ТІ, ЩО ВИБРАЛИ ПРОКЛЯТТЯ

Настали історичні дні звільнення Львова.

Можна було чекати, що керівники уніатської церкви виявлять мінімальне принаймні бажання змити свої важкі провини перед народом і хоч тепер підуть слідами православних священиків, які в більшості показали себе відданими синами своєї Вітчизни, закликаючи віруючих на священну боротьбу з німецькими загарбниками, жертвенно допомагаючи Червоній Армії. Православні священики України і Росії в переважній своїй більшості вірно служили своїм народам у священній війні проти німецьких загарбників.

Можна було чекати подібних зрушень і серед уніатських священиків. А як було насправді? Було так, що представники святоюрської гори пожертвували сто тисяч карбованців на... Червоний Хрест, уясняючи, мабуть, яку традицію мали в Польщі пожертви на Червоний Хрест... [1]

Про те, що діялось у той же час поза Львовом, хай нам скаже хроніка кількох тижнів:

у селі Немилові, Радехівського району, дякон Ст. Мельничук, колишній бандерівський станичний з кличкою Світовий, переховував німецьких парашутистів;

---

[1] Під приводом жертви на Червоний Хрест у панській Польщі часто-густо збирали кошти на потреби фашистсько-націоналістичних організацій.

у Перемишлянському районі, в гуртожитку уніатського монастиря, знайдено чотири гвинтівки, три ручні гранати і боєприпаси;

в селах Виспі і Ходоровець, Стрілецького району, Дрогобицької області, під церквами у сховищах знайшло притулок 58 озброєних бандитів з літературою, складом підроблених документів та... бочкою спирту;

в селі Соколові, Новомилятинського району, в сховищі під вівтарем викрито трьох бандитів з боївки «СБ»; при них були автомати, гвинтівки, пістолети і неодмінна горілка, якою вони розважали себе в той час, як їх спільник над їхніми головами удавав, що служить літургію.

І так далі, і так далі, аж до поновленого запопадливого поширення в церквах брошури таємничого автора О. Й. С. ...

КАМО ГРЯДЕШІ

Перед багатьма уніатськими духівниками історія поставила фатальне питання: камо грядеші?

Наша радянська держава в основний свій закон вписала непорушні і незламні слова про свободу сумління. Вона не заважа йому мати своє релігійне переконання. Але не можна спокійно дивитися на те, коли служителі уніатської церкви використовують цю свободу віросповідань для того, щоб провадити злочинну діяльність проти українського народу, колись — на користь фашистської Німеччини, сьогодні — во славу й на благо англосаксонських імперіалістів.

Перед служниками богів свастики і тризуба лежить один шлях: шлях зради народу, шлях злочинів, убивств, потворних підступів, брехні і обману. Цей шлях неминуче призведе до їх загибелі. Народ нещадний до своїх смертельних ворогів, в які б одяги вони не вбирались. Коли гестапівський убивця вдягає на себе, замість коричневого мундира, чорну рясу — від цього він не перестає бути фашистським убивцею.

Ці вороги українського народу, вдягнені в ряси уніатських священиків, є організаторами банд українсько-німецьких націоналістів, є агентами міжнародної реакції. Вони шкодять народові в його святій творчій роботі. Вони є винуватцями багатьох злочинів, що їх українсько-німецькі націоналісти вчинили і чинять над населенням західних областей України. Кривава діяльність

цих злочинців мусить бути рішуче припинена. Доки будуть ці агенти фашизму, прикрившись рясою і саном священнослужителя, творити своє чорне, протинародне діло? Доки вони будуть коїти злочини і підступи на визволеній від німецьких розбійників вільній радянській українській землі, политій священною кров'ю кращих дітей України, Росії, Білорусії, всіх радянських народів?

Український народ, у дружбі зо всіма братніми народами, домігся перемоги над своїм ненависним ворогом — гітлерівською Німеччиною. Зазнавши поразки, лукавий ворог пробує зараз бурмотіти лицемірні слова. Цим словам ніхто не повірить. Ця машкара буде зірвана. Наш народ обдурити не можна.

Микита Годованець

БІДАК І БОЖОК

Жив був собі Бідак,
Найзлиденніший в світі,
І працював він гірко так,
А сам голодний був і діти не одіті,
І вся надія Бідака
На дерев'яного Божка.
Йому вклонялись прадіди й діди,
Щоб визволяв від горя та нужди.
Йому несли благання та молитви,
Щоб успіх дарував в труді та битві...
І наш Бідак в життєвій боротьбі
В Божка шукав полегшення собі:
«Дивись, я з голоду весь синій
І пухнуть діти неповинні!»
Та невмолимий бог, холодний, як змія,
Не подавав нещасним допомоги.
«Та доки це благати буду я?!» —
Гукнув Бідак і взяв Божка за ноги.
Як вдарить об колоду,—
Цурпалки бризнули на всю господу,
І рясно випали монети золоті,
Що сховані були в Божковім животі.
«От бач,— сказав Бідак з докором: —
Коли я кожен день
Звертавсь до тебе з горем,
Ти був глухий, мов пень.
А взяв тебе як слід за ноги,
Ти зразу золотом засипав всі підлоги!»

Пилип Гузюк

ТУДОР І ОТЕЦЬ СОЙКА

Є на світі безліч хороших слів, повних ласки, щирості, доброти. Їх увібрала в себе наша поезія, пісенність, музика. Але є й огидні, брутальні слова. Тепер вони зникають. А колись трудящі люди чули їх і на панських ланах, і в корівниках, і в стайнях.

— Хлопе, чого став, дубом би тебе поставило! — кричав пан або його посіпака.

— Ведмедю, не спи! — лютував з церковного амвона отець Юліан Туркевич.

І вже десь у захристі, коли сільські роздуйкадила знімали з отця Юліана реверенду, в ньому ще й досі кипіла ненависть до божих овечок, які розмашисто хрестилися і задкували з церкви.

— Хлоп, хам!

— Так-так, панотче,— догідливо підхоплювали провізори.

Отця Юліана люди недарма називали паном. Після графа Бохенського це був другий багатій. Близько ста моргів найкращих земель належали йому. А крім того, сінокоси, діброви, пасовища.

У визначений день збиралися раби божі з усього села і зі сходом сонця ішли з серпами і косами туди, куди показувала грубокоста і важка рука отця Юліана.

Коли сонце сідало за обрій, на поля поспішала, порипуючи ресорами, бричка панотця. І тоді на всю околицю було чути його гнівний голос.

— Ведмедю! Чому залишаєш високу стерню?! Бог раз на літо дає врожай!

— Коси, єгомостю, притупилися,— стомлено відповідав хтось із сміливіших.

— Не коси, а ти притупився. До церкви рідко вчащаєш. Мало сповідаєшся!

Коли на поля насувалася ніч, стомлені женці і косарі тягнулися до села.

А парох тим часом сидів у себе вдома в альтанці, смоктав цукерки. Його мучила якась недуга. Прислужники

перешіптувалися і називали цю хворобу цукрицею. Часто їздив до Львова лікуватися і заодно заходив до святоюрського собору віддати низький уклін митрополиту Андрію Шептицькому.

— А чи не погодилися б ви переїхати на нову парафію, ближче до Львова? — питав митрополит.— Тут і ліки поруч.

Поніківський душпастор ласкаво схиляв голову і клав руку на груди.

— Ні-ні, дякую, ваша ексцеленціє...

Отцю Юліану жаль було поривати з Пониквою, з насидженим місцем, з родючими полями, з плебанією.

— А хто ж замість мене?— запитав по хвилі.

— Другий Туркевич, Михайло. Вже зарекомендував себе... У найсвятішому престолі про нього знають.

Гість з полегшенням зітхнув.

Десятки селянських підвід перевозили майно отця Юліана. Замість нього в Поникві залишився високий, щуплий і голосистий панотець Михайло. Весь попівський маєток перейшов до його рук.

Цей не називав парафіян ведмедями, як його попередник. Зате на сповідях любив понишпорити в чужій душі. Тож не випадково багато селян згодом опинилися в австрійських концентраційних таборах. Туди ж потрапив і Чорнобай, хоч у церкві був рідким гостем.

— Чому до сповіді не ходиш? — питав у нього отець Михайло, прикушуючи тоненьку нижню губу.

— Бо не грішу, отче,— відповідав Чорнобай.

— Так? А те, що ти гуртуєш навколо себе грішників і будуєш якусь сцену серед села, хіба не є гріх?

— А що ж тут грішного? Є ж у містах театри...

Панотець не став суперечити. Навіть обіцяв прийти на спектакль. А незабаром Чорнобай опинився в концентраційному таборі під Віднем.

Повернувся через кілька років змарнілий, змучений. Після того вже ніхто не бачив його в церкві. Це він, Чорнобай, став першим у Поникві атеїстом. Та прожив недовго. Хвороба загнала на цвинтар.

Тепер Михайло Туркевич був упевнений, що ніхто з поніківчан не наважиться наслідувати Чорнобая.

— Його панбі покарав,— говорив тоді Туркевич.

Проте атеїзм ріс. Під час літніх канікул панотець уважно приглядався, чи є в церкві Олексюків син — Степан. Цей завжди замислений хлопчисько якимось чином протиснувся до гімназії.

— Де ваш синок? — питав отець Михайло після служби божої, запросивши до себе Йосипа Олексюка.

— Чи ж я знаю. Забрав книжки і пішов кудись з дому.

— Мусите знати. Батько ж ви, а не вітчим,— гнівався духовний отець.— Зрозумійте, господь тяжко покарає і його, і вас.

Молодь приглядалася до Степана і все частіше обминала церкву. Говорили про вчителя Бродівської гімназії, якого звільнили з посади. На його місце прийняли когось з багатіїв, а хорошого педагога довели до божевілля. Отець Михайло твердив, що його панбі покарав за атеїстичні думки.

Люди нишком нарікали на попів, а деякі навіть проклинали їх. Та до церкви ходили. Мусили. Боялись, щоб не спіткала доля покійного Чорнобая.

— Чеши дідька зрідка, щоб гладенький був,— казали мої односельчани і щонеділі кидали на церковні таці знецінені першою світовою війною мідяки. А отцеві духовному хотілося, щоб шелестіли паперові асигнації. Цілими днями цокав на рахівниці отець Михайло, а потім наказував бити у дзвони, скликати людей навіть у будній день.

— Брати і сестри! — ковтав схвильовано слова Михайло Туркевич.— Зі сходу до нас ідуть червоні орди. Моліться, парафіяни, благайте всевишнього, щоб загородив більшовикам дорогу. Не приймайте у свої хати пройдисвітів, що вертаються з російського полону. Вони нанесуть вам епідемії, гірші за тиф, що лютує в Галичині!

Не допомогло. Під ударами Червоної Армії панські війська тікали на захід. Влітку 1920 року на Львівщину вступила червона кіннота. Дзвони серед буднього дня кликали до церкви, а люди летіли на майдани, щоб обнятися зі своїми визволителями, спішили туди, де промовляли політпрацівники і комісари.

А дзвони гули і гули, закликали молитися, щоб бог дав чудо. Та чуда не було. Оточені і розгромлені в Бродах дивізії відчинили ворота Червоній Армії на Буськ, а потім і на Львів.

В ті дні панотець Михайло не знаходив собі місця. Лише з десяток бабусь приходили слухати його вечірні молитви. Селяни жали і сушили жито, молотили, мололи і пекли хліб, щоб серед ночі повкладати його на вози і свіжим відвезти червоноармійцям.

Огрядна сліпа Текля щогодини приносила отцю Михайлу неприємні вісті.

— Поїхали аж за Буськ Семен, Федько Свистунів і ще якісь. Хліб повезли.

— Чиїми ж кіньми? У пана ж служили вони.

— У фільварку забрали. Наймити господарями стали.

Попові пальці застрибали по столу.

— Олексюків антихрист живий.

— Так? — зацікавився отець Михайло.— А казали, що його вже нема на світі.

— Є, отче, є. Десь коло Києва живе. Багато шкіл має під своєю рукою.

— А ви чого тут? — суворо запитав Михайло Туркевич.— Це мова не для вас. Йдіть звідси. З дому ні на крок! — покрикував він на своїх дітей.

Настала пора йти до церкви, бо на дзвіниці загомоніла вся мідь — від найбільшої до найменшої. І коли всі слухняно пішли туди, отець Михайло жадібно пробіг очима по рядках газети «Красный кавалерист», яку йому щойно принесли. Тут він знайшов повідомлення про те, що в Криму біла армія генерала Врангеля готується до наступу на Україну. Імперіалістичний світ забезпечив ту армію своїми інструкторами, найновітнішою амуніцією, літаками, танками, продовольством.

Руки панотця знялися до небес.

Господи милосердний, допоможи!..

Незабаром певна частина червоних військ змушена була знятися з фронту і вирушити в степи до Таврії на Врангеля. Підсилене імперіалізмом панське військо кинулося в наступ. Західна Україна знову опинилася в неволі.

— А я що вам казав? — вже на повний голос питав панотець Михайло своїх парафіян.— Сам господь зібрав християнські сили проти більшовиків. Моліться! Падайте на коліна! Спокутуйте свої гріхи!

З церковного амвона він страхав тепер уже не австрійським концентраційним табором Талергоф, а Березою Картузькою, з якої ніхто живим не повертається.

— Чи правда, що Степан Олексюк вернувся зі Сходу? — допитувався отець Михайло у своїх підлеглих.

— Правда, отче,— відповідали йому.— Десь у Львові якийсь журнал видає. Пише, що до Поникви навідається незабаром.

І знову на отця Михайла наліг смуток. Відновилася стара звичка барабанити пальцями по столу. Мозок посилено шукав засобів помсти над Степаном Олексюком за його давні гріхи.

— Я мушу знати, якщо він появиться в Поникві.

Незабаром прибув у село і Степан. Де б він не появлявся, його отечували селяни. Коли ж в гурті показувався той, кого тут називали «шпіцелями», всі замовкали, підморгували Степанові, щоб він знав і нічого при ньому не говорив...

— Йду до крамниці. Курити хочеться, аж вуха пухнуть,— голосно говорить сільський бідняк Зінько.

— А гроші маєш?

Зінько показує на кишені свого пошарпаного піджака. Друзі догадалися: взяв дома з курячого сідала п'ятеро яєць і за це дістане чверть пачки махорки. Сам не купить. Треба, щоб зібралося ще три курці, бо пачка махорки коштує шістдесят грошів, а яєчко три гроші. Така була монопольна державна ціна на махру.

За коробочку сірників селянин мусив віддати вісім або і десять грошів. За літр гасу віднести до крамаря десять яєць. А якщо тобі забажалося їсти солоний куліш, то за кілограм солі віддай таку ж кількість яєць.

— Ти ж, Зіньку, міг би до свого сусіда підлататися,— пожартував Йосип, підморгнувши.

— Не дасть. Не говорить до мене вже з півдесятка років.

Пониківчани давно знали, що Зінько не сповідається, до церкви не ходить, а коли отець духовний спробував вплинути на нього, то почув хіба ж таке.

— А в чому я піду на ту службу божу? Босий? Полатаний? Я дома молився, щоб панбі відновив мені старі чоботи, справив убрання, підкинув до моєї кишені кілька п'ятаків, щоб було що в церкві на тацю кинути. Дарма!..

Кілька разів до Зінька приходили поліцаї. Шниряли, шукали і нічого не знайшли.

— Ти, хлопе, май меншого язика,— погрозив пальцем один з поліцаїв.— Думай про стріху над головою, бо ця халупа над тобою валиться.

— Все валиться. Весь світ рипить, хитається від найменшого подиху.

— А, так? До Берези хочеш?

— Ні. До дуба хочу. Е, коли б мені пару дубків, я хату побудував би! Та ще й яку! На підвалинах!

...Минали роки. Люди бідніли, складали клунки і їхали на заробітки кудись в Америку, Канаду, Аргентіну, Бразілію, продавали рештки своєї землі, щоб зібрати долари на проїзд.

— Купіть, єгомостю, мою сіножать на долинах,— звертались люди до отця Михайла.

— Не зараз, сусідо, не зараз. Подумаю, пораджуся... Того, що лежало в касі, не хотів зачіпати. Рвав, де тільки міг. Торгувався за похорони безцеремонно.

— Як будете ховати батька? З парадою чи без?

— Нема, отче духовний, грошей,— кривилася жінка.

— Я б радив віддати його землі з парадою. Хор, корогви, перша проповідь на вашому подвір'ї, на цвинтарі — друга. То ж був порядний чоловік!

— Хіба останню корівчину продати,— плакала овдовіла.— Не буде ж дітям і ложки молока.

— Корова виросте...

Поніківчани і досі пам'ятають, як ранньої весни підвода тягнулася болотяним берегом три кілометри до хутора Видри. На намощеному возі везли панотця і дяка на похорони. Коні ледве теліжилися, бовталися по калюжах. Іноді якесь колесо потрапляло в залиту водою вибоїну, і віз з рипом нахилявся то праворуч, то ліворуч. Отець Михайло з острахом балансував, кипів від злості, аж поки заїхали в тісне подвір'я. На віконце, де блимала воскова свічка, навіть не глянув.

— Платіть... З вас буде...

Назвав суму і чоловік схопився за голову.

— Нема, отче духовний, ні гроша,— благав він.— І в сусідів не знайшлося. Відроблю колись вам, єгомостю, чи ціпом, чи косою. Ось ваша діброва на горі. Пні піду корчувати.

Злі попові очі ненависно зміряли зжуреного раба божого з ніг до голови, а потім буркнули фурманові:

— Завертай! Ховайте без мене.

Отець Михайло не знав, що в ці роки Степан Олексюк виношує роман «День отця Сойки» — і що саме він,

пониківський парох, стане прототипом єгомостя Сойки. Ненаситний піп думав про своє: родися, хрестися, кидай гроші на церковну тацю, бери шлюб, плодися, акі Ісаак і Ревека, вмирай і лети в рай.

Жорстоке серце Михайла Туркевича раділо похоронам. Гіркі сльози спливали з нього легко, як з гусака вода. Різні епідемічні хвороби, що час від часу шаленіли по містах і селах Галичини, не викликали в його душі найменшого співчуття. Його цікавило лише одно:

— З парадою будете ховати чи без неї?

— А скільки та парада коштує?

— На це є церковна такса.

Зібрані п'ятаки і паперові асигнації швидко перетворювались на золоті монети. Землі не купував. Побоювався, бо ось за Збручем більшовицька влада. А скільки ж того часу треба, щоб та червона кіннота знову пригалопувала до Поникви! За один день може прилетіти. Не стримати цього льоту. Тільки Адольф Гітлер міг би їй перетяти дорогу на захід. Отож за це варто молитися, розвіювати по церкві кадильний димок, проголошувати проповіді з амвона. А золотце в торбинках нехай лежить десь під підлогою плебанії. Є там монети і цісарської, і кайзерівської чеканки. Воно не ржавіє, не покривається пліснявою, не втрачає ціни. А землю вмить можуть забрати. Діброви і сіножаті також.

Знову лунає найбільший дзвін. Хтось віддав богові душу. Мабуть, не бідний, бо дзвонять довго, моторошно. Певно, похорони будуть з парадою.

Зиркнув у вікно і побачив перед брамою міського візника. Синки приїхали. Всі троє — гімназисти. Найстарший закінчив навчання. Упертий, невблаганний. Не хоче в духовну семінарію вступати, хоч кола йому на голові теши.

Проте на вакації сюди з'їжджаються. Ось вони вже у вітальні. Поставили валізки і вклоняються, приклавши праві руки до грудей, блискають очима і начищеними мідними гудзиками своїх мундирів гімназистів.

Панотець ласкаво посміхається. В кожному з синів бачить самого себе, відчуває свою кров.

— Гостоньки мої! — вітає панотець і цілує кожного в лоб.— Як успіхи?

— Все склали без двійок,— відповідає найстарший.

— Так? А співи?

— Дуже добре.

Отець духовний потирає руки. Сини обіймають жовту, як віск, матір, роздягаються, миють руки. Старший пішов у садок. Там краще. Дома батько знову буде насідати, щоб вступив у духовну семінарію і йшов під опіку митрополичого двору.

А дні, тижні, місяці, роки пливли і пливли, як вода в річці, підмивали і підточували старий лад, а з ним і релігію.

— Чи не пам'ятаєш, Гнате, хто ще не сповідався, крім тих, яких я тобі зачитав? — гнівно допитувався отець Михайло у свого дяка.

— Та ще є, панотче.

— А хто на боже не давав?

— О, таких багато. Як тільки покажеться в селі той Олексюків Степан, то все більше людей не появляється в церкві. Ось знову приїхав.

— Вже є?

— Так.

Отець Михайло відвернувся і без потреби закашлявся. Писав же, просив, щоб того Степана кудись влада приховала, а комісар відповів, що й без того в'язниці переповнені.

Дяк глянув у вікно. Там троє людей несли хрестити дитину.

— Йдуть.

— Виходь, Гнате, виходь. Я зараз же за тобою...

— Про війну люди заговорили,— зупинився Гнат у дверях.

Та священик нічого не відповів.

А ще за кілька тижнів, коли дізнався, що гітлерівці перейшли німецько-польський кордон, з радощів потирав руки. Однак радів недовго, бо радіо повідомило, що Радянський уряд дав наказ Червоній Армії взяти під захист інтереси народу Західної України. Панотець зблід.

Другого дня в селі вітали своїх визволителів, мітингували, раділи. Здавалося, що сонце ніколи не виділяло стільки проміння для Поникви. Потім ділили панську землю, худобу, інвентар. Вечорами лунали пісні, грали музики. Танцювала не тільки молодь, але й люди похилого віку.

А церковні дзвони бовкали без кінця і краю, ніби погрожували тим поніківчанам, які раділи свободі.

— Господь все бачить, все чує і заповідає: не простягай рук до власності ближнього свого,— почав з амвона панотець Михайло Туркевич.

А дома, стискуючи зуби, скаржився матушці:

— Не витримає моє серце. Трісне...

— Не піддавайся розпачу, Михайле. Бог змилується.

— Цить! Сліпа Текля йде.

Не хотів отець Михайло слухати сліпої Теклі і дивитися, як вона нервово перебирає коралики своїх чіток.

— Все чую, все бачу, Текле. Пообідай і йди з богом.

— А газети принести?

— Як роздобудеш — давай.

Уважно слухав радіо біля приймача. Коли йшли Народні Збори, по голосу впізнав свого односельчанина Степана Олексюка.

— Чуєш? Хрипить, відкашлюється. Який жаль, що дрогобицька в'язниця не підсилила його астми.

Відтоді людей у церкві ставало все менше й менше, а ті, що приходили, воліли постояти або посидіти десь надворі. Там можна поговорити, покурити, почути новини. Та й чи до молитов було в ті дні? Скільки чекали, щоб зітхнути вільно, на повні груди.

А із Заходу нова хмара облягала горизонт. Коли Гітлер напав на нашу країну, панотець Михайло зашепотів:

— Ага! А я що вам казав? Всевишній вислухав наші молитви.

І ось вже з автостради до плебанії протяглися свіжообстругані телеграфні стовпи, тягнуться дроти, в канцелярії панотця встановлюється телефон. Скаже кілька слів — і опинишся в Освенцімі, в Майданеку або якомусь іншому гітлерівському таборі смерті.

— Куди ці дроти тягнуться з нашої Поникви? — питав хтось з літніх людей.

— До самого неба. Одна трубка буде коло вуст вашого панотця, а друга — біля вуха пана бога,— в'їдливо віджартувався той, що накладав дріт на ізолятори.

В той час комсомолець Мирослав Тацій з Поникви загинув в Освенцімі, а десятки інших юнаків і дівчат опинилися в фашистському рабстві.

Але після розгрому німців над Волгою Туркевич трохи вщух, змарнів. А нові перемоги Радянської Армії, ви-

зволення Харкова, Києва та інших міст зовсім лишили його сну.

— То ще не все,— шепотів услід наступаючим радянським воїнам отець Михайло,— знайдеться на світі сила на вас...— і вночі освячував у церкві бандерівським головорізам зброю.

Сорок дев'ять пониківчан замордували мерзенні українські буржуазні націоналісти. Одним із перших загинув старий атеїст, отой дотепний Зінько Закревський. Над ним вчинили жахливі муки. На нього, як і на інших, вказував отець Михайло.

Минуле не повернеться, як не встануть і мерці.

— Тату, а що таке передновок? — питала дівчина, повернувшись із школи.

Батько гірко усміхнувся.

— Були, донечко, колись голодні передніївкові дні. Хліба в людей бракувало. Працювали і жнив виглядали.

Слово «передновок» стало архаїчним, забутим.

Не впізнав би тепер Степан Тудор свого рідного села. Колись найбільший у селі будинок — попівська плебанія з колонами — за останні роки ніби присіла, бо поруч неї появилися нові хати, більші, красивіші. Кипить, вирує життя у Поникві.

А під боком мовчазно, як свідок минулого лихоліття, стоїть церква, в якій колись правив той, що в романі Степана Тудора зветься отцем Сойкою.

Петро Гуріненко

ДЗВОНАР

Важкі, оковані залізними штабами двері повільно розчинилися. На порозі довгої і вузької кімнати з'явився худорлявий чоловік у темному простому вбранні.

Майже всю кімнату займає великий стіл, поставлений на чотири грубі колоди, що правлять йому за ніжки. Обабіч стола на всю довжину його простяглися поточені шашелем ослони. Крізь кольорові шибки скупо пробивається світло. Тьмяні промінці грають на чорних посічених дошках стільниці, на глиняному розп'ятті, що висить на стіні проти дверей. У кімнаті пахне цвіллю, трухлим деревом і залежалим одягом. Останній запах приніс, мабуть, із собою чоловік. Він тихо йде через кімнату, доходить до розп'яття і схиляє перед ним лису, з приплюснутим лобом голову. Гнучкі пальці складаються в хресне знамення, зморшкуваті повіки закривають очі.

Знову прочиняються двері. В кімнату спершу просувається дерев'яна таця з двома мисками і горщиком (її тримають великі огрубілі руки), потім з'являється сива голова. Кучеряве волосся щільно прилягає до шкіри. На щоках від вилиць до підборіддя різко позначились дві глибокі борозни. Під посивілими бровами поблискують сірі похмурі очі.

— Йосипе! Ти знову не замкнув хвіртку... Чуєш, вітер стукає.

— Хвіртку замкнуто, панотче.— Йосип обережно ставить на край столу тацю. Наливає у миски паруючої страви.

Вони сідають у різних кінцях столу і починають вечеряти. Йосип їсть неохоче, наче з обов'язку, а отець Яков швидко виливає ложку за ложкою в косо розтулений рот.

Денне світло, пробившись через кольорову шибку, стало червоним, і від цього руки священика здаються закривавленими.

— Був у селі?

— Так,— відповідає дзвонар.

— Що там?

— Те ж саме,— не піднімаючи голови, мовить Йосип.

Священик рвучким рухом відсовує порожню миску, стискає руки. Чути, як хрускотять його пальці. Широкими кроками йде до дверей.

Дзвонар якийсь час сидить за столом, закривши темними, як дубова кора, долонями очі, потім прибирає посуд і теж виходить з кімнати...

Церква стоїть на високій горі. Її збудовано за давніх літ, і служила вона колись не лише храмом божим, а й фортецею, за товстими мурами якої ховалися люди під час небезпеки. Кам'яні стіни церкви наполовину вросли в землю, стали зелені від моху. На оточеному муром дворі, за церквою стоїть невеликий будинок, складений із синюватого гірського каменю, з малесенькими вікнами-нішами. По стінах в'ється давно засохла гліцинія. Понад мурами в два ряди ростуть старезні крислаті ясени. Омите дощами багряне листя їх сяє чистотою і свіжістю.

Дзвонар озирнувся по двору, шукаючи отця Якова. Його ніде не було видно. У повітрі кружляла зграя білих голубів. Йосип глянув угору і здивувався. На дзвіниці бовваніла постать священика. Чого він видряпався туди та ще й так прудко?.. Птахи не наважувались спуститися до своїх гнізд.

Кам'яними східцями Йосип почав підніматися вгору. Путь йому добре знайома. Оцей ось камінь, вичовганий ногами менше, ніж інші, він уклав у східці своїми руками ще першого року служби. А ось напис на плиті. Сорок років він ходить повз нього, а прочитати не вміє.

Все вище і вище сходив Йосип. Нарешті опинився на майданчику позад отця Якова.

Священик вп'явся руками в замшілий парапет. Плечі в нього піднімались, голова витягнулася вперед. Він був схожий на великого шуліку, що замірився кинутись на здобич.

Голуби, побачивши дзвонаря, почали опускатися до своїх гнізд. Нагло залунав хрипкий сміх. Птахи наполохано залопотіли крильми, здійняли на дзвіниці куряву. Отець Яков сміявся. Його гостре підборіддя дрібно тряслося. Недоладні й злі слова лилися потоком. Панотець слав прокльони на тих, хто задумав господарювати гуртом, хто забув про уніатську церкву і про нього, отця Якова.

Відпустив замшілий парапет (на ньому лишилися сліди його чіпких пальців) і повернувся назад. На дзвонаря глянули круглі, ніби невидющі очі.

Священик пройшов повз Йосипа мовчки, наче не помітив його. Глухо стукнули внизу двері. Дзвонар наблизився до парапету. Що ж зацікавило в долині отця Якова? Щоку палила холодна, як крига, притолока, подих забивав запах голубиного посліду.

...Срібляста, покручена стрічка ділить долину навпіл. Хати починаються неподалік від церкви, збігають по схилу до річки, шикуються по обох її берегах, піднявши над дахами жовті крони осінніх дерев. Зранку йов дощ, зараз випогодилося, але повітря насичене вологою, і тому обриси предметів проступають нечітко.

Звідси, з дзвіниці, добре видно колгоспний двір. Рівними прямокутниками червоніють дахи ферм. Перед селом долину перетинає гребля... Вона зводилась на очах у Йосипа. Він бачив перші підводи з каменем і землею, бачив людей, що цілими днями снували там, мов комашня. Спочатку байдужно спостерігав за всім. Що йому до того! Але коли почалися буйні дощі і здувалася в річці вода, у нього тривожно стислося серце. Шкода стало людської праці. Знав, що люди хочуть осушити чималий клин долинної землі, думають поставити на греблі водяний млин, а згодом спорудити електростанцію.

Дзвонар підіймає комір благенького сіряка. Голова у нього непокрита, волосся стовбурчиться від холоду.

Біля містка через потік видко рублену хату Степана Іванюка, його однолітка. Раніше Степан був частим гостем у церковному дворі. Після служби сідали вони вдвох на пригрітий сонцем камінь і гомоніли. Степан марив про кращі часи, власну хату, про землю. При слові «земля» його сухе скорботне обличчя набирало мрійливого вигляду, сині очі темніли...

Як давно це було!

Тепер Йосип заздрив Степанові. Не тому, що той має власну хату. Боляче було за свою непотрібність, за те, що люди йдуть широкою дорогою, а він стоїть і проводжає їх тоскним поглядом.

Чому він не з усіма, чому сидить в цьому кам'яному мішку, як крук з перебитими крильми?

Вчора в селі зустрівся з Степаном. Той у новому сіряку, в зеленому капелюсі, чисто поголений, веселий. Поклав на плече руку, зазирнув у вічі.

— А чи не краще тобі, Иосипе, працювати в артілі, ніж брякати у дзвони, чи не краще бути разом з нами?»

Иосип ворухнув раменами, наче й досі відчував на плечі Іванюкову руку. «Брякати у дзвони».

Дзвонар махнув рукою і зачепився розірваним рукавом за тонку гіллячку. По той бік парапету між кам'яними плитами стіни ще недавно росло деревце. Вітер заніс живе зернятко, кинув його на виступ, де зібралося трохи пороху, і воно пустило паросток. Три літа шепотіла листям тендітна берізка, співала дзвонарю свої ніжні, тихі пісні. Піднімаючись на дзвіницю, не відчував себе самотнім. Було з ким звірити важкі думки. Але цієї весни деревце всохло. Нікуди було слатись відрослому корінню, нізвідки було йому брати поживні соки. Поливав берізку, та нічого не допомогло.

Дзвонар подивився на скривлений стовбур деревця, біля комля передавлений кам'яними плитами, і жаль розпеченими обценьками стиснув серце. Хто згадає про нього, що доброго вчинив він у світі? «Брякати у дзвони!» Правда, він любив їх густий оксамитовий голос, від нього завмирало серце. Коли в долонях тримаєш тверді мотузки, за які варто лише сіпнути — і здригнеться повітря, і попливе над горами закличний дзвін,— відчуваєш себе сильним і могутнім. Бувало, задзвониш, вихилишся через парапет і бачиш: дорога до церкви запруджена людом.

А нині одчайдушно калатаєш у дзвони, а визирнеш на шлях... І що ж? По узгір'ю, спираючись на костури, плентаються дві-три бабусі. «Молитва бідному поміч». У Кашака і без слова божого було доволі багатства. А Іванюк чесно відвідував усі служби, проте так і лишився бідаком. Бідував би й досі, якби не влада народна...

Вечоріло. Долина сховалася за чорною завісою. Спалахнули по хатах вогні. Один сяяв яскравіше від інших. Иосип бачив двері будинку, вони весь час зачинялися й відчинялися, пропускаючи людей...

Захотілося туди, послухати, про що там говорять, самому встряти в розмову.

Кам'яні стіни, здавалося, підступили впритул і давили на тіло. Натужно ковтнув повітря.

Як та весняна повінь, промчали роки. Уже нема тієї сили в руках, і вогонь серця взявся попелом... Але чи так?

Обережний стук повернув Йосипа до навколишньої дійсності. Він заспішив із дзвіниці. Зачинивши двері, глянув у напрямок воріт. Там манячила постать отця Якова. Завищали завіси, почувся шепіт:

— Заходьте...

Йосип відступив у непроглядну тінь ясенів.

— Благословіть, панотче,— голос низький, гугнявий, його уже чув колись дзвонар.

— Час, пане Кашак...

Так ось хто завітав цієї пізньої години.

Ще чотири роки тому Федір Кашак був частим гостем у поповому будинку. Правда, приходив удень, а не вночі.

— Пане! Як давно я не чув цього слова,— зітхаючи, казав Кашак.— Завжди ліс, завжди ліс... Остогидло все...

Вони проминули Йосипа.

— Скільки з вами?— це отець Яков.

— Шестеро.

— Отже, по двоє. Давно час провчити їх.. Греблю і ферму разом.

— Тихше... Чужого нема нікого?

— Лише Йосип.

Вони пішли в глиб двору. Дзвонар обперся спиною об шерехатий стовбур дерева. Отямився, почувши клацання засува. До будинку прочовгав отець Яков, цього разу сам.

Ніч тиха, спокійна. Священик молиться в темній кімнаті. Молитва відверта, зла, ніби він говорить не з богом, а звертається до свого потаємного друга-однодумця...

Згодом виходить надвір, прямує до хвіртки. Лунка тиша запала навколо. Якщо добре прислухатись, чути далекий шум річки. Отець Яков відчуває, як прискорено починає калатати його серце, яким уривчастим стає дихання. Корч зводить щелепи.

Нічна пожежа! Він потягнув носом повітря і ніби відчув запах диму, почув, як реве очманіла від вогню колгоспна худоба, а на село мчать скажені потоки води, несучи з собою залишки греблі.

Плутаючись руками в сутані, священик дістає годинника.

Та в темряві нічого не видно.

— Уже! — з злою радістю скрикує він.

Біля ферми спалахує несміливий вогник.

— Гори, го-о-р-ри,— повторює піп, переступаючи з ноги на ногу. Але вогник блиснув і згас.

— Нічого... Зараз гримне. Зараз...

І справді, тієї ж миті застояну тишу струснув грім. В отця Якова підігнулися коліна, бо гримнуло прямо над його головою. То бамкнув найбільший церковний дзвін. Ударив раз, другий, третій — закалатав часто й тривожно.

«Бам, бам-м-м, бам...»

Дзвонили на сполох. Отець Яков кинувся від муру, пробіг кілька кроків і зупинився як укопаний.

— Йосипе! Йосипе! — заволав він, сам не почувши свого голосу.

Забіг у двір, важко переводячи подих, зупинився перед дверима, що вели в церкву. Вдарив по них високо піднятими руками.

— Йосипе, сюди, на поміч! — загупав кулаками по міцних дверях. А в повітрі плив тривожний дзвін. Отець Яков, ламаючи нігті, видер з землі кам'яну плиту і вдарив нею по дверях. Рука підвернулася, і камінь розбив пальці. Священик розбігся й худим плечем стусонув по дверях, ще і ще раз.

Знесилений, сповз на землю, зіщулився під порогом, конвульсивно сіпаючи плечима.

Дзвін не вгавав. Людина, яка була на дзвіниці, поводилася з ним, як з одвічним ворогом: з усієї сили калатала по старій позеленілій бронзі чавунним билом.

Прокинулося село. По хатах засвітилися вогні, ніби хтось невидимий сипнув у долину жменю яскравих зірок. Біля ферм бігали з ліхтарями люди.

— Бам, бам-м-м-м...

Востаннє бамкнув дзвін, і навкруги запала тишина, що вухам стало боляче.

За кілька хвилин відчинилися важкі церковні двері.

Людина, що з'явилася на порозі, ледве не впала, зачепившись ногою за розпростерте тіло отця Якова. Священик як ошпарений скочив на ноги, вхопив дзвонаря за передпліччя.

— То ти, ти?

— Зійдіть з дороги,— голос у Йосипа йде з глибини грудей.

— То так дякуєш за хліб, за ласку? Та ти знаєш, що пана Кашака, напевне, схопили?

Скривлене обличчя священика наблизилося до дзвонаря.

— Я бурю розганяв... Хіба ж не ви вчили мене, що треба у дзвони бити, коли надходять лихі хмари?

Йосип ворухнув плечима, і руки священика впали. Попрямував до хвіртки. Отець Яков біг слідом, кричав щось зле. Йосип вийшов за мур, підняв комір благенького сіряка. Перед ним святилася спокійними вогнями долина, чувся звичайний шум ріки. Туди він і спрямував свої кроки. Порив вітру стукнув позаду хвірткою і віддалив дзвонаря від отця Якова назавжди.

Михайло Латишев

ОСТАННІЙ З РОДУ ЗАГРЕБ

Чорним воронячим гніздом бовваніє у густому плетиві пагілля кострубатих груш довгастий будиночок. Він стояв у предковічному саду, осторонь від людських осель. Ветхий. Тлінний. Стіни — звіспені роками. Гонтовий дах — замережаний вицвілою парчею моху. Східною стіною будинок відвернувся від села Чемерів, а полудневою впнився засльозеними балухами вікон у дерев'яну церковцю на замшілому горбі. Здається, що він благає церковцю допомогти йому не розсунутись, не розсипатись, ще протриматись на білому світі. Бодай день. Бодай часинку.

І господар будинку, отець Теодосій Загреба,— ветхий і тлінний. Як і будинок. У плечах зігнутий. Вигляд зіжмаканий. Нестрижена голова — зачурхавіла. Притхла. Теодосій — четверте коліно пастирів роду Загреб. Покійний його батько, панотець Корнелій, вмираючи, заповідав тоді молодому Теодосію, що саме висвятився на священика:

— Духівник, сину,— раб божий. Оний денно і нощно дбає про потойбічне життя свого ближнього, а отже, має заробок на власне земне. Тако було у нашому роді споконвіку. Тако, сину, і буде. Неси ревно службу божу, яко слуга його.

Теодосій ревно несе службу божу. І сивіє над святими канонами голова духовного отця. І сивіє стародавня церковниця. І розсувається прапасторський будинок на чемерівській плебанії.

Панотець стомлено підняв ріденькі, вилізлі повіки. Глипнув у міжрам'я вікна: густість тіней чорновіття гойдалася на дубовій лутці, заступала ранкове проміння, що намагалося пробитись крізь хащі різнодерев'я до тихого покою. Теодосій відсунув набік аркуші паперу, поклав ручку з пером на чорнильний прибор, біля статуетки розп'яття Ісуса. Крекнув. Викашлявся в кулак. Застебнув на запалих грудях підрясник. Розчинив двері. По-

човгав стоптаними повстяними тапцями по вітальні. Подав синові Мстиславу конверт.

— Озьми, Мстиславе. Як приїдеш у Луцьк, віддаси секретареві семінарії, отцеві Харлампію. Він мене знає. Давно. Тож усе тобі владнає. Без клопоту.

Хлопець заховав лист у нагрудну кишеню легкого піджака. Вкладав у полосатий рюкзак туалетне мило, рушник, зубну пасту. Мати, Стефанія, опасистогруда і присадкувата попадя, поралась біля вмісткої шкіряної валізи. Впихала туди засмажену качку, хрупкі тістечка, сливове варення в баночках. Потім окремо у плетену торбину-авоську поклала пиріжечків із сиром, варені яйця, домашню ковбасу з часником.

— Та й нащо ото накладаєте. Хто його їстиме стільки,— невдоволено сказав Мстислав.

— А не вчи мене. В дорозі пригодиться! — відсікла паніматка, загортуючи в газету ще й баночку шпротів.

— Бери, бери, синочку,— пробаритонив Теодосій речитативом.— У святому письмі глаголиться: дав бог роток, тра й кусок.

Старий замилувався сином: гарний, русочубий, міцнотілий, кмітливий. За словом до кишені не полізе. Весь у нього, Теодосія, вдався. Лепський священнослужитель буде. Та дерево треба гнути замолоду. Нехай у семинарії курс теології пройде. Риторику свою зміцнить. Воно, звісно, хоч і ріденько зараз парафіян у церкві — одні бабусі та дідусі клякнуть біля амвона, але Теодосій ще тримається, жиє во Христі, дбає про славу парафії. І далі дбатиме, як істинний слуга господній. До собору сорок шостого року був грекокатолицького віросповідання, а тепер — православного. Бог — один. В яке б вбрання його не одягнути: чи католицьке, чи православне. Це кожному віруючому відомо в Чемерові. Як і те відомо, що рід священиків Загреб іде здавна й далі йтиме.

— Тож так, Мстиславе. Будь завше благочестив та послушний своїм духовним отцям у семинарії,— напутствував сина панотець, випроваджуючи в дорогу.— Людині бог створив два вуха і один рот. Отже, двічі слухай, один раз говори. Затям се. Міцно. Додому вертайся зело вмудрений святим письмом.

Та й осінив хлопця хресним знаменням — повільно, широко.

Вишли за церкву. На крутий, збитий шлях. Паніматка Стефанія несла розпухлий рюкзак. Отець Теодосій — авоську, набиту всякою всячиною. А Мстислав — на плечах шкіряну валізу. Сонце підбилось над вільховими перелісками, розбудило приярки, долини, ткало білу намітку марева й застеляло розлогі поля. Десь на незжатій ниві тонко били смичками цвіркуни. А під полукіпком невтомно крутив своє веретено деркач. Сердито. Роздратовано.

Пройшли з кілометр, Мстислав звалив ношу на узбіччі шляху, під кущем заржавілого деревію. Раз по раз снували автомашини. Їхали на Рудки, Дрогобич. Інші — в протилежний бік: на залізничну станцію Комарно. Мстислав підняв руку, і попутна вантажівка невдоволено запирхала, але стала.

— Вам куди треба?

— На Комарно. До поїзда. Самбірського!

— Сідайте,— хряснув дверцями кабіни шофер.

Гепнули в кузов машини чемодан, рюкзак, торба-авоська. Паніматка поцілувала в чоло сина. Отець Теодосій теж чоломкнув хлопця, перехрестив правицею:

— Щасти, боже...

Загурчав дужче мотор. Смикнуло авто знервовано. Чорночубий вихор затанцював, запилюжив. Хвацько, по-молодецьки.

Поїхав син.

Стояли на шляху Теодосій і Стефанія. Стояли, аж поки машина не загубилася в синьому видноколі.

Самбірський приміський поїзд прибув до Львова опівдні. Мстислав виявив, що на Луцьк поїзд відходитиме вечором. Отже, майже півдня ще має він вільного часу. Здав речі у вокзальну камеру схову та й побрів місто оглядати. Спустився Городоцькою вниз, до центру. Вузькі покручені вулиці, як ущелини в кам'яних дебрях. Кипіло людом. Парило. Серпневе жарище аж дух забивало, зліплювало в єдиний віхоть чуприну. У роті висохло. Сухо. Мов у печі. Хотілось пити. Підійшов до кіоска з водою.

— Із сиропом, будь ласка, налийте,— подав хлопець чотири копійки миловидній дівчині з підмальованими губами і стрілкуватими віями.

Та не встиг допити склянку води, як хтось вдарив його по плечу.

— О, Мстислав! Здоров!..

Обернувся.

— Добридень, Павле. Та тут, бачу, й Богдан...— поспішно відставив геть спорожнілу склянку. Подав хлопцям розпарену руку.

Павло Вавриняк і Богдан Крячун — Мстиславові однолітки з сусіднього села Підгруні. У Чемерові — восьмирічка. У Підгрунях — одинадцятирічка. Туди ходив Мстислав. Разом з Вавриняком та Крячуном кінчав середню школу. Й ось...

— Давно ви у Львові? — допитувався Мстислав.

— Вчора приїхали. А ти?..

— Щойно з поїзда...

Хлопці вирішили заради такої зустрічі чимось прохолодитись. На розі Вірменської зайшли в пивну. Людей рідено. Зупинились біля алюмінієво-пластмасового столика, під вікном. Та пива не було. Взяли сухого «Берегівського» на льоду. Засмоктували м'якими цукерками.

— То, кажеш, Мстиславе, до Луцька їдеш? У духовну семінарію поступаєш? — допитувався Павло Вавриняк.

— Їду... Альбо що?..

— Гм-м... Їдь. А яка перспектива?

— Священиком буду, як і тато.

— Попом?!

— Чого ти так, Павле?..

— А нічого...

— Працювати всюди треба.

— Хіба богослужіння — праця?

— Ображаєш, Павле! — розпливлась на щоках попенка роздавлена калина, а тонкі ніздрі забрижили синюватими прожилками.— Я теж радянський громадянин!..

— Соромно мені за такого громадянина! Разом учились. Разом дозвілля проводили. Ну, розумію, твій батько... Стара людина. Але ж ти!..

— Не вчи мене! — обурився Мстислав. Допив вино у склянці.— В нас вільно все...

— Це правда. Але в одну руку два кавуни не візьмеш.

— Як це розуміти?

— Як хочеш, так і розумій.

— Що там з ним говорити,— підкинув і собі слівце Богдан.— Хотів перевиховати...

Видно було, що розмова вивела Мстислава з терпіння. Густі брови зламались навпіл. Очі виповнились розтопленим металом. Засовався на стільці, немов на товченому склі.

— Та ви мене, хлопці, за кого вважаєте? За недруга-а! Чи кого?!

— Ех-х, Мстиславе, Мстиславе,— захитав співчутливо головою Павло Вавриняк.— Ми от з Богданом у політехнічний заяви подали. На геологів. Днями — екзамени вступні. А ти?.. Невже справді ото думаєш на попа...

— Не знаю...

Спохмурнішав. Знітився.

— Батькові обіцяв... Він так хоче...

Мстислав замовк. Похилив обважнілу тяжку голову. Вигнуті дугою рамена здригнулись. Раз, вдруге.

Плакав.

— Оцього від тебе й не чекали,— взяв Павло Мстислава за руку.— Може, образився. Так ми ж друзі...

— Чого мені ображатись...

— А що ж?

— Нічого.

Знову пауза. Гнітюча. Давлюча. В стіні над вікном вуркотів вентилятор, наснажував пивну повітрям.

Мстислав нарешті стряхнув густим чубом, що важкою гірською брилою зсунувся на спадистого лоба. Витер кулаком очі...

Третій день іде дощ. Передосінній. Марудний. Надокучливий. У небі неначе хтось викручує й викручує закалюжені суконні лахи. Довкола все патьоками замусолило. Вітер погойдує надтріснутого мідного дзвона на церковці, і він приглушено гуде, схлипує. А з хати не хочеться виходити. Сидить у теплій низькій горниці отець Теодосій. Як у кублі. Над біблією. До вечірньої служби божої готується. Переглянув «Давидові псалми», «Соломонові повчання», прочитав вісім тропарів, шість кондаків.

— Пополудну́й, отче, перед вечерею,— чути від розжарілої плити деренчливий голос Стефанії.— Ось свіженькі млинчики підігріла, які ти любиш.

— Чогось днесь не смакує.

— Ну, то як хочеш,— заторохтіла начинням. Помоторилась на кухоньці та й пригніздилась по-хазяйськи біля засаленої полив'яної миски з млинцями.— А я-таки підвечеряю.

— Най тя, жоно, на здоровля,— прогув хрипло пастир.

Вклав у заношену, аж чорну, течку «Ветхий завіт», натягнув на плечі поверх довгої ряси потертий плащ,

Покренделяв за поріг. Дощ нібито збавлявся. Немічно шепеляв у гіллі старих черешень-дичок, стомлено облизував холодним язиком закаламучену глейкувату стежчину, що погнулась між хащовинням до врослої у землю церковиці. Теодосія пробирає студеною сирістю, і він щулиться, горбиться.

Від сільської вулиці, біля впалої церковної огорожі, хтось повернув у завулок, до плебанії. Петляє між зажуреними одинокими деревами. Чалапкає навперейми пасторові.

— Чей, Мстиславі — запружинились впалі у рот губи старця. Обійняв. Радіє. Оглядає. Розпитує.

— Ну, як... Поступив?

— Поступив...

— Слава богові. Здоровлю семінариста!

— Я не в семінарію...

— Чо-о...чо?..

— Не в семінарію поступив.

— То-о, як то... жар-ар-туєш? Гріх...

— У Львові. В політехнічний... Здав...

Отець Теодосій нараз почучварів. Очі меркли зблякли м каганчиком. Язик зіпрілим мотуззям заплутався у частоколі чорних зубів. Спиною пробіг мороз.

— Що чую... Від єдиного дитяти... Боже! Пощо те зробив, Мстиславе?! Пощо-о?.. Кінець... Невже кінець роду пастирів Загреб? Династії... Ні... Ні... Ми ще... Ще-е-е...

Не доказав. Обіперся за одвірок. Вхопився за груди.

— Та-а-ту!

Махнув рукою. Розпачливо:

— Це він. Кінець роду пастирів Загреб...

Вийшла паніматка із господи. Волосся біле, як молоко. Разом вмостили отця Теодосія на стілець. Подали склянку з водою.

...За вікном вщухав дощ. Набурмосені хмари спливали за гори.

Юрій Мельничук

ХТО ТАКИЙ АРХІЄПІСКОП МСТИСЛАВ

> Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри, що подобитесь гробам побіленим, що зверху являються гарними, всередині повні кісток мертвих і всякої нечисті. Так і ви зверху являєтесь людям праведні, всередині ж повні лицемірства та беззаконня.
>
> Матф. XXIII, 27—28.

Не знаю, як там по закордонах, але в нас, на Україні, за роки Радянської влади вже остаточно розвіялась темнота неписьменності, коли трудяща людина часто навіть розписатись не вміла і, замість свого прізвища, невправною рукою малювала хрестик. Тепер документи з хрестиками можна знайти тільки в архівах або в якогось колекціонера, що зберігає це свідчення проклятого минулого, щоб показати онукові чи правнукові: дивись, мовляв, і вчись, дорожи нашими здобутками, рости людиною освіченою і культурною.

В наш час хрестики ще зустрічаються перед прізвищами єпископів чи інших церковних достойників, але не тому, що хтось з них неписьменний,— цим хрестиком підкреслюються їх священні звання. Це вже така церковна правописна традиція. Ми згадуємо про це у зв'язку з тим, що нижче публікується фотодокумент, в якому перед прізвищем єпископа намальовано хрестик. Нехай же ніхто не подумає, що той єпископ неписьменний. О ні, він освічений і особливо високий вишкіл пройшов по лінії зрадництва.

«Невідомі путі господні»,— каже церковне прислів'я. А я сказав би, що невідомі для багатьох віруючих не тільки потаємні «путі господні», але й звичайні шляхи служителів церкви, як запросто висвячених, так і нареченних, хіротонованих, наділених високою і найвищою церковною владою.

Адже факт, що серед римських пап були морські пірати, розпусники і злочинці, про яких цивілізована людина не може інакше говорити, як про легалізованих розбійни-

ків у тіарах. А горезвісний митрополит граф Андрій Шептицький, колишній бравий гусарин і придворний ловелас у Відні! В нього ж світське політичне шахрайство і талант запроданства ворогам українського народу завжди переважали над церковною діяльністю. Взагалі в історії римської церкви, а також підвладних їй церков, у тому числі й уніатської, лукаво поєднувались релігійні догми і найжорстокіші злочини. Досить згадати про криваву інквізицію, яка є вічною ганьбою католицизму, про насадження на українських землях уніатства засобами зброї, шантажу й насильства. Великий французький письменник Гі де Мопассан свідчить, що християнський король Хлодвіг у своїх егоїстичних інтересах «вирізував союзників та родичів і дійшов до найнеможливіших злочинів. Але на нього дивились як на цивілізованого і богобоязливого монарха». Інакше й не могло бути, бо римська та деякі інші церкви тоді, як і в наступний період, самі трималось на злочинах. Це були підвалини їх існування.

Але коли ми вже почали мову про церковних «душпастирів», то треба сказати про спосіб їх виплоджування в роки німецько-фашистської окупації. Це комедія, та й годі! Розповідав мені один знайомий, що під час фашистської окупації наїжджав до Львова «спеціаліст» у справах автокефальної православної церкви Дубровський, який мав славу артиста, франта і неабиякого марнотрата на життєвій ниві. Одного разу в компанії, що зібралася в корчмі «Під оселедцем», після доброї чарки він заявив:

— Мой, хлопці, ану, хто хоче бути єпіскопом? Як хтось хоче, то кажіть мені зараз, постарайтесь про свідоцтво лояльності з гестапо, і хай мене поб'є лиха година, коли за місяць не відбудеться хіротонія. Будеш, мой, один з другим жити, як сир в маслі, ще й в руку тебе цілуватимуть. Тільки щоб про мене не забували, щоб я завжди мав гарантований келишок і кухоль пива. Я й сам пішов би в єпіскопи, але маю поважний ганч.

Пропозиція була дуже приваблива. Але ті, що збиралися в корчмі «Під оселедцем», до гестапо на службу не просилися, зв'язків з окупантами ніяких не мали і навіть «Отче наш» давно забули. Через це вони участі в конкурсі на профашистських єпіскопів не брали. А була нагода!

Інше діло Степан Скрипник. Степан Скрипник — це явище на фашистському горизонті, а не те, що якісь хлопці з корчми «Під оселедцем». Скрипник уже давно

міг бути єпіскопом, але через велику зайнятість по роботі в гестапо його висвячення трохи затримувалось.

У нас Степана Скрипника знали давно. Полковник петлюрівської армії і близький родич Петлюри, він був відомим у свій час погромником і карателем українських робітників і селян. Скрипник з своїми поплічниками разом з денікінцями, польськими і німецькими окупантами перетворював Україну в руїни. А коли український народ дав належну відсіч тим, хто заважав йому будувати республіку трудящих, Скрипник і Петлюра впали до ніг Пілсудського. Вони просили його почати інтервенцію проти Радянської України, щоб завоювати її, сплюндрувати, поневолити. За цю варварську послугу Петлюра пообіцяв віддати панській Польщі Західну Україну.

Після того як Червона Армія розгромила вояцтво інтервентів, Скрипник, упевнившись, що служба в дядька Петлюри вже не буде такою поплатною, як колись, знову впав до ніг Пілсудського. Польська дефензива підбирала тоді різних націоналістичних покидьків, і Скрипник одержав службу. Під ногами польської шляхти горіла земля, по всій Західній Україні кипіли революційні заворушення, і скрізь треба було мати своїх людей. Пославши Скрипника працювати секретарем гміни в село Борсуки на Волині, дефензива мала досвідченого інформатора і провокатора на дуже небезпечній для польських окупантів ділянці.

Скрипник довів, що він недаремно був помічником Петлюри. На його совісті — сльози багатьох удів і сиріт, смерть і муки багатьох людей, яких він видав дефензиві. Та від гніву народного Скрипнику довелося тікати, і дефензива підготувала для нього нове місце з врахуванням його заслуг. На цей раз його було поставлено секретарем ровенської управи. Люди, які знали Скрипника по роботі в Ровно, згадують про нього, як про запопадливого лакея польсько-шляхетських окупантів і агента дефензиви. Будинок по вулиці Глинкій, № 4, в якому проживав Скрипник, був храмом буржуазно-націоналістичної зради. Тут відбувалися злочинні змови між українськими буржуазними націоналістами і польською поліцією проти українського народу.

Користуючись послугами українських буржуазних націоналістів і уніатської церкви, польсько-шляхетський уряд з перших років загарбання Західної України про-

вадив енергійні заходи, спрямовані на відрив православної церкви в межах Польщі од московської церкви. Заручившись підтримкою царгородського патріарха, польський уряд в 1925 році проголосив автокефальність православної церкви в Польщі, не рахуючись з настроями віруючих. Це вважалось великим досягненням тогочасних польських політиків. «Після славнозвісного конкордату з Римом,— читаємо в кореспонденції, надрукованій у Парижі в націоналістичному тижневику «Тризуб»,— проголошення автокефальності, здається, можна вважати найбільшим досягненням пана Станіслава Грабського — міністра освіти та сповідань і його попередника пана Гломбінського». Але оскільки проголошення автокефальності було грубим політичним шахрайством, то навіть націоналістичний кореспондент не міг не відзначити, що «церковний акт... перетворився в чисто бюрократичний утвір польських урядовців та послушного їм митрополита Діонісія без участі самої церкви».

Щоб якось загладити свою грубу роботу і не допустити «осушки» в антимосковській політиці, польський уряд продовжував розвивати діяльність по зміцненню автокефальної православної церкви. Обминаючи ряд інших фактів, зупинимось на тому, що 9 і 10 квітня 1932 року в Ровно відбулося наречення та хіротонія в єпіскопи автокефальної православної церкви архімандрита Полікарпа, який займав колись високе становище в націоналістичному уряді УНР. На цьому висвяченні від польського уряду були присутні луцький воєвода Юзефський і віце-міністр міністерства справедливості Сєчковський, а від українських буржуазних націоналістів — Степан Скрипник.

На підставі цього можна скласти уявлення про характер автокефальної церкви, а також зрозуміти, що Степан Скрипник в деяких політичних заходах польсько-шляхетського уряду відігравав роль першого прислужника. Про це свідчить також його посольська діяльність у польському сеймі. Скрипник з такою запопадливістю лизав халяви чобіт Пілсудського, вів таку сердечну дружбу з Голуфком і так вислужувався перед дефензивою, що навіть рідна йому націоналістична преса змушена була ганьбити його, називаючи «ренегатських діл майстром», дорікати за те, що він «опсився».

Як доказ Скрипникової причетності до церковних справ наведемо ще такий факт. 29 серпня 1932 року

в Почаївській лаврі відбулася проща з великою богослужебною програмою, в якій було зайнято кількасот священиків і монахів, з десяток єпіскопів. До Почаєва прибуло щось близько 20 тисяч прочан. Відправу служив сам митрополит Діонісій у супроводі єпіскопів. Після літургії було вирішено влаштувати хресний похід навколо лаври. Люди несли хоругви, співали відповідні церковні пісні, молилися, і раптом зчинилася якась метушня, хтось почав горланити сороміцьких пісень, свистіти, безладно дзвонити у великі дзвони. Знялась буча. Якісь молодчики виривали з рук людей хоругви, перекидали крамнички з церковними сувенірами, ганялися за дівчатами, розбивали ліри у лірників, шпурляли у людей свічками. З'явилися пікетчики з плакатами, на яких великими літерами були виписані різні антицерковні заклики. Словом, урочистий, богослужебний похід перетворився раптом в Содом і Гоморру. Не один прочанин вертався тоді додому окривавлений, з синяками і гулями, а то й переламаними кістками.

Цей хуліганський бешкет дуже обурив віруючих. У воєводство й поліцію надійшло багато протестів, у яких вимагалося виявити хуліганів і притягнути їх до відповідальності. Поліція удавала, ніби розслідує справу, а на ділі не робила нічого, бо знала, що ініціатором скандального бешкету в Почаївській лаврі був сам воєвода Юзефський, а погромників очолював посол польського сейму Степан Скрипник.

Ідея погрому народилася в альтанці. Юзефський і Скрипник любили посидіти в цьому зеленому чарівному відлюдді. О, тут було чудово! Густолистий сад, природні стіни з дикого винограду і плюща, фонтан, квітники... Тут навіть у найгарячіший день панувала приємна прохолода. В альтанці і коньяк пився краще, ніж в нагрітій сонцем кімнаті.

Спочатку обговорювали останнє засідання сейму. Воєвода хвалив Скрипника за його позицію щодо українізації церков на Волині:

— Молодчина, Стефку. Коли ти промовляв, прем'єр схвально похитував головою і по-приятельськи підморгував мені, вказуючи на тебе. Ти маєш рацію, українізуючи на Волині церкви, ми нічого не втрачаємо, навпаки, матимемо великий політичний виграш.

Викорінюючи з церкви слов'янщину, ми готуємо грунт для нашої унії, ліквідуємо ту причину, яка завжди на-

гадує віруючим українцям про близьку спорідненість з росіянами. Ні, Стефку, слово честі, ти геній, ти маєш державний розум і підеш далеко.

— Дякую. Твоє здоров'я, воєводо.

— Кхм. Добрий коньячок. Подай водички.

— А може, цитринку?

— Слухай, Стефку, що то за оказія має бути в Почаївській лаврі? Доповідали з поліції, що попи просять надіслати туди для порядку наших хлопців. Має відбутися якась велика проща. Приїде сам Діонісій. Що це за свято буде?

— Свято? Не знаю, чорт його знає.

— Налий, Стефку.

Яке релігійне свято наближається, не знав і лакей, що прибіг на сигнал дзвоника. Дізналися про свято тільки від одного з садівників — старшого вже віком чоловіка.

— Це буде, прошу ласки панської, день усікновенія голови Іоанна Предтечі. Предтеча, прошу панства, то ніби той, який знав, що прийде на світ Христос і років тридцять чекав на нього в річці Іордані, щоб його охрестити. Потім за щось там, вже не пам'ятаю, його арештували і замкнули до криміналу. Сидів він там, сидів, аж у того пана, який там панував, було весілля, і на тому весіллі була одна дуже файна панна. Наш батюшка знали її, казали й нам, як вона називається, але-м забув. Знаю, що дуже сильно там забавлялися, і пили, і їли, і, як звичайно на весіллі мається, тому панові сподобалась та файна панна. Тоді він зажадав собі, щоб її покликали. Її покликали. Вони собі поговорили, і той пан сказав, що дасть їй усе, що вона попросить. А та панна сказала, що вона хоче, щоб їй подали голову Іоанна Предтечі. Тоді той пан дав наказ, жандарми пішли відрубали Іоаннові голову, принесли її панові, а він сказав покласти її на таріль і подав панні. Так загинув хлоп ні за цапову душу.

— Ти чув, Стефку?

— Чув. Вип'ємо!

— Стефку!

— Що, водички?

— Ні, знаєш, брате, ця історія з усікновенієм щось мені не до вподоби. Тут пахне деякою символікою. По-моєму, проща в Почаєві не випадково збирається саме в цей день. Це не інакше, як демонстрація проти унії. Вони, розумієш, хотіли б відрубати голову нашій унії.

— Твоє здоров'я!

— Віват!

— Тут варто було б, Стефку, їх провчити. Треба щось придумати, зробити якийсь тарарам, такий, розумієш, культурний погромчик. Хай хлопи пам'ятають, що ми ще живі-здорові.

— Маєш рацію. Ми не маємо права ржавіти. Треба згадати старовину, омолодитися, як то не раз бувало за Симона. Погромчик, кажеш? А хіба нам уперше, чи що? На твоєму місці я щодня, та де там, по кілька разів на день влаштовував би погроми. Ти — сила. Ти — воєвода на кресах, і з тобою у Варшаві рахуються, як з богом. П'ю за те, щоб ти став прем'єром. Ти достойний тримати державне кермо. Найдостойніший! Вірю в тебе. Я твій слуга. До дна!

— Дякую, Стефку. Я тобі вірю і тому щиро бажаю, щоб ти, розумієш, виплив на ширші води. Я хочу, Стефку, щоб ти завжди був при мені. Ти якийсь такий всебічний, Стефку. А знаєш, Стефку, як я тебе назвав би? Не додумаєшся, слово честі, не додумаєшся. Предтечею, розумієш, предтечею нової української політики. Тільки таким предтечею, щоб без усікновенія голови,— розумієш, Стефку? За твою голову я відповідаю, чуєш, не бійся за свою голову. Стефку, п'ю за твоє здоров'я. Будь зухом, Стефку. Ти предтеча, і край.

Коньяку у воєводи було досить, а часу в обох «побратимів» теж не бракувало. Згадували про свою службу-дружбу з Петлюрою, клялися «остаточно» розправитися з революційним рухом і завоювати Радянський Союз. Розробили заходи і проти почаївських богомолів. План був простий: набрати оунівських бандитів, підпоїти і нацькувати на прочан.

— Тільки давай так, Стефку: я даю горілку і так далі, але моя особа ніби непричетна, розумієш? Я все ж таки займаю офіціальне становище і так далі. А тобі нічого не буде, гарантую. Тільки одна предосторога: не чіпайте Діонісія. Його православ'я — це маска, розумієш? Він наш, і його не руште. Ти ще з ним сприятелюєшся, Стефку, гарантую.

Кришталеві чарки вже не дзвеніли, а якось хрипко, з надривом вистогнували. Воєвода поклав руку Скрипнику на плече, а той, важко відсапуючи, дивився примруженим оком на недопиту пляшку. Він був задоволений собою. Ще б пак! І прем'єр ставиться до нього при-

хильно, і воєвода не може без нього обійтися. Ось сидить з ним, п'є, руку поклав на плече, компліменти всякі говорить. Ех, якби оцю картину побачили Петя Певний, або Тележинський, або Буро, вони б луснули від заздрощів. Зрештою, він згодний, щоб надійшов лакей чи будького принесла нечиста сила — тільки б хтось побачив, як його люб'язно обняв воєвода.

— Вип'ємо, Стефку.

— Многая лета. Я їм покажу предтечу.

І показав. Зібрав оунівських волоцюг, напоїв їх воєводською горілкою і повів бити дідусів і бабусь, лірників, хворих, жебраків, дітвору, священиків. Не рушив тільки митрополита Діонісія, бо так велів Юзефський. Адже митрополит Діонісій служив панській Польщі ревніше, ніж богові. Цей безсоромний кар'єрист вів у церковній справі дворушницьку політику, сприяв полонізації православних церков. Це, а також жорстокий визиск належних йому приходів і підлеглих священиків принесли йому таке багатство, що він став одним з найкрупніших магнатів Польщі.

Потім Діонісій віддячив Скрипнику за його погромницьке джентльменство. Благословивши утворення української автокефальної православної церкви, він рекомендував Скрипника в єпіскопи, обдарував його дорогими дарунками, надав духовні звання його друзям по політичній проституції.

Скрипник був керівником ВУО — Волинської української організації націоналістів, але польська поліція особливих претензій до нього не мала. Польські органи безпеки навіть були задоволені, що цією організацією керує їх випробуваний співробітник.

Восени 1939 року, коли трудящі Західної України вітали свою волю, зустрічали свою визволительку — Червону Армію, Скрипник утік до Кракова і дістав притулок у німецьких фашистів. Зав'язавши стосунки з гестапо, він виїжджає на якийсь час у Німеччину, а потім знову повертається на територію окупованої Польщі, але вже як вірний наймит Гітлера. Польське і українське населення міста Холма знало інспектора місцевого старостату Степана Скрипника як фашистського яничара, вірного стража окупаційного режиму.

На Україну Скрипник прибув разом з фашистськими головорізами, які не сумнівались у його вірності. Як і личило зрадникові та запроданцеві, він очолив так звану

українську раду довір'я (Гітлеру, звичайно) на Волині і збирав навколо неї весь націонал-фашистський мотлох. Разом з Скрипником і під його началом у цій раді «діяли» єпіскоп Полікарп, фашистський борзописець У. Самчук, П. Бульба та інші націоналістичні мерзотники. На своєму першому засіданні, яке відбулося в Ровно 31 серпня 1941 року, ця рада зрадників ухвалила, що «головним і першим завданням ради довір'я є змобілізувати всю енергію українців, щоб активно допомогти німецькій армії осягнути в найкоротшому часі повну перемогу». В цей же день Скрипник, єпіскоп Полікарп, Самчук, Бульба та інші націоналістичні холуї «сердечно зустріли хлібом і сіллю головнокомандуючого німецькими військовими силами на Україні генерала летунства Кіцінгера». Кореспондент пише, що на очах зустрічаючих були сльози щирого зворушення і сердечної радості.

Ще б пак! Запроданцям було ласкаво дозволено зустріти ката України, авіація і військо якого перетворювали наш квітучий край в згарище й руїну. Тож як їм не радіти, коли вони мріяли про це роками! Руїнникові піднесли хліб і сіль, вироблені українськими селянами і робітниками. Тож як не радіти націоналістичним мерзотникам, що їм, нарешті, вдалося обікрасти селянина і робітника й віддати їх хліб і сіль фашистським завойовникам. Вони ж цього так давно прагнули! Я дивлюся на фотографію цієї ганебної зустрічі, на якій перед закукуріченим фашистським генералом стоять в лакейській позі Скрипник та іже з ним, і бачу, що вони ось-ось готові впасти Кіцінгеру до ніг, цілувати його чоботи або охоче приймати від нього штурхани й ляпаси. Дожили вже українські буржуазні націоналісти, як кажуть, до собачої старості. Маючи за собою таку історію ганьби, їм вже давно пора перестати рипати дверима.

В Ровно Степан Скрипник ще проявив себе як фашистський журналіст і видавець. Першого вересня 1941 року тут почала виходити газета «Волинь» — орган українського буржуазно-націоналістичного охвістя німецького фашизму. І ось «видавцем і головним керманичем» цієї жовтої рептильки призначили Скрипника. Це було ще одним знаком фашистського довір'я. Правда, титул видавця газети здався пихатому Скрипнику занадто прозаїчним, тому він з 29 січня 1942 року почав підписуватись як «основоположник і головний редактор». Отже, Скрипник заздалегідь подбав, щоб в історію, як незаперечний

факт, ввійшло, що на Волині саме він, а не хтось інший, був основоположником профашистського ботокудства, голобийництва, що саме йому належить першість за ретельність у зрадництві.

В одному з листів до рейхскомісара в Ровно Скрипник просив дозволу видати масову «Підручну бібліотеку «Антикомуніст». В тому, що буржуазний націоналіст Скрипник вирішив видавати антикомуністичні брошурки, нема нічого дивного. Варте уваги інше: Скрипник навіть у цій справі інтереси німецького фашизму ставить на перший план. Щоб вислужитися перед гітлерівцями, він наплював на все на світі, в тому числі на «ідеали» націоналізму, і старався тільки для німців, дбав тільки про їх долю і свою зрадницьку шкуру.

«Запевняємо вас,— писав Скрипник рейхскомісарові,— що ця бібліотека спричинить розклад в лавах законспірованих прихильників комунізму, що врятує не одно життя німецькому жовнірові та облегшить працю німецькій владі і нам, українцям, які тісно і щиро співпрацюють з німецькою владою».

Свого фашистського пана Скрипник умів розуміти з півслова. Коли до нього дійшло, що німецький уряд, як колись польський, хотів би мати «незалежну православну церкву в генерал-губернаторстві», то, очевидно, прагнучи в цій справі бути теж основоположником, Скрипник з таким завзяттям і люттю накинувся на тих православних, які визнавали зверхність Москви, що йти з ним навзаводи не вистачало духу самому Полікарпові.

Ось яку войовничу «акцію» розгорнув було Скрипник проти дідів і бабусь на Волині, бо, крім них, як відомо, в церкву не було кому ходити. Здатні до військової служби були в армії, в партизанських загонах, багато молоді завдяки скрипникам опинились на фашистській каторзі, а іншим було не до церкви. Проте Скрипник виявив рішучість, гідну гітлерівського помазаника. І ще одне. З наведеного уривка Скрипник постає як останній негідник. Він, що весь свій вік харчувався зрадою українського народу, що закликав і польських панів, і німецьких фашистів плюндрувати Україну, що, як дурне цуценя, улесливо лизав руки німецьких катів, він, мерзотник, посмів говорити від імені українського народу. На таке святотатство здатні тільки українські буржуазні націоналісти. Але ж, панове, історія вже давно і остаточно поставила глибокий вододіл між українським на-

родом і вами — його зрадниками, і це факт, з яким нині рахуються в усьому світі.

З цитованої погрози Скрипника ми звертаємо увагу ще на такі три характерні моменти: по-перше, якби не Москва, не могутній Радянський Союз, то Європа стогнала б в гітлерівському ярмі; по-друге, буржуазні націоналісти до зрадницької роботи на користь фашизму залучили церкву; і по-третє, як і німецькі окупанти, українські буржуазні націоналісти тремтіли перед радянськими партизанами, немов осиковий лист.

Степан Скрипник ще робив потуги стати ясновидцем майбутніх перемог фашистських варварів. У статті, надрукованій 29 березня 1942 року, він пророкував: «День остаточної перемоги вже близький. Ось-ось фанфари німецького вояка рознесуть по цілому світу радісну пісню про перемогу».

Така поетизація фашистського розбою і провіщення радісних перспектив мусили викликати заздрість навіть у самого Геббельса, який у своїх писаннях і промовах не дбав про образність і музикальність вислову такою мірою, як Скрипник. Фашисти хотіли вкрити світ чорним саваном смерті і смутку, а Скрипник говорив про це, як про радісну пісню.

І хто знає, чи Скрипник справді не став би конкурентом Геббельса, коли б не... коли б не те, про що говорили в свій час львівські хлопці за чаркою у корчмі «Під оселедцем». Гітлеру захотілося мати довірених єпіскопів, і це (о, диво!) позначилось на долі Скрипника. У зв'язку з ускладненням політичної обстановки нацисти вирішили фашистське явище — Степана Скрипника замаскувати в єпіскопське облачення, щоб легше було обдурювати віруючих людей. До того ж за заслуги перед фашизмом Скрипнику треба було присвоїти якесь високе гестапівське звання, щоб виділити його з-поміж рядових зрадників і катів українського народу. Таким чином, замість звання якогось гауляйтера, він одержав сан єпіскопа.

Церемонія висвячення новоспеченого єпіскопа гітлерівської закваски відбулась 14 травня 1942 року в Андріївському соборі в Києві.

Церемоніалмейстерами цієї комедії були владики Никанор Чигиринський та Ігор Уманський, які встигли раніше одержати цей високий церковний розряд. Разом із Скрипником на єпіскопів були хіротовані: Тимощук

з Волині на єпіскопа Фотія для Чернігова, Тарновський з Волині на єпіскопа Мануїла для Білої Церкви, Огійчук з Житомирщини на єпіскопа для Житомира, професор Гаєвський з Київщини на єпіскопа для Лубен та інші. На десятий день після свого висвячення Скрипник-Мстислав разом з своїм давнім друзякою по петлюрівщині Сікорським, який став єпіскопом Полікарпом, хіротонували в луцькому катедральному соборі Шиприкевича з Волині на єпіскопа Дніпропетровського. Зуд хіротонації єпіскопів був такий великий, що висвятили їх більше, ніж треба, і тому лишилися ще й резервні єпіскопи, або, як їх називали, «без місця призначення».

Словом, виробництво єпіскопів було масовим, гарячковим і нітрохи не складнішим від того, як обрисовував цю справу вже відомий нам Дубровський у корчмі «Під оселедцем». Характерне в усій цій комедії ще й те, що найбільше кандидатів на єпіскопів дала Волинь. Видно, тут гестапо краще знало свої кадри і сміливіше висувало їх, щоб мати своїх вірних людей у всіх кінцях України.

Ми забули ще сказати, що після висвячення Скрипника на єпіскопа його привітали представники рейхскомісаріату, ґестапо і організації українських буржуазних націоналістів, тобто найближчі його товариші по цивільній службі. Звичайно, ніхто його в руку не цілував, але представник рейхскомісаріату підбадьорююче поплескав по плечу, а єпіскоп, забувши про свій сан, пристукнув закаблуками, виструнчився, простягнув руку до неба і гаркнув: «Хайль Гітлер!»

Так явився світу єпіскоп Мстислав.

Хто знав Скрипника — не міг надивуватись цьому чуду, бо в передгітлерівські часи все ж таки дотримувалися приписів. Скажімо, Шептицький після гусарина мусив стати спершу ченцем. Ченцем, а потім архімандритом був петлюрівець Сікорський-Полікарп. А для петлюрівця Скрипника досить було прослужити строк у польській дефензиві та німецькому гестапо — і, будь ласка, єпіскоп! Малює перед своїм прізвищем хрестик, величають його преподобним, святим, владикою, ексцеленцією...

В рейхскомісаріаті розуміли, що скомпрометованого співробітництвом з німецькою владою Скрипника нема рації використовувати на церковній службі в Західній Україні. Треба було, щоб віруючі не знали про його ми-

нуле. Отже, вирішили призначити його єпіскопом Переяславським і одночасно вікарієм Київським.

На церковних хлібах Скрипник-Мстислав не забував своїх гітлерівських благодійників, не забувало про нього й гестапо. Виїжджаючи в Полтавську область та в інші райони України нібито для створення автокефальних церков, єпіскоп Мстислав виконував відповідальні доручення гестапо. Він часто роз'їжджав по Україні, супроводжуючи управляючого Київською єпархією архієпіскопа Никанора (Абрамовича). Старий владика, можливо, й не підозрював, що подорожує з агентом німецької розвідки.

У відповіді на одну із моїх статей, в якій йшлося, між іншим, і про зрадницьку щодо українського народу діяльність української автокефальної церкви, націоналістично-клерикальна газета «Християнський голос», яка видається в Мюнхені, дорікала мені за нібито необ'єктивне ставлення до цієї церкви. Панове з мюнхенського «Християнського голосу» запевняли читачів своєї газети і мене, що українська автокефальна православна церква, яку вони називають ще й «святою», «страждальницькою», ніколи з німецькими фашистами не співпрацювала і ніякої шкоди українському народові не завдала. Це, мовляв, така свята і непорочна церква, що святішої і непорочнішої ще не було, і українському народові нема чого шукати ліпшого приятеля і духовного наставника.

Не знаю, як читачі «Християнського голосу», але я в ці сміховинні твердження не можу повірити не через якусь там упередженість, а тому, що дорослі панове просто заграють з своїми читачами і, удаючи наївних, обходять факти, які аж ніяк не можна ігнорувати. Ознайомтесь, будь ласка, з текстом телеграми, яку я цитую за газетою «Наступ» — «Органом української націоналістичної думки», що виходила в Празі (ч. 28 (153) за 12 липня 1942 року). Телеграма адресована катові України і численних народів світу Адольфу Гітлеру, і в ній мовиться таке:

«В річницю, коли з вашого наказу хоробрі сини великого німецького народу вступили на українські землі... ми, єпіскопат української православної церкви, шлемо з Києва від імені власного і всього українського народу, синами якого ми є з крови й кости, запевнення про нашу найщирішу вдячність за звільнення та про нашу вірність високим ідеям, до здійснення яких покликало вас провидіння.

В цей час звертаємось до всевишнього з гарячими молитвами та просимо, щоб він дав вам сил і здоров'я успішно закінчити розпочате вами велике діло...

Віримо, що вже недалекий той час, коли в оновленій і побудованій на основах правдивої християнської моралі Європі задзвонять дзвони, радісно сповіщаючи цілий світ про перемогу...

Запевняємо вас, що український народ глибоко розуміє вагу сучасних подій та чесною працею прагне приспішити день остаточної перемоги, бо доля, смуток і радість німецького народу є долею, смутком і радостями українського народу».

Цей ганебний документ, який не може не викликати огиди і обурення у кожного чесного українця, підписали заступник адміністратора української православної церкви єпіскоп Никанор, єпіскопи Мстислав (Скрипник), Фотій і Сильвестр. Що ж ви скажете на це, мюнхенські «українські автокефалісти» з «Християнського голосу»?

«Всевишній», до якого зверталася з молитвами купка вищепоіменованих очманілих петлюрівців і гітлерівців у єпіскопських митрах, цілком правильно зробив, що на їх молитви не звернув ніякої уваги. Критично треба ставитись навіть до молитов таких, з дозволу сказати, єпіскопів, бо інакше могло б статися так, як з тим дурнем, що йому під час богослужіння дали потримати свічку, а він узяв та й підпалив церкву.

В телеграмі єпіскопи божаться, що вони вірні «високим ідеям» Гітлера, але це уявляється нам даремним підлабузництвом. Гітлер ніколи не мав підстав підозрювати їх в невірності, а український народ навічно закарбував на їх рахунок ганебний факт зради. Грішать лицемірством фашистські єпіскопи не тільки тому, що брешуть, начебто вони є українцями «з крови і кости» і мають право говорити від імені народу. Можливо, їх породили і чесні матері українки, які, коли живі, то, напевно, жалкують, що маленькими не задушили їх у колисці, а випустили в світ на свою ганьбу і горе України. Але раз сталося, то сталося, виродки трапляються і в хороших сім'ях. Обурює тільки нахабство недочасних фальшивосвящеників, які, запустивши свої присоски в тіло України, ставши паразитами, злочинцями і зрадниками, сміють говорити про себе як про синів українського народу.

Єпіскопський зрадницький квартет у своїй телеграмі з усією бундючністю і пишномовністю пише про той час,

коли-то в Європі задзвонять дзвони, сповіщаючи про перемогу. Дзвони в Європі таки дзвонили, сповіщаючи про перемогу, але не про ту, якої прагнули і за яку молилися Скрипник, Никанор, Фотій, Сильвестр та іже з ними. То було дзвоніння про перемогу над їх кумиром Гітлером, а разом з тим — надмогильним акордом і над їх недалеким, таким же безславним кінцем.

В листопаді 1942 року гестапо доручило своєму агентові єпіскопу Мстиславу зав'язати стосунки з керівником бандитської націоналістичної «Поліської січі» Тарасом Боровцем, який діяв під кличкою отаман Тарас Бульба, і намовити його до тіснішої співпраці з фашистськими окупантами. Це доручення було не таке важке, як делікатне. Служба у фашистів для Боровця-Бульби була справою знайомою і навіть звичною. Він уже кілька років був агентом гестапо і мав цілий ряд інших «заслуг». Наприклад, коли німецько-фашистські орди напали в 1941 році на Радянський Союз, Бульба з своїми бандами воював проти прикордонників, знищував комуністів і комсомольців, радянських активістів. Він «здобув» з своїми «січовиками» місто Олевськ, Житомирської області, і, «наводячи порядки», розстріляв близько 600 мирних жителів.

Згодом, коли банда Бульби окупантам стала не потрібна, вони наказали отаманові розпустити свою «січ». Отаман образився, бо це означало, що йому і його головорізам доведеться здобувати хліб і одяг не грабіжництвом і терором, а якимсь іншим способом. Гонористий отаман тяжко переживав цю образу, нарікав на німців, а іноді півголосом говорив, що вони невдячні та що він з ними вже нічого не хоче мати. Бажаючи відомстити за своє приниження, Бульба навіть був випустив не дуже дружелюбну до фашистів листівку тиражем у два чи три десятки примірників,— знайте, мовляв, що я не тільки бандит, але й політик.

Нарешті Бульба знову знадобився фашистам, і гестапо доручило єпіскопові Мстиславу вгомонити ремствування скривдженого слуги і примирити його з дійсністю, але так, щоб не виглядало як вибачення господаря, а, навпаки, як усвідомлення слугою своєї помилки. Складність, делікатність місії єпіскопа полягала ще і в тому, що привілейований агент гестапо — Скрипник-Мстислав — мав полагодити справу, яка стосувалася скривдженого агента того ж гестапо Боровця-Бульби, що за свою зневагу претендував на певну моральну та іншу компенсацію.

Розшукувати Бульбу в лісах було для єпіскопа і страшно, і неприємно, і небезпечно, а понад усе ще й дуже принизливо. Тому він вирішив скористатися послугами своєї оунівської агентури і скерувати справу так, щоб виступати не в ролі уповноваженого агента гестапо, а як особа високого священного звання, яка турбується про спасіння бандитської душі Бульби. Повертаючись 12 листопада 1942 року з Ровно до Києва, Скрипник-Мстислав зупинився в Корці і через довірену особу надіслав Бульбі листа, в якому писав:

«Буваючи час від часу в Рівному, я багато чув про вас. Признаюся, що дуже багато з вашого буття на протязі останніх місяців було і ще тепер є для мене незрозумілим. Знаю вашу вразливу на все лихе душу, але мені здається, що ваша реакція на оточуючу вас дійсність є занадто гостра. Я дуже багато про вас думав і прийшов до переконання, що положення, у якому ви знайшлися, є фальшиве, а тяжість його, правдоподібно, ви й самі відчуваєте. Прийшов я рівно ж до переконання, що обов'язком всіх, хто добре вас знає, а зокрема й моїм, якому господь доручив духовну опіку над братами,— прийти вам з щирою допомогою й зробити все від нас можливе, щоб влекшити вам спокійно вийти з дотеперішньої ситуації.

Я, де тільки міг, переконував німецькі чинники про вашу ідейність та старався очистити вас від різних наклепів. Мені здається, що мої вияснення були належно зрозумілі тим, кому я про вас говорив, а тому я переконаний, що цілу справу можна було б скерувати на добру дорогу і позитивно розв'язати. Оскільки це відповідає вашим бажанням, то я охоче б з вами зустрівся, щоб все докладно обговорити».

Єпіскоп наполягав, щоб Бульба негайно відповів та призначив час і місце зустрічі. Однак Бульба не поспішав з відповіддю. Він відчув, що гра в опозиційність підвищує його акції, і вирішив поводитися стримано, не летіти на порозуміння з окупаційною владою через Скрипника.

Але гестапо натискало, і єпіскоп незабаром звернувся до Бульби з другим листом, який вже мав характер послання. Зробивши для перестраховки застереження, що його місія «випливає зі становища архіпастиря, якому дорогою є доля доручених його духовній опіці братів»,

Скрипник-Мстислав піддає старанній обробці позиції «пана добродія» Бульби.

«Чому пишу до вас? Правдоподібно, ви це добре розумієте. Причина — це неясне становище, яке ви займаєте до оточуючої вас дійсності (цебто до фашистської окупації.— *Ю. М.)* на протязі останніх кількох місяців. Чому? Отож те, що ви з рештками своїх людей з т. зв. «Поліської січі», яка в минулому році так славно співпрацювала з німецькою армією й ліквідувала більшовицькі недобитки,— сьогодні займаєте якесь для багатьох незрозуміле становище».

Похваливши Бульбу за його вірну службу німецькому фашизму в недалекому минулому, єпіскоп висловлює в адресу отамана кілька компліментів і приступає до справи. Насамперед він вихваляє гітлерівську політику, заявляє, що до побудови «нової Європи... провидіння покликало Німеччину». В зв'язку з цією дурисвітською тезою він з'ясовує завдання українських буржуазних націоналістів, найпершим обов'язком яких є «абсолютно чесна і найбільш активна допомога Німеччині в її боротьбі за нову Європу... Наша допомога в цій боротьбі,— повчав Скрипник Бульбу,— мусить бути всебічна... До того в своїм поступованні ми повинні звертати більшу увагу на з м і с т, а не на форму» (підкреслення Скрипника.— *Ю. М.)*. Це значить, що байдуже, якими засобами фашисти досягатимуть своєї мети. Щоб восторжествував «зміст», щоб була створена Європа під егідою німецького фашизму, щоб гітлеризм переміг, можна позбавити державності і винищити цілі нації, поневолити український та інші народи.

Скрипник-Мстислав вимагає від Бульби активнішої допомоги фашистам: «Знаю про ваші старання перед німецькими чинниками в напрямку реорганізації частин «Поліської січі» для дальшої боротьби з більшовиками. Чому ці старання не були осягнені, чому люди, що є з вами, заперестали боротьбу з більшовиками!»

Єпіскоп хоче крові, йому шкода, що бульбівські головорізи тиняються без діла в лісах, обмежуючись тільки грабунками. Він хоче, щоб вони палили, різали, мордували, допомагали фашистам винищувати український народ, хоча б з такою активністю, як бандерівці. До єпіскопа дійшли чутки (з гестапо, звичайно), що Бульба вів переговори з радянськими партизанами. Це стурбувало німецького прислужника. Він побоювався, щоб Буль-

ба не виступив проти німців. Побоювання ці були абсолютно безпідставні, але для певності єпіскоп все-таки вирішив налякати бандита.

«Тому, наколи б ви дійсно зайняли протинімецьке становище і, не дай боже, дійсно провадили боротьбу з німецькою владою на Україні,— то, як архіпастир, якому доля доручила опіку над рідними йому по крові братами та над їхнім загальним добром, змушений би був тоді гостро і прилюдно осудити цей ваш нерозважний крок... Але в це я не вірю, як не вірять в це і багато інших... Тому прийшов я до переконання, що обов'язком всіх, хто добре вас знає, а зокрема моїм, як архіпастиря, прийти вам з щирою допомогою і зробити все можливе, щоб влекшити вам спокійно вийти з неясної дотеперішньої ситуації. Я, де тільки міг, переконував німецькі чинники про вашу чесність... Дуже був би щасливий переконатись, що не помилився, тим більше, що мої вияснення в багатьох знайшли зрозуміння, а тому я вірю, що ваше дотеперішне положення можна було б позитивно розв'язати. Дуже буду радий, коли довідаюсь, що це відповідає вашим бажанням, та що ви дійсно не зайняли протинімецького становища. В такім разі прошу відповісти на цей лист, бо тільки тоді міг би розпочати робити дальші кроки, а навіть, евентуально, побачитись з вами для обговорення техніки ліквідації вашого, на мою думку, для вас прикрого, а для національних (читайте: націоналістичних.— *Ю. М.*) інтересів шкідливого положення». Лист закінчувався ще однією перестраховницькою заявою, нібито написаний він не з доручення гестапо, а з «правдивої до вас (Бульби.— *Ю. М.*) християнської любові», і що автор листа є лише «ваш (Бульби — *Ю. М.*) богомолець (знак хреста) Мстислав, єпіскоп Переяславський, вікарій Київський».

Лист був відправлений у лігво Бульби через довіреного агента ОУН і гестапо, який мав повернутися на цей раз з відповіддю. Агент вручив Бульбі листа 22 листопада 1942 року і чотири дні мусив чекати на відповідь, яка Скрипнику-Мстиславу не тільки не принесла ніякого вдоволення, але, навпаки, обурила його розв'язним тоном, своїм викривальним характером. З усього було ясно, що Бульба розгадав Скрипника і, незважаючи на знак хреста і єпіскопське звання, сприйняв лист як хитрість, застосовану розвідником, а не вияв доброчинності особи духовного звання.

У своїй короткій, але довго обдумуваній відповіді Боровець-Бульба писав:

«Полісся», дня 26.XI 1942 р. До його ексцеленції Мстислава, єпіскопа Переяславського і вікарія Київського в Києві. У відповідь на ваш лист від 15. XI 1942 р. повідомляю, що жодного листа від 12. XI 1942 р. я не отримував. (Заради правди мушу зазначити, що Бульба збрехав. На листі єпіскопа Мстислава від 12. XI 1942 р. є власноручна замітка Бульби про час одержання листа і його підпис.— *Ю. М.)*.

Чому ви взагалі до мене пишите — я розумію. (Натяк на те, що Скрипник-Мстислав робить це з доручення німецьких окупаційних властей як агент гестапо.— *Ю. М.)*.

Цією дорогою хочу вас, владико, повідомити, що започаткована кореспонденція *зовсім лишня...* (Підкреслення автора листа.— *Ю. М.)*. Ви співпрацюєте з кожною владою на Україні... я розумію угодову політику та позитивну працю, але не визнаю самообпльовуючого лакейства».

Боровець-Бульба у своїй відповіді розчухрав єпіскопа досить-таки дошкульно. Не заперечуючи по суті щодо «угодової політики» та «позитивної» співпраці з німецькими окупантами, Бульба викрив єпіскопа Мстислава як кадрового запроданця іноземних поневолювачів України, покірного лакея, який на догоду ворогам українського народу готовий займатися навіть самообпльовуванням. Так скривджений агент гестапо брав реванш над привілейованим, бандит глумився над єпіскопом, який, незважаючи на своє мстиве ім'я — Мстислав, нічого не міг йому зробити. Бульба особисто зустрівся з представниками окупаційних властей, домовився з ними про форми співпраці, і це був ще один удар по авторитету прогітлерівського єпіскопа.

Пізніше Мстислав зустрівся з Бульбою в дорозі, в час, коли вони з гітлерівськими недобитками тікали з української землі. Єпіскоп тікав без пастви, а отаман без війська. Тиняючись якийсь час по гітлерівських задвірках, вони чекали, поки гестапо вирішить їх долю, і перебивалися, як то кажуть, з хліба на квас. Потім Бульба поповнив шпигунську отару, а єпіскоп виїхав за океан, бо фашизм і там потребував своїх вірних слуг.

Не можна не згадати про єпіскопа Мстислава в зв'язку з однією подією, що стосується історії церкви, над створенням якої він так самовіддано працював. Треба від-

значити, що з приходом німецько-фашистських окупантів на Волині і Ровенщині різко визначилися два церковні напрямки: автокефальний, до керівництва якого належав Скрипник-Мстислав, і автономний, очолюваний митрополитом Олексієм. Автокефалісти «боролися» за православну українську церкву, що не підлягала б московському патріарху, а автономники нічого проти московського зверхництва не мали, тільки були проти Радянської влади. Гризлися вони між собою тривалий час, а потім, прийшовши до висновку, що і перші, й другі є порушниками церковних канонів і що між ними суттєвих розходжень нема, вирішили об'єднатися в одну церковну організацію. Для цього в Почаївську лавру до митрополита Олексія прибула делегація автокефалістів у складі єпіскопів Никанора і Мстислава.

Не питаючи згоди своїх єпіскопів, митрополит Олексій підписав заздалегідь виготовлений автокефалістами акт примирення (це було порушенням, здається, 34 канону, і потім цілий ряд духовних чинів — автономістів виступили з письмовими протестами проти самочинства свого зверхника), але це не сподобалося німцям, і через певний час митрополит змушений був оголосити акт недійсним, за що йому довелося поплатитись життям. У травні 1943 року, коли він їхав до Луцька, його вбили бандерівці, безсумнівно, з волі керівників автокефальної церкви. Представники окупаційної влади, які прибули на похорон митрополита, самі звернули увагу на те, що тільки автокефальна церква не прислала ні своїх представників, ні виявів співчуття з приводу вбивства церковного достойника. Це було самовикриттям полікарпівців-мстиславців та їх засобів боротьби проти своїх противників. Хоч, власне, від петлюрівців Сікорського-Полікарпа і Скрипника-Мстислава, що керували автокефальною церквою, можна було чекати будь-якого найжахливішого злочину. Саме за їх вказівкою бандерівці вивезли в ліс єпіскопа Мануїла і повісили, оголосивши в своїй газеті, що його страчено як зрадника. Кривавими руками бандерівців, бульбівців і мельниківців автокефальна церква торувала собі дорогу до влади, тероризувала віруючих, підкоряючи їх своєму впливу. І не за побожність повісили Скрипнику на шию панагію з золотим тризубом, а за злочини, за те, що він ніколи не звертав уваги на форми своєї запроданської діяльності для здійснення фашистського змісту ідеалів.

Політичний авантюрист, про побожність якого можна судити з того, що свою дочку він охрестив, коли їй було чотирнадцять років, ініціатор скандалу в Почаївській лаврі у серпні 1932 року, агент польської дефензиви і німецького гестапо, людина, предметом обожнювання якої був Гітлер, а нині — американські атомні маніяки,— ось деякі риси портрета єпіскопа Мстислава. Тепер він живе під крилом американських імперіалістів і є архієпіскопом так званої української автокефальної православної церкви в Америці. В роки війни він слугував фашистським варварам і молив бога за Гітлера, проти якого боролася Америка. Його треба було судити як воєнного злочинця в сутані, проте американські імперіалісти купили його як продажну одиницю і послали привертати душі українських емігрантів.

Він і служить новим хазяям з собачою відданістю, і націоналістичних мерзотників навколо себе згуртовує, і на український народ гавкає. А щоб антирадянським брехням надати видимість масовості, цей запроданець час від часу спускає з ланцюга якогось продажного писаку або вченого. Одному дасть тему, другому — готові тези чи сенсаційні «архівні» матеріали Аркадія Любченка про становище на Україні тощо. Бо в єпіскопі Мстиславі живе політичний пройдисвіт і ренегат Скрипник — ворог України, запеклий український буржуазний націоналіст, фашист, і тому архіпастир не може займатися тільки церковними справами. Він мусить каверзувати, плювати жовчю, гарчати, мов скажений собака, звиватися, наче підступна змія, кусати, жалити.

...Ось коротко про путі небесного уповноваженого, архіпастиря і владики Мстислава-Скрипника, який малює перед своїм прізвищем знак хреста. Знайте, віруючі Переяславщини, Київщини, Ровенщини, якого ви мали церковного наставника. Знайте ж і ви, брати в Америці, в далеких заокеанських краях, хто проповідує вам слово боже і вважає вас своєю паствою.

Отже, не все те золото, що блищить. Не все те святе, що з хрестом або з єпіскопськими регаліями. Лукава комедія, яку відіграє на церковній ниві богофахман Скрипник-Мстислав, воістину заслуговує на всенародну ненависть.

ДЕ ВИ БУЛИ, СЛУГИ БОЖІ?

Українські буржуазні націоналісти не раз уже засвідчили, що вони жорстокі кати українського народу. Вони служили інтересам австро-угорської монархії, панської Польщі, російської білогвардійщини, німецького фашизму. Жителі західних областей України особливо близько пізнали і відчули буржуазно-націоналістичний фашистський розгул, злодіяння бандерівців, мельниківців, бульбівців, які проявили себе безсердечними мучителями, карателями, вбивцями, професійними грабіжниками і руїнниками.

На початку березня 1957 року в селі Устенське Друге (колишнє село Дермань Другий), Мізоцького району, Ровенської області під час розчистки закинутої криниці було виявлено 16 трупів чоловіків, жінок і дітей, замордованих бандерівськими головорізами в роки німецької окупації і націоналістичного розгулу на Волині. Дермань був тоді одним з центрів оунівщини. Тут містилися «вишкіл» керівників націоналістичних банд, служба безпеки, яка у своїй жорстокості не поступалась гестапо, різні штабні, адміністративні і каральні установи. За час свого «господарювання» бандити замучили близько 500 жителів Дерманя, серед яких були старики і немовлята. Видобуті трупи були впізнані рідними за незаперечними прикметами.

Про всі ці злочини знали в Дерманському монастирі, бо чинили їх поблизу церкви. Ченці не тільки покривали націоналістичних недолюдків, але й були співучасниками їх злочинів. Таке ж обвинувачення можна кинути і керівникам церкви, які на дикий розгул оунівщини закривали очі і затуляли вуха.

Я був у Дермані під час поховання останків замордованих оунівцями жертв. Понад три тисячі людей прийшли на похорон, щоб засвідчити свою ненависть до звироднілого українського буржуазного націоналізму і до його чорносутанних спільників.

ГАЙВОРОННЯ НАД МОНАСТИРЕМ

Порозходились люди з кладовища, настав час спочинку і для сонця. Кинувши на землю щедрий сніп проміння, воно підбадьорливо кліпнуло оком «на добраніч»

і густо зачервонило край неба. Надвечір'я посунуло на землю свої тіні...

Після дня, що минув у скорботі і глибокому хвилюванні, в сердечному співчутті людям, яких спіткало тяжке горе, хотілося хоч у цей надвечірній час заспокоїтись, помилуватись чудовим заходом сонця. Але спокою не було. Тишу і серце розривало галасливе каркання гайвороння, яке кружляло над монастирем. Крикливі чорноризники сідали на хрести церков, на дахи монастирської оселі. Вони збивали одне одного з хрестів, намагаючись захопити чуже місце, злітали вгору, сідали, знов билися і знов умощувалися й огидно-огидно кричали.

Чого це цих падлолюбців так тягло до хрестів, до монастиря? Що це в них за така бурхлива демонстрація релігійності чи, може, навпаки, безвір'я?

Дивну поведінку тутешніх ворон допомогли мені зрозуміти місцеві жителі, з якими я швидко здружився. Вони розповіли, що в монастирі був колись великий і красивий парк, росли височезні сосни, крислаті смереки та інші розкішні дерева. Згодом показали мені фотографію монастиря, зроблену років п'ятнадцять тому, і я був зачудований зеленим вінком навколо монастиря — густим лісом листяних і шпилькових дерев, садом. Тепер всього цього нема. Маячать ще кілька садових деревин, а парку не стало. Виявляється, теперішні господарі чи пак господині монастиря зрізали його для ремонту дзвіниці та інших приміщень, що їх спалили і пошкодили бандерівці. Зрізали на власний розсуд і з такою легковажністю, яку не личить проявляти навіть черницям.

З представниками сільської Ради заходимо на територію монастиря і просимо сестру Михаїлу, яка виконує обов'язки заступниці ігумені по господарству (ігуменя і всі черниці були зайняті в церкві на вечірньому богослуженні), розповісти нам про монастирські справи.

— Живемо всі, слава богу, в доброму здоров'ї і мирі, в страху перед господом,— каже сестра Михаїла,— маємо трьох корівок, двох коней, свиней, пасіку, сад, город, добру ділянку землі. Молимося, покутуємо... Зрубали парк, відремонтували дещо, а як бог допоможе, то на той рік, може, ще щось зробимо...

Прости господи, біда з тим воронням, поговорити не дає і відправі церковній заважає.

— Що ж,— відказуємо,— парк ви зрубали, то й не мають де птиці небесні гніздитися.

— Нічого, дасть бог, новий виросте.

— Виросте, звичайно, як посадите, але вороння ще довго доведеться обживати церковні куполи та монастирські дахи.

— Нічого, як бог дасть, то й з цим уладиться. Аби здоров'я та ласка господня. Амінь!

Сестра Михаїла по монастирях проживає з 1923 року, має великий господарський досвід, і такими сентиментальностями, як вболівання природолюбів за вирубаним парком, її не зворушити.

Далі оглядаємо широченну монастирську криницю, до якої, на певному рівні над водою, прокладено підземні тунелі: один має таємний вихід за мури, а другий з'єднує цілу систему льохів під будівлями монастиря. В підземеллях ще не так давно містилася бандерівська друкарня, були влаштовані склади зброї, тут же днювали бандити, набираючись снаги для нічного розбою.

В той час монастир був чоловічим. Монахи не могли не знати, що під ними, мов кроти, живуть бандити, але це їх не турбувало. Пили з ними з однієї криниці, жили під знаком одного хреста... Такої ганьби ще не знав Дерманський монастир.

Злочинство і зрада, які колись виплоджувала тут унія, відродилися в інший час і в інших умовах, але їх «образ і подобіє» були такі самі, як і раніше. Колись уніат благословляв і наставляв різати православного схизматика, а пізніше «самостійник-автокефаліст», або прихований уніат, не мав нічого проти того, що бандерівці вирізували людей навіть не за релігійні переконання, а за їх любов до Радянської України.

Саме в Дерманському монастирі в час, коли українська земля стогнала і кривавилась під чоботом фашистського окупанта, відбулася церковна комедія освячення націоналістичного прапора. Церемонію освячування відбув сам Симон— єпіскоп Островський, якому прислуговувала ціла зграя попів. Куркулі і підкуркульники з місцевої організації ОУН і УВО, набундючившись, мов жаби, співали «Господи, помилуй», «Многая лета», свої гімни. Потім процесія помпезно винесла предмет свого освячення, який «водрузили» на флагштоці, де ще недавно майорів польський прапор. Незабаром німці скинули новосвячений і повісили свій, фашистський, прапор. Але для дерманської зграї націоналістів це не мало значення. Вони перед німецьким прапором виструнчувалися так

само, як нещодавно перед польським, і співпрацювали з гестапівцями з такою щирістю, як колись з польськими панами.

Тому нема нічого дивного, що Дерманський монастир надав бандерівським лиходіям теплий і надійний притулок. За це бандити віддячили своїм добродійникам тим, що «допомагали» їм їсти і пити, розграбували і понищили цінну бібліотеку, а потім, щоб замаскувати своє спільництво з братією, підпалили дзвіницю і невеличкий монастирський заводик, на якому виготовлялися вино і самогон, перероблялися овочі, фрукти.

В Дерманському монастирі ніяких бандитів уже давно нема. Тут живуть черниці і бездомні ворони. Черниць живе, якщо не помиляюсь, понад 60. Приїхали вони сюди з усіх усюдів. З «місцевих» за весь час «залучено» в чернечий стан тільки одну дівчину. Молоду, здорову, працьовиту, голосисту, освічену, красиву дівчину, яка за мурами монастиря звикає до крику гайвороння. Я не розмовляв з Антоніною, бо знаю — вона під особливим наглядом, до того ж у монастирі є карцер; не розпитував сестру Михаїлу, як «бог дав», що Антоніна, замість радісно і творчо працювати, потрапила за сірі монастирські мури. Але люди про все розповіли мені. Дівчину запросили спочатку до хору в парафіяльній церкві. Вона, обдарована співачка, виконувала в церковному хорі роль канонарха, тобто соліста. Її хвалили, сповідали, повчали, наставляли. А потім Антоніна опинилась в монастирі. Адже монастир поруч з церквою і там теж потрібні канонархи. Треба було мати місцеву дівчину, очевидно, й для статистики (мовляв, і ми щось робимо).

— Як бог дасть, то буде місцева дівчина,— вчувається мені елейний голос сестри Михаїли.

Бог явив милість. Місцеву дівчину до монастиря «залучено».

Антоніно! Сестро Антоніно! Згадай слова цієї колискової пісні, і ти вчуєш голос своєї матері-небіжчиці, яка так любила тебе:

Колисала я, колисала я
Дитиноньку маленьку,
Та поломила я, та поломила
Колисоньку новеньку.

Не жаль же мені, не жаль же мені
Та тої колисоньки.

Лише жаль мені, лише жаль мені
Малої дитиноньки.

Бо колисоньку, бо колисоньку
За день, за два збудую.
Малу дитину, малу дитину
За рочок не згодую.

Бо колисонька, бо колисонька
З тонкого деревенька,
А дитинонька, а дитинонька
З-під щирого серденька.

Твоя матінка, коли тебе купала, сповивала, наспівувала до сну колискових пісень, коли ночей над тобою не досипляла, голубила, вирощувала, косу розчісувала,— мріяла і про твоє майбутнє. Вона прагнула, щоб ти виросла трудівницею, щоб ти жала жито, лікувала людей або співала на сцені. Мати хотіла, щоб ти зазнала найвищого щастя — материнства, щоб народжувала і виховувала дітей і належала світові, а світ — тобі. Тільки про чернечий твій сан ні мати, ні будь-хто з твоєї сім'ї ніколи не думали, бо це не в характері нашого працьовитого волелюбного народу-життєлюба.

Тепер таке життя настало, що кожний якнайповніше може виявити свій хист, осягнути свої бажання. У вашому селі чудова молодь. Кожен вчиться або працює, кожен до чогось прагне. В селі велика комсомольська організація, є два клуби, дві бібліотеки, самодіяльні гуртки, де так потрібні твій голос і театральний хист. Довкола вирує життя, молодість, радість. А ти... перебираєш чотки і відмолюєш «гріхи», яких в тебе ніколи не було. Твоя мати, Антоніно, вистраждала для тебе життя, а ти знущаєшся з нього, з своєї молодості. Оце і є найбільший твій гріх, але його ніякими молитвами й покутами не спокутуєш. Народ наш, Антоніно, потребує не черниць, а трудівниць, і серце справжнього патріота повинно це відчувати.

Завершення наших оглядин монастиря збігалося із закінченням вечірні. З церкви вийшли черниці, монах — молодий, червонощокий, здоровий послушник, і дяк — відомий в селі горілколюб, які постійно перебувають у штаті жіночого монастиря, а також кілька селян та селянок.

Вийшла, нарешті, й ігуменя. Перехрестилася і з достойністю попрямувала в своє житло. В церкві почали

гасити свічки. Закаркали збентежені людським гомоном ворони. Ігуменю зустріла на півдорозі сестра Михаїла і почала про щось інформувати. Може, про наші відвідини та про докори за знищений парк... А втім, яке це має значення. Йди собі, ігумене, на спочинок, не турбуй свого заколисаного молитвою серця. Йди, лягай спати, хай тобі присняться святі сни. Ми не турбуватимемо тебе своєю розмовою, ми підемо між людей.

Хоч поговорити було про що. Справді, чого це ти, мати ігумене, суворо караєш, садовиш черниць за найменшу провину в карцер на хліб та воду і вимагаєш від них важкої покути і в той же час миришся із злочинами, які противні Христовій церкві і християнській моралі? Чому поріг очолюваного тобою храму переступають, незважаючи на знамено хреста, дияволиці, злочинці, які не гідні ні притулку, ні прощення? Разом з тобою, о наділена священицьким довір'ям, і твоїми підопічними постриженками вони співають «Осанна». Яке ж святотатство відбувається, ігумене, під твоїм доброчинним благословенням!

Керівнице монастиря, стара, поважна і боговгодна жінко! За що ти молилася богу нині, що ти просила в нього, що утверджувала, до чого прагнула і дерзала? Ти й сьогодні, як завжди, відбувала звичайне богослуження, може навіть дрімливіше і нудніше, ніж попередні, бо ж пішов перший день посту. Молячись, ти поглядала, як поводяться твої черниці, прикидала, на скільки вигорить сьогодні свічок, а може, думала ще про те, коли-то вже від дяка не тхнутиме самогоном і як почуває себе корова-новотілка.

А сьогодні люди пролили стільки сліз, пережили такі гіркі хвилини... З вікна твоєї тихої обителі, напевно, було видно величну масу людей, які зібралися на цвинтарі, чути ридання і голосіння жінок, дітей. А де ж ти була, о мати? Дрімала після обіду? Так, дрімала і не хотіла чути голосу, лункішого і святішого за всі молитви, не хотіла втішати сумуючих, розрадити тих, що тужили. А їх було понад три тисячі.

І знай, ігумене, що звуки ні того великого дзвона, подарованого почаївськими молибогами, ні тих трьох меншеньких, які так легковажно теленькають, не дійдуть уже до людських сердець, бо сьогодні людські серця стали іншими. Сьогодні людські серця сколихнув свя-

щенний дзвін ненависті, люди прозріли і зрозуміли облудність вашого дзвоніння.

Прощай, Дерманський монастире, колись відомий як осередок науки і культури, нещодавно сплямований співучастю в кривавих бандерівських злодіяннях, а нині позначений бездушністю і вколисаний до сну воронячим карканням.

ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННИЙ... ЗЛОДІЙ

Далеко це діялось, у чужих сторонах. Але про ці пригоди варто знати.

На околиці Грімсбі в Канаді, під високим розсохатим дубом, сиділи літні люди, яких закинула в чужинецьку землю гірка емігрантська доля. Слізно згадували рідний край, тужили за батьківщиною, за своїми людьми, за рідним крилатим словом. І журилися своєю бідою.

— Мене вже онук по-англійськи обзиває брудною галичанкою, посвистує на мене.

— А теж живу як у пеклі. Вліз у нашу родину зятьок з тих проклятих крикливців, що виплодились в нашім краю при Гітлері і налетіли сюди на наші голови.

Вже ножа придбав, каже, різатиме всіх, хто буде проти того, щоб іти війною на Україну. Йому, нечестивому, не вдалося доконати Україну з гітлерівськими кумпанами, то тепер збирається сунутись туди з новими головорізами. Ще мало йому, кровопивцеві, людських мук. Пащекує, що якусь самостійну Україну для нас виборюватиме, а тим часом вигнав мене з власної хати.

— І куди це ви мандруєте?

— До монастиря іду. Десь тут в околиці має бути монастир святого Миколая, а при ньому приют для бездомних старців, хай хоч умру не під чужим плотом.

— Нема тут, сестро, ні монастиря, ні приюту.

— Є, голубко, є. Я достеменно знаю, що є. До нас два роки тому приїздив сам владика Мстислав, дуже гарно розповідав про все і збирав пожертви. На той монастир я віддала йому свої останні заощадження, бо ж на богоугодне діло і для людської користі він старався. А тепер, глядіть, сама скористаю з того доброчинства. Як то гарно, що бог не забуває про нас і посилає нам таких добрих пастирів.

— Бог богом, а архієпіскоп Мстислав шахрай. Він, щоб ви знали, походить з того ж кодла, що й ваш зять.

— То хіба справді нема монастиря, нема приюту? А що ж мені, безталанній, робити? Попідтинню йти? А де владика подів ті гроші, які забрав і в мене, і в людей?

«Вкрав! Вкрав!» — закаркало вороння, закопошившись на дереві.

На сонце косорого наступає грозова хмара. А воно неначе заповзялося висмоктати з землі і з людей останні соки, накинулось спекою палючою. Косар викошує видолинок при дорозі, рясним потом вкривається. Напитися б холодної води, та джерельця немає, відпочити б часинку в затінку, та деревини немає. Ось недалечко є чималенький тінистий острів-парк, там і криниці холодні, і фонтани, але все те високим парканом обнесене, не можна туди всякому смертному заходити.

Біля косаря зупиняється авто. Сонце розпекло метал, в радіаторі закипіла вода. Шофер присів навпочіпки біля косаря, цідить крізь зуби теплу воду із жбана, а його пасажир хрестом ліг на покіс і жадібно вдихає рештки трав'яної духмяної свіжості.

— О туди б, у той тінистий рай пробратися,— мрійливо говорить шофер.— Там добрий сховок від спеки. Та ще якби скупатися, холодної водички напитися.

— Ви про віллу «Боян»? О, то, прошу вас, знаменита літня оселя, чудова купіль, парк, королівська, можна сказати, садиба. Але туди не пускають.

— А хто власник? — поцікавився комерційний агент від «Ріел естейт», висуваючи голову з трав'яної копички.

— Архієпіскоп Мстислав — може, чували?

— Що, не американський мільйонер, не англійський лорд, а якийсь іновірний піп? А як йому вдалося придбати це райське гніздечко?

— Бог дав.

— Як кажете?

«Вкрав! Вкрав!» — заячала коса в присохлій траві.

Обіч шляху йде дідусь, веде за руку хлопчика і навчає ума-розуму:

— Ти ж ото не лінуйся, а як побачиш здалеку священика або ченця, то швиденько зніми шапчину, вкло-

нися низенько і скажи: слава Ісусу Христу. Може трапитись, що зустрінемо і самого владику. Перед цим, синку, вже треба падати на коліна і складати руки хрестом, бо він дуже близька до бога особа. Постарайся хоч разок цмокнути його в руку, а як не вдасться, то вдар перед ним три поклони, бо він вартий того. Під його опікою ти житимеш краще, як у рідної мами. Будеш вчитися, виховуватися, вийдеш в люди. А тепер повторимо молитви. Ану, говори «Вірую».

— День добрий! Куди ведете, дідусю, цього голоп'ятого богослова? Чи, може, не ви його ведете, а він вас провадить прямо до царства небесного і повчає, як маєте поводитись на прийомі, що його влаштує на вашу честь бог із своєю святою канцелярією? — жартує супутник, наздогнавши подорожан.

— Дякуємо за добре слово. А що ідемо до царства божого, то ви таки вгадали. Тільки не на небо йдемо, а десь воно має бути тут, поблизу. Якщо ви тутешній, то справте нас, будьте ласкаві. Веду оце сирітку до дитячого захисту. Жив хлопчина з батьком, мати вмерла давно, аж оце сталося нещастя — батько загинув дочасно, і він залишився круглим сиротою. Бідував, сердега, вже й жебрачити почав. Але скоро настане край його поневірянням, у захистку він заживе по-людськи.

— Нема тут, дідусю, ніякого дитячого захистку, ви щось переплутали.

— А хіба ми ідемо не на Савд-Бавнд-Брук?

— Ідете ви справді на Савд-Бавнд-Брук, але там нема того, що ви шукаєте.

— Що за дивина? — розводить руками розчарований дідусь.— Вся наша громада: і я, і його батько-небіжчик давали гроші самому архієпіскопові Мстиславу на дитячий захисток, який він будував у Бавнд-Брукській окрузі, а ви кажете, що там нічого нема!

— Гроші він збирав і серед нас, але що з того.

— Як то: гроші в людей забрав, а захистку нема? А де ж він подів сирітський захисток? Де подів людські кервавицю, людські мозольні гроші?

«Вкрав! Вкрав!» — різким посвистом з'ясовує справу паровоз.

— Хто вкрав? — дивується-перепитує дідусь.

«Вла-ди-ка Мсти-слав. Вла-ди-ка Мсти-слав»,— уточнює поїзд, вистукуючи колесами на переїзді.

Недільного ранку на 14-й вулиці в Нью-Йорку здибуються два давні приятелі. Після щирих привітань і взаємних розпитувань про життя-буття вони з'ясовують щасливу причину, яка привела їх до такої несподіваної зустрічі.

— Яким це побитом ти опинився в нашому «сайді»?

— Моя дочка заміж вийшла, вже рік живе на цій чотирнадцятій, і я сьогодні вирішив провідати. Гостем я тут. А ти, мабуть, до церкви прямуєш?

— Ні, вже й не пам'ятаю, коли був.

— Як не до церкви, то, мабуть, до корчми зранку чимчикуєш, гріховоде старий.

— До корчми не хожу, але і в церкві не буваю. Нема вже у нас церкви.

— Та що ти вигадуєш? Вашу церкву я знаю, сам в ній бував, вона славиться на всю околицю.

— А тепер вже немає в нас церкви, проциндрили ми свою церкву. Серед білого дня нас обдурено, обкрадено.

— В якого ж супостата піднялася рука на церковне добро, який негідник відважився поживитись на божій справі?

«Їх обікрав архієпіскоп Мстислав, Мстислав церкву вкрав»,— сердито заявив вулицями-тунелями морський штормовий вітер.

До бензоколонки наближається комфортабельний, висококласний автомобіль.

— Глянь, який міністр або мільярдер під'їжджає,— звернув увагу бензозаправника безробітний приятель.— Може, й мені якийсь цент перепаде.

— Облиш марні надії, мій друже. Це їде відомий скупердяга, страшенно ласий до грошей і нечистий на руку архієпіскоп Мстислав.

— А звідки в нього такий президентський лімузин?

«Вкрав!» — заскрипіли гальма на колесах первосвященикового автомобіля.

Оцих кілька фрагментів, почерпнутих з життя і діяльності архієпіскопа Мстислава, який є головою консисторії, канцлером УАПЦ — української автокефальної православної церкви в США, мають повне право увійти в церковну історію. Варті вони й широкої уваги як віруючої, так і невіруючої громадськості. Бо ж то кожний від-

разу може переконатись, з чим і з ким має справу. Навіщо дошукуватись «божої істини» в «святому письмі», в житіях «святих», в церковних відправах, проповідях і молитвах, коли простіше ознайомитися з життям і діянням такого типового представника божого воїнства, як архієпіскоп Мстислав, і все стане зрозумілим, не залишиться ні рисочки загадковості чи сумнівності. Архієпіскоп Мстислав не звичайний собі фрукт з божого саду!

Ми вже характеризували генетику цього високопреосвященного фрукта, а тепер подамо ще кілька уточнень і додатків. Наперед скажемо, що вони немаловажні, що своїм характером вони такі, за які архієпіскопові Мстиславу можна пред'явити обвинувачення за найсуворішими пекельними параграфами (процесуального і карного кодексів ми не торкаємось, бо йдеться не про звичайного злочинця, а про високого церковного сановника, але не маємо сумніву, що йому не минути карної відповідальності). Безсмертний Еней, подорожуючи по пеклі, аж на самісінькому дні бачив, як відбували покарання в огні:

Ченці, попи і крутопопи.
Мирян щоб знали научать,
Щоб не ганялись за гривнями,
Щоб не возились з попадями
Та знали церков щоб одну;
Ксьондзи до баб щоб не іржали...

Проте мусимо підкреслити, що їх прогрішення проти Мстиславових — дитячі герці.

Нещодавно потрапило мені до рук одне американське православне видання, в якому самі віруючі і служителі церкви дають архієпіскопові Мстиславу таких тропарів і кондаків, що хоч під землю провалюйся. Мстислав дуже не любить, коли хтось згадує про його чудодійне перетворення із закоренілого мирського гріховодника в єпіскопа. Він, розповідають, дуже гнівається за це. Але хай діється, як кажуть, божа воля. Нам несила стриматись, щоб не процитувати найлаконічніший з друкованих викладів його біографії, скомпонований його ж таки побратимами-одноризцями. Зачин цієї синтетичної біохарактеристики має цирковий, ілюзіоністський характер, а закінчення вражає вбивчою силою народної іронії:

«Раз-два-три — зразу сельроб, потім гмінний писар, далі польський посол, за німців видавець часописів і директор гарбарні, а вкінці продовж одного тижня з миря-

нина без жодної богословської освіти — єпіскоп. Пригадується лемківська пісня: «Вчора бива дівка, вчора бива дівка, днеска баба...»

Як тікав Мстислав з своїми родичами-гітлерівцями з України, то, крім основної роботи — тікати, він ще був «представником» УАПЦ при німецькій владі. Він мав наглядати за єпіскопами та іншим церковним профашистським живим інвентарем, який остаточно скомпрометував себе перед віруючими, довівши, що не бог, а Гітлер для них понад усе. Треба було дивитись, щоб всечесні гітлерчуки в рясах не подохли з голоду, не передушили себе в суперечках, хто відчайдушніше і завзятіше зраджував свій народ. Крім цього, треба було чуйно прислухатися до розмов утікачів, вивчати настрої і про все інформувати гестапо. За це йому добре платили. Його супутник пише: «Мав хлоп силу в німців і її використовував. Від німців отримував гроші».

Залишивши своїх підопічних у Бреслау на голій емігрантській юшці, Мстислав поїхав у Берлін, поселився в палаці, який йому виділила німецька влада, жив весело та масно й індичився скрізь як повноважний представник УАПЦ. Що являє собою ця новоз'явлена союзниця Гітлера, ніхто не цікавився, бо не до того було, але в палаці Мстислава інтенсивно працювали гестапівці, займаючись вербуванням розвідників і терористів з націоналістичного і уапцерковного контингенту.

Тим часом бреслауські мандрівні душпастирі почали катастрофічно худнути. З усього видно було, що про них забув і бог-отець і бог Гітлер. Щоб не охлянути зовсім, вони скликали 17 листопада 1944 року нараду єпіскопів, на яку запросили Мстислава, щоб заслухати звіт про його діяльність і взагалі з'ясувати можливості поліпшення свого животіння. На нараді були митрополит Полікарп, архієпіскопи Ігор і Михаїл, єпіскопи Сильвестр, Григорій, Володимир, Платон і архімандрит Досифій.

Мстислав приїхав на нараду одягнений в усе новісіньке, напарфумований, в доброму настрої, а на вигляд — ну, святкова пампушечка, рум'яний такий, солодкий, здобний. Пом'яті, заплісняві і зголоднілі бреслауські владики аж принишкли. Але скоро опам'яталися і заговорили.

— Як ви там поживаєте, владико, в Берліні?

— Дякую. З божою ласкою. Тільки роботи дуже багато — від перевтоми просто з ніг падаю.

— Це видно,— ущипливо зауважив архієпіскоп Ігор.— А як там справи нашого єпіскопату, нашої церкви?

— Якнайкраще. Тільки хай ніхто не наважується їхати до Берліна, бо може попсувати налагоджені моїми зусиллями взаємини з урядом. Я вже добився того, що ви дістанете незабаром німецькі продовольчі картки і грошову допомогу. Я на свою відповідальність вніс до міністерства релігійних культів клопотання про утворення єпархії УАПЦ. Терпіння. Головне — терпіння, бо, як кажуть волиняки, хто терпен, той спасен.

— Невже німці забули про нас і до цього часу ніякої допомоги нам не виділили? Завжди давали гроші, а тепер...

— Ні, ще не є аж так зле. Влада не раз давала нам грошові допомоги, але все те миттю розповзалося в тій нашій бездонній емігрантській прірві.

— Складіть звіт, де ви поділи ті гроші, які виділяла для нас німецька влада,— сердито вигукнув єпіскоп Григорій.

— Легше беріть ноту, отче єпіскоп, бережіть сили, вони вам ще придадуться. Ще не є аж так зле, щоб я перед вами звітував. Я звітую перед тими чинниками, які дають гроші і кажуть мені, на які цілі витрачати. Ви не знаєте, де я брав гроші, і не знаєте, куди я їх дівав, і живіть собі в святому спокої, не грішіть надмірною цікавістю.

Після цих зухвалих слів владики загуділи, мов роздратовані оси. Вони ганьбили Мстислава як зазнайкуватого церковного вискочку, над яким тяжить темне мирське минуле. Казали, що він егоїст, який дбає тільки про себе і своїх найближчих приятелів, а тому не вартий довір'я представляти УАПЦ перед німецькою владою. Розсерджені владики розмахували руками, потрясали бородами, били себе в груди кулаками, вказували на Мстислава пальцями, добираючи в ораторському запалі найдошкульніших епітетів і порівнянь, а він байдуже дивився у вікно, спостерігаючи, як на припорошеному снігом підвіконні чубились і цвірінькали зголоднілі горобці.

— Скажіть, де ви діли десять тисяч словацьких крон, які вам дали в Братіславі для потреб нашого єпіскопату і духовенства? — криком кричав єпіскоп Сильвестр.

— Як все будете знати, то скоро помрете,— з насмішкою одказав Мстислав.

— Знову на смерть натякаєте. Так ви шантажували і залякували архієпіскопа Никанора, обіцяючи, що його німці повісять.

— Щодо вас, то в мене такої перестороги нема. Ви самі повіситесь.

На нараді одноголосно було висловлено недовір'я архієпіскопові Мстиславу. Єпіскопат поставив перед митрополитом Полікарпом категоричну вимогу позбавити Мстислава повноважень представляти УАПЦ при німецькому уряді. Владики розсердились не на жарт і після наради до пізньої ночі ганьбили Мстислава на чім світ.

А він тим часом сидів гостем у свого давнього друзяки митрополита Полікарпа і кружляв з ним французький коньяк, привезений з Берліна. Доручив Мстислав Полікарпові і велику суму грошей, і цілий набір продуктових карток, і подарунки різні. Друзі були вдоволені і собою, і обставинами. А чернеча голота, яка розв'язала язики на нараді, хай вдовольняється молитвами і божественними чеснотами. Бач, згадали про десять тисяч крон, довідалися звідкись. Питає товстоязикий Сильвестр, де вони поділися? А де ж би поділися? Там і залишились. В братіславському готелі пірнули за кілька днів, начеб їх Дунай проковтнув. Звісно, гроші круглі. Зате є про що згадати. Таку гульбу заточили, що помилуй мя боже.

Другого дня митрополит Полікарп сердечно проводжав архієпіскопа Мстислава на Берлін. Міцно потиснули руки, почоломкались. У кишені від'їжджаючого зашелестів завітний папір — нове уповноваження архієпіскопові Мстиславу як єдино правомочному представникові УАПЦ при німецькому уряді. В своїй кишені митрополит теж відчував знайоме і миле серцю шелестіння — то обзивалися німецькі марки.

Історія змела Гітлера в могилу, а частина його охвістя, в тому числі й архієпіскоп Мстислав, опинилася в американській зоні окупації Німеччини. Мстислав здобув довір'я американських окупаційних властей і став комендантом табору для переміщених осіб в Офенбаху. Під його опікою тут переховувались багато українських націоналістичних злочинців.

В Офенбахському таборі Мстислав дуже скоро виявив свою злодійську і гуляцьку натуру. Декому з табірної обслуги почало здаватися підозрілим, що архієпіскоп

з невеликим гуртом приятелів часто усамітнюється в табірній церковці, яка була під його наглядом. Справа опинилась у дирекції табору, а потім у військовій поліції. І ось одного разу, коли мстиславівська компанійка зачинилась у церкві, відділ американської «мілітері поліс» оточив церкву і запропонував відчинити двері. Після деякого замішання всередині церкви і короткочасних переговорів двері відчинились, і перед зором поліцаїв постала цікава картина. Напівоблачений до богослужіння Мстислав щось маніпулював перед престолом, а кілька мирських і церковних «діпістів» клячали. Дехто з них просто рукою витирав масні губи, інші щось дожовували.

Нарешті пролунав рятівний голос:

— Святим духом всяка душа живиться і чистотою возвишається тройческим единством священнотайни. Святим духом точаться благодатния струї, напаяще всяку тварь ко оживленію.

— Воньмим! Мир всім! Премудрость воньмим!

Богослуження вже почало було налагоджуватись, тільки в його щирість і доцільність не хотіли повірити ні американські поліцейські, ні один переміщенець з оточення «головного отамана» — він лежав п'яний під лавою і відчайдушно боровся з гикавкою.

Незважаючи на протести архієпіскопа, поліцейські зробили в церкві обшук і з-під престолу, на якому для переміщенської маси освячувалися «святі тайни», добули тайни матеріального характеру. Крім добротного одягу і взуття, текстильних та інших виробів, під престолом виявили велику кількість сала, ковбас, буженини, курятини, гусятини (воно не могло зіпсуватися, бо був місяць лютий), борошна, цукру, шоколаду, сигарет і багато інших продуктів, а також велику кількість... «адамових сліз» (недаремно Мстислав співав славу «благодатним струям, напаяющим всяку тварь»). Жінок під церковним престолом не знайшли, бо вся вільна площа була завалена краденим добром. «Була б ковбаса і чарка, а жінки в Офенбаху завжди знайдуться»,— потішав Мстислав своїх кумпанів, яких напідпитку турбувало питання, чи не можна б у церкві обладнати такий закуток, щоб з жінками.

Офенбахська гуляцька епопея архієпіскопа Мстислава стала відомою мешканцям усього табору і викликала серед них бурхливу реакцію. Обкрадені і обдурені пере-

міщенці ладні були вчинити самосуд, і хтозна-чим усе це закінчилося б, якби не директор табору американець Стерлінгер. Він вжив енергійних заходів для безпеки особи архієпіскопа і видав такий документ:

«20 лютого 1946. ЮНРРА. Відділ 515. ДП табір В.558.

До пана Степана Скрипника (Стерлінгеру було ніяково справу про виселення злодія адресувати архієпіскопові Мстиславу, і він звертається до нього як до відомого пройдисвіта Степана Скрипника.— *Ю. М.*) від ЮНРРА табору 558.

Згідно з наказом високої американської військової команди, ви мусите бути перевезені американським військовим авто до іншого ДП табору. Треба, щоб ви були готові 21 лютого о 9 годині ранку... Ви можете забрати з собою ваші особисті речі. В міжчасі вам забороняється виходити з табору.

ЮНРРА, відділ 515. Офенбахський ДП табір, директор Г. Стерлінгер».

Вранці 21 лютого 1946 року під улюлюкання і свист переміщенців архієпіскопа Мстислава, мов зачумленого, вивезли з Офенбаха. Його поселили в таборі в Дормштадті. Тут зустріли його привітно, гостинно, але архієпіскопа палила внутрішня лють, він занедбав молитви й богослужебні відправи і орудував тільки прокльонами. Він кляв Андрія Лівицького і всю «українську національну раду» за те, що не стали на його захист, кляв Стерлінгера за те, що вислав його з Офенбаха, кляв ЮНРРА за те, що тут випадково розголосили злочинну співпрацю його зятя з німецькими фашистами. А коли вже й сюди дійшла чутка про ганебні офенбахські пригоди, Мстислав рушив у дальше кочування.

За вказівкою і допомогою американських імперіалістів для буржуазно-націоналістичних запроданців саме обладнувався заокеанський вирій, і архієпіскоп зупинив там свою мандрівну буду. Прийняли його непогано, наділили владою, дали грошей, щоб красти не кортіло, і поставили завдання: навести «порядок» в українських церковних православних громадах. Віруючі ще не знали, з ким мають справу, і поставилися до архієпіскопа з цілковитим довір'ям. А він осідлав свого любимого конька-горбунка і крилато понісся до вимріяної мети — захопити управління церковними справами і розбагатіти.

В Канаді він розгорнув збір пожертв на будівництво монастиря св. Миколая в Грімсбі, а також приюту для

старців. Віруючі щиро відгукнулись на цей доброчинний захід. На ім'я Мстислава попливли гроші. А він зібрав їх преспокійно і, замість монастиря, збудував собі розкішну віллу, яку назвав «Боян» і записав на себе як свою приватну власність.

За гроші наївних православних українських емігрантів у США архієпіскоп Мстислав купив у 1956 році один, а в 1958 році другий шикарний автомобіль і зареєстрував у Тремтоні теж як свою приватну власність.

Православні українці в Америці щораз дошкульніше відчувають широку натуру і хижу вдачу свого архієпіскопа. Збирав він гроші на будівництво приюту для старців і сиріт і не збудував нічого, збрехав. Питають його, де подів людські гроші, а він каже, що віддав гроші на будівництво церкви-пам'ятника у Савд-Бавнд-Брук. Гаразд, хай буде йому віра, але гроші витрачаються величезними сумами, а церкви нема.

— Ще не є аж так зле, щоб втрачати надію на збудування церкви,— цинічно говорить Мстислав.— При божій допомозі церква буде.

До речі, будівництво цієї церкви вже далося взнаки тамтешнім богомольцям, але це ще не все. Оголосивши в 1953 році проект побудови церкви, в підземеллі якої має бути обладнаний мавзолей для 62 «видатних» небіжчиків (кажуть, що це первосвященик задумав для себе бомбосховище на випадок війни), архієпіскоп Мстислав оголосив кошторис будівництва на 100 тисяч доларів. Щороку він безконтрольно підвищував кошти будови приблизно на 100 тисяч доларів і так дійшов до півмільйона доларів. А кінця будівництву ще не видно. Парафіяни дорікають архієпіскопові, що в Бостоні за 200 тисяч доларів побудували церкву на 500 чоловік, а він на каплицю заледве на 100 чоловік вирішив витратити втроє більше. Але Мстислав виявив цілковиту незворушливість. Тоді будівельний комітет, який розглядав питання про подорожчання будови, заявив йому, що нема звідки взяти стільки грошей. Проте Мстислав не розгубився. З властивою йому нахабністю він відповів:

— Ви не знаєте, звідки взяти грошей? А нащо ж на соборі в Чікаго прийнято наш статут? Мої панове, цей статут допоможе нам зібрати не лише потрібні суми, але й надвишку!

Іншими словами, архієпіскоп збирається офіціально розділити витрати на будову між всіма громадами і зі-

брати примусовий податок з усіх віруючих. До речі, в цьому він має неабиякий досвід, бо ж недаремно працював у бюджетній комісії польського сейму, який вмів накладати податки на народ. Навіть у церковній пресі лунають голоси, що будівництво церкви в Савд-Бавнд-Брук Мстислав веде «споловини», що на тому будівництві він добре гріє свої загребущі руки. І на це, виходить, нема ніякого ліку. Бо що, справді, має робити сердешний архієпіскоп, як він не може не красти. Це вже, мабуть, від бога такий хист у нього.

Крім численних інших здібностей, які перелічити не так просто, бо це зайняло б багато місця, архієпіскоп Мстислав ще вміє гендлювати церквами. В Нью-Йорку, наприклад, він продав церкву і кілька будинків, які належали православній громаді на 14-й вулиці, гроші кудись дів, а богомольцям підшукав закапелок на 82-й вулиці, в порторіканській дільниці, і порекомендував ходити туди на богослуження. Обдурені парафіяни звернулися до консисторії з протестом, але справа опинилась в руках всюдисущого Мстислава, який відповів скаржникам, що вже нічого не вдасться виправити, що, продавши церкву, він зробив це в інтересах церкви.

Бавнд-брукський диктатор, як називають архієпіскопа Мстислава, оголосив таємний призов у загони штурмовиків, які він створює. Приймають туди перспективних націоналістичних громил за рекомендацією заслужених погромників фашистського запасу. Штурмовики потрібні Мстиславу, щоб захопити верховну церковну владу (сімдесятидвохрічний митрополит Іоанн не хоче ні вмирати, ні добровільно зректися своїх повноважень), питання про яку можна буде вирішити на найближчому соборі.

Своїх штурмовиків Мстислав має намір розмістити по всіх парафіях, щоб вони могли безпосередньо контролювати діяльність віруючих і впливати на них. Як впливати на неслухняних, будуть дані трохи підправлені і пристосовані до американських умов бандерівські інструкції. Мстислав з своїми штурмовиками доведе, що його стадо здатне на незрівнянно вищий доларовий надій.

Ще Мстислав мріє про те, щоб записати всі церкви і весь маєток УАПЦ в Америці як свою приватну власність. І що думаєте, він може досягти свого.

В усіх діяннях архієпіскопа Мстислава — дихання злодійського генія.

Дмитро Павличко

БІЛЯ ФОНТАНА

Де б'є фонтан у ріднім Львові,
Стояла статуя висока
Пречистої Марії-діви...
І жебраків товпа велика
Отам молилась день і ніч.
Але глухі камінні вуха
Не чули стогону й благання,
І вираз підлої любові
До тих, що в бога ласки просять,
Застиг у неї на лиці.
Ходив магнат по місту гордо
І відвертав запухлі очі
Від місця, де вклякали люди
І цілували брук нечистий,
Мов хліба знайдений кусок.
«Коли б не вигадка — Марія,
Вони б мене взяли за горло»,—
Не раз він думав так про себе,
Кидаючи у рвану шапку
Тремтячою рукою гріш.
Аж раз у голоді нестерпнім
Підвівсь один із тих нещасних
І каменем в пречисту кинув:
— Коли не бачиш і не чуєш,
То, може, хоч відчуєш біль.—
І збіглися, як пси, жандарми,
Забрали грішника з собою,
Бо спокій берегли Марії,
Що руку кари відвертала
Від ненажерливих панів...
Минулись чорні дні навіки,
Де статуя колись стояла,
Любуються фонтаном люди,
Бо камінь гніву з рук народу
Впав на господарів її.

У ШЕПТИЦЬКОГО

Сонце сходило тоді багряне,
Мов нагріте від вогню боїв.
І на Схід дивились галичани,
На Москву дививсь в надії Львів.
Кров'ю галицька земля полита,
Вся — неначе згарище одно.
А у львівського митрополита
Гості п'ють за фюрера вино.
А що перший з них, то — із гестапо,
У кашкеті з черепом — сатрап,
А що другий — то слуга від папи,
А що третій — то з тризубом раб.
Глухо стукнулись важкі бокали,
Піднялися вгору, повні вщерть.
За народне горе випивали
Разом:
          єзуїт,
                    бандит
                              і смерть.
Хтось приймач включив, та помилково
Не Берлін — радянську сторону.
Надавав спокійно диктор слово
Коментаторові Галану.
Наче бомба, наче блискавиця,
Впало поміж них оце ім'я,
Побілила злоба темні лиця,
У сутані скорчилась змія...
Кров'ю галицька земля полита,
Вся — неначе згарище одно...
Жар затряс гостей митрополита,
Мов трутизну кинув хто в вино.

СВЯТЕЦЬ

Живе собі в Канаді піп,
Смиренний, ніби те ягня.

І тіло господа на хліб
Він перетворює щодня.

І кров господню на вино
Він перемінює на мить.

Напевно, бог уже давно
Його діла благословить.

А в тиші галицьких дібров
Могил-криниць розкрите дно...

Не може піп народну кров
Перетворити на вино.

Не може випити святець
Ту кров — криниця не кіот!

Він тисячу пробив сердець,
Свій «прославляючи» народ,

Він розпинав, залізом пік,
Мив руки потім, як Пілат.

За морем божий чоловік
Знайшов своє добро, свій лад.

Він проповідує: «Не вбий!» —
Ножа змінивши на хреста.

Прозри, нарешті, хто сліпий,
Хто осквернив свої уста

Цілунком рук його пухких,
Кривавих, лицемірних рук!

У мишачій норі притих
Та сіточку плете павук.

Плете і молиться... Го-го!
Побожним став на чужині.

Але на сповіді його
Спитають не псаломи, ні!

Про петлі, скручені з дротяг,
Що ми знімали із кісток,

Про те, кого в криницю тяг,
Відповідатиме святок.

Не пропаде й одна сльоза
Мого народу. На зорі

Прийде караюча гроза,
Затопить павука в норі.

Заплата жде його за біль
Моєї рідної землі.

Він одягнув епітрахиль,
Але задушиться в петлі.

Кость Полонник

ХУРТОВИНА

(Майже з натури)

Дійові особи:

ВАРЛААМ, настоятель монастиря, огрядний чоловік років 45.
ЄВЛОГІЙ, його прислужник і секретар, несміливий хлопчина, 25 років.
СЕВА, 20 років.
ПАВКА, 18 років.
ЛИНЧУК, сержант міліції, 30 років.
ЛИТВАК, рядовий міліціонер, 25 років.

Ніч. І все спить навкруги. Та ось хтось люто загрюкав у браму. І здалеку, крізь хуртовину, долітае сердите і нетерпляче: «Гей, де ви там? Відчиніть! Чуєте? Відчиніть!»
А хуртовина вие і стогне несамовита. І от уже чути голоси зблизька — високий хлопчачий і низький, басовитий.

Євлогій. Отче Варлааме, чуєте? Стукають! Не приведи господи, розбійники...

Варлаам. Які тепер розбійники... Відчини, а то виламають ворота.

Євлогій. Невже впустити?!

Варлаам. Впусти. І не забудь світло дати.

Не забув. Світло спалахнуло — яскраве і щедре. І ми бачимо досить просторий передпокій приміщення настоятеля монастиря. За важким пологом, мабуть, спочивальня. І Варлаам, мабуть, теж там, бо шарудить одежею. А тут — інок Євлогій, із скупенькою і тому кумедною рослинністю на збентеженому лиці. Поспішно вбирається в одіж. Так-сяк прибрав постіль на тапчані, осінив себе хресним знаменням, уклонився пологові й іконі Миколи-чудотворця, що висить у кутку, подався до дверей. На порозі обернувся до пологу.

Євлогій. То я впускаю, отче Варлааме...

Варлаам. Тобі вже сказано. Виконуй.

Євлогій ще раз перехрестився і вийшов. Пауза. І от до теплого приміщення, раді і збуджені, вриваються двоє хлопців, хукають на руки, пританцьовують, щоб зігрітися. Вбрані не по сезону — в куценьких пальтечках, гостроносих черевиках і капелюхах. За хлопцями поспішно входять два міліціонери — сержант Линчук і рядовий Литвак.

Сева. Патлаті чорти! Ніяк з теплої постелі вилізти не можуть. А ти мерзни, замерзай... У-у, кляті!

Линчук. Придержи язика, Сево. Помовч.

Сева. Не хочу придержувати! І мовчати не хочу!

Павка. Їх різати треба, падлюк патлатих і несвідомих, а ти захищаєш... Кого захищаєш, міліціє?

Литвак. *(до Павки)*. Ну-ну, тоном нижче!

Павка. А то що? Прокурору заявлю!.. Спробуй тільки.

Линчук. Не хами, Павко. Тебе впустили в тепло, подякуй. А хамити нічого.

Павка. *(сплюнув)*. Знайшов кому дякувати... Ех, міліція, міліція, кого оберігаєш? *(Показав на ікону в кутку)*. А то що за мурло?

Линчук. Ікона. На ній — Микола-чудотворець.

Павка. Диви, міліція в іконах розбирається... Невже віриш у цю муть?

Линчук. Знати — ще не вірити. І не ображай почуттів тих, хто живе тут і вірить.

Сева *(вже розвалився на тапчані)*. А хто ж тут вірить?

Варлаам *(вийшов з-за пологу, кремезний і досить гарний чолов'яга)*. Я вірю.

Павка. Тю, ще один чмур.

Литвак. Павко, тобі вже сказано!

Увійшов Євлогій. З цікавістю і здивовано розглядає нічних гостей.

Линчук. Помовчав би ти, Павко. *(Повернувся до Варлаама)*. Пробачте, що серед ночі шелесту наробили... Нужда примусила...

Варлаам. Нічого, нічого.

Линчук. Ми, як бачите, міліція. А ці *(показав на хлопців)* клієнти наші... Три дні ганялися за ними, поки надибали... І от машина забуксувала... Добре, що не в полі...

Литвак. Там така хуртовина, так мете... І снігу страх! Та й мороз нівроку.

Линчук. А вони, як бачите, модники: одежа вітром підбита...

Варлаам *(всміхнувся)*. Така мода. *(Розвів руками, немовби вибачається)*.

Литвак. Їм — мода, а нам — відповідай, якщо неушкоджених не приставимо... Всипав би я за таку моду...

і тим, хто видумує її, і хто носить. Двадцять градусів морозу, а вони... *(Махнув рукою, відійшов набік).*

Павка. Багато ти тямиш у моді...

Варлаам *(м'яко).* Не треба сваритися, молоді люди. Євлогію, постав самовар.

Євлогій вибіг.

Линчук. О, чай — то добре.

Литвак. З такого морозу та добрий стакан чаю — ого-го!

Сева. Чай для ідейних, нам він протипоказаний. Нам би чогось міцнішого...

Линчук. І ти, Сево...

Сева. І я, Линчук. Каюсь з усією щирістю: не люблю чаю. Не вважаю його за напій, вартий уваги серйозних мужчин. А ми ж із тобою мужчини, га, Павко?

Павка. Що за сумніви!

Литвак. Мужчини... Пережитки ви, а не мужчини!

Павка. Чуєш, Сево! Патлаті — не пережитки, ми з тобою пережитки! Ще один парадокс нашої милої епохи!

Варлаам *(всміхнувся).* З погляду сучасної філософії, служителі бога — безперечно, пережитки. Отже, не сумуйте, молоді люди, ви не самотні.

Павка *(Варлаамові).* Приставати до вашої компанії не маю жодного бажання.

Сева. Я також. Ми різними очима дивимось на життя.

Литвак *(до Линчука).* Бачиш? *(Кивнув на Севу).*

Линчук. Бачу.

Литвак. Ну-ну. Компот!

Сева. Ви не точно висловлюєте свою думку, рядовий Литвак. Не компот, а дискусійний клуб інтелектуально розвинених джентльменів.

Литвак *(розсміявся в кулак).* Джентльмени... Ну-ну.

Линчук *(знизав плечима).* Цирк.

Литвак. Справжнісінький на всі сто процентів!

Варлаам. Не треба сперечатися, молоді люди. Житейське море таке широченне, що кожен може сідати в свій човен і плисти, куди заманеться...

Євлогій вносить кварти з чаєм, дістає і ріже хліб, ставить на стіл цукор, масло.

Прошу до столу, дорогі гості.

Литвак (*кивнув на хлопців*). І вони — дорогі?

Варлаам. Гм... Ви — в божому домі, а тут — всі рівні.

Литвак. Рівні... Ви спите за дорогим пологом і, мабуть, на добрячому ліжку, а цей хлопчина — на вбогому тапчані... Яка тут рівність!..

Варлаам (*м'яко*). В святому писанні сказано: не треба поспішати язиком своїм...

Павка. Ха-ха-ха!

Сева. Два — нуль на вашу користь, хазяїне!

Варлаам. Я, молодий чоловіче, не хазяїн, я — слуга божий, настоятель монастиря, в стінах якого ви зараз перебуваєте. І звуть мене Варлаам. Отець Варлаам.

Сева. Отець... Терпіти не можу цього слова!.. Ненавиджу!

Варлаам. О господи.

Сева. Так-так, ненавиджу!

Варлаам. Батько і мати — найсвятіші слова для кожної людини. І не лише для того, хто вірить у бога, для атеїста також.

Линчук. Вірно. Я, приміром, свого батька не пам'ятаю. Я був зовсім малий, коли гітлерівці вбили його. Але я спеціально перезняв батькове фото, і от завжди тримаю біля серця... (*Вийняв фото, показав*). Де б я не був, дома чи в дорозі, батько завжди зі мною.

Всі умостились за столом, чаюють.

Литвак. І я свого батька люблю. Трудяга він у мене. Колгоспник. Шістдесят років давно перескочив, а трудиться! Торік найбільший урожай зібрав. Вся його ланка вже два роки на дошці пошани. Отакий у мене батько! Коли додому приїжджаю — чи то у відпустку, чи то в гості — обов'язково в руку старого цілую. І не стидаюсь!

Павка. Психи... Їй-бо, психи!

Литвак. Сам ти псих, злодюго рознещасний!

Линчук. Спокійно, товаришу Литвак, не гарячкуй...

Литвак. А чого він лізе? Ображає чого?

Варлаам (*м'яко присунув кожному хліб, масло, цукор*). Прошу. Чим багаті, тим і раді. А сваритися не треба. Не треба, молоді люди. Адже народ наш устами свого поета давно сказав: «Де згода в сімействі, там мир і тишина...»

Литвак. Ми не сімейство, в нас *(показав на хлопців)* різні інтереси в житті, різні погляди і життя різне. Ніяке ми не сімейство.

Варлаам. Всі ми діти одного народу і повинні ставитись одне до одного шанобливо і чемно, з братньою любов'ю...

Линчук. Пробачте, батюшко, але ви теє, загнули.

Литвак. Шанувати і любити можна тільки трударів. Злодії і дармоїди мені братами не були і не будуть! *(Сердито відсунув кварту з чаєм і скибку хліба).*

Варлаам *(терпляче присунув і кварту, і хліб).* Зогрівайтеся. О молодість, молодість... Гаряча, нетерпляча і категорична... А Христос чого нас навчає? Тер-пін-ня!

Линчук. Вдарили тебе в ліву щоку — підставляй і праву?

Варлаам. Вірно. Цілком вірно.

Линчук. Нам така філософія не підходить, батюшко.

Литвак. І Христос нам не підходить.

Линчук. Не підходить! Радянська людина — горда людина. А горді люди, як вам відомо, навколішки ні перед ким не стають. Ви ж вимагаєте, щоб ставали. Я заходив у церкву, бачив. У костьолі теж бачив. І на зборах баптистів. В адвентистів також. Всяк слуга божий вимагає, щоб люди навколішки падали.

Павка. І є ж такі дурні, що бухають!

Литвак. Є. Я теж бачив.

Линчук. Не дурні вони, Павко, а нещасні. Наслухаються святенницьких казань, всяких байок про пекло і рай, наберуться страху божого, а тоді і тремтять, бояться того пекла більше, ніж ти тюрми. А тюрма — це тобі не байка, це тобі сувора дійсність.

Павка. Не лякай ти мене цією дійсністю. Я вже бачив її.

Литвак. Але ж тюрма — це дійсність чи не дійсність?

Павка. Та дійсність, дійсність.

Литвак. І ти, Сево, не заперечуєш?

Сева *(уминаючи хліб з маслом і запиваючи чаєм).* Смішняк ти, міліції рядовий. Що ж його заперечувати, коли я оце втретє сяду в твою, будь вона проклята, дійсність?

Литвак. Отже, визнаєш?

Сева. Та визнаю, щоб її атомна бомба на порох розвіяла!

Линчук. Тіпун тобі на язик, Сево!

Сева. Що, тюрми шкода? Без роботи боїшся зостатися?

Линчук. Дурень ти, Сево. Тюрми й самі ми позакриваємо, коли злодіїв та бандитів не стане. Людей шкода, а не тюрем. А робота... Та я хоч сьогодні готовий цю форму скинути! Але як її скинеш, коли отакі, як ти і Павка, ще не перевелися?

Литвак. І не скоро ще переведуться.

Линчук. Кінець кінцем переведуться. Хіба вони *(кивнув на хлопців)* не наші, не радянські люди? Хіба не одним повітрям з нами дихають? І хіба наше повітря на них не діє? Не може того бути, щоб не діяло! Хай і повільно, але діє! Не може не діяти! На африканців, на азіатів, на всі народи світу діє наше радянське повітря, і щоб на своїх же радянських людей не діяло? Нізащо не повірю!

Варлаам. Однак ви, так би мовити, в одній іпостасі, вони *(кивнув на хлопців)* в зовсім іншій...

Павка. Це що — іпостась?

Линчук. Становище.

Павка *(на Линчука)*. Диви... Знає. Вчений, чорт!

Варлаам *(м'яко)*. Не треба, Павлушо, згадувати оного в святім домі.

Павка. Ви і в чорта вірите, не тільки в бога?

Варлаам. Гм... Християнин може вірити лише в господа бога. А я не просто християнин, я ще й пастир.

Линчук. Отже, вірите?

Варлаам. Вірю.

Линчук. Твердо?

Варлаам. Твердіше вже й бути не може.

Линчук. Як же можна вірити в те, чого ніхто ніколи не бачив?

Литвак. Правильно, як?

Варлаам. Ми маємо святе писання, цього з нас, віруючих, досить.

Линчук. Тобто біблію? Ветхий і Новий завіти?

Варлаам. Звичайно.

Линчук. В біблії шістдесят шість книг, у кожній говориться про бога. Це вірно?

Уважно прислухається Євлогій.

Варлаам. Вірно.

Линчук. І от у тій же біблії, в Новому завіті вміщено перше соборне послання Іоанна Богослова. Вірно, батюшко?

Варлаам. Вірно.

Линчук. А в тому посланні чорним по білому написано: бога ніхто ніколи не бачив. Можете перевірити.

Євлогій метнувся до столика в кутку, взяв біблію, гортає сторінки.

Шукаєш, хлопче? Шукай. Це в четвертій главі. Стих, здається, дванадцятий.

Євлогій *(зраділо і в той же час розгублено)*. Вірно... Ось.

Павка *(захоплено)*. От чорт... З такою міліцією приємно посидіти.

Сева *(Павці)*. Не заважай.

Павка *(смиренно)*. Не буду.

Варлаам *(пильно подивився на Линчука, всміхнувся)*. Збираєтесь похитнути мене у вірі моїй?

Линчук. Вас?.. Ви й без мене знаєте всі недоречності святого писання. В одному євангелії говориться, що Ісус приїхав до Єрусалима перед стратою на двох ослятах, а в іншому сказано, що на одному. На одній сторінці читаю, що Ісус навчав любити батьків, а на іншій зовсім протилежне: вимагав ненавидіти...

Павка. Здорово! І все він знає!.. От чорт!

Сева. Павко!

Павка. Не буду.

Євлогій *(гортаючи наспіх сторінки біблії)*. Де це? Де?

Варлаам *(суворо)*. Євлогію!

Павка *(Варлаамові)*. Не давіть на молодь!

Сева. Хай молодь сама дошукається істини, не заважайте їй!

Варлаам *(дещо ображено)*. Я не давлю і не заважаю. Але і молоддю керувати треба, щоб на правильну стежку в житті вийшла.

Сева *(хмуро)*. Мені один вже допоміг на стежку вийти... З тюрми не вилажу, щоб його земля викинула, коли вже здох!

Линчук. Про кого це ти так, Сево?

Сева. Про батька про ріднесенького...

Крім Павки, всі вжахнулися.

Варлаам (*навіть відсунувся, осіняючи себе хресним знаменням*). Батькові таке зичити? Свят-свят...

Сева. Падлюка він, а не батько! Кинув мене з мамою, коли мені й трьох літ не було... Поки дід Кузя і баба Саня, мамині батьки, живі були, я горя не знав. Мама ж на роботі. Рано піде, пізно прийде... А як померли мої любі старі, все пішло шкереберть. Бувало, візьме мене мама на коліна до себе, пригорне та й заплаче: «Ой Севочко, Севочко, що ж ми робитимем без діда і баби? Одні ми з тобою!.. На всім білім світі одні!.. Хоч би батько обізвався, може б, нам легше стало...» Не обізвався, падло!.. Мама скоро з нудьги і горя померла... Зостався я один... Не було кому на правильну стежку вивести, вулиця на свій маршрут вивела... От і довела... Втретє в тюрму веде...

Варлаам звівся на ноги, нервово кришить шкоринку хліба. Руки йому тремтять. І очей — великих, сполоханих — від Севи відірвати не може.

Литвак (*щиро співчуваючи*). Бідний же ти хлопчина, Севочко...

Сева. Який є... Що там іще в тому святому писанні, сержанте?

Линчук. А чи треба, Севочко?

Сева. Дай душу відвести, сержанте!.. Горить у мене ось тут!.. Розумієш? Горить! І на серці наче камінь... Не камінь — каменище!

Павка. Севочка, не треба так, я заплачу...

Варлаам (*через силу*). Як звали вашого батька, Сево?

Сева. Не хочу й згадувати.

Варлаам. Все-таки.

Сева. Вадим.

Варлаам хитнувся, та зараз же опанував себе. Випростався. Постояв якусь хвилинку задумливий, зосереджений, потім помалу вийшов. Павка допитливим поглядом провів настоятеля аж до виходу, покрутив головою.

Павка (*кивнув услід Варлаамові*). Розстроївся батя...

Литвак. Така біографія кого хоч розстроїть.

Линчук. Ех, життя, життя...

Литвак. Я думаю, життя тут ні при чому. То люди все. Самі собі з дурного розуму лихо роблять, а потім життя клянуть, себе виправдати хочуть.

Линчук. А життя це і є люди. Без людей яке ж життя? Могила.

Євлогій. Пийте, товариші, їжте. Я ще принесу.

Линчук. Скільки тобі років, Євлогію?

Євлогій. В березні двадцять п'ять буде. А що?

Литвак. Шкода тебе, он що.

Линчук. Давно в монахах ходиш?

Євлогій. Змалечку. Мене на війні підібрали, сюди принесли, от і живу тут.

Павка. Сирота, значить.

Євлогій. Сирота.

Павка. Які я... (*Замислився*).

Линчук (*до Євлогія*). До школи ходив?

Євлогій. П'ять класів.

Литвак. Не густо.

Сева (*Литвакові*). А в тебе хіба густіше?

Литвак. Ми з сержантом повний курс середньої школи пройшли, зараз в Юридичному інституті навчаємось. Сержант на третьому курсі, я — на першому.

Павка. Вчені, чорти...

Литвак. Тобі теж ніхто не заважає вчитися, вченим бути.

Сева. Пізно нам вчитися.

Линчук. Загнув, Сево. Вчитися ніколи не пізно. Коли я ходив до вечірньої школи, то зі мною на одній парті слюсар сидів, Василь Божко. А в нього — аж троє дітей. Оце зустрілися минулої неділі на вулиці. «Як справи?» — питаю. «Блискучі»,— каже. Дітей уже четверо, працює бригадиром слюсарів і на другий курс політехнічного бігає... А ти — пізно...

Павка. Сильнющий, видать, парняга, твій Василь.

Євлогій. Хто, Павлушо?

Павка. Та слюсар цей. З характером, видать... В інженери виб'ється, факт. А то й вище забереться...

Литвак. Вибивайся і ти.

Павка. З вами виб'єшся...

Литвак. А ти не шукай легкого шляху, ти туди, де важче, де складніше... Та до праці будь злющий, щоб у руках аж горіло... Праця всяку дурість з голови виб'є, на правильну стежку поставить.

Євлогій. А мені не довелось повчитись...

Павка. Падлюки твої патлаті. Калічать людину.

Литвак. Не інакше, як бояться.

Євлогій. Бояться?.. Чого?..

Литвак. Як чого? Більше освіти — більше знань, а на біса їм твої знання? Їм чим дурніший — тим краще: все на віру прийматиме, що вони не казатимуть! — всьому віритиме... Ти що тут робиш? Прислужуєш?

Євлогій. Прислужую.

Литвак *(кивком голови показав на двері, за якими зник настоятель)*. Йому?

Євлогій. Йому.

Павка. От паразит. Я б йому прислужив...

Сева. І довго ще прислужувати думаєш?

Євлогій. Не знаю.

Сева *(на Євлогія)*. Кретин!

Линчук. Не треба так, Всеволоде. Хлопчина не винен у своєму нещасті.

Сева. Я, значить, винен, а він — не винен? Цікаво...

Линчук. Ти, Всеволоде, на людях зростав, серед людей всі роки був, тобі вільно було куди хочеш іти... А він у чотирьох стінах замкнений.

Литвак. Йому тільки й дороги, що з церкви та до церкви, тільки й читання — що біблія... Адже тільки біблію і читаєш?

Євлогій. Ага. Житія святих також.

Павка. Тьху!

Литвак. Тобі б, Євлогію, дівчину покохати, тільки щоб хорошу, розумну і душевну, та з нею — на люди, в широкий світ... А так — пропадеш, засохнеш тут, як стеблина жита в сушу...

Павка. До дівчат уже бігав?

Євлогій *(засоромився)*. Нє...

Сева. Кретин!

Линчук. Не треба, Всеволоде, ображати хлопця. Казав уже тобі.

Сева. А що то за хлопець, який до дівчат не бігає?

Линчук. Побув би ти в його шкурі, теж не дуже розбігався б...

Литвак. І не дурний ти начебто, Севко, а часом ляпнеш таке, що тільки руками розвести...

Павка. Не любо — не слухай.

Литвак. Не слухав би, та ж за одним столом сидимо...

Линчук. Тут хоч не хоч, а слухати треба. Бо стіл — один і стеля над головою — теж одна.

Павка. Тікати тобі, Євлогію, треба.

Євлогій. К-куди? Нема ж у мене нікого. Ні рідних, ні знайомих.

Павка. Приставай до нас.

Литвак. Ну-ну!.. Без баловства, Павко!

Линчук. Життям хлопця і долею його не треба гратися, Павко. Не маленький, повинен розуміти, де зло, де добро.

Павка. А що йому пропадати тут? Паразитам і далі прислужувати? Сам кажеш: радянська людина — горда людина!

Линчук. А ти правильно розумій сказане. Тебе воно насамперед стосується. А про Євлогія є кому подбати...

Литвак. Приїдемо в місто, дамо знати кому слід, зацікавляться хлопцем, не залишать у біді... Та й ми з сержантом не забудемо... Кіно хоч раз дивився, Євлогію?

Євлогій. Ні.

Литвак. І телевізора не знаєш?

Євлогій. Ні.

Павка. От життя... Жють!

Сева. В тюрмі і то кіно показують, а тут... Ну-ну... І як ти терпиш?!

Євлогій. Отець Варлаам каже: «Послушенством і побожністю заслужиш царство небесне».

Павка. Ну, не паразит?! На всі сто процентів паразит! Пристукнув би ти його, Євлогію!

Євлогій. Що ти!.. Що ти!.. *(Замахав руками лячно).*

Павка сміється.

Линчук *(докірливо).* Павко, Павко...

Литвак. На що ти штовхаєш хлопця? На злочин? Гляди мені, Павко!

Линчук. Не треба словами кидатись, Павко. Він же *(кивнув на Євлогія)* як дитина, в нього душа невинна і помисли чисті. Дитину скривдити і погубити легко, бо серце в неї довірливе і людям широко відкрите...

Сева *(на Павку).* То він здуру.

Павка. Пробачте, хлопці, більше не буду.

Сева *(підійшов до вікна).* А мете як... І вие... І камінь на серці такий, що хоч у могилу...

Павка. Не треба, Севочко. Гірше, як було, не буде.

Сева. Думаєш, мені охота знову в тюрягу сідати?

Павка. І мені не охота, але...

Линчук. Не було б цього — «але», не було б і тюрми. Пора кінчати з цим, хлопці.

Євлогій (*нагнувся до Литвака*). А що вони зробили? (*Кивнув на Павку і Севу*).

Литвак. В чужу квартиру залізли... Все легкого хліба шукають, до праці не звичні.

Євлогій. Чув, без батьків росли... Сиротами...

Литвак. Отож-бо й є, що сиротами... Горе наше сирітство те... Та нічого, доведемо до розуму... Була б тільки в них охота вийти на правильний шлях.

Євлогій. Такі симпатичні хлопці, і от...

Павка. Що ти там нашіптуєш міліції, прислужнику?

Литвак (*до Павки*). Хлопець душу свою розкриває, з щирим серцем до вас, а ти... Прислужник... Його імені не знаєш, чи що? Нащо ображаєш хлопця?

Павка. Та то так, з язика зірвалось... Не зважай, Євлогію.

Євлогій. Я що... Я нічого... Я без обиди...

Литвак. Ото й погано, що без обиди. Ти що, не людина? Людина. Та ще радянська. Мусиш високо тримати свою гідність, відстоювати її. Та ми тобою ще займемось, перестанеш почувати себе прислужником... Чи не час на бокову, сержанте?

Линчук. Де б нам прикурнути, Євлогію?

Євлогій. Можна на тапчані, можу принести розкладушку.

Линчук. Тапчан — твій, тобі на ньому і спати. І з розкладушкою нема чого морочитися. Внеси нам сіна чи соломи, тут і укладемося. Не заперечуєте, хлопці?

Павка. Ти — начальство, як скажеш, так і буде.

Повертається Варлаам.

Варлаам. Чи не час відпочивати?

Линчук. Збираємось.

Варлаам. Розташовуйтесь на моїй половині. Там місця вистачить.

Линчук. А ви ж як?

Варлаам. Я вже не засну... Розташовуйтесь.

Павка. Пішли, Сево.

Сева. Іди сам. Я посиджу біля вікна. Все одно не засну.

Линчук. Лягай і ти там, Литвак. Тільки...

П а в к а. Будь спокійний, сержанте: такої ночі навіть явна контра тікати не наважиться... А ми з Севою — не контра.

С е в а. Можеш вірити, сержанте.

Л и н ч у к. Вірю. Бо не захочете собі зла більшого, ніж уже маєте.

Євлогій повів Павку і Литвака за полог. По короткому роздумі туди ж подався і Линчук.

Сева присунув стілець до вікна, вдивляється в нічну темінь. Замислений. Сумний. М'яко підходить Варлаам. Хоче покласти руку на плече. Не наважується, і рука та тремтить.

В а р л а а м *(по паузі)*. Севчик...

С е в а *(здригнув, обернувся, гостро глянув в очі Варлаамові. Той стоїть з опущеними плечима, і в очах у нього сльози. Хлопець сіпнувся)*. Невже... ти?

В а р л а а м. Я... *(Упав головою на стіл, плаче)*.

Сева закляк, до краю вражений. Дивиться на Варлаама широко розкритими очима.

Мама давно померла?

С е в а. Мені було тоді дванадцять, а зараз — двадцять.

В а р л а а м. Знаю.

С е в а. Нічого ти не знаєш.

В а р л а а м. Скільки тобі років, знаю... А дід Кузя коли помер? І бабуся Саня?

С е в а. На два роки раніше за маму. Дідусь навесні, а бабуня влітку. Все скучала за старим, плакала щодня, серце й не витримало... Мамине серце також... За вікном он хуртовина стогне, а мені ввижається — мама... Вона так ночами стогнала, плакала... Нащо ти убив її, Вадиме?

В а р л а а м *(сахнувся, хреститься)*. Я не вбивав її, що ти?! Господь з тобою... Я не вбивця... Ні-ні!

С е в а. Ти гірше ніж убивця, ти кат! Убивця вбиває свою жертву одним ударом, а ти вбивав нас все життя... Який тільки бруд не лив на маму, на діда, на бабуню!.. А вони ж тебе любили... За що? За те, що втік з якоюсь Ольгою, кинув малого сина, не цікавився ним, не допомагав?

В а р л а а м. Я пропонував оформити аліменти, мама відмовилась, я не винен!

С е в а. З гордості відмовилась. А в тебе не вистачило кебети хоч щось колись прислати... За всі роки ні разу не поцікавився, чи живі, здорові... Ой скільки ти нам горя

приніс, Вадиме!.. Через тебе і сім'я розвалилася, і все пішло шкереберть... Мама б і досі жила, коли б не ти... Всіх нас погубив...

Варлаам плаче все голосніше.

А от тепер плачеш... І що мені з тобою робити, не знаю...

Варлаам. Прости, Севочко.

Сева. І що прощати? Кому?.. Чужий ти мені, Вадиме... Ну, зовсім чужий і байдужий! До того ж і не Вадим ти... Ім'я навіщо поміняв?

Варлаам. Такий порядок.

Сева. Порядок?

Варлаам. Коли постригають в монахи, дають нове ім'я.

Сева. Ну, а постригся нащо?

Варлаам. Остогидло життя. І люди остогидли.

Сева. А Ольгу ж де подів?

Варлаам. Втекла до іншого. Та навіщо тобі все це? Не треба, Севочко. *(Оглянувся)*. Хочеш, я допоможу тобі втекти? Хуртовина така, що всі сліди замете. І з документами все влаштую... В грошах нужди не знатимеш, дам і, поки живий буду,— даватиму... Чуєш, Севчику?

Сева *(скинув Варлаамову руку з свого плеча)*. На що штовхаєш мене, Вадиме?! Я все ж таки твій син! На злочин штовхаєш. А я слово сержантові дав. Ти ж чув. Навіщо ж слово зламати кличеш?

Варлаам. Врятувати тебе хочу.

Сева. А від чого рятувати? Від кари? Так я заслужив її...

Варлаам. Але ж тюрма!.. Тюрма!

Сева. А що тюрма? Не до віку тюрма... Сержант правий: пора братися за розум... Пора...

Варлаам. О господи... Ну, кому потрібна твоя принциповість, чесність?! Слово... Ну, плювати я хотів на слово, коли від нього мені тільки шкода, тільки збиток!..

Сева. В цих словах весь ти, Вадиме. Весь! Тільки для себе, нічого для когось...

Варлаам. А ти квартиру обікрав хіба для когось?

Сева. Ти смієш мене обвинувачувати в тому, що я став злодієм? Ти? *(Схопився на ноги, звів кулаки, до краю розлючений)*. Відійди, бо...

Варлаам. Наважишся підняти на мене руку? На батька?

Сева. Батько не той, що в метриці записаний, а той, хто ростив, уболівав за дитиною, ростив її... А ти уболівав? Ти ростив? Відійди, кажу...

Варлаам. Вдариш?

Сева. Старшого вдарити не можу. А плюнути в твою безчесну морду за хамство твоє, за підлість і глум наді мною — зможу.

Варлаам. Сан мій зобов'язує мене до всепрощення. Я прощаю тебе, Всеволоде. Я відійду. Але я ще вернуся. Ти охолонеш, подумаєш над моїми словами, над моєю пропозицією... Невже тебе не вабить воля? А тобі ж усього двадцять років... Подумай, Всеволоде. Коли надумаєш, прийди і скажи. Я буду поруч, у своєму кабінеті. *(Пішов до виходу)*. Тюрма не мед... Ой не мед, хлопчику... *(Вийшов)*.

Сева припав чолом до шибки. Не то спостерігає хуртовину, не то думає.

Навшпиньки входить Павка. Хоче проскочити непомітно, та Сева почув кроки за спиною, обернувся.

Сева. Куди ти, Павко?

Павка *(рішуче і твердо)*. Я уб'ю твого батька! *(Вибіг)*.

Сева *(кинувся за ним)*. Не смій, Павко! Чуєш? Не смій! *(Також вибіг)*.

Сполохані вибігають Линчук, Литвак, Євлогій.

Завіса

Іван Стецюра

РАНОК ОТЦЯ СТЕФАНА

Хоч як настроювала себе матушка Магдалина на веселий лад, а відчуття далекої мандрівки щемливим болем тривожило серце. Вже було ген-ген за північ, а сон не йшов. Лежачи, встромила очі в стелю і наслухає часте зітхання, обережні кроки чоловіка в другій кімнаті, тихе дихання дочки Ельвіри, що лежить обіч неї, і душу сповнює ще більший неспокій.

«Чи ж на добро це?» — питає себе, дивлячись на темне покуття, де у тьмяному світлі лампадки зблискує позолотою образ спасителя. Встала, перехрестилась на нього.

— Помилуй нас, господи,— промовила з благанням та надією і зашептала молитву.

Вклякаючи, зловила себе на мислі, що в ній пробудилося й заворушилось якесь незбагненне хвилювання. Дедалі важче звикнутися з думкою, що незабаром вони із Стефаном розпрощаються з рідною оселею. Залишиться сама згадка про стрімкі верхи зелених смерек на схилах гір, гомінкий потічок, і широку шовкову долину, і людей, і співанки-коломийки...

«Невже Михайло так і не повернеться?..» І по зблідлому виду матушки покотилася сльоза за сльозою. Густа імла застелила темною пеленою очі при згадці про сина. Навідріз відмовився їхати за кордон з батьками. Геть домівку лишив...

Отець Стефан у глибокій задумі вийшов з подвір'я на вулицю, окинув поглядом безлюдне, затихле на досвітку село і відчув, що в грудях не вистачає повітря. Затіпалося серце, збудилася кров і шугнула до обличчя гарячою хвилею. Сьогодні мусить на щось зважитись.

«Піду... Так-так... Скажу людям чесно...» — вирішив, але зрушити з місця забракло сили. Заплутавсь у тонкому плетиві безладних думок, наче сліпий, тикав перед себе топірцем, відшукуючи шлях, переминався з ноги на ногу, аж доки зарожевів обрій.

Тоскно, тягуче свистів верхом осінній вітер. Чорні брили хмар, підрум'янені сходом сонця, низько пливли над

землею, неначе птахи велетенськими дзьобами клювали небо. Понри вибоїстого шляху струменів, схлипуючи од болю, старий потік. Важко йому було між крутих берегів, закутих залізними обручами гір, і він виривався з тісних обіймів на широкі простори морів, океанів...

Ішов отець Стефан понад струмком, похитував скрушно сивою головою, гойдав сумні думки на хвилях сум'яття і питав себе: «Як же це ти погодився? Потакнув дружині. Чому? Що штовхнуло тебе, Стефане, на цей шлях?» І на думку спадає Маргитич. Саме зустріч із ним у місті була тим небезпечним поштовхом, який посунув його на край провалля... Якраз була обідня пора. Немилосердно пекло сонце. Повітря стояло жарке, задушне. Нестерпно хотілося в холодок, остудити розпарене тіло. Згадав принадну матушку-вдовицю Андріану, з небіжчиком якої були колись добрими приятелями, особняк у тінистому саду і не втримався, щоб не завітати. Принагідно почує й міські новини.

— О Стефане!.. Прошу,— вклонилася шанобливо Андріана, подаючи до поцілунку суху, з синіми прожилками руку.

Відчинивши двері до вітальні, отець Стефан з несподіванки оторопів: за гостинним столом, на якому була горілка і перекуска, розвалившись у кріслі, сидів Велемир Маргитич і пускав кільця синього диму. Той самий уніатський священик, у котрого Стефан був помічником на парафії. Уявилося вмить, як махає Маргитич кадилом, обкурює ладаном фашистські казарми, освячує зброю. Згадалися й напутні його слова солдатам: «Благословляю іменем Христа, спасителя нашого! Вбивайте без жалю! Нищіть червону заразу! З вами бог!..»

Потім перед очима захурделило білим снігом. Виник майдан, загачений людом, чорна шибениця з лиховісним зашморгом нависла над непокритою головою Василя-партизана. Стоїть у пошматованій одежі, зі згустками запеченої крові на лиці, з якимись особливими вогненно-блакитними очима... І щось гостре, боляче кольнуло панотця в серце. Хитнувся назад, але Маргитич, артистично розкинувши руки, з фальшивою дружелюбністю вигукнув:

— Salve domine, comes illustrissim! [1]

[1] Вітаю тебе, мій світлий друже! (*Лат.*)

— Велемир?! — запитав, не насмілюючись переступити поріг кімнати.

— Бачу, не дуже радий, domine reverende? [1] — кинув уже з неприхованою ворожістю. І до Андріани: — Завважте пані, який богопристойний лик. Не скажеш, за скільки тебе купили?

— О пане канонику! Пожалійте мене,— повела бровами вдовиця, бажаючи запобігти сварці.

— Пане канонику! — пхинькнув.— Не знущайтеся, сестро, я товариш Маргитич! Шофер другого класу. А він!.. Прислужуєш?! — Очі Велемира спалахнули такою злістю, що здавалося спопелять колишнього колегу по унії. Розпалюючись, нервово заходив по кімнаті, заскрипів черевиками по підлозі.— Я ліс рубав! А не зрадив! А ти!..— Він кинув Андріані, щоб вийшла.— Кому продався?

Отцю Стефану, ошелешеному наглою образою, відібрало мову. Та невдовзі вийшов із заціпеніння.

— Я продався?! — ступив до Маргитича.— Я за народом пішов. А ти за ким?..

— Я страждав!..

— Не за віру. За злочин,— перебив отець Стефан.

— Не за віру, кажеш?! — лихий вишкір жовтих зубів спотворив рот Велемира.— Замаскував своє минуле?! Або зі мною підеш, або...— крутнув зухвало сигаретою перед очима Стефана і, свердлячи наскрізь зеленими зіницями, в яких змішалися злість і якесь притаманне лише езуїтам задоволення, запитав: — Хто спровадив на шибеницю партизана?

— Ти! — ошаліло спалахнув отець Стефан.— Ти виказав!

— Отець протоієрей не втратив почуття гумору,— ехидно вискалився.— Я доведу, що ти! Ніхто не забув, як ти сповідав!..

Отця Стефана пройняла така несамовита лють, що ладен був розтрощити Маргитичу голову, але надбігла сполохана перепалкою Андріана, і він лише плюнув:

— Мерзотник!

...Повертався отець Стефан на парафію знищений і розбитий, з важким тягарем дум.

«Він доведе... Сповідав... На шибеницю спровадив. А хіба не до тебе, Велемире, жандарми навідува-

[1] Преподобний отче (*Лат.*).

лись?» — питав, виправдовуючись, та серце боляче тисла виразна картина спогадів...

— Покайся, сину, і бог простить тобі,— сказав Стефан, подаючи до поцілунку срібного хреста.

Василь відвернувся, і рука панотця з простягнутим хрестом безвільно повисла в морозному повітрі. Німа німота обійняла майдан, застигли похмурі люди, завмер зашморг, чекаючи на жертву.

— Ти християнин,— нагадав.— Я хрестив тебе, сину...

— Хрестили? Навіщо? Щоб цим же хрестом — на шибеницю?.. Бо за народ, за правду стояв?! — І, набравши повні легені повітря, вигукнув на весь майдан: — Смерть фашизму! Прощайте, люди!..

Кат спритним ударом вибив з-під ніг хлопця підставку. Здригнулась шибениця. Важкий стогін прокотився над майданом. Вдарили дзвони. Злетіла з церкви чорною хмарою сполохана галич, і щось обірвалося в душі отця Стефана. Сам собі огидний, вештався по спорожнілому селу й не знаходив місця. На нього дивилися налиті кров'ю живі очі. Вони докірливо питали: «Навіщо хрест?..»

...Матушка Магдалина, обхопивши голову руками, непорушно сиділа за столом. Чорна хустина їй сповзла на очі, розкуйовджені русі коси застелили плечі. Вона так була захоплена собою, що навіть не почула, як зайшов чоловік. Лиш коли Стефан заговорив, опам'яталась, лице прояснилось якоюсь благенькою усмішкою, і вона метнулась до чоловіка припала до грудей і гаряче залебеділа:

— Живий!.. О боже!

Порив схвильованої дружини спантеличений до краю чоловік сприйняв на свою адресу. «Звідки ж так швидко дізналася?» — здивувався.

— Читай! Читай, що пише...— подала листа.

Отець Стефан тремтячими руками взяв папір, пробіг декілька рядків і, знеможений глибоким переживанням, важко опустився на стілець: озвався тесть з-за кордону. Більш як тридцять років мовчав — і заговорив. Ніжно ласкаво: «Приїжджайте, милі діточки, з онуками моїми дорогими... Назавжди...»

— А діти?.. Чи погодяться? — звів очі на дружину.

В другій кімнаті стиха гомоніли Михайло з Ельвірою.

— Нащо їх запитувати? Куди батьки — туди й діти,— відказала матушка з незаперечною певністю й лукаво

посміхнулась. Звістка, що надійшла від батька, зрадувала її до нестями.

Дивлячись на дружину, отець Стефан і собі проймався спокусливою думкою: «Може, справді?.. Заодно й душу заспокою...»

...Посвітлішало навкруги, зайнялися ледь помітною загравою на видноколі хмари, спалахнули вогняно-зеленим блиском верхи смерек, і тисячами звуків загомоніло село. На нових дахах будинків заграло золотим промінням сонце. Небо стало яснішим, глибшим, повітря — легшим і прозорішим.

Отець Стефан роздивлявся довкола, вкарбовуючи цей світлий ранок у своїй пам'яті довіку.

«А було ж бідацтво. Нужда, злидні... Каганці сліпили очі. Ні хліба, ні до хліба... А що зробили! Нові будинки, електрика, радіо, телевізори... Одягнуті, взуті. І хліб, і до хліба...» — роздумував, ідучи селом і заглядаючи в кожний закуток. Незчувсь, як вийшов на майдан, опинився перед пам'ятником партизану.

Освітлений вранішнім сонцем, Василь, мов живий, гордо й сміливо дивився кам'яними блакитними очима і наче збирався зійти з п'єдесталу на землю. Здалось панотцю,— ворухнулись Василеві руки, щоб, як і тоді, відвести хресне благословення на страту. В отця Стефана нервово запульсувала скроня, і він, мов збуджений од сну, зашепотів: «Прости, сину... Прости, Михайле. Михайло? Чого — Михайло?» — здибилося волосся, покотився холодний їжак поза плечима: уявився син, спливла згадка: «Я не поїду, батьку!»

Старечі очі панотця наповнюються слізьми, руки метушливо шукають тягар, що спирає дихання. Вони хочуть його вирвати з грудей...

«Навіщо хрест? Мені він ні до чого...»

Розмову між живим і мертвим порушують чиїсь обережні кроки. Хтось стає поруч, потім кладе до підніжжя пам'ятника червоні квіти. Мовчать. А по хвилі той, що підійшов:

— Чув, за кордон пантруєте?..

...Мовчання.

...Матушка Магдалина вибігла назустріч. Обличчя її осявалося щасливим блиском очей.

— Стефане!.. Ось!.. Закордонні паспорти! — захлиналася від повені почуття й тикала в руки чоловікові розцяцькований марками дипломатичний пакет.

— Не треба!

— Стефане?! — зблідло обличчя в передчутті чогось непоправного.

— Нікуди я звідси не поїду! Тут народився, постарів... і кості лишу в своїй землі,— схвильовано заговорив, проходячи в кімнату, а за ним невідступно — дружина.

— То ж няньо! Няньо мій!..

— А тут мати!

— Маєтність. Гроші!.. Стефане! — репетувала нестямно матушка.

— Земля наша! Батьківщина! — вигукнув, мов вихлюпнув з грудей весь біль, який довелося носити довгі роки, і завмер на слові: скрипнули двері, на порозі виріс Михайло. Син якусь хвилину мовби призвичаювався до темряви, загадково обмацував поглядом то батька, то матір, а далі тихо запитав:

— Таки їдете?.. Тату!.. Мамо! — Затремтіли губи, перехопило щось подих: вимовити ці слова йому коштувало надмірних зусиль.

— Ні, сину, ми не поїдемо,— відказав твердо отець Стефан і почав стягати через голову хреста, а він не знімався, бо ланцюжок зачепився за гудзики. Врешті впорався і, зважуючи думки, заговорив: — Ні до чого мені хрест... Так жити легше буде... І тобі, сину. Усім нам...

Крізь шпарку дверей до кімнати заскочив сонячний промінь і влігся райдужним зайчиком на підлозі.

У матушки Магдалини розширилися з жаху очі. Дивилась очманіло на чоловіка, на розгубленого сина, котрий все ще стояв біля порога.

Бамкнув зазивно на службу божу дзвін, обличчя отця Стефана враз просвітліло якоюсь потаємною думкою, і він знову начепив ланцюжок на шию. Хрест ще раз зблиснув у промінні ранкового сонця і погас на грудях.

— Батьку!..— кинувся Михайло, дійшовши тями.

— Не хвилюйся, сину, я швидко повернуся. Лиш народу скажу. Хай знає правду! Хай цього ранку прийме сповідь мою.

Степан Тудор

ЗГАСЛА ІСКРА

— Життя-а вже не стає-є!!
— Єрретик!!.
— І-су-ус!..
— Де консисторія!!.
— Та ге-ей, отці добро-о-дії, спокій-но-о!!!

Спокійними в тій ошалілій метушні були тільки дві постаті: одна — старого декана Лавришина, що трохи згорблений, сидів у своєму кріслі з ліктями на бічних опертях, і друга — отця Здановича, яка стриміла в самій середині метушні, мов цвях, забитий нерухомо серед киплячого горшка....

Опустивши на груди сиву бороду, отець декан крадькома придивлявся до тієї чудної і самітної постаті, що сиділа там, проста й пригладжена, і з таким виразом на обличчі, ніби жоден звук того хаосу не доходив до її свідомості. Трохи пригорбившись («а прецінь заговорили»), старий Лавришин перевів погляд на свого заступника і водночас підняв і простяг в бік зібраних суху долоню.

Галас у хаті притих, і з нього піднісся і пішов широкою стопою шорсткий, трохи скрипучий голос віце-декана Івахова.

— Нехай не думає отець Зданович, що нам ідеться про самі треби, хоч бог свідком, як важко не одному з нас, що має діти в школі й почувається до сякого-такого народного обов'язку. Як тяжко, кажу, не одному з нас відмовитися від того грейцара, що таки гірко зароблений і по справедливості нам належить...

Не про той гріш ідеться, отче Здановичу,— тільки про основи моральності в народі, про добро й повагу святої церкви, про непорушні основи віри, які ви своїми поступками захитуєте!..

— Слухайте, слухайте! — загомоніли захоплено звідусіль.

Очі Здановича здригнулися, погляд його зупинився на широкому обличчі віце-декана. Отець Івахів продовжував, обтерши піт з верхньої губи:

— Живемо ми, як жили цілі покоління наших попередників, світлих і гідних наслідування у священному стані постатей, жили в старих, добрих звичаях, у добрій згоді з народом, проповідуючи слово боже і підтримуючи по силі своїй і змозі віру в народі. Аж от приходите ви, молодий отче, заводите тут усякі нові порядки і всім своїм життям говорите, що всі ті проповідники божого слова — фарисеї і вороги народу, п'явки, що живуть кров'ю народною, здирники, що здирають з народу сьому шкіру замість того, щоб віддати їм свою...

— Ох, власне! — почулися голоси.

— І як ви думаєте, отче Здановичу, чи, принижуючи так нас у очах народу, не принижуєте разом з тим повагу до святої церкви? Чи не порушуєте ви основи християнської моралі? Не захитуєте в народі самої віри в бога?

Два десятки жадібних очей вп'ялися в лице Здановича, який спитав серед мовчанки:

— Як можу я захитувати віру в бога, коли я тільки сповняю боже слово?

— Яке то слово ви сповняєте, сину? — перепитав хрипко отець Лавришин.

— «...І послав їх проповідувати боже царство і оздоровляти слабих, і сказав їм: нічого не беріть на дорогу, ні палки, ні торби, ні хліба, ні грошей і не майте по дві одежі».

— А-а-а-а!..— проспівали згідно, хоч і різноголосо всі отці, відкидаючись у сидіннях.

А з середнього ряду вискочив верткий підліський попик і, взявшись під боки, проговорив швидко до Здановича:

— Щодо палки й торби та двох одеж, то ви вже виконали,— не маєте! А може б, ще оздоровляли слабих?

А з задніх крісел хтось проспівав фальцетом:

— Ісу-у-сик, прости боже!..

Дехто з отців захихикав, захлипаючись, у кулак.

Отець Лавришин суворо припинив недоречні жарти й сміх, а тоді повернувся до Здановича і м'яко спитав, ховаючи в бровах злий полиск невеликих своїх очей:

— Як думаєте, сину, чи всі ми, інші духівники, знаємо це місце з євангелія св. Луки, чи не знаємо?

— Думаю, що так,— відповів Зданович тихо, а в його очах стояла вже явна сторожкість.

— І ми так думаємо, сину... А як вважаєте: коли хто з нас має, проте, і хліб, і дві одежі, та ба, може, й гріш

якийсь там у когось знайдеться, чи порушуємо ми тим боже слово і не слухаємо заповідь?

— Не хочу я судити!

— І не можете судити, молодий отче, не маєте підстави, бо коли вже так точно берете букву закону, то чи не говорить св. апостол Павло у Першому посланні до корінфян: «Який жовнір служить за свій кошт? Хто, посадивши виноград, не їсть овочів з нього? Хто, пасучи стадо, не їсть від стада молока?» І «чи не маємо ми влади їсти й пити?»

— «Їда не наближає нас до бога» і «краще не їсти м'яса, не пити вина і не робити нічого такого, від чого твій брат потикається або спокушається або втрачає сили».

— Чим же ми спокушаємо брата? «Коли ми посіяли духовне, чи не багато, коли ми пожнемо тілесне?»

— «Даром отримали, даром давайте».

— Хіба не знаєте, що «хто править у святині, живиться з святині? Хто служить при жертовнику, бере частку з жертовника? Так і господь звелів тим, що проповідують євангеліє, жити з проповідування».

— Але,— не піддавався отець Зданович,— «за що мені нагорода? За те, що, проповідуючи євангеліє, благовіщу о Христі без заплати і не маю користі з влади проповідування».

— «Хто працює, той гідний нагороди за свій труд».

— «Маючи страву й одежу, будемо задоволені. Бо хто хоче збагачуватися, впаде в спокусу, засідки й у всякі нерозумні й шкідливі вчинки, що приводять чоловіка в біду і загибель. Бо корінь усіх лих є любов до срібла, якій віддавшись, дехто відійшов від віри!..»

Старий Лавришин зігнувся, а очі його заграли вогниками з-під білих брів:

— Таке нам закидаєте? За те осуджуєте?

— Не хочу я нікого судити,— сказав удруге Зданович і був уже спокійний.

— І не маєте права!

Отець Лавришин підпер боки долонями і глибоко зітхнув.

— Гадав я полагодити справу по-доброму, як у родині, але бачу, що добром тут не викоренимо зла і що зло є більшим, як було моє перше припущення... Скромні ви й тихі на перший погляд, отче Здановичу, і самі, певне, за такого себе вважаєте, а тим часом є то диявол гордості й

самозалюблення, що водить вас новими нібито дорогами... Здається вам, що йдете вірно за словами святого євангелія, але нагадую вам, що нема правдивого розуміння святого письма поза згідним з церковною традицією, згідним з католицькою наукою і практикою... А ви, чим ви міряете правильність своїх поступків, коли йдете одинцем і проти звичаїв свого обряду? «По овочах їх пізнаете їх. Чи збирають із терну виноград або з реп'яха смокви?» А які овочі принесло дотепер ваше поступування? Гнів і обурення між духівництвом!..

— Камінь би тут обурився,— чулися голоси.

— Шкідливий заколот між народом, цей овоч!

— Сваряться за кожний грейцар, ховають без священика! — вигукнув той же голос.

— Порушення поваги святої церкви й захитання віри... Чи не пізнаете в тому знаку гріха і злого духа, що водить вас по блудних дорогах? Бо я пізнаю і не сумніваюся в тому... І як той, що відповідає перед богом і своєю ієрархією за добро церкви в тому деканаті, питаю вас, отче Здановичу, і напоминаю: чи усвідомлюєте ви свої помилки і чи маєте добру волю змінити своє поступування згідно з духом нашої святої церкви і з вимогами нашої традиції?

Отець Зданович знову був замкнутий, наче далекий від усього, що діється навколо, і як завжди притуплено спокійний. Він схилив голову і, випнувши вперед свій невеличкий, вузький, рівно з волосся висунутий лобик, сказав ніби до себе:

— Що роблю, те буду робити і не поступлюся проти моєї совісті.

Тут старий Лаврішин підвівся на весь зріст і, здвигнувши плечима, зробив руками жест, наче вмивав долоні...

Скоро після цього диспуту була від обох деканатів делегація у львівській архієпархії, а три місяці по ній переїздив отець Зданович з усім своїм добутком — жінка, синок-мандрівник і «ні палки, ні торби, ні двох одеж» — на нову самостійну адміністрацію серед жовтих, хрупких, притрушених рідким сніжком сокальських пісків... Були тут свої отці сусіди і отці декани... І все пішло своєю чергою, і не минуло і двох літ, як отець Зданович знову знаходився в дорозі. Тихі колеса його вбогого візка в'язнули

тепер на сипкому піску Сяну, по той бік ріки — в північній Ярославщині.

Ще рік згодом служив він службу божу далеким лемкам на кам'янистому підгір'ї, слухав співучу їхню говірку і ділився з ними сухим вівсяником та бульбою — й крихтою призбираної смасті.

Двічі на той час викликали його на розмову до єпархії; й після другого приїзду й вислухання спитали недвозначно:

— Яке ж ваше останнє слово, отче?

— Що роблю, те буду робити й не поступлюся проти моєї совісті.

І в рік перед світовою війною слід отця Здановича губиться в церковній службі, і ціле його життя, на роки, як би не було його, зникає з наших очей...

12 літ згодом з'являється отець Зданович в Кальнянському повіті адміністратором парафії у Плугівцях. Тримається він просто, як і колись, і реверенда лежить на ньому гладенькими складками, але є щось нове в тій гладкості і простоті, як і у всій поведінці отця Здановича. Голову носить він рівніше, як колись, і трохи відкинуто, й у цілій постаті, сухорлявій, стрункій, крізь очевидну дбайливість і навіть елегантність появи пробивається деяка задирливість і наче насмішкуватість. Міцно вже шпакувате, густе його волосся причесане ріжками на скроні, а невеличкий, вузький колись опуклий лобик зібрався й застиг твердими грудочками, як буває в дитини, що її настрій закляк на хвильку між гіркою образою і готовністю до жарту. Так само щось докірливо дитяче було в цупкій лінії його губ, що ввіткнулися кутками в бороду, як і в нерухомому піднесенні брів, які підпирали лобик...

Обличчя Здановича було сухе й затягнуте смаглою шкірою, а на вилицях його і на крилах тонкого носа виступали сіткою сині жилки, як мокрі сплутані волосинки. Такі самі жилки виступали також у білках його очей, тільки ясніші й опуклі, і були вони тут, як малесенькі струмки, налиті голубим, тихо палаючим плином. Отець Зданович потроху спивався...

Жив він у Плугівцях одинцем і майже в самоті, віддалік від духівницького оточення, яке відлякував від себе бісикуватою посмішкою просто в лице. Життя його було чудною мішаниною гладкої впорядкованості і вигадливості, майже чудакуватості, що не спинялася ні перед

якою святістю чи повагою: «Що роблю, те буду робити і не поступлюсь!..»

Перший тиждень місяця проводив отець Зданович у селі, на плебанії, запиваючись у міру із своїм дяком, дідком Падаличкою, єдиною близькою йому душею, своїм «підскарбим і підчашим». Падаличка був маленьким, пухкеньким дідком із дрібним баб'ячим личком; у свята й неділі співав він на криласі солодким тоненьким фальцетом, закинувши голову назад і замкнувши з захоплення очі (знав усі тексти напам'ять), а в будень тупцював галасливо по порожньому приходському дворищі, «господарював» до ночі, ганяючи сусідських курей і полохаючи блудних псів, що закрадалися на ніч до порожніх стодол. У перший понеділок місяця, під вечір, приносив Падаличка під пахвою білий настільник до плебанії, а в ньому дві пляшки міцної житнівки, буханець чорного хліба і два кільця копченої хлопської ковбаси, що тхнула старим полином і густим березовим димом. Настільником застилав він край великого столу в їдальні, накраював хліба й ковбаси і, розставивши тарілки і чарки на столі, підходив навшпиньках до дверей канцелярії і шкрябав у них жовтим нігтем:

— А просимо, чесні татунцю, а просимо! — проспівував, як на весіллі.

Двері відчинялися з тонким скрипом, і в них з'являвся отець Зданович, посміхнутий, простий, шпакуватим і гладким розділом на тімені дістаючи низького одвірка, з забавно піднятими бровами. Давав він Падаличці руку до цілування й займав місце в кінці столу, на старомодному кріслі з високим і різьбленим оплічком. Благословив повагом божі дари й говорив упівголос:

— Зачинай, регенте!

— Е-е, татунцю,— морщився звичайно Падаличка, весело тупцюючи на місці.— Як можна: ваша перша!

— Зачинай, Падаличко, не кривляйся,— я тут господар!

Падаличка наливав чарку і побожно підносив її проти світла.

— У ваші чесні руки, татунцю!

— Дай боже, Падаличко!..

Перші три чарки вихиляли мовчки, повагом, закушуючи і принюхуючись, а потім поглядали один на одного кутками очей і, весело підморгуючи, перекидались текстами вчорашнього євангелія:

— «І сказав отець своїм невільникам: принесіть кращу одежу, і одягніть його, і дайте перстень на його руку й взуття на ноги...»

— У ваші руки, татунцю!..

— «І приведіть угодоване теля, і заріжте, будемо їсти і веселитися...»

— «І веселитися»!

— Дай боже, Падаличко!..

Потім бралися на пробу в вірі, й отець Зданович запитував:

— Регент Падаличко, чи віриш ти в святе євангеліє?

— Аякже, татунцю, святе слово — як не вірити? Та й реєнтий я...

— І все признаєш за правду? І не відмовишся ні від титла?

— Все правда, татунцю, хоч би мене вогнем палили!..

І, стискаючи непевно кулачки, Падаличка бив себе м'ягенько в груди.

— То, може, скажеш мені, регенте, хто були перші апостоли Христові й де знайшлися?

— Аякже: Симон-Петро і його брат Андрій, і були вони над Галілейським морем, як говориться в Матвія, глава четверта: «переходячи коло Галілейського моря, побачив він двох братів — Симона, званого Петром, і Андрія, його брата, що закидали сіті в море, бо були рибалками. І каже їм — ідіть за мною, і я зроблю вас ловцями людей. І, лишивши сіті, вони зараз пішли за ним...»

— А може, то не був Андрій, а тільки Яків і Іван, сини Заведея, і було їх троє, як каже апостол Лука в п'ятій главі?

— Ой, правда, татунцю, таки так! — і, відкинувши голівку, як маківку, та примруживши червоні очка, Падаличка проказував, як у церкві: «Побачивши це, Симон-Петро припав до колін Ісуса і сказав: відійди від мене, господи, бо я грішний чоловік. Бо страх обняв його і всіх, що були з ним... Також Якова й Івана, синів Заведея, що були товаришами Симона... І, витягнувши обидва човни на берег, лишили все, й пішли за ним...»

— А може, то було не над Галілейським морем, як каже Матвій, а в Вітаварі, над Йорданом, бо так говорить апостол Іоанн у першій главі?

Падаличка кліпав припухлими повіками і бив себе долоньками по боках:

— Ой, правда, татунцю, щоб я тріснув, правда!

— А що — правда, регенте? Те, що в Матвія сказано, чи в Луки, чи в Іоанна?

Тут Падаличка перехиляв голівку і шкрябав жовтим нігтем у лисий чубик і морщився міцно, як би збирався пчихнути. А за хвилину, ніби втікаючи з-під погляду отця Здановича, відвертав очка в куток і, хитро посміхаючись, розповідав таку історію:

— Ото раз, татунцю, пропала була корова в Гаях, у старого Зозуляка, небіжчика вже, що був за отця Павловського провізором. А був у нас на селі свій-таки злодійчук, Іван Хапко, інакше ніхто й не називав його: Хапко, та й годі... А в Наконечного Василя була невістка, Настя, нічого собі молодичка, теж небіжчиця, молодою вмерла, за дитиною,— та й каже рано на сусідах: «Виділа я вдосвіта через вікно, як Хапко гнав ту корову, бігме виділа!» А так недалеко,— трете подвір'я,— сиділа вдова Мокрина, вийшла потім до Ставчан, за олійника,— та й та собі хвалиться: «І я,— каже,—виділа, до курей вдосвіта вийшла, глянула з-під шопи: йде Хапко й тягне за собою корову...» Знайшли якось Хапка, привели до гміни, питають: «Ти вкрав корову?», відповідає: «Брешуть, я навіть у селі не був тієї ночі». Віддали його жандармам, ті повели його до міста. Дійшла справа до суду, кличуть свідків. Заприсягнули. Питають Настю Наконечну: «Скажи, що бачила?» — «Так і так,— каже,— встала я чогось вдосвіта, дивлюсь у вікно — пішла дорогою корова, а за нею Хапко».— «Яка,— питають,— була та корова?» — «Чорна,— каже,— так як тепер бачу, вся чорна». Кличуть з сіней Мокрину: «Ти що?» — «Так і так,— каже,— вийшла я вдосвіта до курей, кричали чогось, а я сама, без хлопа, ніхто не догляне... Коли глянула з-під шіпчини: йде Хапко дорогою, а за ним корова...» — «Яка ж була та корова?» «Біла,— каже,— так, як тепер бачу, вся біла». А Настя ззаду: «Коли ж бо чорна!» — «Біла,— кричить Мокрина,— присяйбо! Біла! Що я сліпа, чи що».— «Бігме чорна!» — «Присяйбо — біла!» Насміялися собі пани, випхали баб за двері і Хапка пустили додому...

— Вкрав він чи не вкрав корову?

— Либонь, украв, татунцю, і баби правду казали...

— Обоє правду?

— Так, татунцю: Настя бачила корову від хвоста, а Мокрина від голови, а корова була періста — від хвоста чорна, а від голови біла, аякже...

— Ой Падаличко!..

Отець Зданович тихо сміявся, похитуючи головою.

— І правда твоя, Падаличко, така ж перiста, як та корова!..

Падаличка перехиляв голівку і знову морщився, наче збирався пчихнути. А отець Зданович підморгував:

— Слухай, регенте, а може, взагалі не було корови, і бабам тільки привиділося це спросоння?

Падаличка припадав до настільника пухкою щічкою і тоненько хихикав, морщився і солодко хихикав. Потім підморгував до отця Здановича одним оком і казав, підтягуючи синім носиком:

— Корова мусить бути, татунцю, а що ж би ми доїли, якби не корова?..

Потім співали недільні тропарі й кондаки та правили єктенії, а тонкий голосок Падалички все більше збивався на весільне і, почавши херувимську, збігав дрібушечкою на бабські сороми, що грілись під сорочкою.

В половині другої пляшки пухкеньке личко регента почнявіло, мов губка, і спливло масним потом, як нагрітим єлеєм. Тоді отець Зданович підводився і відгортав чарки.

— Іди, Падаличко, до старої, проспися...

Падаличка хитався край стола й підводився на хиткі ніжки.

— Не дійду, татунцю, бігме, не дійду до старої... Десь впаду по дорозі коло молодички... І согрішу, бігме, согрішу!..

З неділі виїжджав отець Зданович до Кального «на ярмарок» і пропадав там цілий тиждень. В суботу, під вечір, притьопував туди своїми шкапенятами регент Падаличка і відпитував татунця по всьому місту. Знав уже свою дорогу, як малу єктенію, і не помилявся ніколи...

...Іноді «находило» щось на отця Здановича, і він пропадав направду, не знаходив його Падаличка ні в Шнаппа, ні у Вагнерки, ні в іншому місці Кального чи цілого повіту. Щезав, як під лід, і надовго...

Коли, зрештою, з'являвся в Плугівцях, далеко було його чути дорогою, а в притомлених очах грали бісики, як тахлі іскри. Падаличка терся коло нього, поплакував з радощів і трохи докірливо.

Зданович кидався на постіль і говорив, потягаючись:

— Іди, Падаличко, хочу спати.

В неділю, по службі, Падаличка вилазив на камінь під дзвіницю і, схрестивши руки на грудях, говорив до громади парафіян:

— Татунцьо вже є, куми й сусіди,— вони приїхали від єпіскопа, аякже, і привезли нам благословення. І тепер будуть цілий тиждень удома. Кому що треба, приходьте, куми, і залагоджуйте, щоб не було амбарасу... Хто має вмерти, нехай борше вмирає, справимо йому ладний похорон, як попові... А ти, Хвесько,— буде вже ходити з тим животом, розсипайся здорова, охрестимо тобі хлопчика, нібито він панська дитина, а не сліпого Демка робота, аякже... І приносьте, люди, хто що має в торбі чи в кишені, бо татунцеві треба, татунцьо кліпає за вас очима перед богом, а каже апостол Матвій: хто кліпає очима, «достойний є нагороди за свій труд...».

Люди бралися за боки від сміху, аж церква відгукалася. Але на тижні тяглися до плебанії гуськом і полагоджували, що кому треба. Перший зустрічав їх регент Падаличка в порожній кухні і відбирав тут приноси, торгуючи з кумами, як за власну шкіру. Хто був непоступливий, того пропихав у двері канцелярії і кричав, задихаючись:

— Нехай татунцьо скажуть! Я не мо-жу!!.

А Зданович говорив, посміхаючись бісикувато:

— Плати, Василю, плати... Думаєш дурно бога за ноги злапати?.. Клади гроші на стіл, бог любить готівку, і Шнапп теж...

Весною останнього року відбувалась єпіскопська візитація у Кальнянський повіт і по дорозі до Старої Климівки заповів владика свої відвідини в плугівецьку парафію. Падаличка заклопотався стривожено:

— Татунечку! Та то треба корогви вислати за село, а хлопці, лайдаки, не схочуть!.. І чим ми будемо дзвонити? Пропали дзвоники в москаля, хоч бери й у горшки тарабань перед єпіскопом!.. І ні тарілки в господі, ні ножа!..

І Падаличка біг в розпуці на село, розмахуючи полами, а Зданович виходив на подвір'я і, спершись на хвіртку, посміхався до себе й пускав голубі кільця диму на дорогу...

Колендянські кіннотники проводили єпіскопа до початку плугівецької парафії і затримали між крайніми хатами разом з усім почтом. Було тут звичайно, як у

будень, тихо й порожньо, купка дітлахів тулилася віддалік, під плотом, у глибині вулиці самітно стояла карета, запряжена в два коні, і від неї йшов назустріч старий Климович, що прибув проводжати єпіскопа в границях свого деканату. Він посміхався трохи сумно, стягуючи очі трикутничками, і, вклонившись, сказав замість привіту:

— Не прогнівайтеся, владико, народ чекає зібраний не тут, а в Ставчанах і в мене, у Климівці...

Єпіскоп роздивлявся по вулиці, кидаючи повіками, а його тяжке баб'яче лице тремтіло від ледве здавлюваного гніву. Він дійшов мовчки до карети, що під'їхала слідом за Климовичем, і, підтримуваний двома клириками, вмістився грузько в сидінні. Віддихувався хвилину, випинаючи м'ясисту нижню варгу, а потім сказав голосно на все оточення:

— Виконую свій обов'язок щодо пароха, хоч він забув свій щодо єпіскопа...

Карета м'яко рушила й покотилася вгору по вулиці. Обабіч бігли дітлахи, потрушуючи штанятами. У вікнах чапіли баб'ячі голови, як соняшники серед листя. На порозі своєї хати стояла стара Падаличиха і, ламаючи руки, заводила, як по мерцеві.

Був саме перший тиждень місяця, а отець Зданович з Падаличкою не вміли зміняти своїх сердечних звичаїв.

Навколо старої плебанії було тихо, як на пустирі, і тільки з відчинених навстіж сіней доходив сюди приглушений гомін, обривки співу і сміху... Єпіскоп пройшов ганок і темні сіни, і коли постукав жезлом у двері, за якими було чути голоси, зсередини відгукнулося гнучке й веселе:

— Прозіт! Про-зіт!

А по хвилі долучилося до нього мелодійне й тягуче, хоч, очевидно, розслаблене:

— А, про-о-симо!..

Стрижений клирик, що тримав руку на клямці, вагаючись, глянув на єпіскопа. Отець Євстахій теж підняв непевно брови:

— Вернімося, владико...

Але єпіскоп гнівно сапнув, і на його обвислому обличчі промайнула гримаса нетерплячки.

— Хочу бачити, що там діється.

І з тим увійшов усередину. Коли очі прибулих звикли до хатніх сутінок, вони побачили в глибині кімнати таке

видовище: частина великого столу в їдальні була прикрита білим обрусом, і на ньому в забавному перекиді валялися порожні пляшки з горілки, головки часнику, шматки ковбаси поруч з ламаними корками, окрайці чорного хліба.

Уткнувши руки в ту суміш, просто лицем у хлібі лежав регент Падаличка і, кліпаючи повіками, дивився одним оком на гостей, гикав і свистів, як у дудку.

Обіч крісла в кінці столу стояв отець Зданович і, похитуючись на ногах, весело оглядав прийшлих. Перебрав-таки міру. Чуприну мав скуйовджену, а реверенду — розіпнуту на грудях. Піднявся на пальці ніг і вклонився в бік єпіскопа.

— Прошу, владиче!

Пустився непевною ходою від крісла і змахнув рукою над столом:

— Про-ш-шу!.. «Чи ми не маємо влади їсти й пити?» Сказано: «Хто править у святині, той і дудлить із святині»,— апостол Павло, глава дев-в-'ята...

Засміявся збиточно і гикнув з-під серця. Непевною рукою відгорнув з-над брів чуприну і, нахиливши вперед лоба, довго придивлявся до єпіскопа. Кривився і хмурився гірко і в той же час забавно посміхався. Його бліде лице було як чуйне плесо, на яке падають жмутки химерних подмухів, що збивають саму його поверхню в різних напрямках... Зіщулив міцно очі і, протягнувши тонку шию, проспівав несподівано тихо й тягнуче:

— Ссу-у-сик!..

Ще поступився пару кроків і підморгнув знайомо Падаличці...

— Прозіт!

Піднявся на пальці і, засміявшись, як дитина, хитнувся і цвиркнув крізь зуби єпіскопові під ноги.

Через тиждень отець Зданович одержав наказ з єпархії про здачу парафії новому духівникові та виклик на суд до консисторії.

Посміявся сердечно й повернув листа з допискою на адресу: «Переслати — Кальне, пивничка Шнаппа».

І насправді виїхав до Кального. І гуляв там шалено й уперто, потрясаючи скандалами все місто...

З великою компанією від Шнаппа і Вагнерки злетів на плугівецьку плебанію і наповнив старі стіни ніколи не баченими вибухами непритомної гульні й пиятки. Потім спав непробудно два дні і дві ночі, а прокинувшись од-

ного ранку, покликав до себе Падаличку, що чекав під дверима, і спитав, кивнувши на вікна:

— То десь зелені свята на днях? Чи не так, Падаличко?

— Ой так, татуньцю, та ж завтра,— а дивіться, як зеленіє за вікнами...

Зданович щулив припухлі очі і потирав рукою грудкуватий лобик. Спитав знову:

— Процесія на поля, благословення нивок — чи не так?

— Аякже, татуньцю, аякже...

Перевів погляд на Падаличку й між повіками заграли в нього м'які бісики:

— Візьмеш, регенте, дівчат на селі і замаїш мені церкву, як під вінець!

— Так, татуньцю.

— Кленовими гілками прибереш іконостас і двері, а землю застелиш шуваром, щоб пахло...

— Так, татуньцю.

— Завтра прийдеш раненько і збудиш мене близько п'ятої. Та гляди, не заспи коло старої!..

— Е-е, де вже татуньцю,— стара, та ще й під свято!..

— А тепер, будь здоров, регенте Падаличка, Зданович хоче спати!

І, провівши Падаличку очима до дверей, посміхнувся і зімкнув важкі повіки...

Коли Падаличка прийшов вранці на плебанію, двері від сіней і кімнат були навстіж повідчинені, в кімнатах було повно зеленавого вранішнього сонця й пташиного співу, але отця Здановича не було. Падаличка обійшов подвір'я й комори, гумно, глянув по саду, що осипався вогким цвітом...

Вернувся на плебанію і, пройшовши порожні сіни, подався бур'янистим городом на цвинтар і до церкви. У дверях до захристії стримів ключ, двері були напіввідчинені, і Падаличка ввійшов до середини. Пахло тут шуваром і в'ялим кленом, на столі під вікном лежали жужмом ризи, а в ногах, на землі валялася чорна ряса, як скинута шкіра...

В глибині церкви ще стояли сутінки. На престолі тихим полум'ям горіли дві свічки, а в надбитому віконці над вівтарем ляскотів самотній горобець, б'ючи крильцями об рами.

— А, пташина! — кликнув упівголос Падаличка і змахнув руками.

В церкві не було нікого: ні біля престолу, ні перед царськими воротами в храмі вірних, ні в темному притворі. Листки шувару шаруділи під ногами і пахли млісною вогкістю боліт під теплий ранок. Регент Падаличка стріпнув гіллячки зі свого криласа, обтичив краще май на образі св. Варвари. Дияконськими дверима пройшов іконостас і знову вернувся до престолу. Постояв хвилину, послухав, було тихо...

Пустився довкола престолу вздовж стіни і тоді в сутінках, за вівтарем, наткнувся на босі ноги, що мляво гойднулися в повітрі. Відступив під стіну, простяг перед себе руки і знову намацав ноги.

Були холодні, цупкі...

І це був отець Зданович...

Висів він на свічнику. Був довгенький, стрункий і зовсім голий, тільки важка епітрахиль прикривала спереду його голизну... Не було нічого страшного ані прикрого в цілій появі.

З круглого віконця вгору лилося світло і лягало на вигладжену зачіску над чолом. І чоло вирівнялося й опуклилося. Вузеньке й гладке, як колись, висувалось воно рівною лінією з-під волосся і націлювалося на престол, прикрашений штучними квітами... Одне око ясно синіло з-під брови і, здавалося, посміхалося.

Регент Падаличка тихо опустився вздовж стіни і присів на п'яти. Міцно запахло шуваром. У розбитому вікні срібно лящить горобець. Регент підняв личко до вікна, замахав спішно руками:

— Пташино!..

І посміхнувся безсило...

ХТО СТВОРИВ БОГІВ?
МИ, НАША ФАНТАЗІЯ,
НАША УЯВА.
ОСКІЛЬКИ МИ ЇХ СТВОРИЛИ,
МИ МАЄМО ПРАВО ЇХ СКИНУТИ.

Максим Горький

Сергій Воскрекасенко

ЗЛОДІЙ НА СПОВІДІ

Піп злодію говорить строго:
— Ти крадеш в ближніх, у своїх,
А ходиш в церкву, віриш в бога,
А бог сказав, що красти гріх...

Святенник злодій по тій мові
Відповідає так попові:

— Але ж бо ну! — в письмі святому
Написане таке для всіх:
«Хто щиро молиться,
Бог тому
Проща його найтяжчий гріх».

Та й ви ж у церкві на покрову,
Казали нам таку промову...

Піп злодія перехрестив
І в світ із миром відпустив.

Валентин Лагода

ЗАДУШЛИВИЙ ЧАД

Людям тóй світ уже не мислиться,
в рай не вірять вже аніні.
Ну а є ще й такі,
що в містиці
погрузають,
як у багні.

Де — погрозою,
де — облудою
вража сила, немов Кащей,
павутинням цупким обплутує
слабовільних отих людей.

Там, де словом жагучим нехтують,—
там на світ,
як ті таргани,
виповзають всією сектою
п'ятдесятники-трясуни.

Охміляючи, наче брагою,
напускаючи туману,
слабодухих вони затягують
в прірву темряви й дурману.

Називають «вівцею блудною»
жінку віруючі,
самі ж
застилають їй зір полудою.
дурять теж
від попів не гірш.

Тягнуть з церкви
у свій барліг її,
хоч однакові шахраї:
наживаються на релігії,
розставляють сільця свої.

Новоявлені «браття» й «сестри» всі
їй нашіптують те та се.
Ти від церкви, мовляв,
одхрестишся,—
душу бог твою вознесе!

Не читай,
не стрічайся з друзями
і дорогу забудь у клуб!
Стань розпливчастою медузою —
обезволюйсь,
майбутній труп!

Не цікався більше освітою —
з голови її викинь теж.
«На землі,— вони проповідують,—
ради смерті лише живеш!»

Ти страждаєш уже недугою?
Так радій і скоріш вмирай!
Не лікуйсь,
не живи з натугою,—
це сам бог тебе
кличе в рай!

Не старайся,
живи убогою,—
наближайся вже до мети —
принести себе
в жертву богові,
тож до смерті готуйся ти!

Вдовольняйся одним окрайцем —
на тім світі жде благодать!
А самі, либонь,
намагаються
більш на цьому світі урвать!

І живуть вони
з насолодою,
не обманюючи себе.
Кожен в місті щось перепродує,—
подаяння ж з «овець» гребе!

І попи, і ці п'ятдесятники,
що посунули на село,—
по ошукуванню
соратники
і однакове чинять зло.

Все це —
світу старого порості,
сік отруйний в них для людей.
Скільки жертв
на їх чорній совісті!
Скільки злочинів і смертей!

Як пристанеш до них —
накличеш ти
і на себе страшну біду.
Свою душу не дай скалічити,
задихнутися в тім чаду!

Михайло Латишев

МОРОК

Полив'яний глечик хряснув об кленовий стіл, і глиняні черепки розлетілися по долівці.

— Ти, Ганно, не пискуй! — розмахував важким, як цеглина, кулачищем Василь Сеничак. Високі залисини почервоніли від люті, на них випнулись синюваті жили, п'явками сповзали до кожушинчастих насуплених брів. Чорні, наїжачені, мов у кота, вуса настовбурчились, а стиснуті вузькі губи пересмикались у злобі, сичали: — Виколочу тобі з дурної голови оті вар'ятські помисли, анахтемські наміри... Виб'ю-ю-у, чує-ш-ш?! За-атям-м со-обі-і!..

Знову тріснуло. Цього разу на скалки розлетівся смерековий дзиглик.

Між старим мисником і куценьким прилавком корчилась у сльозах висхла, почорніла Ганна. Тремтливими руками натягла на гострі плечі благеньку хустину, щулила в куточку окривавлене чоло. А він шулікою насідав на неї, хижо, безжально.

Сама не збагне, як воно все скоїлось. Йому вже поза сорок літ, а їй на пречисту двадцять три минуло. Зростала сиротою. У наймах змарнувала гарне личко, у наймах спрацювала білі ручки, у наймах вилиняли русяві коси — краса дівоча. Не знала Ганнуся батьківської ласки, не знала маминого тепла. Тож і вийшла за вдівця. Гадала — ласку в ньому знайде, щиру добрість; гадала — з чоловіком, хай немолодим, ліпше буде. Аж воно — ні.

За німців Сеничак вештався то в Коломиї, то в Рожнятові, а як приходив додому, оповідав Ганні, що молився там богу Єгові. «Нехай молиться,— думала,— віруючому молитва, що спраглому водиця...»

Відколи прийшли в село воїни радянські, Василь на лиці змінився. Спохмурнів, як осінній степ. Широкі криси приношеного зеленавого капелюха зсунув на глибоке перенісся, довгі руки завжди тримав у кишенях коричневої маринарки, поруділі чоботи із стоптаними задниками і широченними халявами рідко коли торкав вак-

сою. Люди горнулися до громади, до колгоспу, а він відцурався всіх. Сидів у хаті, водив по запліснявілих тлінних кутках чорними жучкуватими очима, ніби щось там вишукував.

— Доки ж, Василю, отсе так скніти, гейби тоте кроття у норі альбо щури в пивниці,— сказала осіннього вечора Ганна, задумана, зажурена.

— А пощо тобі? Молись і все,— важко видавив з грудей.— Кара наближається. Всепопеляючий армагеддон[1] знищить невірних. Кожний отримає належне за свої діяння у земному житті. Настане тисячолітнє царство обранців «свідків Єгови».

Жінка замовкла. Переставила довгим рогачем у печі горнятко з юшкою. Підкинула на черінь ясенового патиччя, і воно затріщало, засичало. Оранжеві язики вогню лизали комин, багровили у світлиці лаву, ослін, стару, засиджену мухами полицю. За вікном ходила у чорній сорочці ніч, стогнав вітер, глухо торохкотів одірваним на даху шматком бляхи. Чиясь постать тінню ковзнула у заплаканому вікні, і в ту ж мить круком задзьобало у щербату шибку: тук, цок-цок... тук, цок-цок...

Василь зняв на одвірках крицевий гак. Злякано ойкнула клямка. Заскрипіли протяжно двері. До хати вкотився чорним клубком зігнутий, сутулуватий, у шапці-вушанці і короткому заяложеному попелястому пальті неголений чоловік середніх років з торочкуватим шарфом на шиї.

— Прикрути гніт у лампі,— пробасив гість, відводячи господаря за дубову шафу. Витяг з-за поли пальта пакуночок, сунув Василеві. Про щось між собою шепочуться, гортають папірці, шарудять, а в Ганни від того серце мліє, крається на болючі шматочки. Чує воно щось недобре.

Десь опівночі знову протяжно і тоскно завискотіли старою гарбою сінешні двері. Ойкнула клямка. Людина з торочкуватим шарфом на шиї провалилася в осінню темряву.

— Хто це був? — несміливо запитала чоловіка.

— Тебе не тичиться те,— скривив губи. Прочалапав сюди-туди по глухій, темній, як труна, хаті. Сів на лаву, почухав потилицю, розчесав граблистими пальцями пе-

---

[1] Армагеддон — «божа війна», якою єговісти залякують членів секти.

лехате волосся. Потім млосно заскімлив.— То-о-о зі стрефи[1] «свідок Єгови» Дубинський завітав до нас.

Ранком Ганна готувала поросяті обмішку. Метнулася до комірчини по висівки. В череватому кадубі з ячними висівками помітила кінчик брудної ганчірки. Смикнула його, витягла паперовий згорток. Розмотала. Що воно у руці? По складах, як уміла почала розбирати: «Вар-то-ва баш-та... Ар-фа б-бо-жа... со-тво-рен-ня...» Що це таке? Тліла жінка — тривожна, неспокійна, тамуючи біль у грудях. І вона ж віруюча, і Василь... моляться Єгові... А це от якісь картки, книжечки. О, ще ось вузлик. Тремтливими руками розв'язує. «Гроші!»

— Агій, Василю! — кигикнула чайкою, влетіла до світлиці бліда, сполохана.— Цей Дубинський зле надумав. Він лиха нам зичить. Що то за папери? Що за гроші у кадубі?

— То, Ганно, долари, витрати на добру надію...[2].

— Хіба те Єгова потребує? — скрикнула злякано, ніби не своїм голосом.

— Мовчи! — визвірився Сеничак і розсік дружині чоло склянкою, з якої щойно пив парене молоко.— Заціпи писок!...

Хряснув об кленовий стіл полив'яний глечик.

Громовиця креше, аж шибки вікон деренчать. Вітер зриває з черемхи покручене жовте листя і жбурляє в каламутні рівчаки.

— Ой-ой-й, що ся діє там,— тягнеться Ганна з дерев'яного ліжка до вікна.— Сатана, людоньки, кров п'є... Я виджу — п'є. Он у вікно пазур пустив, пхається... сюди... Рятуйте!..

Хвора марить, борсається, затуляє руками обличчя, кидається всім тілом, тіпає в гарячці розпатланою головою.

Грім трясе світлицею, бухкає у комині, відчайдушно танцює на горищі. Шумить-гуде буря, ламає за причілком старі вишні. Закашлялась-застогнала Ганна. Довго і хрипко кашляла, впиналася скоцюрбленими пальцями у палаючі жаром щоки, нечутно ворушила губами, когось кликала.

---

[1] Стрефа — обласний єговістський комітет.

[2] Витрати на добру надію — таємний грошовий фонд єговістів, що надсилається з Брукліна (США).

А в цей час у комірчині за щільно зачиненими дверима сиділи Дубинський і Василь Сеничак.

— Твоя жона, Василю, петлю суче нам на шию,— цідив крізь великі рідкі зуби Дубинський.— Вона у Єгову перестає вірити. Комуна їй, певно, снить, от що. То нам не на добро...

— Що ж діяти?

— Це вже тобі видніше. Погомони, може, ще з нею. Хай кається.

— Та балакав же тоді, як були ви у мене вночі.

— Ну й що?

— Каже, чує моє серце, нема ніякого Єгови. То якесь лихо звалилося нам на голови — і все. Заплутались ми, каже, у ньому, як ті пташки у сильце.

— Так і сказала?

— Отак, як чуєте...

Дубинський звів на вузькому лобі чорну стріху брів, сипнув іскрами очей, роздув плюсклі ніздрі.

— З цим, Василю, не жартують. Пора кінчати,— прошкварчав злісно.— На «свідків Єгови» не мусить впасти жодна тінь. Тобі зрозуміло?

— Зрозуміло,— похмуро відповів Сеничак.

...Креше громовиця, стогне Ганна і, прийшовши на мить до пам'яті, не знати кого молить-благає не залишати її в біді.

— Ох-хо-хо!..— перевертається вона з боку на бік. Важку голову то піднімає, то опускає на збиту подушку в мережаній квітками наволочці.

Зима.

Лютує завірюха, вовком виє у спустілому полі. Смикає кінські гриви, здирає з Василевих пліч дублений кожух. Тоскно голосить грушеве полоззя саней у сипкому піскуватому снігові. Щулиться під набубнявілою ковдрою промерзла до кісток Ганна і нурить глибше у сіно закоченілі ноги.

— Коли вже, Василю, коли доїдемо? — Витерла жінка рукавом розчервонілі засльозені повіки.— Давить мене у грудях. Дихати не дає...

Хвору душили сухоти. Легені хрипіли, здавалося, аж гуркотіли, наче жорна у млині.

— Скоро, скоро... Ось минемо видолинки, а там кілометрів три ще буде, не більше,— заспокоює дружину Сеничак.

Їхали до Рожнятова у лікарню. Василь кілька тижнів м'явся з поїздкою, хоч як Ганна його просила. То йому часу бракувало, все у стайні ніби метушився, майстрував, то ще якусь причину знаходив. А сьогодні, в таку хурделицю, вибрався, Ганна зауважила:

— Може, день-два пересиділи б дома, доківь втихомириться. Де ж їхати, світу он божого не видно...

— Ти мною не крути, як циган сонцем — то їхати, то не їхати,— розсердився Василь. Він випив пару келишків сивухи, заїв старим салом з часником — аби не промерзнути в дорозі.

...Білою піною кипить хуртовина у торішньому соняшничинні. Заволокло усе довкола сірою веретою. Блукає лихими очима у заметілі Сеничак, натягає ремінні віжки, стьобає пугою чалих коней.

— Куди ж це ти, Василю, вернеш? Бачиш же, праворуч нам треба...

На шляховому перехресті стояв похилий круглий стовп з двома розведеними протилежно указками: на Коломию і Рожнятів. Та Сеничак ні на рожнятівську, ні на коломийську дорогу не повернув. Збив коней до ліска, що недалеко стояв чорним штахетом. Ганна, хоч і тяжко хвора, відразу помітила це.

— Чуєш-ш, не туди їдемо...

Він мовчить. Тільки сопе, мов міх, зирить довкола розширеними блискучими очима.

— Що ти надумав? — рветься з жіночих грудей моторошний крик.

Мовчить. Дужче стьобає батогом коней. Вони скажено гризуть крицеві вудила, вигнули круто шиї, пробиваючи грудьми холодну каламуть хуги.

— Василю!..

Ще міцніше зціпив посинілі губи, біснувато міниться на лиці страхом і відчаєм, раз по раз поправляє на голові кудлату гостроверху шапку.

— Отямся, чоловіче! — хрипить Ганна, відчуваючи всім єством щось страхітливе.

— Гнів божий упав на тебе, невірна! — прорік дико, осатаніло,— Єгова не милує тих, хто від його лона відривається. Будь же ти проклята!..

— Ой-й-й-й Ва-а-си-и-лю! — розпростерла на ковдрі сухі, як ломаччя, зчорнілі руки.

Та він нічого не чув, нічого не бачив. Миттю вихопив з-під сидіння довгий іржавий шворінь і щосили вдарив Ганну по голові.

Бризнула кров, гаптуючи на білому простирадлові снігу червону калину. Злякано засопли коні, стрімголов рвонули вбік.

Край шляху тужила і тужила завірюха.

Селом тінню поповзли чутки, ніби газда Сеничаків Василь одвіз до Львова на лікування дружину Ганну, а вона там і кістки склала. Не дали їй буцімто ради лікарі-професори.

Сеничак справив по небіжчиці поминки, ще й сльозу для більшої переконливості з жалю-горя пустив. А зустріне когось на вулиці — журно похитає головою, закотить під лоба очі, промимрить молитву та скрушно так:

— Гій-гій! Немає моєї Ганнусі. Померла нагло від сухот та астми. Най буде їй земля пухом, ібо во страданії своїм упокоїлась навіки.

Василь все рідше і рідше показувався на людях, а то й зовсім перестав виходити з хати, звелівши «сестриці» з кілки[1] статурній, білолицій Марині Сагайдак нікого не допускати до нього, говорити «свідкам», що він, Сеничак, в одиноцтві день і ніч досліджує святе письмо, вимолює безсмертя вірним в час армагеддону.

Зрідка глухими ночами до Сеничака навідувався Дубинський, напучував «брата», як поводитись далі, що робити, аби кілка ліпше трималась.

— Се-е, Василю, файне, що не пхаєшся перед очі віруючих. Нам зараз треба бути лагідними, як ті голуби, і хитрими, як змії, аби совіти нас не погубили. Перекажи Марині, що ось-ось настане армагеддон, тож нехай мудріше оповідає братам і сестрам, нех рихтуються до тисячолітнього царства...

Спритна «проповідниця» вміла капнути сектантську отруту в слабкі душі. Моталася по селах, хуторах, розповідала біблійні притчі, слізно переконувала легковірних: по обжинках всемогутній Єгова і Христос сокрушать сатану, спопелять грішних у прах...

Чорною змією виповзали то там, то сям зухвалі Марининні слова.

---

[1] **К і л к а** — низова єговістська група.

— Чулись-те, людоньки, кінець світу наближається,— бумкотіли одні.

— Ага-ага, казали, що виділи над селом Сваричів у небесах святий вогненний лик,— гуторили інші.

— Ой що то буде?

— Молитись більше треба, а то молодь богохулить,— кивав сивою головою немічний дідок, схилившись на сучкуватий берестовий посох.

— Яй-й, змилуйся боже, над нами...— поскіпували одна одній на вуха перелякані кумасі-єговістки.

А тим часом Марина, повернувшись із мандрів, сиділа вже в господі Василя Сеничака і доповідала про свою роботу.

Сеничак відсунув на бік стола товстий чорний фоліант біблії в сап'яновій оправі, тиснутій золотом. Сторожко вислухав її повідомлення.

— Кажеш, Марино, брати і сестри тримаються нашої віри. Це дсбре. Дуже добре!

Витягнув жилаву шию. Розправив міжбрів'я. Помовчав, ласо обмацуючи очима грайливу статуру «проповідниці». Нараз схопив її стан і пожадливо потягнувся до соковитих малинових вуст.

Зоряна серпнева ніч. Повнощокий місяць підкрався до гаю, пригорнув-приголубив красуню модрину, заплітав срібними пальчиками її кудряві коси. Тихо. Тільки шарудять натрудженими ногами єговісти, клигаючи глухими бур'янистими стежками до села Сваричів — армагеддон зустрічати. Сунули поодинці — стомлені, зажурені, спітнілі.

Збиралися край села у Сеничаковій хаті. Розтятою раною кривавив під стелею вогником підсліпуватий каганець. Навмисне не світили лампи, аби не привернути чиєїсь уваги. Василь прочитав уголос кілька розділів із «Арфи божої», обвів колючим поглядом присутніх, взяв біблію і побожно підняв догори:

— Вийдемо ж, брати і сестри, на лоно природи, щоби-м ліпше розкрити наші душі Єгові.

Пізно-пізно, на небі почали меркнути зірки, і морок чорними крильми ще дужче прикрив сонне село. Серед «прихожан» — Дубинський, Марина Сагайдак, стали біля призьби, мерзлякувато скуляться. Дубинський втягнув чубату голову в піднятий комір гумового плаща. Марина

роздала жінкам брошурки «Арфа божа», «Князь миру» та «Сотворення» і побожно звела очі на Василя.

— Свідки бога Єгови,— глухо відкашлявшись у долоню, почав дискантом Сеничак,— моє вірне слово до вас. Страшний суд, армагеддон, наближається... Той, хто хоче очиститись від соблазнів гріховних, відійдіть ліворуч, а хто ні — праворуч.

Віруючі чорною хвилею хлюпнули ліворуч, застогнали-заойкали. І в цю хвилину десь від рідкозубого частоколу, як ножем, прорізав нічний морок зойк двох «сестриць», що стояли біля колодязя.

— Ой-й-й люди, у криниці що-о це-е-е?!

— Мара, мара!..

Юрба віруючих моторошно жахнулась.

Василь Сеничак дрібно затрусився і раптом впустив з рук біблію, принишк, зігнувся, ніби на нього звалилось товстелезне букове колоддя...

Світанком видобули з криниці труп. То була Ганна Сеничак. Намагаючись приховати злочин Василь привіз небіжчицю додому і кинув у старий колодязь, прикидавши зверху галуззям. Минали дні, тижні, місяці. З часом пліснява вода у колодязі висохла, галуззя осіло — і крізь нього прослизнули череп, кістки рук, які при місячному сяйві уздріли «прочанки».

— Й-йо-й-й, як то є?..

— Боже, дружину...

— Що се діється?!.

— Чей армагеддон!..

Лементували сектанти. Дехто хапався за голову, ламав руки, падав на землю.

Із села сходились і сходились люди. Суворі. Гнівні. Обурені.

З-за гір плив ранок, голубий, погожий. Він розгонив рештки мороку в закуттях вулиць.

Олександр Очеретний

В ТЕНЕТАХ

ДРАМА НА І ДІЮ

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Сірий — пресвітер секти п'ятдесятників, 55 років.
Марфа — його дружина, 50 років.
Ксеня — їх дочка, 19 років.
Вася — комсомолець, 22 роки.
Марія — його мати, 42 роки.
Скиба — проповідник, 45 років.

Дія відбувається в селі
однієї із західних областей України
в наші дні.

Сільська хата. Канапа, шафа, стіл. Троє дверей: одні — до спальні Ксені, другі — до кімнати батьків і вхідні. Прямо перед глядачем вікно. На стіні текст з євангелія, вишитий на матерії: «Віруйте в евангеліє і будете мати життя вічне», «Бог есть любов». На столі біблія.

Осінь. Смеркає.
Сірий стоїть біля вікна і пильно когось виглядає.
Марфа щось вишиває.
Входить Ксеня з оберемком дров.

Сірий. Дубові? Хіба надворі зима?

Марфа. Не гнівайся, Серафиме. Адже топимо вперше.

У Ксені падає поліно.

Сірий. І на подвір'ї падали поліна. (*Дивиться у вікно*).

Ксеня (*кладе дрова коло грубки*). Я не загубила жодного.

Сірий. А я кажу: впало поліно.

Ксеня (*теж дивиться у вікно*). Так то ж трісочка.

Сірий. Трісочка, говориш. А чи знаєш ти, яким трудом вона дістається? Добра господиня з тебе. Може, і в колгоспі працюєш? Шануй себе, дочко. Тоді й нас

люди шануватимуть. Хай усі бачать: віруючі — найкращі люди на землі.

В цей час чути пісню «Верховино, мати моя...», Ксеня кидається до вікна, уважно слухає.

Сірий. Відійди од вікна.
Ксеня. Не можна й пісню послухати.
Сірий. То не псалма.
Ксеня. Яка чудова мелодія!
Сірий. Може, ти й на співанки побіжиш або на танці? Віруючі тебе в кіно бачили. Це правда?

Дочка благально дивиться на матір. Пауза.

Знаю, чиї це витівки.
Ксеня. І зовсім я не з Василем ходила.
Сірий. Так ти таки була в кіно?
Ксеня. Була.
Сірий. Господи, за що ти мене караєш? Чим я согрішив перед тобою? Забороняю тобі сьогодні й завтра виходити з хати. Відпочивати маєш у мене в коморі.
Марфа. Це я її пустила.
Сірий. Що? (*До Ксені*). Ступай принеси тріску.

Ксеня виходить.

Сірий. Знову покриваєш?
Марфа. Не можна ж так, Серафиме. Ти б більш ласкаво до неї. Молоде, зелене.
Сірий. Більш ласкаво. Краще подумай, як уберегти її від соблазну. Вона не про бога думає, а про світські забави. Дивуюсь твоєму спокою, Марфо. Ти ж мати.
Марфа. Вийде заміж — порозумнішає.
Сірий. (*заспокоюється*). Говорила з нею?
Марфа. Ще ні. Без тебе не хочу.
Сірий. Зараз і скажемо.

Входить Ксеня з тріскою в руках, кладе її на дрова, розпалює грубку.

Бережи, дочко, трісочку, копієчку, ниточку.
Ксеня. Батьку, чула вже.
Сірий. Не перебивай. Ти слухай, коли говорять старші. Ось і ми тебе берегли, як квіточку. Ночей недосипали. Все бога просили, щоб ти росла щаслива й горя не знала. І ось ти вже доросла. Час і тобі своє гніздечко звити.

Ксеня. Це ви про що?

Марфа. Заміж пора тобі, доню.

Ксеня. За кого? (*Засоромилась*). Може, ви мені і нареченого знайшли? Як за старих часів?

Марфа. З тобою, Ксеню, розмовляють батьки, а ти несерйозна.

Ксеня. Хто ж він?

Сірий. Скажи їй, мати.

Марфа. Сватає тебе брат, якого поважає і шанує вся наша община.

Ксеня. Никодим?

Марфа. Брат Никодим.

Сірий. Учитель наш, доню. Із Львова посилають його нам. Мудрі отці вірять: він оновить общину.

Марфа. Два рази виступав у нас із проповіддю, а який успіх! Його слова й сьогодні звучать, наче псалма.

Сірий. Божий дар. Після його проповідей руки опускаються: який з мене пресвітер? Сам бог посилає його нам, доню. Велика честь для тебе.

Ксеня. (*сміється*). Ви жартуєте.

Марфа. З цим, доню, не жартують.

Ксеня. Та я ж його всього двічі бачила на зібранні. А він мене зовсім не запримітив.

Сірий. Запримітив.

Ксеня. Таке вигадуєте.

Марфа. Хіба ти з останніх у нас? Ти — найкраща в селі. Хороше далеко чути. Та й батьків твоїх знають як порядних людей.

Ксеня. А мене ви питали? Я ж його не люблю. Він же старий.

Сірий. Любити, дочко, треба тільки господа бога. А те, що він старший за тебе,— не перешкода...

Стук у двері. Заходить Скиба з маленьким чемоданом.

Скиба. Мир дому сьому.

Сірий. Мир, учителю.

Марфа (*пропонує Скибі стілець*). Сідайте, брате. Ми вже так хвилювались.

Скиба. Спасибі, сестро. (*Сідає*). Які чудові у вас місця. (*Уважно розглядає Ксеню*). Край села тече річка, шумить ліс. Вас дуже любить господь, коли наділив таким райським куточком. Тихо, мирно, божа благодать. (*Зітхає*). І мені б отаке місце де-небудь у вашому селі,

подалі від грішного світу. *(До Сірого)*. Тільки паркан треба зробити ще вищий, щоб душа й серце завжди були з господом богом, щоб ніхто не бачив і не чув, як ми молимося во ім'я слави божої.

Ксеня хоче вийти.

Куди ж ви, сестро?

Марфа. Вона приготує вам попоїсти, що бог послав. Адже ви з дороги, вчителю.

Скиба. Похвально. Похвально. Молода така, а вже розуміє душу ближнього.

Марфа. Іди, Ксеню. (*Очима наказує виконати її прохання*).

Скиба. Говорили з дочкою?

Сірий. Говорили.

Скиба. І що ж?

Марфа. Молоде, зелене... Багато дечого не розуміє в житті.

Скиба. Відмовила.

Сірий. Не поспішайте, брате Никодиме, з висновками. Дочка наша слухняна, як овечка, і ніколи не піде проти волі батьків. Але вона не розуміє свого щастя.

Скиба. А чи не запримітила вона кого-небудь з грішного світу?

Марфа. Вона в нас на гулянки не ходить.

Скиба. Тільки в кіно — і дивиться там всяку скверну.

Сірий переглядається з Марфою.

Це робить дочка пресвітера.

Марфа. Учителю, вона не винна.

Скиба. Знаю. В цьому богохульстві винні тільки батьки.

Входить Ксеня з тарілками, ставить їх перед Скибою.

Спасибі, сестро. *(Уважно дивиться на неї. Задумався)*. Сам бог, звів нас тепер. Так. Так. Я все пригадую. Це було в тюрмі. І в камеру до мене з'явилась дівчина. Ні-ні. Не уві сні. Це було видіння. Все, все пригадую. Оці золоті руки, оці ясні очі, оце янгольське обличчя.

Пауза. Марфа і Сірий слухають зачаровані, Ксеня — байдуже.

Дух божий сказав... Слова пам'ятаю досі... «І в тяжкій неволі ти славиш ім'я боже. Кріпись. Окупиться тобі це, слуга божий, сторицею».

М а р ф а. Чуеш, доню? Ви заслужили щастя, вчителю.

С і р и й. І в тебе, Ксеню, вступить колись дух божий. Будь праведною, як учитель наш.

К с е н я. Брате Никодиме, скільки вам років?

М а р ф а. Ксеню! Перед тобою вчитель.

С і р и й. На коліна! Ми тільки що говорили про твою скромність.

С к и б а. Бог не любить гніву несправедливого. Хіба можна на неї кричати? Дівчина має право знати про мене все. Так, сестро Ксеню, я набагато старший за тебе. Дивись у мої очі й запитуй усе, що тебе тривожить. Не бійся, дитино.

К с е н я. І ви нікого не любили? У вас не було дружини?

С к и б а. Яка ще вона дитина. Ні, грішний світ не зіпсував її. Чисту душу хвилює істина. Правда завжди вимагає правди. (*Пауза*). І любов, і дружина були. Але не довелось мені діточок ростити для господа бога. Блудницею вона була. І не очистилась. Бога в серці не мала — і не покаялась. Сміялась з мене, з віри моєї. Кожний день у хаті — Содом і Гоморра. (*Зітхає*). Не витерпів я такої наруги над іменем його. Розлучилися. (*Бере в руки біблію*). Після того все своє життя я присвятив творцю небесному. Я тільки те й робив, що сіяв слово боже. Неволя, страждання, погрози — ніщо не могло збити мене з шляху обраного. Ось чому я досі одинокий. Я був тільки з богом, сестро.

Сірий і Марфа в захопленні. Ксеня поривається щось сказати, але не наважується і тікає.

М а р ф а (*злякано*). Доню моя, куди ти?..

С і р и й (*розгубився*). Учителю, прости...

С к и б а. Брате мій, сестро моя, не печальтесь. Нема нічого дивного. Вона пішла молитися. Нехай побуде з богом. А я тим часом прийму їжу і подякую богові за цей дар. (*Стає біля столу, склавши руки на грудях*). Да благословиться ім'я твоє, да буде воля твоя. (*Сідає за стіл*).

М а р ф а. Їжте, брате, їжте.

С к и б а (*їсть*). Самі готували шинку?

М а р ф а. Самі.

С к и б а. Золоті у вас руки. Люблю все домашнє. (*Пауза*). Сьогодні молитовне зібрання, а по всьому селу

розклеєні афіші про диспут: «Що дає народові релігія». Мудрі отці не задоволені вашою діяльністю, брате Серафиме.

Сірий. Знаю, вчителю.

Скиба. Скільки прийнято в цьому році нових членів?

Сірий. Поки що нікого.

Скиба. Погано, брате, дуже погано. А безбожники не сплять.

Сірий. Що правда, то правда. Далеко не треба ходити. Ось наш сусіда. Життя від нього немає. Біблію взявся вивчати. І з ним не зговориться жоден віруючий. Вони не тутешні, приїжджі. Батька нема в нього. Та й мати, кажуть, нерідна.

Скиба. Що зробили ви для того, щоб навернути її на путь істини?

Сірий. У неї ж син завідує клубом, комсомолець. Там такий войовничий безбожник.

Скиба. Так що з того? Ховатися від них? Стукати треба скрізь. У першу чергу — до вдів, сиріт, хворих, скривджених. До жінок, кинутих напризволяще своїми чоловіками. До дівчат, залишених спокусниками. Треба вміти тільки підійти. Позітхайте, поспівчувайте, поплачте. Запевняю: будете мати успіх. Під лежачий камінь вода не тече. Знайдете ключ до людини — і вона ваша.

Марфа. Де набралися мудрості, учителю?

Скиба (*до Сірого*). Скласти список розведених жінок. Це мені потрібно для проповідей.

Сірий. Слухаю.

Скиба. А що корисного зробила дочка пресвітера?

Сірий, схиливши голову, зітхає.

Марфа. Ще встигне, учителю.

Скиба. Всі надії наші — на молодь. Мені потрібні такі люди, що по першому моєму слову підуть на все во ім'я слави божої.

Сірий. Поможи, учителю. На тебе всі надії.

Скиба (*встав, складає руки на грудях*). Господи, ми вдячні тобі за те, що ти наситив нас. Амінь.

Марфа прибирає посуд, потім виходить.

Сьогодні на зібранні треба обурюватись братами й сестрами, які не навертають людей на путь істини.

Сірий. Зрозумів, учителю.

Скиба. А також помолитесь богу за нас з Ксенею. Пора братам і сестрам знати правду.

Сірий. Виконаю твою волю, учителю (*Глянув у вікно*). До нас сусідка йде. От диво. Вона ще не переступала нашого порога.

Скиба. Кличте. Це справа рук божих. Хто стукає, всім відчиняйте двері.

Сірий виходить.

(*Глянувши у вікно, остовпів*). Марія?.. Вона!.. Кінець?..

Марфа (*відчиняє двері*). Що з вами, учителю?

Скиба (*бере себе в руки*). Молюся богу.

Заходять Марія і Сірий. Марія, побачивши Скибу, скрикує. Їй допомагають сісти на канапу. Скиба кидається до графина, наливає склянку води, напуває Марію, не даючи їй говорити.

Сірий. Боже, що з нею? Тільки що була зовсім здорова.

Марфа. До бога дійшли наші молитви. Це його рука.

Скиба. Залиште нас удвох.

Марфа і Сірий виходять. Скиба ставить склянку на стіл.

Марія. Звідки ти?..

Скиба. Звідки я? Маріє, це не так легко сказати. Але не помилюся, коли скажу: з того світу. Так-так. З того світу. І повернувся зовсім іншою людиною.

Марія. Мене це не цікавить.

Скиба. Знаю. Проте наберись терпіння і вислухай мене.

Марія. Для чого?

Скиба. Не зневажай мене так. Одну хвилину уваги. Тільки одну. Після того безглуздого вчинку...

Марія. Чому ти боїшся сказати «після втечі»?

Скиба. Соромно! Совість загризає мене, Маріє. Після того не мав я щастя. О, коли б ти знала, як я себе проклинав!

Марія. Я тебе теж проклинала. А тепер мені все одно.

Скиба. Все одно. Навіть каміння завило б, коли б усе знало. Я тричі умирав.

Марія. Я смерті тобі не бажала.

Скиба. І за це спасибі, рідна.

Марія. Не треба цих слів.

Скиба. Ти ненавидиш мене. Визнаю: заслуговую ще гіршого. (*Стає на коліна*). Але вислухай. У серці моєму така туга.

Марія. Встань! Я цього не люблю.

Скиба. Не встану, поки твій погляд не буде таким холодним. Маріє, крапельку тепла. Ти побачиш таку страшну картину людського горя, що розкаєшся у своїй бездушності.

Марія. Ти сам стільки завдав нам горя, що я не можу бути іншою.

Скиба (*опустив голову, ніби від ридання, здригаються плечі*). Є каяття, та нема вороття.

Марія. (*поривається до нього*). Встань, Миколо. Нас можуть побачити. Мені буде неприємно. Заспокойся. Живий, здоровий, цього досить. Я думала: тебе нема в живих.

Скиба (*встає*). Ти двічі рятувала мене від смерті.

Марія. Не розумію.

Скиба. Після нашої розлуки, пам'ятаєш, зразу ж почалась війна. Золото випробовується вогнем, людина — горем. Клянуся: ще до війни я хотів просити у тебе пробачення. А під час війни ти завжди була зі мною. Ластівкою літала й оберігала від куль. Одного разу з роти я залишився один. Знепритомнів від ран і втрати крові. Тоді ти схилилася до мене й зашепотіла: «Я не хочу, щоб ти вмирав». Мені стало легше. Я відчув у себе на скронях твої мозолясті руки. Напружив останні сили — і кістлява відступила. Скажи, хто переміг смерть? Хто відігнав її, страшну, від мене?

Марія уважно дивиться на Скибу.

Вдруге ти врятувала мене у полоні.

Марія. Ти був у полоні?

Скиба. У таборі смерті.

Марія. Мовчи, мовчи. Не розповідай нічого.

Скиба. Сама доля покарала мене за тебе.

Марія. Не треба про полон.

Скиба. Спасибі, рідна. О, який я тепер щасливий. Це нагорода за всі мої муки. Маріє, в мене заворушилась маленька іскра надії. (*Цілує їй руки*). Прости. Чуєш, Маріє, прости. Боже мій, невже нема вороття? Я ж такий одинокий. Я шукав тебе по всьому Радянському Союзу. А ти тут. Хіба це випадковість? Ні, сам бог поєднав нас.

Марія. Я втратила розум. Чого ми тут? Чого я сюди прийшла? Ах, так... (*Пауза*). Що ти тут робиш? Тут живе пресвітер секти п'ятдесятників.

Скиба. Я став віруючою людиною.

Марія. Миколо, ти?

Скиба. О Маріє! І який я щасливий тепер. Ти можеш відштовхнути мене, але я не загину. В мене є бог. І він, милосердний, врятує мене й на цей раз. До останнього подиху славитиму його ім'я.

Марія. Нещасний. Десь дуже багато горя ти зазнав, коли розум твій помутився.

Скиба. Не говори так. Це гріх страшний.

Марія. Дивно, та й годі! А син мій — войовничий безбожник. Його не дуже люблять сектанти.

Скиба. Почекай. Нічого не розумію... Наш син...

Марія. Мій син.

Скиба. Боже правий! Так ось за що ти мене так тяжко покарав! Марія! Рідна моя. Низько вклоняюсь тобі. Ти ростила і виховувала сина сама в такі тяжкі роки. Гони, гони мене, як останню собаку.

Марія. Наш син помер. (*Плаче*). Не втішай мене. В ті тяжкі роки мені не вдалося його врятувати. Потім я не змогла бути самотньою і взяла з дитячого будинку найбільш нещасного хлопчика. Він усе показував на руку без пальців. Я не можу забути тих страшних очenят.

Скиба (*цілує Марію*). Мої дорогі сльози. Бог не забув тебе, хоч ти й невіруюча.

В цей час вхідні двері відчиняє Ксеня. Побачивши Скибу з Марією, вона швидко причиняє двері, але так, щоб все було чути. Проте Скиба теж помітив Ксеню.

Марія. Миколо, я не можу запросити тебе до себе. Десь, може, згодом. Син.

Скиба. Спасибі, рідна.

Марія. Я прийняла своє дівоче прізвище. Микола Лісовий був для мене ненависним.

Скиба. Прости, прости. (*Поглядає у бік дверей*).

Марія. Мені здавалось: Миколу Лісового я вирвала з свого серця назавжди. (*Гірко усміхається*).

Скиба. Я став іншим. Ти ж бачиш. (*Цілує*). А тепер ходімо на молитовне зібрання. Почуєш мою проповідь.

Марія. Я сину обіцяла прийти на диспут.

Скиба. Хіба ти не хочеш послухати? Ти ж колись любила мене. Прошу тебе. (*Цілує її руки*). Коли підеш — перший крок до прощення.

Марія (*вагається. Якась невловима туга охопила її*). Гаразд. Прийду.

Скиба. Після зібрання ми зустрінемось.

Марія. Це ніби сон.

Скиба. Ні, це не сон, рідна.

Марія вийшла.

(*Якусь мить вирішує складну проблему. Відчиняє двері до кімнати батьків, гукає*). А де Ксеня?

Входять Марфа і Сірий.

Марфа. Вона у дворі, учителю.

Сірий. Ми весь час молилися.

Скиба. І недаремно. Подивіться, з яким радісним обличчям пішла від вас сусідка.

Всі дивляться у вікно.

Марфа. Диво господнє. Вона ж невіруюча.

Скиба. Невіруюча прийде на молитовне зібрання.

Сірий. Мати комсомольця! Учителю, це десниця божа.

Марфа. Тепер Ксеня ваша.

Скиба. Покличте її і залишіть нас удвох.

Марфа. Ксеню!

Входить Ксеня.

Ксеня (*побачивши, що батьки виходять*). Мамо...

Але Сірий і Марфа з сяючими очима підбадьорюють її і виходять.

Скиба. Ти все бачила, сестро?

Ксеня. Не тільки бачила, а й чула. Хто ви?

Скиба (*з докором*). Брат по вірі, сестро. Ти сумніваєшся?

Ксеня (*обурливо*). Блюзнірство, а не віра. Я навіть не змогла розповісти батькам... Ця страшна правда вбила б їх.

Скиба. Даремно, сестро. Треба завжди говорити правду.

Ксеня. Здається, я втрачаю розум. Ви спокійні.

Скиба. Цей незрозумілий вчинок... Я цілував свою дружину.

Ксеня (*радісно*). Тітка Марія?..

Скиба. Тітка Марія — моя дружина. Ще до війни ми розлучилися на грунті релігії. Минули роки, лихоліття. Я довго її шукав. Не ховався в кущі. Ні. І тільки тепер господь милостивий почув мої молитви. Дві піщинки розгубилися у цьому світі, але тепер вже зійшлись навіки.

Ксеня (*схвильовано*). Отже, ви її чоловік?

Скиба. Так, Ксеню. Як те, що сьогодні божий день.

Ксеня. Простіть мене. Я таке про вас подумала.

Скиба. Хай бог простить тебе, сестро. Наш щирий поцілунок злякав тебе. А він приніс тобі щастя.

Ксеня. Яка я погана!

Скиба. Тепер ти вільна, сестро! Чому ж ти засмутилась?

Ксеня (*сумно*). Буду просити вашої допомоги, учителю. Чи можна мені надіятись?

Скиба. Ти знайдеш у мені опору завжди, сестро.

Ксеня. Я не буду від вас нічого таїти. (*Мовчить*).

Скиба (*ніжно*). Ти любиш когось?

Ксеня. Люблю.

Скиба. З якого світу?

Ксеня (*опускає голову*). З грішного.

Скиба (*журно хитає головою*). Гріх великий взяла ти на свою душу.

Ксеня. Але я так щиро молилася, щоб бог допоміг мені забути його і полюбити віруючого. Та не дійшли мої молитви.

Скиба. Жаль мені тебе, дитино, жаль.

Ксеня. Коли б мої батьки були добрі. Або хоч ви...

Скиба. Я тобі не ворог. Але що з того? Батьки твої ніколи не дадуть згоди на одруження з безбожником.

Ксеня (*зітхає*). А коли ви допоможете?

Скиба. Хто ж він, дитино?

Ксеня. Тітки Марії син.

Скиба. Боже правий! Мій син! Нещасні, нещасні мої діти!

Ксеня. Учителю, ваш авторитет, розум... Допоможіть.

Скиба. Ох, дитино! Це важка справа. А бог?

Ксеня. А син? *(Зніяковіла)*. У нього було таке важке дитинство.

Скиба. Хіба викупити свій гріх перед сином? Бог милосердний простить мені. (*Бурмоче скоріше до себе*). Боже, заради дітей... Заради дітей...

Ксеня (*тремтить*). Надія тільки на вас.

Скиба. Постараюсь, сестро. Василю про мене не говори нічого. Ми так домовились з Марією... Щоб не зіпсувати справи... Це тільки сьогодні.

Ксеня. Розумію, розумію.

Скиба. Ранок скаже, що вечір покаже. Буду думати, сестро.

Ксеня. Ви не такі, як мій батько. А я, погана, ненавиділа вас.

Скиба. Будь же розумницею. Батькам теж — ні слова.

Ксеня. Хіба я маленька? *(Вийшла)*.

Згодом входять Марфа і Сірий.

Марфа (*радо*). Як ваша кізонька?

Скиба. Домовились.

Сірий. Слава тобі, господи. Мої молитви дійшли до творця небесного.

Марфа. Піду поцілую її. (*Виходить*).

Сірий (*бере біблію*). Брати й сестри чекають тебе, учителю.

Тільки Скиба і Сірий збираються виходити, як чути стук у двері. Входить Вася. Сірий здивований. Скиба навіть здригнувся.

Вася. Здрастуйте. Не дивуйтесь. У мене комсомольське доручення. Запрошуємо вас на диспут. Всіх членів вашої общини я вже запросив.

Сірий. Це хуліганство. Хто вам дозволив?

Вася. Як хто? Моя совість.

Сірий. Мало вам своїх безбожників?

Вася. Вистачає, дядьку Серафиме. Але вони ходять у клуб без запрошення. А нам треба вести бесіду з тими, хто слухає тільки ваші проповіді.

Сірий. Не підуть. Клуб — обитель скверни. Там нам нічого робити. Богу не помолишся.

Вася. Знаю, дядьку Серафиме. Але всі люди на землі шукають істини. Віруючі в цьому теж грішні.

Сірий. Ми давно вже її знайшли.

Вася. Де ж вона?

Сірий. У царстві божому.

Вася. А ви нам і скажете, де воно. Чи на місяці, чи на супутнику, чи, може, на штучній планеті це царство боже?

Сірий. Не богохульствуй. Ти не в клубі.

Скиба непомітно торкає Сірого. Той пропонує Васі стілець.

Вася. Спасибі. (*Звертаючись до Скиби*). З ким маю честь бачитись?

Сірий. Учитель наш. І наречений Ксені.

Вася (*вражений, але намагається не видати себе*). Дуже приємно. Давно мріяв зустрітися з вами.

Скиба. Сідайте, шановний.

Вася не сідає.

Які питання хвилюють трудящих і вас особисто? Чи це таємниця?

Вася. Шановний громадянине. Які питання хвилюють трудящих, ви дізнаєтесь у клубі. Мене особисто цікавить ось що. Для чого бог послав Гітлера на вбивство тисячі віруючих і невіруючих? Адже ви кажете, все від бога. А заповідь божа гласить: не убий. Далі. Хто відняв меч у Гітлера — бог чи народ?

Скиба. Бог вашими руками.

Вася. Отже, бог заодно з комуністами. Чому ж ви тоді не брали зброї в руки? Далі. Чому бог допустив (*показує на небо*) до себе не істинних християн, а нас, невіруючих?

Сірий. Недарма бог покарав тебе, Василю.

Вася. (*схвильовано*). Що ж, вислухайте, святі люди, за що покарав мене господь бог. Мій батько був командиром партизанського загону. Хтось видав. Мене з матір'ю повели в комендатуру. Як вона боялася зустрітись з Миколою Лісовим. Це прізвище я добре пам'ятаю. Матері лякали ним своїх дітей.

Скиба відходить до вікна, стає до всіх спиною.

Я тоді ще не все розумів. Тримався за материне пальто і плакав: теж боявся Миколи Лісового. Він сам особисто вішав людей. Нас привели до нього. (*Пауза*). «Ми знаємо, що твій чоловік — партизан. Скажи, де він, хто його товариші — і ми тебе відпустимо...» — сказав Лісовий. Мати мовчала. На очах у неї мені відрубали один палець, другий, третій, четвертий. А потім...

С і р и й. Досить. Так то ж був невіруючий. Жодний з нас не пішов би на цей страшний злочин. Шкода, Василю, що ти не сприйняв бога, першим праведником був би.

В а с я. Так за що ж я покараний, дядьку Серафиме?

С і р и й. За гріхи батьків. А от зараз бог покарає за твої гріхи. Покайся, поки не пізно...

В а с я. Жаль мені вас, дядьку Серафиме. Невже ви так і залишитесь у тенетах? (*Ідучи до дверей*). Приходьте ж на диспут.

Скиба все ще стоїть спиною.

А може, ще десь ходить по світу той, хто вбив мою матір і скалічив мене...

С і р и й. Хай упаде на нього гнів божий.

Василь виходить.

С к и б а. Тяжкий горішок, але й його роздавимо. Нас чекають брати й сестри.

С і р и й. Ходімо!

Сірий і Скиба виходять. Згодом заходить К с е н я, підкидає дрова в грубку. З-за дверей виглядає М а р ф а, вже одягнена.

М а р ф а. Ти чому не готова?

К с е н я. Я не піду, мамо. Батько ж покарав мене.

М а р ф а. Сам учитель робитиме проповідь.

К с е н я. Мені все одно. І він говоритиме про кінець світу, про наше спасіння. Навіть день призначить.

М а р ф а. Не говори дурниць, Ксеню. Бачу: сам бог послав учителя для врятування твоєї душі.

К с е н я. Мамо, мені треба залишитися самій.

М а р ф а (*зрозуміла Ксеню по-своєму*). Доню моя, ми повинні любити тільки бога. І тільки йому віддати життя своє. На цьому світі ми — гості. (*Цілує Ксеню*). Залишайся. Тільки з дому нікуди. Все буде добре. Чоловік він достойний. (*Виходить*).

К с е н я. А я? (*Гірко усміхається*). Чи маю право в слід йому ступити? Ні! Так собі. Нікчемна, бездушна егоїстка. Любов керує моїми вчинками. Розіб'ю щастя батьків, завдала клопоту вчителю, стану спокусницею для інших. Страшно. Боже, якщо ти є, будь справедли-

вим. Не віднімай у мене єдиної радості. (*Задумалась*). Яка я нещасна! (*Плаче*).

Заходить Вася.

Вася. Здрастуй, рідна.

Ксеня (*витирає сльози*). Я не можу бути тобі рідною.

Вася. Чому? (*Бере її за руки й ніжно дивиться у вічі*).

Ксеня. Грішна я, Василю, ох, грішна. І бог покарає мене.

Вася. Скільки я тлумачив тобі, скільки фактів наводив, що бог — це вигадка.

Ксеня. Не будемо сваритися хоч сьогодні. (*Зітхає*).

Вася. У чому ж твій гріх?

Ксеня. А хіба наша любов не гріх?

Вася. Не зрозумів тебе, Ксеню.

Ксеня. Наша любов потайна. Ніхто нічого про неї не знає.

Вася. Тільки ми, місяць та зорі вечірні.

Ксеня. Який сором! Ми завжди ховалися від людей.

Вася (*в тон Ксені*). Навіть від батьків.

Ксеня. Завжди їх обманювали.

Вася сміється.

Ось ти який.

Вася (*пригортає Ксеню*). Ти ще зовсім дитина. Зрозумій: справжня любов не терпить сторонніх.

Ксеня. А твоя мати теж нічого не знає?

Вася. Думаю, що ні.

Ксеня. Ти правду кажеш?

Вася. Матерів важко обдурити. Думаєш, твоя мати нічого не знає?

Ксеня. Я завжди була обережна.

Вася. А моя мати подивиться в очі — й усе бачить.

Ксеня. Як усе?

Вася. І те, що бачили зорі вечірні та місяць білолиций.

Ксеня. Мовчи, мовчи.

Вася. Через це вони тобі й нареченого підшукали.

Ксеня. Ти знаєш?

Вася. Аякже. Батько твій хвалився.

Ксеня. І ти прийшов...

Вася. Як завжди. Я бачив: вони всі пішли. Ти одна вдома.

Ксеня. Що ж нам робити, Васильку?

Вася. Вихід єдиний — іди за мене.

Ксеня. Тобі легко говорити. А що буде з батьками? Вони не дадуть згоди.

Вася. Дадуть.

Ксеня. Ти їх не знаєш. Заради бога вони підуть на все.

Вася. Знаю. І все ж таки, коли ти любиш мене, треба діяти рішучіше.

Ксеня. Ти ще сумніваєшся.

Вася. Переходь до мене — і справі кінець.

Ксеня. Це неможливо. Дочка пресвітера покинула батьків. Общину тоді залишать останні. Вони цього не переживуть. Ми в тенетах, Васю. Що буде? Що буде? Здається, нема виходу.

Вася (*рішуче*). Вони дадуть згоду.

Ксеня. Марні сподівання. Ти ж знаєш мого батька.

Вася. Знаю.

Ксеня. Коли я виступлю проти його волі, ніщо не допоможе, хоч ставай на коліна, плач, вмирай...

Вася. Знаю: воля батьків — воля божа. Але він змушений буде дати згоду. Тільки ти виконай моє прохання.

Ксеня (*з надією дивиться на Васю*). Я готова на все, тільки б бути разом з тобою. Яке прохання?

Вася щось шепоче Ксені на вухо. Вона, засоромившись, опускає очі.

Вася. Скажеш? Іншого виходу немає.

Ксеня. Так це ж неправда. І потім — таке наговорити на себе.

Вася. Це необхідність. Іншого виходу нема. Після цього вони здадуться. Що їм залишиться робити? І ми будемо все життя разом. Чи ти думаєш про свого учителя?

Ксеня. Не треба так, Васю. Він непогана людина. Ти скоро про все дізнаєшся.

Вася. А ти як була наївною, так і залишилася нею. Мені здається... Але гаразд. Не буду ображати твої почуття. Я глибоко вірю в те, що незрячі побачать сонце.

Ксеня. Я вже побачила, Василю. Я буду скоро серед людей, буду такою, як усі. Дивитимусь людям пря-

мо в очі й не опускатиму їх. І в кіно мене поведеш, у театр?..

Вася. Поведу, моя люба, поведу. (*Гладить її коси*).

Ксеня. Дух забиває. (*Серйозно*). Ти не кинеш мене? Будеш любити все життя? Я настільки нижча від тебе. За що ти мене полюбив?

Вася. За те, що ти моя горличка. (*Цілує*).

Ксеня. Заприсягнись, що ти все життя...

Вася. Буду носити на руках.

Ксеня. Не піднімеш.

Вася. А от і підніму.

Ксеня. Ти ж тонкий, як очеретина.

Вася. Але я фізкультурник.

Ксеня. Ну так що? Все одно ти не сильний.

Вася. Не сильний?

Ксеня. Ні.

Вася. Тоді ремствуй на себе. (*Бере Ксеню на руки і носить її по кімнаті*).

Ксеня міцно обняла Васю за шию. Сміється.

Я зараз піду на диспут. А ти, як завжди... Прийдеш? Обіцяй!..

В цей час заходять **Сірий** і **Марфа**.

Сірий. Сатана! Сатана! Нечиста сила! Згинь!

Вася (*обережно ставить Ксеню на підлогу, тримає її за руку*). Дядьку Серафиме, це я... Вася... Василь...

Марфа. Доню моя, до чого ти дійшла?

Сірий. Забери руку.

Вася. Вислухайте...

Сірий. Василю, не доводь до гріха.

Марфа. Іди, Василю. Ми до тебе нічого не маємо.

Ксеня (*тисне руку Васі*). Залиш нас. Так буде краще.

Василь виходить.

Сірий. Бог покарає себе, блуднице. І нас покарає. І вже покарав. Віруючі пішли на диспут.

Марфа (*плаче*). Який сором! Яка ганьба! Не маєш ти бога в серці.

Сірий. На коліна, грішнице.

Ксеня покірно стає на коліна.

Боже, ти один знаєш, як вдень і вночі я молився, щоб врятувати її душу від диявола. Всемилостивий! Дай же

нам силу пережити цей тяжкий іспит. (*Заспокоюється*). Встань, дочко.

Ксеня встає.

Підійди до мене. Ти в мене одна-едина, кровинка моя, надія. Як же зумів цей спокусник підійти до тебе?

Марфа. Краще осліпнути, ніж таке побачити.

Сірий. Це ти не вберегла її. Ти відповідатимеш перед общиною і перед богом. Для чого залишила одну? Хіба не ти сприяла перелюбству?

Ксеня. Батьку, в чому ж полягає мій гріх? Я полюбила Василя від усього серця.

Сірий. Оцього безбожника? Комсомольця? Лютого ворога нашого?

Ксеня. Ворог він чи ні — не знаю. Знаю тільки одне: він любить мене, а я люблю його.

Марфа (*ніжно*). Доню моя, може, він порве з грішним світом і стане нашим? Брати й сестри приймуть кожного, хто покається і прийде у лоно боже.

Ксеня. Ні, мамо, ніколи.

Сірий. Йому, безпалому, давно вже приготовано місце в пеклі.

Ксеня. «Не судіть ближнього, щоб і вас не осудили...»

Сірий (*до Марфи*). В нашому домі агітатор.

Марфа. Її врятує тільки учитель.

Сірий. Так, він — наш рятівник, він один вирве тебе з пазурів диявола.

Ксеня. А коли я загину без Василя?

Сірий. Що ж, доню, краще загинути, коли так.

Ксеня. Які ви страшні!

Сірий. Бог ніколи не простив би нам наруги над вірою.

Марфа. А що сказали б брати й сестри, коли б ти стала дружиною невіруючого? Врахуй, дочко пресвітера. (*Пригортає Ксеню*). Ради бога треба йти на все. Як учитель наш. Сім'ю кинув. Його в тюрму за слово боже. А він що? Не побоявся тортур. Виринає у нас під ім'ям новим і сіє слово боже без страху.

Ксеня (*нарешті зважилась*). Але я вже заміжня.

Марфа. Бідна дитина. З нею щось діється.

Сірий. Як тебе зрозуміти, дочко?

Ксеня. Я... (*Їй важко сказати*).

Сірий. Тільки правду.

Ксеня. Я жду дитини від Василя.

Сірий. Що? (*Ніби зігнувся під важкою ношею*). Моя дочка... Совість моя... Стає блудницею...

Марфа. Боже, де смерть моя? (*Ридає*).

У двері стукають.

Сірий. Учитель! (*До Ксені*). У ліжко! І не смій вставати. Ти хвора.

Ксеня виходить у іншу кімнату. Входить Марія. Непривітно дивляться на неї сусіди.

Марія (*трохи зніяковіла*). Вибачте, що я знову до вас. Тоді нам не вдалося поговорити. Я так розгубилася, наче дівчинка. Я хотіла поговорити про наших дітей.

Сірий. Які це наші діти?

Марія. Ксеня і Вася...

Сірий. Хай вас це не турбує.

Марія. Своєю байдужістю ми можемо розтоптати найсвятіші почуття.

Сірий. Що? Найсвятіші? Вам вимовляти це слово? Не буде Ксеня вашою ніколи. Навіть тепер, коли...

Марфа. Серафиме...

Сірий. До клубу йдіть говорити. А вам тут ніхто не повірить.

Марія. Вони люблять одне одного. Нам треба оберігати їх від горя.

Сірий. Ми оберігали й оберігатимемо не тільки себе, а й дочку свою від вашого сина. Чуєте?

Марія. Мій син вам нічого поганого не зробив.

Сірий. Нічого поганого. Чуєш, Марфо? І мати така, як син.

Марія намагається щось сказати, але від образи не може: спазми здушили її горло.

Солодкі ваші уста. А розум зміїний. Гадаєте, що пташка вже у клітці. Не вийде.

Марія. Я до вас з відкритою душею.

Сірий. Прошу: залишіть нашу господу.

Марія. Даремно ображаєте мене...

Сірий. Чуєш, Марфо? Ми ще й ображаємо її. Боже! Що за люди?

Марія. Вислухайте...

М а р ф а. Ідіть, Маріє. Ви ж бачите. Нам зараз не до вас... з вашим сином і з вашим горем. У нас свого вистачає.

М а р і я (*дивиться на них очима, повними жаху й співчуття*). Ви не зрозуміли мене...

С і р и й. Ідіть, ідіть з богом!

М а р і я. Вася правду сказав: ви у страшних тенетах. Навіть діти...

С і р и й (*сказеніючи*). Геть! Геть!

Марія виходить.

М а р ф а. Заспокойся, Серафиме. Вона ще про те нічого не знає.

С і р и й. Як глянути учителю в очі? (*Заглядає в кімнату*). Боже. Спить праведним сном. (*Зачиняє двері*).

М а р ф а. Вона натрудилась сьогодні.

С і р и й. Що ж робити, Марфо?

М а р ф а. Бог не залишить нас. У нас є ще учитель.

Стукіт у двері.

Заходить С к и б а. Сірий і Марфа щиро вітають його.

С к и б а. Брати мої по вірі, що з вами?

С і р и й. Горе, учителю. Горе велике.

М а р ф а. На тебе всі надії. Карає нас всемогутній за гріхи наші.

С к и б а (*з легким докором*). Хіба у таких ревносних слуг божих можуть бути тяжкі гріхи?

С і р и й. Багато на цьому світі спокус.

С к и б а. Яких, брате? Ти лякаєш мене. Не про себе печалюсь. За паству свою. Бо кругом тьма. Геєна вогненна. Не люди, а звірі. Тільки в цьому домі радість і щастя, немає місця дияволу.

Марфа плаче.

Сестро, що я бачу? (*До Сірого*). Помолимось, щоб печаль зійшла з її обличчя.

Сірий мовчки стоїть.

Брате, де двоє або троє, там і я з вами.

С і р и й. Учителю, що робити?..

С к и б а. Сіяти слово боже до кончини віку свого.

С і р и й. Сіяв і сіятиму. (*Пауза*). Учителю, чи готовий ти вислухати страшну правду?

С к и б а. Бог любить правду й нас учив. Не печалься так, брате. Все в руках божих. Я слухаю...

С і р и й. Дочка моя...

С к и б а. Де вона?

С і р и й (*показує на спальню*). Спить.

С к и б а (*журно хитає головою*). Не хоче бути плоттю моєю?

С і р и й. Не хоче і вже не може.

С к и б а. Що це значить?

М а р ф а (*шепоче молитву*). Господи, помилуй нас...

С к и б а. Вона відштовхнула мене?

С і р и й. Так. Вона любить комсомольця.

С к и б а. О, горе вам! Діти вийшли з покори батьків. Як у невіруючих. Це великий гріх. Свята церква не простить нам.

С і р и й. Вона жде від нього дитини.

С к и б а. Це ж блюзнірство. Бог покарає нас.

М а р ф а. Учителю, рятуй!

С к и б а. Тільки в молитві наше спасіння.

Всі стають на коліна, шепочуть молитву.

Амінь! (*Встає*).

М а р ф а і С і р и й. Амінь! (*Теж встають, з надією дивляться на Скибу*).

С к и б а. Я чув голос божий.

М а р ф а. Всевишній не залишив нас. Яке щастя!

С і р и й. Це не всім дано. Святий дух вселився в тебе, учителю. Боже, велике спасибі тобі за те, що ти не залишив нас у таку тяжку годину.

С к и б а. Цей дар вам за ваші старання.

М а р ф а. Я вся тремчу! Які ж ти слова почув, учителю?

С к и б а. Ці слова звучать і зараз.

С і р и й. Да буде воля твоя, да освятиться ім'я твоє.

Пауза. Марфа і Сірий чекають дива.

С к и б а. Нехай душа її вознесеться на небо, мир суєтний не для неї.

М а р ф а (*злякано*). Смерть...

С к и б а. Всі ми смертні на цьому світі.

М а р ф а. Страшно.

С к и б а. Диявол нехай не спокушає тебе, сестро. Молись, і душа твоя заспокоїться. Її жде царство боже.

М а р ф а. Але ж я мати.

Сірий. Хіба ти не чула волі господньої? Ти хочеш бути матір'ю янгола небесного чи виродка сатани?

Марфа. Боже правий... За що... За що... Вона ж моя дочка! (*Плаче*).

Скиба. Хто ставить вище дітей своїх, ніж ім'я моє, той буде проклятий.

Сірий (*до Марфи*). Молись, молись, Марфо. Всевишній очистить твою душу. Він свого сина послав на розп'яття.

Марфа. А люди що скажуть? Про це ви подумали?

Скиба. Бог все передбачив. (*Нагинається до грубки, дивиться, як горять дрова*). Так. Він усе передбачив. Дубовий жар. Закрийте каглу в її кімнаті. Вона спить. Такою і прийме її господь бог у своє царство.

Марфа. Чад... Навіки засне...

Скиба. Тільки цим можна врятувати віру й авторитет пресвітера.

Сірий. А Василь?

Скиба. Вина впаде на нього. Він нібито покинув її з дитиною, і Ксеня наклала на себе руки. (*До Сірого*). Закривайте каглу.

Сірий закриває каглу.

Марфа (*вся тремтить*). Гріх убити людину.

Сірий (*у гніві*). За бога? Не богохульствуй! Гріх виростити безбожницю. У неї все попереду. Ми губимо тільки тіло, а не душу. Завтра зберуться брати й сестри, обмиють тіло, надінуть чисту білизну. Потім заспівають псалми — і душа праведна вознесеться до небесного творця.

Скиба. Тепер ми залишимо її.

Марфа (*кидається Скибі в ноги*). Учителю, благаю тебе!

Скиба. Встань! Я не ідол. Моляться тільки господу богу.

Марфа. Я не можу бути вбивцею! Я не витримаю!

Сірий (*піднімає Марфу*). Ти не витримаєш? Опам'ятайся. Хіба не бог послав нам іспит?

Марфа. Не знаю... Нічого не знаю... Моя дитина помре... Помре...

Сірий. На те воля божа. Так, помре. Але не віддамо своєї дитини в лоно безбожників. Для нас — краще смерть її. Подумай.

Скиба. Справедливий боже, ти бачиш цю людину. Це раб твій. Своїм стараннням він багатьох врятує від спокуси. Не печалься, сестро. Їй приготовлено місце в раю. Ми зустрінемось з нею на тому світі. Бог не залишить нас.

Марфа. Тоді убивайте й мене, грішницю. Разом з нею. Мені легше буде.

Скиба. Сестро, бачу: тебе спокусив диявол.

Марфа. Я народила дочку для життя. (*Кидається до кімнати Ксені*).

Сірий стає на дорозі.

Пусти!

Сірий. Ні, Марфо, не пущу! Ти, а не я хочеш відняти в неї життя! Я даю життя дочці не земне, а вічне. Там, на небесах.

Марфа. Боже! Ти все бачиш? Чому ж ти мовчиш? Покарай нас усіх! Пошли блискавку, грім і спали цей грішний дім. Пошли смерть, коли ми винні. Коли не винні — рятуй. Хіба моя молитва не доходить до тебе? (*Механічно дивиться на текст, читає*). «Бог єсть любов». Любов?! Ваш бог забирає в матері дитину. А мій бог дає їй життя. Фарисеї, я вас проклинаю! Ви найстрашніші люди на землі. Не любов, а гордість примусила вас зробити злочин. Злякалися, що пастор залишиться без овець. Будь проклята ваша віра!

Сірий (*злякано*). Учителю, вона — божевільна!

Марфа (*підступає до дверей*). З дороги, вбивці!

Сірий. Це ти вбивця! Я рятую її!

Марфа (*стає грізна*). Геть! Доню моя, рятуйся!

З своєї кімнати входить Ксеня.

Ксеня. Що трапилось? Чому у моїй кімнаті так чадно?

Марфа. Доню моя, вони хотіли тебе вбити...

Ксеня кидається до матері і обіймає її. В цей час заходять Вася і Марія, вони дуже збуджені.

Вася. Так от який ви слуга божий! (*До всіх*). Це гестапівський посіпака, він катував радянських людей... Він убив мою матір...

С к и б а (*вихоплює пістолет, кидається до Васі*). Нехай покарає тебе рука господа, антихристе!

Марія кидається назустріч і вибиває з руки Скиби пістолет. Його підхоплює Вася.

М а р і я. Не смій, негіднику!..

В а с я. Руки вгору! Тепер ти одержиш заслужену кару, вбивця! Ми знімемо з тебе, вовче, овечу шкуру!

С і р и й. Господи, ти послав мені тяжке випробування. Все перенесу во ім'я слави твоєї. Тільки не залишай мене. Учителю, помолимся богу.

С к и б а. Іди ти з своїм богом до всіх чортів. Він мені поможе, як мертвому кадило.

М а р ф а. Люди! Простіть нас, грішних! Страшну павутину зіткали ми своїми руками. Допоможіть нам розірвати її!

Завіса.

Петро Панч

ЛУКІЯ

Пасажирський поїзд прибув на маленьку станцію надвечір. На кілька хвилин на пероні знялася метушня, ніби люди почали гратися в хрещика. В ній не брали участі тільки двоє старих, що стояли завжди на одному місці, проти пакгауза і пильно придивлялися до вагонів.

Я їх бачив кілька разів. Сухий дідок завжди був у сукняній куртці з синіми кантами, баба стояла, мов черниця, запнута чорною хусткою і в такій же чорній одежині.

Поїзд уже віддалявся, а вони все ще стояли на спорожнілій платформі і перебігали старечими очима по вікнах вагонів.

— Дивна пара,— сказав я, кивнувши в бік перону.— Мабуть, це єдина розвага для них.

— Для Цимбалів? — озвався пасажир, який сів на цій станції.— Дочку виглядають.

— А де ж їхня дочка?

Ми зайшли до купе й сіли один проти одного. Новий пасажир спочатку подивився у вікно, за яким, ніби навввипередки з поїздом, біг перелісок, важко зітхнув і тільки по тому сказав:

— Кажуть, дасть бог лихо, то дасть і розум, а виходить навпаки.

Від нього я довідався, що Лукія, дочка Цимбалів, добре вчилася в школі, тому батьки мали всі підстави пишатися дівчиною. Самі вони були малописьменні, а її поклали будь-що вивести в люди. Тепер, мовляв, двері для всіх одчинені: хочеш — на лікаря, хочеш — на вчительку.

Коли Лукія закінчила школу, вчителі теж радили їй здобувати вищу освіту.

Надходив час їхати до області, і батьки засумували: пенсії їхньої вистачало хіба що на найнеобхідніше в хаті, а вже щоб спорядити дочку до міста — одна ж вона у них! — на те треба шукати інших засобів. Так-сяк усетаки спорядили.

Два роки вчилася Лукія, а третього загриміла війна. Згорів університет, згоріла й Лукіїна доля. З того часу й почали старі Цимбали ходити на станцію. Ідуть, збиваючи старечими ногами порох, і спроквола перекидаються словами. А мова одна.

— Хоч би написала,— каже старий.

— Може, дитині і вгору глянути ніколи,— захищає мати.— Тож треба скільки їхніх книжок перечитати, щоб дійти розуму.

Мій сусіда помовчав і продовжував:

— Якось уже після війни до знайомого мені київського професора прийшла найматися дівчина в домашні робітниці. Звали її Лукія. Я часто бував у професора, приїжджаючи, зупинявся в нього, тому звернув увагу на дівчину. Лукія добре справлялася з роботою, але увесь час була чомусь пригнічена. Розважити її могли тільки малюки, що бігали на подвір'ї. Вона присідала біля них, дбайливо обтрушувала дівчаток, закосичувала биндочками, і очі її ставали круглі й променясті. В неї навіть голос мінявся.

— Ніночко,— каже, бувало, наче виспівуючи,— я тебе не впізнаю: на тобі нове платтячко!

Дівча раде:

— І я себе не впізнаю.

Лукія усміхалася, але проходив хтось із дорослих, і Лукіїні очі враз гасли, обличчя знову ставало вилицювате, замкнуте.

До того ж Лукія розмовляла вишуканою літературною мовою. І якоюсь особливо мелодійною. Це її прикрашувало набагато більше, ніж могли б скрашати найкоштовніші брязкальця.

— Звідки ви така? — поцікавився якось професор.

— З Полтавщини.

— Ви десь учились?

— Треба жити своїм розумом.

— Як-як? — здивувався професор.

— Наука тільки заважає людям споглядати себе.

— Споглядати себе? Ви що,ісповідуєте буддизм? Це ж тільки Будда дивиться на свій пуп, щоб спізнати себе.

Професор гадав, що дівчина не добере нічого із сказаного і не стане навіть перепитувати, але вона тим же тихим і рівним голосом відказала:

— Бог не в образах, а в ділах.

Це ще більше спантеличило професора.

— Цікаво!

Але Лукія, певне, не хотіла вести розмову далі, бо знайшла причину, щоб поспішити на кухню.

Якось, коли я саме гостював у професора, до них зайшла Лукіїна подруга. Довідавшись, що Лукії нема, вона похопилася:

— Ой, я й забула, що сьогодні четвер.

— А хіба що, як четвер?

— Вона ж ходить молитися.

— Лукія, молитися? Ви давно її знаєте?

— Та ми з одного містечка.

— Ви теж віруюча?

— Ні. І Лукія не була такою, то їй так пороблено у війну в Судетах. Везли нас у ту прокляту Німеччину,— Лукіїна подруга, мов сходила на високу гору, перевела дух,— везли, кажу, як худобу в товарняках. Сидимо на своїх клунках і плачемо. Тільки Лукія — мов закам'яніла: з лиця сіра, губи без кровинки, дивиться на одну точку й мовчить. Хоч би сльозинку пустила... Отак довезли нас до тих триклятих Судетів. Тут рівно, а там гори. Гори й горе: позначили нас номерками й ганяють, як арештантів, на роботу. Отоді й трапилося з Лукією, мов заслабла вона... Вивозили нас американці. А крім наших людей, в таборі були ще й французи, бельгійці і ще різні. А Червона Армія вже ось-ось... Три дні і три ночі пробиралися ми на Схід, доки зустріли своїх. І французи з нами, і бельгійці. Бачили б ви, як вони зраділи нашим! Мабуть, уперше за цю каторгу й Лукія усміхнулась: земляка зустріла.

— Ну, а потім, після війни, як же? — запитав професор.

— Поїхали додому. У мене нікого не залишилося: батьків постріляли німці. За зв'язок з партизанами... Брати на фронті загинули. Лукія теж тільки день побула вдома.

— І не повернулася до університету?

— І не згадувала більше.

— То вона могла б все-таки вчителювати в школі.

— В тім-то й біда, що ні. Віра не дозволяє.

Бажаючи перевірити, чи справді Лукія належить до секти, професор, як потім мені оповідав, вирішив поговорити з Лукією.

— Ви знаєте, де перебуває центр вашої секти? — запитав він.

— Правління,— відказала Лукія спокійно.— Раніше було в Німеччині, а тепер в Америці.

— Ви, кажуть, були доброю ученицею і знаєте, що той, хто тримається релігії, задкує до печерного віку. Бога вигадали багаті, щоб...

Лукія викривила губи і невдоволено мовила:

— А в біблії сказано інакше.

Професор було розгнівався і на Лукію, і на себе, що не знайшов слів, які б хоч трохи переконали дівчину. Грюкнувши дверима, він вийшов, але тут же зупинився і почервонів з такої безтактності. «Ні, це не вкладається в голові: дівчина шукає істини в шарлатанів, які, звичайно, прагнуть земної, надто земної мети. Вона ж мусить це зрозуміти!» — професор рішуче повернув до кухні.

— Ви давно навідувались до батьків?— спитав ще з порога.

Лукія звела на нього очі, вилиці їй почервоніли. Видно було, що вона примушує себе бути спокійною.

— Нам бог — пристанище й розрада,— проказала.

— Може, то я ваших батьків бачив на станції. Мстивий же ваш бог! Що ви читаєте? — професор безцеремонно заглянув у книжку, що лежала перед Лукією.— Біблія? І ви за її допомогою хочете пізнати істину?

Професор довго пояснював мовчазній Лукії суть релігії.

Звичайно Лукія виймала із скриньки пошту і, хоч би які там були журнали, не звертаючи на них уваги, клала на столик у кабінеті.

Десь за місяць після тієї розмови професор сидів за сніданком. У засклених дверях кабінету виднівся письмовий стіл. Перед ним стояла Лукія і гортала журнал. Привабило її кольорове фото усміхненої жінки з малям чи заінтригував заголовок оповідання. Лукія, гадаючи, що її ніхто не бачить, взялася гортати й другий журнал. Її обличчя, завжди байдуже, виражало цікавість. Та враз дівчина мов схаменулась, рвучко закрила журнал. Лице знову стало холодно-байдужим.

Щодалі Лукія ставала менш уважною до роботи, годинами сиділа біля вікна, дивлячись в далину застиглим поглядом. В її очах нерідко блищали сльози, чого раніше ніхто не помічав.

Професор спостерігав за цим з задоволенням: коли людина над чимось замислюється, вона врешті дійде істини.

Кость Полонник

КАЯТТЯ

Ви знаєте, що являє собою редакція щоденної газети у вечірні години? Усім ніколи, всі заклопотані тільки одним — графіком. О, цей графік! Здається, все передбачено, все розраховано, до друкарні вчасно надіслано всі рукописи, метранпажеві дано докладний макет всіх чотирьох сторінок газети, за двадцять хвилин мають принести першу сторінку і раптом — розпачливий зойк по телефону:

— Бригадиру Рубану вже п'ятдесят років, а на кліше він виглядає двадцятирічним. Негайно шліть нове кліше або сто рядків якогось тексту, інакше графік — шкереберть!

Газета мусить вийти вчасно. І ви починаєте поспішно, здійнявши на ноги всю редакцію, шукати краще кліше знатного бригадира будівельників Рубана. І от у цю хвилинку до кабінету входить невідомий хлопчина і без будь-якого вступу ще з порога заявляє:

— Я вбивця... Подзвоніть, щоб забрали мене в тюрму...

Чи треба говорити, що я отетерів. Ніяк не можу отямитись. Мені вперше доводиться бачити перед собою вбивцю, який би отак відверто і щиро віддавав себе до рук правосуддя. Такого відвідувача в моєму кабінеті ще не бувало. Та й убивця якийсь дивний: нічого порочного на обличчі. Навпаки, досить-таки симпатичний хлопчина років двадцяти трьох — двадцяти п'яти. Риси обличчя м'які, очі волошкові, як у поета-лірика, зараз смутком обгорнуті, от-от слізьми наллються. Раптом він справді упав у крісло, взяв голову в обидві руки, заридав.

Я подзвонив заступникові, наказав зайнятися графіком, замінити кліше, а сам підійшов до хлопця, налив у склянку води з сифона, подав. Він вдячно всміхнувся мені крізь сльози. І усмішка та була якась сором'язлива, по-дитячому довірлива і безпорадна. Невже убивці можуть отак м'яко і ніжно всміхатись?

Я рішуче присунув крісло, сів навпроти хлопця:

— Розказуйте, що з вами.

Хлопець витер сльози, потім зітхнув і почав розповідати. І що далі він розповідав, то більший жаль огортав мою душу.

— Мені двадцять чотири роки. Мої товариші, з якими я навчався в школі, давно стали техніками, гірничими майстрами, інженерами. Я теж хотів стати шахтарем, бо ж виріс на шахті, батько колись працював кріпильником, мати — на відкатці, вже навіть вчився на першому курсі гірничого технікуму... Та не так склалося, як гадалося.

Зростав я без батька. Він загинув у перші дні війни з Гітлером, десь під Житомиром. І єдине, що я пам'ятаю з далекого дитинства, так це широку батьківську руку: бувало, посадить мене на долоню, підніме вище своєї кучерявої голови і отак несе по вулиці. Таким він і зостався в моїй пам'яті. І коли батько загинув, мати дуже побоювалась, що засмокче мене вулиця. Дуже тривожилась. Та от закінчив я сім класів, був прийнятий до технікуму. Як вона раділа! Перед усіма вихвалялася:

— А мій Коля — студент! Довела-таки хлопця до пуття!

А як на вокзал ішли, взяла з моїх рук чемодан і аж до самого вагона несла, тільки у вагоні віддала. Все наказувала:

— Будь обережним у місті! Вчися добре!

Поїзд рушив, набирає швидкості, а матуся біжить по перону і вслід хустинкою мені махає...

Така і стоятиме перед моїми очима — з хустинкою в руці біжить за поїздом по перону...

Знову побачив я маму через два місяці. В труні. Померла від раку легенів. Що не робили лікарі, а врятувати не змогли. Сусідки потім розповідали мені, що вмирала матуся в страшенних муках, але не стогнала і не скаржилась, тільки все шепотіла: «Добре, що Колю влаштовано...».

Я дуже любив маму, хоч сам їй про це ніколи не казав. У хлопців, знаєте, не заведено виявляти ніжність до батька, матері, рідних. Щоб ото підійти, обняти, поцілувати — нізащо! Я, мовляв, мужчина! А який ти мужчина, коли ще до школи бігаєш?

Як усі хлопці мого віку, я не хотів, щоб мене мазунчиком дражнили, отож був із мамою не завжди чемний, не завжди привітний. Каюсь тепер і страждаю часом нестерпно, за мамою плачучи, та пізно...

На похоронах не плакав. Неначе скам'янів. А коли опустили труну в могилу, упав, знепритомнів.

Спустошений повернувся до міста, і в серці біль невимовний. Все немиле стало без мами — і життя, і технікум, ніщо не радувало. А було ж мені всього п'ятнадцять років! Зовсім зелений, недосвідчений, безпорадний. З таким що хочеш робити можна і повернути на будь-яку стежку легко. От і повернули...

Чимало нас, студентів технікуму, тулилися по приватних квартирах. Я жив у слюсаря з автобази Тихона Павловича Загоруйка. Сім'я невеличка — він та вона, обоє в літах, спокійні такі, лагідні, чемні, до мене привітні. І до столу завжди запрошували, не цуралися. Чи треба казати, що я був щиро вдячний їм і за привітність, і за увагу — за все.

В кімнатці, яку мені відвели господарі, стояла етажерка з книжками. А книжки я ще змалку люблю, мене знали і в шкільній бібліотеці, і в районній: читав я багато. Отож щиро зрадів, побачивши, що етажерка повнісінька книжок. Буде що читати!

На верхній полиці лежала товстенна книга в шкіряній оправі. Тихін Павлович шанобливо взяв її, показав мені:

— Біблія... Дуже рідкісна і вельми мудра книга. Коли матимеш час і охоту — почитай. Може, не все зрозумієш, то я допоможу. Радий буду поділитися з тобою і знаннями, і думками.

Я не знав тоді, що Тихін Павлович не лише слюсарює, а й сектою керує. Місяців через три, коли я вже встиг проковтнути всі тисячу двісті сторінок біблії і в мене голова пішла обертом від прочитаного, Тихін Павлович за вечерею признався, що вже років десять працює благовісником місцевої громади християн віри євангельської, так званих п'ятидесятників.

Благовісник!.. Слово яке!.. Я наче зачарований дивився на Тихона Павловича: великого розуму, виходить, людина, коли благовісником може бути, людей наставляти...

Тихін Павлович не приховував своєї радості, з його уст не сходила щаслива усмішка. Ще б пак, його праця не пішла марно, студент охоче ліз у ловко розставлені тенета... Студентові, тобто мені, все це було невтямки. Не знайшлось тоді в мене ні друга, ні розумного товариша, який взяв би за руку і сказав:

— Не там істину шукаєш, хлопче. Схаменися!

Господар насипав мені повне блюдечко запашного абрикосового варення, присунув ближче масло, білу паляницю, налив свіжого чаю, проказав лагідно:

— Ніхто, як бог. Немудре боже мудріше людей, і немощне боже сильніше людей...

Я нагадав: це з біблії, так говориться в першому посланні апостола Павла до корінфян.

Ще більше зрадів Тихін Павлович. Підвівся з-за столу і по-батьківському поцілував мене в тім'я:

— Слово істини дійде і до твоєї душі. Я заміню тобі батька, ти станеш мені сином.

Душа моя тоді була надломлена: я боляче переживав смерть мами. Шукав самотності, уникав товариства, мені було все немиле. Мама була моєю опорою в житті, і от опори — вірної, надійної — не стало. Що я знав, що бачив у свої п'ятнадцять років? Вперше опинився у великому місті, серед чужих людей... А люди, виявляється, хороші, сином мене назвали, як до сина ставляться... Отож не дивно, що я кожне слово Тихона Павловича сприймав як батьківський наказ. Він став моїм духовним наставником. Його одного я слухав, його очима дивився на світ.

— Навіщо тобі вчитися? Що це тобі дасть? Чи матимеш ти духовну насолоду? Ні. Істинно кажу тобі: ти достойний більшого і вищого. Сам господь послав мене тобі і наперед визначив твою високу долю — сіяти слово його!

Серце моє забилося з радості, я не просто Микола Шостак, слухач першого курсу гірничого технікуму, а визначений самим господом богом... Я все далі відходив від товаришів по технікуму і врешті-решт залишив їх зовсім.

Названий батько став готувати мене на благовісника.

— Будеш мені помічником. А потім, коли господь покличе мене в своє царство небесне, заміниш мене у служінні справі Христовій...

Я відказав, що для благовісника слід би знати більше, ніж знаю я, отож треба б іще повчитися...

Мій учитель стиха розсміявся:

— Найнедосвідченіше в мудрості світу цього чадо господнє, яке не має ніякої освіти, але серцем своїм пізнало господа нашого Ісуса Христа, знає справжній зміст слова божого набагато краще і глибше, ніж будь-який учений муж. Бо що таке світ цей? Суєта сует. Хто множить свої знання, той множить печаль свою, бо все далі і далі від-

ходить од господа. А ти мусиш ставати до нього, спасителя нашого, все ближче і ближче.

Я остаточно скорився: хай буде так, як каже Тихін Павлович, він старший, мудріший, йому видніше. Навесні, шістнадцятирічним хлопцем, я вперше потрапив на молитовні збори п'ятидесятників. Враження було таке сильне, що тижнів зо два я не міг отямитись.

Я не знав тоді, що секта християн віри євангельської діє нелегально, що збори відбуваються потай, кожного разу в іншому місці, що сходитись треба для стороннього ока непомітно, поодинці. Спершу мені були незрозумілі ця таємничість і конспірація, а потім, коли побув на молитовних зборах і побачив п'ятидесятницькі моління, зрозумів.

Зібралися ми в невеличкому будинку на околиці міста. Місцевість глуха, руху ніякого, отож ніхто чужий не побачить і не почує, що на зборах діється.

Зійшлось душ тридцять. Чоловіки, жінки, старі й молоді.

Стільців чи лавок нема. Один лише стіл біля стіни. До нього твердою ходою і попрямував Тихін Павлович.

— Помолимось, брати і сестри.

Всі попадали навколішки, склали руки, вислухали коротку проповідь Тихона Павловича на тему другої глави книги пророка Ієзекіїля, а тоді заплющили очі, почали молитися, кожен про себе.

Спершу чулося легке шепотіння. Але от у дальньому кутку шепіт стає все голоснішим, переростає в шум і вже по всій кімнаті котиться гулом. Хтось раптом скрикує. Якась жінка затряслась, заволала:

— Ой бог! Ой бог! Ой дух! Накоти! Накоти! Накоти!

Ще одна затряслась. Потім третя, четверта...

Далі вже всі кричали і тряслися.

Залунало радісне, збуджене:

— Накотив! Накотив! Дух свят! Дух свят!

— Ой горю! Ой горю!

— Світло в мені! Світло в мені!

Якийсь дядько упав, б'ється лобом об долівку. До нього раптом підбігла ще не стара жінка — розпатлана, очі вирячені, губи в піні, руки тремтять,— схопила за чуприну, кулаками б'є по голові, волає нестерпно, в горлі їй щось булькає:

— Вези в рай! Вези в рай!

Не знаю, який я мав вигляд на тому молінні, але тільки несподівано відчув, що мені в голові затуманилось, перед очима щось закрутилося, стрибає, танцює, лізе на мене, я з остраху заплющив очі і кудись ніби провалився...

Кажуть, я щось кричав, вигукував. Не пам'ятаю.

Коли очуняв, то побачив над собою кілька нахилених облич. Вони жадібно, в якомусь трепетному захопленні дивились на мене.

Звідусіль линуло:

— Благодать господа, одкровення боже зійшло на нього...

Насилу підвівся. Не хотілося ні йти, ні думати, в усьому тілі якась незвичайна легкість, порожнеча. До мене поспішав Тихін Павлович — збуджений, щасливий. Обережно обняв, повів до столу.

Незабаром я прийняв водне хрещення — хрестили мене вдосвіта, над озером плив передсвітанковий туман, було ще холодно, але я не відчував холоду, був збуджений, нашвидку скинув одіж, лишився в трусиках, рішуче увійшов у воду, слідом за Тихоном Павловичем повторяв слова урочистої молитви — і став повноправним членом секти. Сталося це вісім років тому.

Згідно з віровченням п'ятидесятників, я відцурався усього. Кинув ходити в кіно, слухати радіо, читати газети. І від рядових віруючих того самого вимагав. Під страхом кари господньої забороняв батькам пускати дітей до школи далі п'ятого класу, бо в біблії сказано: не в розумних багатство, і багато читати — утомно для тіла...

Я став фанатиком. Переконаним, упертим і, не криюсь, красномовним. Мене охоче слухали. І не тільки свої п'ятидесятники, а й віруючі інших релігійних напрямів — баптисти, приміром, адвентисти сьомого дня, єговісти...

Релігія навчає: сміх ваш хай обернеться на плач, а радість стане скорботою... Зло життя, і суєта, і гіркота, і хвороби — все від халдейства учених, од видовищ богопротивних... Краще відвідувати будинок померлого, ніж будинок розваг... Смерть краще життя, бо лише після смерті людини оживає душа... Тіло — з праху і прахом стане, а душа — вічна, отож про неї, а не про тіло слід дбати... Так навчає релігія і так проповідував я.

Я любив виступати, вмів доводити слухачів до нестями, вони жадібно ловили кожне моє слово. І мені імпонувало, що баптисти — а вони, як ви знаєте, збираються

на молитовні збори відкрито, не потай, як ми, п'ятидесятники,— не раз запрошували перейти до них, обіцяючи добре оплачувану посаду пресвітера. Я з задоволенням слухав такі пропозиції, бо бачив у них визнання моїх здібностей, мого таланту... Дурна хлоп'яча пиха! Але, щиро кажучи, я мав насолоду від своєї діяльності благовісника.

Ви можете запитати: а віруючі? Вони теж мали насолоду, слухаючи твої казки про царство небесне, про рай і пекло, страхіття святі?

Не знаю. Мабуть, мають. Серед сектантів є охочі доводити себе до екстазу. П'ятидесятники на молитовних зборах трясуться, баптисти плачуть... Я не раз запитував себе: в чому річ? Напевно, в психічному стані. Адже люди є різні. В одного розум переважає, в іншого — почуття. Один нічого не боїться, в огонь сміливо полізе, а інший — нізащо вночі на цвинтар не піде... Одне скажу: полював я на людей несміливих, з надломленою психікою, життям потолочених... І здобич у мене була чимала, за це і любили мене керівники секти... Але, пробачте, я, здається, відійшов від того, що привело мене сюди, до вас.

Я покохав. Так-так, віруючий п'ятидесятник, сектант, запальний проповідник слова божого, який мало не щодня казав, що благо християн — царство небесне, вимагав цуратися життя земного, раптом покохав дівчину. Та ще як покохав! До самозабуття!

Зустрілися ми з Галею зовсім випадково, в магазині квітів. Я зайшов по букет для Тихона Павловича, саме був день його іменин, і розгубився: квітів була сила-силенна, і всі барвисті, запашні, на яких спинитися? На поміч прийшла дівчина.

Не скажу, що Галя була особлива красуня. Ні. Повновида, з правильними рисами обличчя, русява, вона не могла привернути до себе увагу з першого погляду. Мене полонив її спокійний голос, її тиха і якась соромлива усмішка.

Вона допомогла мені скласти букет, а потім ми удвох підібрали квіти для її класної керівниці. З магазину ми вийшли разом. Галі треба було до школи. Там їм, ученицям дев'ятого класу, оголосять перевідні оцінки, а потім усім класом разом з учителями вони зроблять екскурсію на Виставку досягнень народного господарства.

— Я теж поїду.

— З нами?

— А пустять з вами?

Галя розсміялась — м'яко так, хороше:

— Боюсь, що ні. Ми їхатимемо в окремому автобусі.

— Ну що ж, я наздожену вас на тролейбусі.

Отак, сміючись і жартуючи, я провів її до школи. Домовились, що сьогодні обов'язково зустрінемось.

З цього і почалось.

Ми зустрічались майже щодня. І з кожною зустріччю ставалиріднішими.

Я нічого не приховував від свого духовного отця. Я все розповів йому про Галю і свою любов до неї. Він уважно вислухав мене, пожував губами:

— Кажуть, жінка — велика сила. Це вірно, Миколо. Вона — як магніт. Та чи не потягне тебе за собою в світ гріха?

Признатися, я ніколи раніше не думав, що Галя може мене кудись потягти. Ми були щасливі з того, що любили одне одного, над майбутнім не замислювались. А виходить, треба замислитись. Таку вимогу ставить мій духовний отець.

— Приведи її на чергові збори, я подивлюся,— наказав він мені.

— Але ж хрещення духом...

— То для підготовлених, а вона перелякатись може. Отож будуть лише проповіді. Про християнський образ життя, про любов до ближнього. Не турбуйся, батько тобі не нашкодить.

На цей раз наші молитовні збори нічим не відрізнялися від баптистських: тільки проповіді і спів. Дехто з жінок заплакав, коли Тихін Павлович говорив про шкоду пияцтва, про незгоди в сім'ї, де батько до горілки вчащає...

Галі в нас сподобалось.

Сподобалась і Галя. Віруючі одразу назвали її моєю нареченою. Тихін Павлович був задоволений:

— Не вертихвістка. Серйозна.

Є така приказка: молоде на всі сторони гнеться. Ми з Тихоном Павловичем тільки в один бік гнули. Гнули м'яко, непомітно, але наполегливо і послідовно. Минуло небагато часу, з півроку, не більше, і Галя стала найретельнішою серед наших віруючих. Ще й матір привела. Виявляється, батько в Галі був алкоголіком, помер з білої гарячки, отож вимога п'ятидесятників не вживати

горілки і нічого хмільного викликала в неї симпатію до нашої секти, привела в наші ряди.

Чи ж справді п'ятидесятники такі високоморальні, зразкові в побуті, особистому житті, як це твердять проповідники?

Спершу і я дивився на все крізь рожеві окуляри, вірив усьому, що в секті говорилося і на людях робилося. Та коли потерся біля керівництва, познайомився з іншими проповідниками та благовісниками, то побачив таке, що бодай не бачити.

Якось до нас приїхав у гості пресвітер п'ятидесятників із сусіднього району. Сивий уже, років йому, напевно, за шістдесят, Сидір Артемович Бойко. Кремезний ще чолов'яга — напрочуд білі зуби, жилаві руки, твердий погляд і м'яка, чисто котяча хода: такий, не зчуєшся, як на плечі тобі стрибне...

Я прийшов додому, коли батько і його гість вечеряли, власне, чаювали: на столі стояв срібний чайник, дві чашки без блюдечок і якась закуска.

Нахилившись один до одного, старі вели якусь розмову і раз по раз сьорбали з чашок. На мене не звертали уваги. Я також не звертав на них: балакають — хай балакають, у старих свій клопіт, свої справи, чого мені до них лізти? Отож, нічого не кажучи, взяв з буфета чашку, налив із чайника, насипав варення, розмішав ложечкою, рішуче ковтнув і — люто закашлявся. З очей покотилися сльози.

Аж тоді співрозмовники зирнули на мене. Сидір Артемович схопився за живіт обома руками, так йому стало весело. Батько блимнув очима:

— Що з тобою, Миколо?

А гість рукою на чайник показує, ніяк сміх свій не вгамує:

— То він чаю скуштував!

Тихін Павлович спохмурнів. А гість:

— Нічого-нічого, хай набирається розуму...

І от тоді я вперше побачив, що Тихін Павлович Загоруйко, мій батько духовний, як дволикий Янус: одне лице у нього для тих, що вскочили в тенета, а друге — для державців тенет, та й то не для всіх...

— У срібному чайнику, Миколо, ніколи не буває чаю. Там пунш: коньяк, шампанське і вірменський айгешат. Суміш тобто. Не кожному дано осилити. Отож будь обе-

режний. І безсловесний,— сказав батько і пальцем помахав застережливо.

Я розгубився. Не одразу знайшов, що сказати. Насилу промимрив:

— Але ж ми проповідуємо...

Мій учитель перебив мене на півслові:

— Проповідуємо ми слово боже, не гріхи.

— Хіба ж це не гріх? — показав я на чайник і чашки з пуншем.

Ще більше спохмурнів Тихін Павлович. Лице стало сердитим, чужим. Глянув на мене з-під густих, насуплених брів, проказав повчально:

— Нема гріха, що його не покривало б милосердя боже. І не те гріх, що в уста, а те, що з уст. Тільки говорити про це вголос не слід, а знати — знай. Череді — своє, пастухові — своє, на цьому світ держиться і віра Христова також.

Бойко радо підхопив:

— Істинну правду мовиш, Тихоне Павловичу: усе на нас, пастухах, держиться. Нема пастуха — нема і череди, розбіжиться. Розумій це, хлопче.

Отак помалу я почав розуміти, що не все те золото, що блищить...

Я не знаю, про що вже згодом говорили Загоруйко з Бойком. Мені було гидко дивитися на них, п'яненьких і цинічних. Вийшов у сад, просидів там у роздумах — гірких, розпачливих — до пізнього вечора. Душу огорнув смуток. Пригадався технікум, товариші, вони давно вже кінчили навчання, одержали дипломи, працюють майстрами, техніками, дехто пішов до інституту, у кожного ясна дорога, і нікого, мабуть, не тривожать думки, як ось мене...

За три дні відбулися чергові молитовні збори. І тут сталося те, про що, я певен, заздалегідь домовилися мій наставник і його гість. Можливо, тоді ж, за чайником пуншу.

Коли всі зібралися, Тихін Павлович склав руки на животі і лагідним, смиренним голосом закликав до спільної молитви:

— Помолимось, брати і сестри.

Як звичайно, спершу був шепіт. Він помалу переростав у загальний шум, потім залунали істеричні вигуки, віруючі почали трястися.

Бойко, трясучись і б'ючись головою об підлогу, раз у раз волав:

— Дух Христов!.. Дух Христов, явись мені!.. Визнач мені достойну дружину!.. Визнач!.. Визнач!..

Хвилин п'ять отак волав, а тоді простяг руки до однієї молільниці — молодої, досить гарної, що теж несамовито кричала:

— Накоти! Накоти!

Побачивши над собою тремтячі руки гостя, молодичка ойкнула і зомліла.

У цьому галасі Тихін Павлович урочисто виголосив:

— Божа благодать на Катерину!.. Бути їй дружиною братові Бойку! Така воля господня.

А Катерина тому Бойкові в дочки годиться, і от воля господня...

Я потім питав Загоруйка, чому Сидір Артемович не обрав собі дружину серед віруючих своєї громади, чого до нас приїхав. Мій наставник відповів на це, анітрохи не всміхнувшись:

— У нас більше благодаті...

Не знаю, як сприйняла цю благодать Катерина, бо до нас на збори вона більше не ходила і я її вже не бачив. Сидір перевів богом визначену дружину до своєї громади. Згодом від людей я чув, що Катерина тижнів зо два хворіла і Сидора не хотіла бачити. Та його не легко було здихатись. Він по кілька разів на день приходив до хворої і нарешті домігся свого: став господарем усього майна Катерини. А майно, виявляється, було чимале: будиночок, кілька вуликів, моторний човен, новенький «Москвич». Все це молодій 35-річній дружині покинув чоловік, який раптово, місяців три тому помер від паралічу серця.

Після цього випадку я став уважніше придивлятися до життя сектантського, все частіше замислюючись над своїм майбутнім. Справді, що жде мене? Психіатрична лікарня? То страшна річ — трясучка.

Після моління люди ледве пересувають ногами, виснажені і вимучені до того, що днів два-три не в силі щось робити. Тільки по нашій громаді одинадцять віруючих захворіли розладнанням нервової системи, лікуються в психіатрів. А троє домолилися до того, що стали паралітиками, їх тепер возять на колясках.

І на свого наставника я вже не дивився зачарованими очима. Стежив тепер за кожним його кроком. І знаєте, що я незабаром помітив? Керівник секти на молитовних збо-

рах не трясся так енергійно і запально, як того вимагав од рядових віруючих. Він і тут був вірний своєму принципу: череді — одне, пастухові — інше. Загоруйко на зборах кричав голосніше за інших («Накоти! Накоти! Дух святий! Накотило! Накотило!»), а от трясся на чверть сили. Він лише удавав, що разом з усіма присутніми на зборах трясеться, а насправді беріг себе. Я, бувало, прийду з моління зовсім виснажений, впаду на постіль і голови підвести не можу, а він береться за відра і носить воду на город поливати грядки. І так безліч разів: від криниці — на город, з города — до криниці. Двожильний Янус, а не людина!

Ці спостереження не проходили для мене безслідно. Релігійний чад помалу вивітрювався з моєї голови. Я вже не був такий ретельний проповідник, як раніше. І на спільну молитву вже не бігав, а йшов із сумнівом в душі, чи треба йти,— як ідуть на важку повинність чи нелюбу роботу. Почав думати над тим, як погасити в душі Галі фанатизм, як витягти її з тенет, в які сам же затягнув, і як нам обом вирватись на волю...

Я оберігав мою кохану і вже не на кожні збори кликав її, всіляко виправдовуючись перед Загоруйком і раз у раз вигадуючи причину, чому Галя не прийшла на спільну молитву.

Галя... Мені легко було втягти її в секту, та важко звідти витягти. Вона пручалася, бо звикла до секти, і не хотіла з нею розставатися, і дуже сердилась на мене, коли я не повідомляв її про наступні молитовні збори. Під впливом проповідей про нікчемність всього земного вона поривалася кинути школу. І мені довелося докласти чимало зусиль, щоб примусити її закінчити десятий клас, одержати атестат зрілості. Вчитися далі категорично відмовилася, сказавши мені словами Загоруйка: про душу треба дбати і спасіння її, а не про краще влаштування на землі. Так непомітно ми помінялись ролями. І мене пойняв страх за Галю, за нашу любов і наше майбутнє. Що робити? Я був вмілий сектантський проповідник, але зовсім безпорадний розвіювач сектантського туману.

Всі дні ми проводили вкупі. То катаємось човном на річці, загоряємо на пляжі, то йдемо в ліс по ягоди. Піти в кіно чи театр категорично відмовлялась, бо ж я сам навчив її, що сміх ваш хай обернеться на плач, а радість — хай стане скорботою... Воістину, що посієш, те й пожнеш!

Одного серпневого вечора, коли ми поверталися додому

з чергової прогулянки по річці, у Галі несподівано пішла горлом кров.

Я тут же хотів одвести її в поліклініку чи на пункт швидкої медичної допомоги — відмовилась. І потім цілий тиждень не хотіла слухати про виклик лікаря, про лікування. Адже я сам колись цитував їй веління біблії: «Коли хворий хто з вас, хай покличе пресвітерів, і помоляться над ним, помазавши єлеєм в ім'я господнє, і молитва віри зцілить болящого...»

На всі умовляння і благання уперто твердила:

— Як бог, як його свята воля...

Відчай мій був такий страшний, що я не раз втрачав владу над собою і просив: «Господи, пошли мені смерть!»

Кінець кінцем Галя погодилась показати себе лікареві, якщо це буде жінка і до того ж віруюча, не обов'язково сектантка, але віруюча!

Ви розумієте, скільки сил і енергії мені коштувало знайти лікарку, яка б погодилась сказати хворому, що вона — не атеїстка. Я на колінах умовляв одну стару лікарку піти зі мною до хворої й видати себе за віруючу...

Діагноз був жахливий: туберкульоз легенів.

Приймати будь-які ліки Галя відмовилась. Заявила матері і мені:

— Коли бог захоче, він поставить мене на ноги. А може, його воля така, щоб бути мені біля нього в царстві небесному...Приведіть пресвітерів, хай помоляться.

Я кликав. І багато разів. Але молитви нічого не дали. Та й смішно було сподіватися, що вони щось дадуть.

З кожним днем Галя танула, наче свічка на вогні. Руки тонісінькі-тонісінькі, аж світяться, кожну жилку можна побачити. І щічки запали. І носик загострився. А в очах — біль, туга і чекання. Мабуть, сподівалася на чудо, та чуда не було. Не могло бути!

Плакала мати: вмирала її єдина дитина.

Плакав і я: вмирала моя любов. З моєї вини вмирала, бо це ж я розпалив у ній релігійний фанатизм, виховав з неї фанатичну п'ятидесятницю, вбив волю до життя, позбавив бажання жити.

Я, я убив мою любов! Я!

...І от дві години тому ми поховали Галю...

Я довго лежав на могилі. Вже всі пішли. Останньою, раз у раз оглядаючись заплаканими очима на горбик і тяжко схлипуючи, пішла осиротіла мати... Я не смів під-

вестися, взяти її за руку, припасти до страдницької материнської руки губами, облити своїми слізьми. Адже я убивця! Убивця її єдиної дочки...

Микола знову заридав.

У двері зазирали налякані риданням співробітники редакції.

Я пішов до дверей і повернув ключ.

Ми знову лишилися одні. Мій нещасний відвідувач і я.

СПОВІДЬ

Було мені сім років, коли Гітлер пішов на нас війною. Відтоді я не знаю більшого горя для людей, як війна. Вона не милує нікого — ні старого, ні малого.

Сім'я наша була чималенькою — батько, мати і нас п'ятеро. Як почалася війна, батька до армії не взяли, бо був безногий. Але воювати проти Гітлера він воював, як і всі чесні радянські люди, які на своє нещастя опинилися на окупованій ворогом території. Одні йшли в партизанські загони, інші виконували спеціальні завдання партизан. Дещо робив для майбутньої нашої перемоги і мій батько. І не лише він...

Ми саме вечеряли, коли до хати з криком-гиком увірвалися кілька гітлерівців. Вхопили батька, а за ним і Сашка, мого старшого брата, якому тоді було тринадцять років, і потягли на вулицю.

Того вечора окупанти побували не лише в нашій хаті. Повну церкву набили вони людьми. А вдосвіта вивели їх, приголомшених, побитих, скривавлених, і тут же, під церквою, постріляли з автоматів.

Що тоді робилося на селі! Плач і лемент летіли з кожної хати. З нашої також. Мама як упала на порозі, так і заголосила, руки ламаючи:

— Ой діточки, мої сиріточки, що ж ми тепер робитимем, як жити будемо?!

Плаче та все бога просить. За мамою і ми рученята зводимо, також плачемо.

День ми були з своїм горем на самоті, другий, а на третій почали до нас сходитись — жінки і рідні постріляних.

Наб'ється повна хата, попадають усі навколішки, зведуть руки, богові моляться, бога просять і слізьми вмиваються. Ну і ми, малеча, разом з ними сльози ллємо.

Коли я підріс і став більше розуміти, то довідався, що були то не просто сусіди, а віруючі люди, баптисти. Вирішили вони і нас на божу стежку поставити, отож і заходилися молитвами та псалмами мамі і нам, малим, душу краяти.

Різні люди по-різному горе сприймають. Одних воно гартує, а інших знесилює. А мама моя вкрай розгубилася, зоставшись з чотирма малюками. І справді: війна іде, господарство розорене, як далі жити, як дітей поставити на ноги? Думки — роями, голова — обертом. Баптисти заспокоювали:

— Сама не будеш. Допоможемо.

І допомагали. І в полі, і в домі. Баптисти вміють створювати ілюзію, що людина не самітна, що за неї турбуються близькі по духу, по вірі. І звертаються одне до одного по-родинному: «Брате, сестро...» Маму також почали сестрою величати. І що не роблять, то все іменем бога, слова його згадують, ім'я його славлять, та такі чемні, лагідні, а нам, малюкам, як не прийдуть — обов'язково по цукерці принесуть. Ну, як таких тьоть і дядь не слухатись, не любити їх?!

Я всім серцем своїм дитячим прив'язався до них. Сестри також. А мамі з того втіха. І скоро вже ми не уявляли свого життя без баптистів, вони стали для нашої сім'ї найближчими і найдорожчими друзями.

Це вірно, що горе єднає людей. І коли людина в горі, з неї можна віровки сукати. І ніхто так уміло їх не сукає, як слуги божі. Тепер я це розумію. А тоді мені все було цікаво — і молитовні збори, і спільна молитва, і спільні сльози, і сумні пісні про бога — все! А пам'ять у мене напрочуд гостра. Отож я швидко вивчив напам'ять і самостійно співав геть усі баптистські псалми. Віруючі раділи і щедро обдаровували мене, а заодно і моїх сестричок, цукерками, бубликами, різною всячиною. І наші дитячі душі були широко розкриті для баптистів, і баптисти ліпили з наших душ, що хотіли. І хотіли вони одного — щоб ми щиро і вірно служили богові в лоні баптистської церкви, бо вона, мовляв, єдино правдива, єдино правильна і богові наймиліша з усіх християнських церков... До речі, про це говорить своїм послідовникам кожна галузка християнської релігії, будь то православні, като-

лики, баптисти, адвентисти чи якісь інші вірники Ісуса Христа.

Чи ж диво, що я всім серцем дитячим повірив у розповіді дорослих дядь і тьоть, які сходилися на спільну молитву до нашої хати? Я вірив, що світ доживає останнє сторіччя, що ось-ось мертві повиходять з могил і сповістять живим про пришестя на грішну землю Ісуса Христа, що Ісус чинитиме над усіма живими і мертвими страшний суд, одбираючи одних для царства небесного, кидаючи інших на вічні муки до пекла...

Про наступний страшний суд говорилося і співалося на кожних молитовних зборах. Він лякав мене і водночас радував: адже тьоті і дяді, які приходили до нас молитися, казали, що я, Василько, житиму в раю, де перебуває сам господь бог із своїми ангелами. І брат мій Сашко, німцями безневинно розстріляний, вже жде мене в божому раю, кличе до себе, хоче показати мені престол всевишнього.

Я дуже хотів побачити Сашка. І я щиро вірив, що скоро побачу його. Та як не вірити, коли дорослі люди цілком серйозно обіцяють мені зустріч у раю, біля божого престолу, з розстріляним братом?!

Час був воєнний, скрутний і гіркий. На спільну молитву люди сходилися ввечері, а коли, бувало, помоляться, поплачуть і розійдуться по домівках, мама збере нас, малечу, і починає читати вголос біблію, найчастіше ті місця, де про страшний суд розповідається.

І те, що вона читала, буквально гіпнотизувало мене. Я так щиро повірив у розповіді біблії, що мене вже не цікавили ні забавки дитячі, ні навіть цукерки. Я забував снідати, пропускав обід, не приходив на вечерю,— мама силоміць примушувала щось з'їсти. Єдина радість моя була — співати сумних баптистських пісень.

Дорослі, особливо дядько Онопрій, якого всі звали пресвітером, дуже хвалили мене, мій дзвінкий голос і любов до святого співу. Називали мене обранцем божим.

Божий обранець...

Я дуже вірив усім словам, що їх казали члени баптистської громади. Повірив і в те, що я обранець божий.

Настало літо 1945 року. Весь народ радів великій перемозі нашої армії, яка загнала Гітлера-ката в могилу, розтрощила фашистське кодло. І саме цього літа трапився випадок, який ще більше зміцнив дитячу віру в бога і страх перед ним.

Якось після молитовних зборів, які відбувалися в нашому саду, я попросив пресвітера, отого дядька Онопрія, про якого я вже згадував, щоб дозволив мені віднести біблію до хати. Онопрій дозволив. Книга була пошарпана, ветха, але для мене дуже священна. Отож ніс я її з трепетом у душі, побожно, боячись випустити з рук. І як на зло, на біду собі, біля самої хати на щось спіткнувся і впав. Сторінки святої книги, підхоплені вітром, полетіли, наче сполохані горобці. Я розгубився, заметушився, заплакав.

Мене ніколи ніхто не бив. Ні покійний тато, ні мама. А того літнього дня я був нещадно битий ременем. Бив пресвітер — божий слуга! — Онопрій. Бив люто. А побивши, так штовхнув ногою, що я відлетів на кілька кроків, упав лицем на відро і перебив собі перенісся. Ось бачите шрам на носі? То пам'ятка про Онопрієву науку. Той удар я досі відчуваю, хоч минуло мало не двадцять років.

Побивши мене, Онопрій сказав матері і всім присутнім при цьому вірянам:

— Це ще не все. За безбожне поводження з святою книгою буде покарана вся сім'я. За те, що виховала такого зухвальця.

І що ви думаєте? За кілька днів раптом зайнялася з усіх чотирьох сторін наша хата. Згоріла дощенту. Минув ще місяць, померла старша сестричка Маруся. І я, і мама, і всі віруючі баптисти були певні, що то кара нам небесна за незбережену божу книгу... Забігаючи наперед скажу, що в 1949 році дядько Онопрій був викритий у шкідництві на колгоспній фермі: насипав якоїсь отрути в силос, загинуло зо два десятки корів. На суді один із засідателів, наш-таки сільський коваль Євмен Гречний, запитав підсудного:

— То, може, і Маруся Чепурна отак само померла?

Онопрій похмуро зиркнув на Євмена з-під насуплених брів:

— Може....

Суддя аж підскочив:

— Як це «може»? Отруїли її, як і корів?

Довго мовчав Онопрій, та врешті примушений був признатися, що таки дійсно з отрути Маруся померла. Тут засідателі про хату Чепурних згадали, що зненацька тоді ж, чотири роки тому, згоріла. Чи не причетний і до цього Онопрій? Виявилося, причетний. Весь народ, що на

суді в школі був присутній, на ноги скочив — такий лютий. Коли б не міліція, до підсудного приставлена, на шматки б подерла клятого вбивцю і палія. Суддя насилу вгамував людей. Повернувся до Оноприя, питає:

— Навіщо ви це робили?

— Щоб віру до бога зміцнити...

Отакий той Оноприй, баптистський пресвітер, проповідник слова божого і божий слуга.

Але все це виявилося потім. А тоді, після пожежі і Марійчиної смерті, як я молився! Як просив бога простити мене! Мені здавалося, що спокутувати свою тяжку провину перед богом я зможу лише безперервними молитвами і, як це не дивно, голодною смертю. Так, в одинадцять років я мріяв про смерть. До такого стану мене довела фанатична віра в святість біблії і в могутність самого господа бога, царя небесного...

Я ходив вулицями села і співав псалми. Мої однолітки бігли за мною і кричали:

— Диви, божевільний... Штунда!.. Штунда!

А мені було байдуже: хай кричать, хай гудять і ображають мене. Я на зло всім їм співатиму божих пісень і молитимусь. Я бачив розстріляного німцями тата, і Сашка розстріляного також бачив, і як смолоскипом палала наша хата, і як у муках нелюдських умирала Марійка,— велику чашу горя я випив, то що мені до тих криків безбожної дітвори, яка ще не відчула караючої руки господньої, а я вже відчув... Ой, як болісно я її відчув...

Члени баптистської громади повчали мене:

— Ти, Васильку, біля жінок крутися. Біля вдів, матерів солдатських, що їхні синочки з війни не повернулися... Їм співай. Та щоб смутку в співі було якнайбільше. Скривджені долею, вбиті горем ой як люблять смуток, бо тільки ж в ньому — розрада для стривоженої душі...

— А ще що?

— Про живих також співай — про картярів, про п'яниць проклятущих і курців, які душу свою в гріхах смертних і в пороках диявольських топчуть. Жінки страх як не люблять, коли чоловік чи син розум пропиває або на картярство переводить... Ой як не люблять, Василечку!

І відповідні пісні підшукували, мені давали.

Я і робив, як старші брати та сестри по вірі вчили мене.

Бувало, підійду до жіночого гурту, почну співати, а вони — в сльози. Бо ж у кожної горе каменем на серце давить, а я своїм співом той камінь ворушу. Плачуть

жінки, слухаючи моїх сумних пісень. А тут пресвітер підійде чи хтось із проповідників і словом лагідним, привітним ще більше наелектризує моїх слухачів. Отак кілька разів я виступлю перед жінками, розтривожу їхні душі, дивись, на чергових молитовних зборах людей і побільшає...

Дуже хвалили-вихваляли мене керівники баптистські за спів мій по-дитячому щирий, безпосередній, бо слухачів за серце бере, сльози викликає і душу розм'ягчає...

В інших сектах я не був, а про баптистів скажу, бо виріс серед них і всі їхні повадки вивчив: вміють на людському горі грати, щоб баптистам користь була, щоб секта баптистська росла і міцніла. Найтонші струни душі наміченої жертви зачеплять. Візьмуть, наче рибину на гачок, і водять-водять, аж поки зовсім не знесилять, а тоді голіруч беруть і, що хочуть, те з пійманою душею і роблять...

То страшна річ — релігійний фанатизм. По собі знаю. Бо баптистські брати і сестри зробили з мене — малого, простодушного, довірливого — фанатика, та ще запеклого! Відповідно з ученням Христа, який устами свого пророка Іоанна Богослова наказав віруючим: «Не любіть світу, ні того, що в світі», я зненавидів земне життя. Я не помічав його, не хотів бачити його і знати.

Весь світ для мене був замкнений і зосереджений лише в одному місці — в біблії. Я гаряче вірив кожному слову її. І я цілком був щирий, коли співав людям: «Віри в бога не віднімуть у мене ні тюремні кайдани, ні страх! Вірю я, день господень настане, і земні кайдани розсиплються в прах!»

Чи ходив я до школи?

Ходив.

І вчився непогано. До п'ятого класу в своєму селі, а потім, коли ми переїхали до тітки в містечко, вчився у районній десятирічці. І оцінки мав усім товаришам на заздрість, бо пам'ять ще змалечку баптистами натренована, отож схоплював усе сказане на уроках хвацько, вчився легко, і табель мій трійок ніколи не знав — самі п'ятірки та зрідка четвірки.

Навчений баптистами, я на новому місці вже не співав релігійних пісень по вулицях і побожність свою перед учителями та товаришами по школі не показував. Керівники секти, готуючи мене до проповідницької діяльності, оберігали від усяких мирських неприємностей. Наказу-

вали в науці бути старанним, бо і на божій ниві, мовляв, вчені люди потрібні, отож роби за вимогою Христового вчення: «Кесареве — кесареві, а боже — богові». Тобто змалечку вчили бути дворушником, дволиким Янусом.

Я так і робив. У школі носив піонерський галстук, а дома — молився богові, співав псалми. Жив подвійним життям: окремо — для кесаря, окремо — для бога.

Важко згадувати таке непривабливе минуле. Жив я ніби хробак, не бачачи і не чуючи навколишнього життя. А воно ж буяло, цвіло, грало всіма барвами, кликало і вело за собою мільйони людей, а я стояв осторонь — глухий і сліпий. Справжній хробак.

Боляче визнавати, та треба, щоб інші знали і, знаючи, не вскочили в тенета баптистів, як з дурного розуму вскочив колись я. Бо що таке серце дитини? Віск. З нього що хочеш виліпити можна. І на добро людям, і на зло. Сектанти ліплять тільки на зло. Чому? Та тому, що в добро на землі не вірять. Кажуть, що тільки в царстві небесному людей може ждати щастя і радість, якщо люди своєю відданістю богові заслужать того. Отож і славлять не життя на землі, а смерть, бо тільки після смерті людина — віруючий баптист тобто! — може сподіватися на вічне раювання в царстві божому, на небесах сущому...

Ви всміхаєтесь, слухаючи мою сповідь, знизуєте плечима: як можна в такі нісенітниці, як царство боже, на небесах ніби суще, вірити?!

Я також тепер плечима знизую і всміхаюся, а тоді, в дні юності, ой як я гаряче вірив у біблійні казки і байки!.. Я щиро і віддано служив секті. З усіх сил пнувся заслужити любов божу, щоб на страшному суді всевишній визначив моїй душі вічне блаженство в небесному раю, а не муки в пеклі...

Такий я був.

Але життя, та ще наше, радянське, як не ховайся від нього, починає врешті-решт владно стукати тобі в серце, якщо ти маєш вуха, щоб слухати, і очі, щоб бачити, і якщо совість твоя ще не зовсім заснула.

Поки навчався в десятирічці, я не думав над питанням життя-буття. А як пішов в інститут, став студентом, тут уже важче було жити і діяти за євангельським принципом: «Кесареве — кесареві, а боже — богові». Тут дволиким Янусом важче бути: студенти — не школярська малеча, навколо пальця не обкрутиш, та й різних організацій

у вузі більше, як у звичайній школі, тут не скажеш: «моя хата з краю», тут мусиш бути там, де всі, разом з усіма, якщо не хочеш стати притчею во язицех, привернути до себе небажану увагу...

А в народі, як відомо, давно говорять: з ким поведешся, того й наберешся. Та й Карл Маркс ще сто років тому сказав: буття визначає свідомість. А життя моє було студентське — як у всіх студентів, широке, з буянням думок і почуттів, весь час у всіх на виду. Отож чи дивуватися, що я помалу почав замислюватися над своєю долею? Дворушництво мені вже муляло, непокоїло совість, вогнем пекло її. Я стидався свого подвійного життя, хотів бути чесним перед своїми товаришами по інституту і студентському гуртожитку, а відтак — і перед самим собою.

Якось однокурсники вирішили гуртом послухати весь курс наукового атеїзму. Чи ж міг я відмовитись, не привернувши до себе загальної уваги? Звичайно, не міг. Отож пішов з усіма. І що більше слухав та нотував, то ширше розкривав очі. Виявляється, у святому писанні і богонатхненному, як вчать нас слуги господні! — повнісінько протиріч і просто нісенітниць. Почав я наново читати біблію, уже в світлі почутого на лекціях з атеїзму. Справді, як це я раніше не помічав цих численних недоладностей?

Мене змалечку вчили, що біблія — книга свята, в ній все правильно... Як же правильно, коли в тій же книзі про одну і ту ж — та ще з погляду віровчення таку важливу — подію по-різному написано?

Почав я далі перевіряти. З олівцем в руках. І споруда, так старанно в моїй свідомості баптистами побудована, почала валитися. Пригадалися мені слова одного столичного пресвітера, який приїздив до нас у містечко знайомитись з діяльністю місцевої баптистської громади. Виступивши на наших молитовних зборах, він картав тих, за його висловом, розумників, які читають біблію без відповідної пошани до святого писання. Казав:

— Коли слово боже відкривається без пошани і молитви, коли почуття і думки не спрямовані до бога і не перебувають у згоді з його божою волею, тоді дух наш затемнюється сумнівом, і через вивчення біблії той сумнів ще більше буде зміцнений... Святе писання подає нам важливі істини, і, хоч не можемо зрозуміти їх, ми повинні сприйняти їх з радістю тому, що вони сказані богом...

Розумієте, куди гнув, — мабуть, і досі гне — отой душпастир баптистів? Хоче, щоб віруючі на слово вірили всьому, що їм у молитовному будинку проповідують, щоб не заглиблювались у святе писання, не аналізували, бо це, мовляв, не вашого розуму діло...

Сліпої віри вимагають слуги божі, розум їх не цікавить, він небезпечний для них, отож і гудять його.

А я, читаючи і аналізуючи, почав помалу прозрівати.

А тут ще трапився такий випадок. Це коли я вчився вже на другому курсі.

Приїхав я на літні канікули додому, до матері і сестер. Першої ж неділі повели вони мене на молитовні збори, які вирішено було провести не в задушливій хаті, а на вільному повітрі, в лісі.

Щоб не завдавати прикростей рідним, пішов і я на ті збори. Людей зібралось чималенько. Прийшли не лише наші, а й з навколишніх сіл також. І от в кінці молитовних зборів пресвітер — опецькуватий хитрун Остап Лапчинський — звернувся до вірян:

— Дорогі брати і сестри, воздамо ще раз хвалу господу богу і синові його пресвятому Ісусу Христу.

Як водиться в баптистів, всі дружно попадали навколішки, кожен шепче про себе молитву, і раптом над головами молящих, десь згори, просто з неба залунав голос:

— Кайтеся і моліться, бо незабаром прийду! Кайтеся!

І так аж двічі.

Що тут зчинилося! Жінки повалилися долі, заридали. Ще б пак, голос з неба! Не інакше, як сам господь бог промовляє, волю свою святу чинить... А тут ще пресвітер опецькуватий Остап побожно руки догори, до неба здійняв:

— Чуємо тебе, о господи! Прости нас, многогрішних...

А я вже не той, що донедавна був, мені сумнів душу крає. Поклав собі перевірити, звідки той глас лунав, чий він. Помалу відійшов, придивляюся до віття, до кущів, і що ви собі думаєте? На дубі, метрів за десять від землі, невеличкий репродуктор висить. Дротик від нього акуратно поміж віттям спущений, низом стелеться, землею притоптаний, у траві схований, до ліщини біжить... От тобі і глас божий! З допомогою нехитрого приладу пресвітер і проповідники розіграли сцену спілкування з самим господом богом...

Коли всі розійшлися, я підійшов до Остапа.

— Навіщо людей дурите?

А він навіть вухом не повів. Тільки подивився на мене, як на нерозумну дитину, плечима знизав.

— Релігія, студенте, то мистецтво. А мистецтво вимагає жертв... Розумнішати пора, хлопче, бо ти рукоположений пресвітер, отож повинен про паству, богом доручену, дбати...

Так, я дійсно був рукоположений у пресвітери. Ще коли в десятому класі навчався. Скористалися з мого релігійного фанатизму керівники секти, в душпастирі рукоположили. Дурний був, як теля, світу не знав і не бачив, чи важко було мене тоді обкрутити? Але ж тепер, коли я студент, у біблії не святість бачу, а самі недоречності і казки, чи ж маю право — звичайнісіньке, людське, моральне — служити ілюзії, благословляти обман, кривдити душі простих, довірливих людей? Ні, не маю!

Подумати тільки: студент — і пресвітер, наука — і біблія, світло — і тьма... Неспокій і смуток огорнули мою душу. Совість владно стукає в серце — кинь секту, не обманюй людей і себе! А десь на дні душі випливає однеоднісіньке запитання: а може, бог все-таки є, коли стільки людей в нього вірять? Тоді починаю падати навколішки, благати:

— Господи, яви мені знак свій! Доведи силу свою превелику!

Слізно благаю. А він мовчить. Не виявляє сили своєї божої. І знаку ніякого не подає. Розсердився я на бога, останніми словами став ганьбити його. А він знову мовчить. Богохульство моє терпить. Як же може він терпіти — всемогутній, всевидючий і мстивий бог,— той, що в біблії цілі народи за непослух винищує? Чом не карає мене, богохульника? Чом не оберне на соляний стовп, як це робить у біблії з жінкою Лота? Де ти, господи? Ану покажись, налякай мене, знищ, бо ж зневажаю тебе всім серцем своїм і люттю!

Не показався.

Не налякав.

Не покарав і не знищив.

Переконався, що нема кому мене карати і знищувати, бо все то витвір хворобливої фантазії людської: і бог, і царство небесне, і син божий Ісус Христос, на хресті розіп'ятий, тільки коли, якого місяця і року якого — біблія не говорить... А пишеться ж на багатьох сторінках евангельських, і як судили при численному народі, і розпинали при свідках, при чиновниках і солдатах рим-

ських, чому ж тоді ніяких дат євангелісти, начебто свідки розписуваних подій, не наводять? Отож і святкують віруючі пасху Христову, день смерті і воскресіння Ісуса, щорік не в одне число і в місяці різні. Чому? Та тому, що казки все то — і бог, і син божий, і страта його, і воскресіння.

Покинув я ниву господню. Кінчив інститут, став інженером, женився, маю славну жінку і двійко хороших малят, давно забув про бога і слуг його, а от вони мене ніяк забути не можуть. Як же, вчили-вчили та й вивчили на свою голову, замість слухняного пресвітера, запеклого атеїста мають... Лютують. От і сьогодні листа від них одержав. Пишуть:

«Ти живеш, як хробак, якого в будь-яку хвилину можна розтоптати. І все-таки хробак щасливіший за тебе, бо він після смерті не буде бачити страшного суду, не буде слухати ридань і скреготу зубів людей, які благатимуть спасіння від мук у нашого спасителя Ісуса Христа, що вже зійшов на землю і чинить суд... Думай швидше і кайся, поки ще відкрито врата в царство небесне! Думай, поки тобі ще дозволено думати! Віддай розум свій, як і раніше, служінню богові! Здолай спокусу диявольську! Вернися до нас!»

Погрожують, залякують...

Даремні сподівання! Хто пізнав радість світла, той не кинеться назад у темряву.

Валентин Речмедін

ХОДІМО З НАМИ, МИРОСЛАВО...

Її голівка була похилена, а постать згорблена. Мабуть, тому, що завжди доводилося стояти поміж дорослими, які звисали над нею похмурими тінями.

Вона вже давно не насмілюється глянути вгору, бо знає, що побачить бліде, мов у мерця, болісно скривлене обличчя брата. Його очі, закочені під лоба, блукають десь далеко-далеко, може, в потойбічному світі, в «божому» царстві, але, як тільки вона поворухнеться, його погляд падає на неї хижим яструбом, і її голова мимоволі никне, а серце починає тріпотіти, як листок під вітром.

— Молись! — чує грізний і владний шепіт, і скошеною билиною падає додолу.

— Молись! — чує вона, відколи пам'ятає себе.

— Молись! — наказувала мама, коли вона просила пустити її з хати не погратися, а тільки постояти, бо ж так там гарно, сонячно, і дівчатка щебечуть по-пташиному, весело співають...

— Молись! — чула неласкаве, наче й не материнське...

— Молись! — твердила одно мама і, припадаючи до землі, тягнула її за собою та ще й придушувала рукою голову так, що ставало важко дихати і кров починала бурхати в скронях.

Мама померла. Якось після похорон, змучена горем, вона, наче крізь сон, почула: «Захворіла, сердешна. Не дуже й тяжко. Можна було б вилікувати, так вони ж навіть до лікаря не повезли. Загубили, бідолашну. А ще ж молода, тільки б жити! Мирослава сиріткою залишилась. Замучать її...»

Це говорила біля криниці сусідка, поглядаючи через тин в бік їхньої хати. Стиснулося Мирославине серце, аж заболіло-застогнало. Від жалю за мамою, від тривоги за себе.

Першим словом, яке вона почула після смерті матері від старшого брата, було:

— Молись! — І вона молилася, молилася щиро, з усіх сил, щоб не дати себе на поталу грішним мислям, щоб

не думати, не почувати, не бачити... Власне, так велів їй брат...

Жила, не розбираючи, де кінчається сон, а де починається дійсність. Разом з усіма тими, хто її оточував душною стіною, молилася, співала. Ні, не співала, жалібно голосила, щиро страждаючи, щиро бажаючи перенестися в інший світ.

Ох, як вона молилася! Навіть у сні. Бувало, прокидалася від власного крику, від ридань, що розривали її дитячу душу, і з пітьми чула, наче в маренні вимовлене: «Молись!»

Потім пішла в школу.

Тенькнуло серце Мирослави, коли вона переступила поріг по-бджолиному гамірного класу. Зупинилася біля дверей, молитовно згорнувши на грудях руки, і стала чекати найгіршого: адже вона, як говорили «сестри», тепер у вертепі сатани. Застигла. Але нічого не сталося. До неї підійшла жінка, чимось схожа на маму, тільки з поглядом не суворим, а таким, від якого на душу ніби сонячний промінь проливався...

— Дівчинко, а ти чого не сідаєш за парту? Ходи зі мною,— і взяла Мирославу за руку.

Рідним, теплим війнуло на Мирославу. Так, бувало, вона відчувала свою маму, коли та не молилася. То ж мама! А це сам диявол в подобі вчительки — так говорив брат. Він наказував слухати, але не вірити тому, що їй говоритимуть, бо то все від гріха:

— Першою згориш в армагеддоні, якщо тільки розкриєш свою душу сатані...

І вона намагалася не вірити. Однак ловила себе на тому, що їй все цікаво знати: і те, як збудований світ, і як у ньому з'явилися люди, як після довгих-предовгих страждань і боротьби здобули волю і правду.

Там, де вона молилася, казали: «Будь тихою, як голубка, і хитрою, як змія. Диявола можеш обдурювати, то не гріх».

І вона не признавалася вчительці, що після уроків молилася мало не до півночі, що в школі вона глуха до всього...

Та не до всього! Крадькома, краєчком серця зазирала у «світ гріха» і бачила там стільки радості, стільки краси. Там весело бавилися її ровесниці... Співали... Ходили в кіно... Читали цікаві книги. Ой, як там гарно!

І враз заціпеніла: зате ж вас перших спопелить армагеддон.

І все ж частка такого життя, яке розкривалося перед нею, осідала в її душі, бентежила її, солодко тривожила і входила в сни. Так-так, і в сни...

То вже в неї наче хвороба така була — співати у сні. От і вистогнала крізь сон почуту в школі пісеньку про щасливе дитинство. Співала і тремтіла від страху: адже гріх, тяжкий гріх чинила. Від страху і прокинулася вся в сльозах, а може, від того, що вже не в сні, а наяву відчула: над нею стоїть брат. Загримав його глухий, наче з-під землі, голос:

— Що ти співала, окаянна? Молись! — і з тими словами стягнув з постелі, кинув на підлогу.

Чотири дні не ходила до школи — молилася. Вчительці відповіла: була хвора.

Але життя кликало її, вабило. Якось підійшла вчителька і, як завжди, поклавши ласкаву руку на її голівку, сказала:

— Славцю, кажуть, у тебе голос чудовий. Співаєш красиво. Йди в шкільний хор... Та й у піонери пора. Будеш у нас заспівувачем...

Стріпнуло крильцями серце. В хор? В піонери? Як вона заздрісно поглядала на червоні галстуки, що полум'яніли на грудях мало не всіх дівчаток у школі! Знала, там цікаво, весело...

Її приймали в піонери. Відчувала себе найщасливішою в світі. Було незвично радісно і страшно. Мало не знепритомніла, коли піонервожата пов'язувала їй галстук. Давала піонерську присягу і, здавалося, весь світ купається в сонці і квітах, і всі люди радіють разом з нею. Та раптом їй вчулося зловісне:

— Молись! — І в неї пішла обертом голова.

Подружки провели аж до воріт. Своїм щебетом вони проганяли все, що туманило її настрій. Та коли Мирослава залишилася сама, здалося, що сонце, яке світило в безхмарному небі, враз померкло.

Йшла подвір'ям, боячись підняти очі, щоб не бачити того, що чекало попереду.

А воно було неминуче, невблаганне.

Кістлява рука схопила Мирославу за галстук і почала душити. В її очах, розширених від болю і жаху, відбився лютий оскал братових зубів...

Потім довго над нею зойкав батіг, довго вона звивалася біля братових ніг, їла землю, щоб не кричати від страшної муки...

Її волокли в хату, відливали і знову били, штовхали чобітьми попід боки, рвали коси.

Місяць, який вона пролежала після цього, перетворився в суцільну ніч. Не знала, коли зникала темрява і наступало світло. Кілька днів їй навіть ніхто води не подав, щоб загасити вогонь спраги і муки, ніхто не сказав співчутливого ласкавого слова, ніхто не спробував загоїти рани, і посічене тіло довго ще ятрилося і гноїлося.

Весь цей час в узголов'ї хтось вичитував їй з біблії прокляття.

А вона тоскно дивилася в гнітючу пітьму над собою і важко розмірковувала, чому це в святому письмі сказано, що бог є любов.

Після цього вона вже не жила.

До школи її не пустили.

Вчительці і учням, які прийшли, щоб дізнатися, чому Мирослава не відвідує школи, сказали, що дівчина тяжко захворіла.

Щодня чула те, від чого їй, здавалося, ніколи не втекти, чого не позбутися довіку:

— Молись!

Коли вдавалося вирватися на вулицю, боялася глянути довкола, бо відчувала позаду чиюсь незриму тінь. Може, й справді всевидющий Єгова?! Чи, може, брат?

Таки він...

Якось її зупинили шкільні подружки. Оточили, защебетали:

— Славцю, що з тобою? Чому не ходиш до школи? І змарніла так...

Що вона могла відповісти?

Знітилась, хотіла швидше втекти.

Та де там! Стільки в них новин, стільки радощів! Почали жартувати, сміятися. Всміхнулась і вона. Спочатку якось криво, кволо, а далі, хіба ж втримаєшся, голосно, як і вони, і враз осіклася, відчувши на душі невблаганну і невідчіпну тінь...

Ішла з братом додому. Знала, що і на цей раз не пощадить.

Але кара на диво була легкою: тільки цілу ніч стояти на колінах і повторювати: «Сміх ваш обернеться в плач, а радість у печаль. Плачте і ридайте над гріхами ваши-

ми, зі страхом проводьте час мандрівки своеї, приступайте до бога із страхом і трепетом».

Бубоніла це обважнілим язиком, а тим часом в душі народжувався відчайдушний розпачливий крик:

«Навіщо страх, навіщо тремтіння?! А де ж твоя любов, боже, де ж твоє милосердя? Навіщо тобі здалися мої муки? Значить, ти жорстокий, значить, ти заслуговуєш не молитви, а прокляття...»

Ця думка була такою несподіваною і такою страшною, що вона навіть озирнулася.

Борсалась у тенетах думок-сумнівів: невже весь світ несправедливий? Невже тільки невеличкий гурт «слуг божих», серед яких її немилосердний брат, будуть врятовані після армагеддона? Невже вони найкращі з людей? Моляться, називають одне одного «братами» і «сестрами», а самі й краплини милосердя до ближнього не мають...

Вона повставала в думках проти тих, хто тримав її в полоні, непомітно для себе і для оточуючих випростувалася. Але страх продовжував гнітити її.

Дві сили, дві думки, дві душі боролися в ній — одна пригнічена, настрашена, друга та, що поривалася до світла, від якого відгороджували.

Минула ще одна весна. Великий радісний світ подавав голоси її серцю, стукався в глухі дверці її душі. А що, коли вона не витримає і спробує вирватися на простори, піде до тих людей, які живуть без бога?! Піде назавжди, щоб братова рука не досягла, щоб ніколи не повертатися назад.

...А той Єгова, що все бачить і чує? Пошле на неї кару?..

Від одної думки страшно.

Знову біжить вона вулицею, насунувши на очі хустинку, пригнувши голову. «Ні на кого не дивись, нікому не показуйся. Сатана чатує на кожному кроці. Він може з'явитися принадним юнаком або веселою дівою. Він може покликати афішею про новий кінофільм або подати голос через радіо. Замкнись, осліпни!» — так наставляє її брат, посилаючи з якимсь дорученням.

От і зараз вона поспішає до «сестри» Іраїди, несе свіже боже слово. З-за далекого океану передали. Хай перепише і передасть далі, щоб усі «брати» і «сестри» знали волю їх пасторів.

Голос, що металево зарокотав угорі, примусив її здригнутися і прискорити крок. Подалі, подалі від спокуси! Ще більше увібрала голову в межипліччя, наче від страху, що на неї впаде згори щось важке.

— Славцю! Славцю! — почула.— Ходи з нами! — Скосила очі: хто там? — Славцю! Та зупинись же!

Ті самі шкільні подружки. Стали на дорозі — не обминеш.

Глянула на них і спалахнула. Які ж вони хороші! В білих платтячках, засмаглі, з квітами в руках. Очі так і зоріють. Згадала себе, недавно крадькома глянула в дзеркало, і порівняла з ними. Куди їй? Обличчя сіре, землисте, очі пригаслі. Як у старої баби.

Хотіла прошмигнути далі, але ті не сходили з дороги.

— Славцю! Куди спішиш? Чуєш, що робиться? Аж два космонавти літають. Уже півсотні обертів навколо Землі зробили.

Космонавти?! Вона вже щось чула про таке. Колись запитала брата, а він тільки процідив:

— Сатанинське іскушеніє! — і прикрикнув: — Молись!

— Космонавти? А що це? — мимоволі вирвалося в неї.

— Як, ти досі не знаєш? Та на якому світі ти живеш? Весь світ знає, що наші люди почали завойовувати космос, почали прокладати шлях до зірок. От швидко і на зірках будуть,— палко говорила одна...— Спочатку на Місяць, а потім на Венеру полетять, знаєш, оту красиву вечірню зірку...

Вийшла наперед у біленькому платтячку, горда з того, що першою розкриває істину необізнаній людині.

— Тепер уже ніхто не віритиме попам та сектантським проповідникам, які забивали людям голови казками про бога. Адже там, де літають наші космонавти, має бути царство боже. А де воно? — запитувала дівчина Мирославу, пильно зазираючи їй у вічі, і сама ж відповідала: — Його вигадала колись сама людина, коли ще була дикою та не знала, від чого грім, і блискавка, і дощ, і холод... А тепер вона стає сильнішою від усіх вигаданих богів. Атом підкоряє космос!.. Ось як!

— Звідки ти все це знаєш? — здивовано запитала її Мирослава.

— От чудна, про це вже й діти знають! Ходімо разом з нами. Там про політ у космос говоритимуть,— і Мирославу схопила маленька міцна ручка дівчини.

Вона не пручалася, не виривалась. Пішла, підкоряючись внутрішньому непереборному прагненню переступити якусь межу, за якою, можливо, станеться страшне, за якою — спокута, кара або й смерть... А може, й ні... Адже ось ті дівчата живуть і живуть весело, щасливо — он які квітучі! І бога не визнають, не бояться його, не вірять, що він є. Кажуть, що космонавти облітали усе небо і не виявили там ніякого бога... Кажуть, що там порожнеча, безмежжя, що там далекі світи, можливо, такі ж, як цей...

Думка за думкою пливе, сумнів за сумнівом. І вона в полоні тих думок поспішає, поспішає... Вона мусить знати, вона мусить пересвідчитись, а там хай буде, що має бути, хай спаде на неї найтяжча кара!..

Кара? А за віщо? Космонавта ніхто не скарав, хоч він найбільший грішник — аж до самих володінь божих полетів.

Ні, тут щось не те... Не те...

Значить, його таки нема. Значить, все, чому вона молилася, через що страждала,— тільки казка. А брат, а всі, хто з ним? Чого вони стороняться людей, чого ховаються від світу?

Мирослава подивилася довкола.

Який сонячний світ! Які красиві люди. Вловила на собі здивовані погляди і зрозуміла. Вона ж відрізняється від усіх — привид, що прийшов між люди з потойбічного світу. Ні-ні, вона тут не чужа. Вона теж людина. Вона більш не повернеться в пітьму!

...Мирослава стояла далеко від трибуни і слухала, ні, не слухала, а серцем вбирала те, що говорили радісно збуджені люди.

Ой, що вони говорили! Тисячі гріхів брала на себе Мирослава. Але цього разу відчувала, що вони не обтяжують її.

На серці було легко і радісно.

Роман Федорів

СКИБКА СОНЦЯ

В цигарковому диму розмова текла повільно, як повновода ріка. Ніхто не виривався наперед, ніхто не кидав порожніх, як полова, або дзвінких, як мідяки, слів. Колгоспний голова Нестор Вітер думав: якби кожне слово взяти на долоню та зважити, то воно, певно, стільки заважило б, як жменя пшениці або грудка землі.

Бо тут, як кажуть, на «галь-паль» нічого не вдієш. Землиця пісна, царинки лежали то на крутих горбах, то серед мочарів, тому добре треба було пометикувати, сім раз відміряти, аби ораниця, де глиняста, аж синя, а де усіяна рінню, щедро родила хліб.

Нестор Вітер сьогодні радий. І думає, що два роки тому він не чув ані щирості, ані болю чи радості в словах оцих самих людей. Розмови про врожай і молоко, роздуми про поля і луки ткали з байдужості, холоду. Вони були подібні до тканини з кропив'яних волокон: рідкі й сірі.

Тому сьогодні Нестор Вітер слухає своїх правлінців і тішиться, бо в їхніх голосних роздумах іскриться гордість за свою вперту працю і тремтять турботливі струни не лише про цьогорічні колоски, а й про майбутні, а колосок до колоска — сніп буде.

Нарешті вже всі виговорилися. Ніч давно ходить попід конторські вікна. Село потонуло в липневій темряві.

— А я би ще щось хотів спитати, — говорить на закінчення Клим Чорногор і підводиться з стільця.

Нестор дивиться здивовано на старого, вічно задуманого колгоспного теслю. Хотів би голова знати наперед, що хоче сказати старий Клим, і хотів би дізнатись, хто, коли дав дідові таке грізне прізвище.

Ось він стоїть посеред кімнати в білій сорочці, у білих штанях, маленький зростом, худий, сиве волосся спадає пасмами на комір засмальцьованого кептара. Вуйко Чорногор, мабуть, більше скидається на апостола або на того доброго польовичка-гнома, який стереже жита від зажерливих мишей. А він, Чорногор... грізний дух кичер і темних зворів... Хтось, певно, заради сміху назвав так прадіда

колгоспного теслі? А може, чужинецьке лихоліття випило силу з його роду, увігнало в землю?

Дід Клим тримається обома вузлуватими руками за спинку стільця і говорить:

— А я, прошу вас, хотів би спитати про одну справу. От недавно ми лагодили безтарки, файно полагодили, нема що казати. А мій кум з сусіднього села каже, що наші безтарки — як діряві решета. Я йому кажу: куме, не жартуйте. А він мені: у ваші безтарки насиплеш біля комбайна п'ять кірців, а привезеш чотири... У нас, говорить, не так. Наш голова, дай йому боже здоров'я, сторожа до людей призначив...— Голос у діда Клима низький, басовитий, справді чорногорський.

Нестор чомусь червоніє. У кабінет вповзла тривожна тиша.

— То що ви скажете, товариші? — питає Нестор людей. Питає, але відповіді не жде: — Я думаю, що обійдемось без сторожів.

Дід Чорногор все ще стоїть серйозний, але в його добрих очах мелькають смішинки, як бісинки, та їх Нестор не бачить, він гнівається на діда Чорногора.

Розходяться. Перед тим підходять до колгоспного голови і тиснуть йому руку. Дід Чорногор стоїть збоку, і бачить ці потиски, і знає ці хліборобські потиски. Вони не чемно-формальні, не улесливо-підлабузницькі. А які? Які? Дід не може цього пояснити. Він лише знає, що коли зведе над зрубом нової хати дах і закосичить його косицею, то йому теж тиснуть долоні. Так... І знає, що якби з цих долонь можна зробити золоті злитки, то вони б горіли, як сонце...

Дід останнім підходить до Вітра.

— Ти гніваєшся, Яковичу, на старого за отого сторожа? Не дивуйся дідові — що малий, що старий — один розум. Я хотів, чуєш, сам себе переконати і тебе вивідати... — Клим Чорногор оглядається. Кабінет уже спорожнів. Крізь відчинені двері долітають обривки слів, ніч тишею гасить кроки. — Я, Несторе любий, щодня на стайнях буваю і в поле виходжу. І бачу: повернуло життя на весну, газда з тебе добрий, болить тобі серце, аби був хліб і мед державі і аби хлібороб мав хліб і мед... Але, Яковичу, згадай, як ми колись колгоспні скирти ночами стерегли. І таки ловили жінок, що крали в'язки сіна а чи соломи для своїх кіз... Ти їх відпускав. Ловив і відпускав з тими в'язаночками. Тільки картав, як дітей. В районі, чув я, тебе лаяли, що

злодіїв плодиш. Твої попередники, а їх було у нас як трави та листу, людям вуха просвердлили, що в надбистрянській артілі що не хата — то злодій, опришок, до білих ведмедів їх... А ти відпускав жінок з в'язаночками сіна. І казав мені, що для того, аби не лупилися людям обличчя від сорому, їм треба дати. Дати і сіна, дати хліба, дати до хліба. Тоді хто піде красти? А якщо піде, то той уже злодій, того судити... А ниньки, Яковичу, сторожів до людей не треба, га?..— Старий, мабуть, ніколи так довго не говорив. І Нестор по-синівському оцінив Чорногорові слова. Стоїть перед дідом чомусь зніяковілий, засоромлений і щасливий...

— Думаю, що ні,— сказав Нестор.

— Не треба,— по хвилі додає Чорногор, але вже якось урочисто. Довго шукає чогось у чересі.— А я тобі, Яковичу, дивись, що приніс,— і кладе на стіл звичайний ключ.— Візьми, Яковичу. Ниньки мої легіні останній цвях у твоїй хаті забили. Най буде у ній повно щастя.

Нестор Вітер обіймає старого. Чорногор пахне свіжими гиблівками, потом і міцним тютюном.

— Ну, ну, ще задушиш,— ніби гнівається. І йде геть. І несе Чорногор злиток золота додому — красні слова подяки.

А Нестор, збуджений, розтривожений, ходить по конторі, ходить і сам не знає, не відає, звідки до нього, з яких країв прийшло бажання обняти сьогодні весь світ: чи, мо', від мудрих роздумів членів правління, чи від щирих слів вуйка Чорногора, а може, через той ключ, що лежить на столі?..

Він сідає до стола, кладе перед собою ключ, білий папір, бере перо. І пише листа. Пише поквапливо, як школяр, шелестить губами, повторюючи слова. Слова веселкові, бо Нестор пише, що розлука вже минула. От тільки, Любко, одержуй швидше свій диплом, спакуй валізи і їдь сюди, їдь до мене, вчителько, на Бистрінь-ріку. Тут тобі, напевно, сподобається. Бо я не каюсь, що приїхав з велелюдного міста і став колгоспним головою. Тепер між людьми над Бистрінь-рікою буду я, будеш ти, і буде наш син... Тепер у мене є хата, хата на три кімнати, а в кімнатах вікна світлі, а стіни пахнуть смолою. Я жду, Люба...

Нестор, нарешті, вкладає листа у конверт, дбайливо виводить свою стару міську адресу. І відкладає перо. Почуває себе стомленим, кошться почервонілими очима на канапу, що здавна служить йому ліжком. Вже хоче ля-

гати, йде до шафи, бере подушку і простирадло. І хоче, аби йому приснилась Любка.

Згрібає з стола в шухляду папери, один аркушик падає на підлогу. Нестор його піднімає і мимоволі, дивуючись, звідки цей папірець узявся, певно, бухгалтер ще вдень поклав, читає: «Голові нашого колгоспу «Україна» від колгоспниці Ганни Драгомир. Заява. Красно прошу вас, товаришу голова, не відмовте моїй просьбі, бо хата от-от завалиться, і лишуся без даху над головою. А тому прошу виділити мені дві-три колоди, аби-м могла задню стінку переставити...»

Заява написана карлючкуватими, гострими, як терня, буквами. І Нестор хмурніє, немов Анчині літери покололи його пальці. Анку Драгомир знає давно, знає, що ця молодиця лагідна в розмові і гостра в роботі, але, видно, допекло її до живого, вилила свій біль на папір...

Відлітає сон. Нестор уже бачить не колючі літери на білому папері, бачить Анчині очі на згорьованому, передчасно постарілому лиці. Колись, коли вперше забачив Анку, то не міг одірвати погляду. Заворожила його не вродою, бо роки і нестатки вроду стерли, обличчя — зморшками порізане, обціловане дощами та сніговими вітрами,— очі Анки вражали. Вони, здавалось, займали півобличчя — такі великі, він не міг тоді сказати, які її очі — сині чи карі, але зате помітив Вітер, що очі в Анки тихі і по вінця наповнені скорботою.

І він завжди, коли буває на фермах, ще дивиться на її руки. Вони ніяк не пасують до її худенької, як у дівчини, постаті — якісь довгі, кулачкуваті, червоні. То руки не жіночі, а чоловічі, міцні. Несторові розповідали, що ці руки колись, як лише колгосп ставав на ноги, обліплювали стіни стаєнь, і знає, що вони потім у ланці вирощували льон, тепер ці руки доять корів. Нестор Вітер думає, що Анка за життя вимурувала собі пам'ятник, бо у білих стінах ферм — її праця, у білих скатерках на столах — її піт. Лише імені на цьому пам'ятнику немає і не буде.

«Бо все це суєта сует»,— згадує Нестор слова Анчиного чоловіка — Гната. Люди в селі подейкують, ніби Гнат став «божим чоловіком», з самим Єговою на «ти», вдень і вночі корпить над біблією, нема йому ні часу, ні охоти взяти в руки чепіги, або лопату, сокиру, косу. Анка трутня годує, мучиться і терпить, бо, видно, любить, бо дітей білоголових, окастих від нього має.

— А хижа валиться, Анко,— вголос промовив Нестор Вітер, немовби Анка стояла поруч. Потім бере перо, щоб на її заяві впоперек написати: «Видати».

Але не пише. Вітер думає, що двома колодами Анчине лихо не підперти. Влітку полагодять задню стіну, восени передня черево випне, а може, й тепер, коли рушиш, вся халупа розсиплеться.

«Але ж, Анко, чого мені має голова боліти про твою хижу? Чоловіка маєш...»

«Хіба то чоловік, Яковичу? Сніпок...»

«Та вижени його, Анко. Най 'го Єгова годує. А колгосп тобі хату збудує нову. Ти чуєш мене, Анко?»

«Чую, Яковичу, чую. Дякую вам за ласку. Але не можу зробити, як радите. Діти в мене — дрібнятка, Гнат їм тато».

«Знайди стежку до його серця. Не камінь він».

«Думаєте, легко? Швидше в скелі криницю викопаєш. Го-го, скільки я напросилася, наплакалася, і все дурно, ідуть мої сльози в пісок».

Нестор Вітер хитає головою. Так би сказала Анка, і правду сказала б. Не раз він говорив з Гнатом, і вчитель до горбатої хижі вчащав. Все даремно.

— А хата валиться, Анко,— знову голосно говорить Нестор. Уявлена Анка розвела розпачливо руками, дихнула жалем:

«Що зробити, Яковичу, коли сонця нема...»

І пішла уявлена Анка, хряснули за нею двері.

Нестор витира долонею обличчя. Знову ходить по конторі, думками повний. Зупиняється перед дзеркалом.

«Маєш клопіт, товаришу голова? Маєш... От лягай краще спати, і хай тобі присниться Любка. Анка завтра свої колоди одержить. І най живе собі, як дотепер жила, хіба ти сонце, аби всіх обігрівати, щоб кожному по скибочці цього сонця дати? Спи, Несторе...»

Та він не сходить з місця, не манить вже біла постіль. Нестор дивиться у дзеркало. І здається йому, що бачить наскрізь самого себе і знає, що сказані щойно слова — це наче каміння, вирване вибухом, каміння, яке має перегородити русельце несміливого потічка-думки, що виникла раптово і... небажано. Нестор червоніє, немов його впіймали на гарячому, розгрібає насипане каміння, і потічок плещеться, заповняє собою мозок:

«Віддай Анці свою нову хату, Несторе. Віддай... Хіба вона не заслужила? Хіба ти нову не поставиш? Досить тобі лише сказати вуйкові Чорногорові...»

Колгоспний голова відчуває, що в ньому сидять два Нестори, два Вітри. Дотепер гадав, що ніколи не фальшивив, не роздвоювався, що він цільний, як граніт. А тут... Інший Нестор, той, якого він не знав, сміється іронічно:

«А що ж, грай свою роль далі, грай... Віддай Анці нову хату, а сам витирай кути в конторі. Що ж тобі Любка скаже?..»

«Але ж...»

«Помовч. Про тебе напишуть у районній газеті, а може, і в обласній. Скажуть: дивіться-но, люди, який голова, яка щира душа! Оце по-комуністичному! А ти будеш читати і будеш злитись, бо Любка плакатиме...»

«Ні,— боронився перший Нестор,— коли приїде Любка з сином, ми винаймемо десь кімнатчину. Тимчасово...»

«Винаймай, винаймай... Люди, якщо не вголос, то в кулаки скажуть, що ти дурень. І ти теж будеш каятися і теж називатимеш себе ідіотом. Бо лише так мовиться, що досить сказати вуйкові Чорногорові слово — і хата виросте. Дивися, вже осінь не за горами, а там зима завіє».

Нестор сідає на канапу, долонями стискує скроні. І чує, як у серці раз по раз гупають вибухи, каміння засипає джерельний струмок.

«Отак краще, лягай і спи... Завтра пошлеш вуйка Чорногора, хай подивиться на ту стіну. А тепер забудь про неї. Спи, артисте, спи... Ця роль не для тебе».

«Роль? — схоплюється Нестор на ноги.— Роль? А я, виходить, актор? І все це, що я робив досі, комедія?»

Нестор оглядається по кімнаті, йому здалося, що в кутку стоїть Клим Чорногор, стоїть, і підслуховує його думки, і з докором свердлить очима, і жаліє, що надбистрянські хлібороби щиро і чисто давали Вітрові свої долоні — золоті злитки.

У конторі гойдається цигарковий дим. Душно. Нестор вихоплюється надвір і зразу, як в озері, тоне в густій темряві. Нічний легіт омиває обличчя прохолодою. Нестор стоїть перед конторою. Село давно бачить сни, біліють в садках стіни хат, п'янко пахне м'ята.

Нестор заспокоюється. Він любить нічні прогулянки. Вночі йому здається, що він розчиняється в темряві, що він живе у деревах і стеблинах. І коли виходить з пітьми на світло, то відчуває себе відмолоділим, бадьорим, немов

його клітини напились соків з лип, і ясенів, і з м'яти, немов тисячі коренів, що черпають наснагу з матері землі, віддали йому частину своєї сили.

Йде Нестор вулицями, спав з нього тягар турбот, втоми, сумнівів. Він підходить до горбатої хижі Анки Драгомир. У вікні світиться. Нестор припадає до шибок перекошеного віконця. Хата глянула на нього чорними стінами, біля стола чапить при свічці Гнат Драгомир, щось читає, із запічка, з печі, визирають босі ноги дітвори, на ліжку лежить Анка.

Нестор стукає у двері, Гнат Драгомир підводить гривасту голову, каже:

— Входіть. Моя хата і вдень і вночі відчинена для добра.

Нестор клонить голову, аби не зачепитись за одвірок, і входить у хату. В обличчя вдаряє сопухом, розтопленим воском. Він підступає до стола, як хлопчина, мне в руках шапку.

— Читаєте, Гнате? — питає.

Гнат підозріло оглядає високу постать колгоспного голови.

— Пізнаю істину і бога,— відповідає дипломатично.

Нестор посміхається.

— Ну і як, пізнали?

Гнат мовчить. Кладе чорну долоню на заяложену біблію.

— Людське життя, Несторе Яковичу, краплина в океані верховного судді. Не встигнеш випити чашу до дна... Одна надія — віра. Коли глибоко віриш — бог ближче...

Гнат очікує запитань, готується схрестити шпаги з Нестором, він часто схрещує шпаги з місцевими вчителями, пропагандистами.

Вітер не хоче сперечатися з Гнатом про те, є чи нема бога на світі, він хоче дізнатися, як отак можна жити?

— А що таке життя? — тягне відповідь Гнат.— Передвер'я, поріг до тисячолітнього царства.

— Гаразд, хай буде поріг,— погоджується Нестор.— Але ви перед хвилею сказали, що життя — краплина в океані...

— Ну, казав...

— Є краплини, в яких кишать черв'яки.

Гнат запитливо зиркає з-під кудлатих брів. В його очах майнув здогад, здогад змінюється злістю. Але він гасить лють, вдає, ніби натяк його не стосується.

— Все це суєта суєт,— говорить Гнат ліниво і заплющує очі.

А Несторові здається, що він зрозумів оцього «святого чоловіка», ніби йому вдалось відколупати шматок заліза з його панцера і заглянути в серце. Серце Гнатове б'ється ліниво, кров струмує по жилах повільно, рухи Гнатові мляві. І свою лінивість Гнат, як саваном, окутав напускною святістю. Навіщо працювати — однаково вмреш, пощо кипіти, якщо при кіпінні станеш парою?

Нестор відчув, що радіє. Мав би цьому ледацюзі віддати хату, в яку вкладено піт людський?

Але прокинулась Анка, Нестор не встигає нічого сказати. Анка сидить на постелі і з подивом глипає на колгоспного голову. По її заспаному обличчю, немов велика муха, повзе тривога. Вона зривається з постелі.

— Щось сталось на фермі, Несторе Яковичу? — питає. Стала одягатись. Її руки бистрі, очі скаламучені тривогою.

— Сталося, Анко,— каже повільно Нестор. І сам не знає, навіщо так говорить. Вона схоплює його руку, стискує до болю. Нестор відчуває, що її рука важка, мозольна, як руки інших надбистрянських хліборобів.

— Вуйко Чорногор, Анко, аби сто років жив, вчора мені хату викінчив...

Анка полегшено зітхає, випростовується, наче скинула з худих плечей гору.

— Ой, як ви мене настрахали! А я вже думала... То хочете, аби я підлогу помила? Хочете, аби-м вікна витерла? — метнулась Анка.— Та я зараз...

Нестор бере її за плечі, дивиться в очі, вони в неї сумні, як завжди... І Нестор у цю хвилину не думав, що скажуть про нього скептики. Він забув, що ще недавно існувало в ньому два Нестори. Він зрозумів, що має у руках скибку сонця і цю скибку може подарувати від імені людей сумній жінці з важкими руками. Може, тоді її очі посвітліють, очі і дні?..

— Почекайте, Анко, почекайте,— говорить Вітер.— Я направду хочу, щоб ви помили підлогу і витерли вікна. Хочу, Анко, бо це ваша хата...

Анка задкує до постелі, сідає, притискує руки до грудей. З хвилини на хвилину жде Несторового сміху, як грому на свою голову.

Сміху не було.

— Ви сказали, Яковичу, що то... то моя хата? — шепче.— Не жартуйте, прошу вас! — вже волає. І плаче. На столі тремтить свічка.

— Я не жартую, Анко, що ви? Хіба ви не заслужили? — Нестор кладе на її тремтливу долоню ключ.

Анка все ще не вірить, дивиться на колгоспного голову, як на ікону. В хаті запанувала мовчанка. Її порушує Гнат, він гупає колінами на долівку, гарячково гундосить:

— Боже, боже. Я недурно тобі молився. І ти подарував мені...

Нестор хмуриться. Круто повертається до дверей. Слідом за ним, як біла птаха, Анка. Зупинився!

— А ти... ти... Працювати будеш. Бо не Єгова дарує тобі... Ні! Мозолі твоєї жінки...

...Знову пливе в темряві ночі. Чує, як розчиняється, зливається з землею, чує, що живе у кленах і житах. А коли піднявся на ганок колгоспної контори, то відчув, що став багатший.

А Гнат з Анкою сидять на порозі.

— Чи пам'ятаєш, Гнате, як ми побрались? — говорить вона.— Мій тато небіжчик дали мені у віно морг царинки. Твої тобі оцю хижу записали. Ми, Гнатику, любилися, як церковні миші. І мусив ти їхати до тої Гамерики. Привіз відтіль, замість дзвінких долярів, гамериканські воші і купу книжок про того Єгову.

Гнат гойдається в такт Анчиної розповіді.

— І ти, Гнатику, йому молився. І він мовчав. Ти його, знаю, просив, а він ні пари з уст. Тепер нам, Гнатику, люди файну хату дали. А бог твій... За працю мою дали... За мою.

Гнат нетерпеливо ворухнувся. Ще вчора заткнув би жінці писок, та це було вчора. Тепер якось не смів, бо вона говорила велику правду, бо він тримав у руці звичайний залізний ключ.

Цього вже не чує і не відає колгоспний голова Нестор Вітер. Він уже спить на своїй канапі. Спить, і не Любка йому сниться. Стоїть перед ним у білій сорочці вуйко Чорногор і тисне йому руку. Вуйкова рука важка і щира, як злиток червленого золота.

Павло Ходченко

ПОМИЛКА ОНИСІЇ

На узгір'ї, серед густих дерев, манячить старовинний жіночий монастир.

Від нього, вниз до річки, простяглася кривуляста стежка, по якій часом сходить до альтанки стара ігуменя в супроводі келейниці Онисії, щоб спочити від «трудів праведних».

Келейниця Онисія — це молода послушниця, років двадцяти трьох, чорноока та світловолоса красуня. В монастирі вона з позаторішньої зими, але з монастирським життям ще не звиклася. Часто-густо приходять їй в голову мирські думки, про які ніхто з насельниць монастирських, звичайно, не знає. Ігуменя навіть вважає, що Онисія найправедніша душа з-поміж монахинь.

— Ніякий гріх не торкається її — смиренна та молитовна,— відрекомендувала вона одного разу послушницю архієрею Діонісію, коли той відвідав монастир.— Далека родичка моя з мирського життя. Слухняна, богобоязна. Дасть господь, то й на інокиню висвятимо...

Діонісій, не старий ще вдівець, з кудлатою рудою бородою та синюватими очима, мов у серафима, яких вимальовують богомази над царськими вратами в церквах, і округлим животом, що надавав його статурі певної поважності, на таку рекомендацію прихильно відповів:

— Нехай же благословить всевишній рабу божу Онисію, і хай сповниться бажання ваше...

Потім, уже в покоях ігумені за обідом, він раз по раз скидав прищуреним оком на вродливе обличчя стрункої послушниці, що прислуговувала за столом. А коли вона піднесла йому на срібній таці чарку рислінгу, навіть простяг був ліву руку, щоб торкнутись двома пальцями, обмотаними чотками, її підборіддя з ямкою, та Онисія ввічливо відхилила голову. Однак на прощання, коли вона підійшла під благословення, він все ж таки поплес-

кав її по рум'яній щоці і, начеб на виправдання свого вчинку, додав, звертаючись до ігумені:

— Чудову маєте наречену Христову, матушко Параскево, в монастирі. Нехай же благословить господь бог наш...— і поквапливо, широким розмахом десниці перехрестив оторопілу послушницю, промовляючи вже до неї: — Дерзай, чадо, дерзай...

Далі ще раз, облизуючи губи, торкнувся пальцями підборіддя Онисії, яка стояла перед ним розгублена і зарожевіла, мов троянда.

А старенька ігуменя Параскева тим часом, склавши молитовно руки на грудях, низько вклонилася і шамкала беззубим ротом:

— Не обходьте ж нас, владико, святительськими молитвами своїми. Частіш провідуйте обитель нашу і наставляйте нас святим словом...

Це було напровесні, коли Діонісій одержав призначення на тутешню єпархію. А зараз — середина літа. На небі яскрить липневе сонце. Спека. Дерева на узгір'ї принишкли. Навіть птахи в холодочку мовчать. Не чути й шуму з міста, що розкинулося широкою панорамою ген-ген на пониззі. Тільки десь недалеко гомінко хлюпаються діти у воді. Веселий вереск їх порушує навколишню тишу. Ігуменя Параскева, що за кілька хвилин тому зійшла за допомогою послушниці Онисії сюди, вниз, до річки, та присіла в альтанці на плетеній з лози канапі, спроквола веде повчання:

— І кажу тобі, Онисіє, що немає світліш радості, як та, що на небесах. Дбай, дбай про неї, небесну радість цю, денно і нощно. Молись, знищуй дощенту, викорінюй геть у собі плотські похоті, не припускай блудливих помислів, і Христос бог наш удостоїть тебе великої радості.

Послушниця Онисія, сповнена сил і енергії, життєрадісна, сидить на долівці біля ніг ігумені і нічого не чує. Їй душно, вона обмахується носовичком, а вуха вловлюють дитячий гамір на річці, сплеск води. Та скоро ігуменя заклювала носом, а далі схилилась на подушку й зовсім заснула. Тоді Онисія звелася на ноги і навшпиньках вийшла з альтанки. Її враз охопило бажання кинутись з розгону в річку і поплисти-поплисти... Однак стрималась. Майнула думка: «Ще побачить хтось. Дізнаються в монастирі. А тоді...» Здригнулася. Почала хреститись та шепотіти молитву.

Тим часом звуки з річки невідступно вабили Онисію. Адже в дитинстві, ще коли жива була мати, так само ж і вона, не знаючи втоми, бігала влітку на річку, хлюпалась у воді, почуваючи себе не знати якою щасливою серед галасливого товариства. «Ех-хе-хе!» — зітхнула скрушно. Поглянула на всі боки, прислухалася. «Спить...» Потім сіла на гарячий пісок, зняла пантофлі, опустила ноги в прохолодну воду. Заспокоїлася. І тепер думала: «Хіба ж це й справді так, як повчає тітка ігуменя? Та де ж та радість на небі? Хто її створив там? А чи й небо є таке, як то уявляють і вона, старенька, і всі в монастирі?..»

Увірвалась думка Онисії. Рішуче відсунулася вона од води, почала просушувати ноги на сонці. Замріялася. А перед нею життя — як є! На тихій поверхні води розходяться кола: то виграє риба. Жвава бабка ганяється за комарами і, схопивши якогось, зникає з поживою за очеретом. В заростях томно кумкає жабка: можливо, принаджує дружка. З посвистом пролітають над головою чирята,— кульками падають у воду. По піску, переборюючи всілякі перепони, відчайдушний мураха цупить перед себе висхлого хробака. А безжурний вереск дітей, шумливий сплеск води ваблять та разом ятрять серце. У Онисії аж дух забиває в грудях: хочеться їй і плакати, і реготати, і клясти когось, і голубити. Вона до хрускоту стискує пальці на руках, лягає горілиць і випростовується на гарячому піску. Але раптом із альтанки чути голос — гукає ігуменя. І Онисія прожогом схоплюється, нашвидкуруч натягає пантофлі на ноги, кидається туди, до ігумені, гублячи нитку «гріховних» помислів...

— Де ти?..— докірливо гукає ігуменя.

— Та ось лише на хвилину вийшла поглянути на річку...— виправдовується вона.— Поїхали човном наші сестри, з наказу матушки казначеї, до міста сплачувати податки, то чи не повертаються уже вони...

Онисія це казала, аби що сказати. Бо насправді монахині поїхали на тачанці до міста. Та ігуменя спросоння не дуже й настиралася — не цікавилася суттю справи. Вона лише, позіхнувши, протягла:

— А!..— І далі розпочала: — Ну, то й ми повертаймо до обителі. Пригадала ось я, приїздить сьогодні до нас на постійне мешкання преосвященний Діонісій із своїм келейником. Бач, у місті владиці незручно. Немає жодної хвилини супокою. Бо хіба ж тепер духівництво? Є

що, нема чого,— кожне лізе до владики. «Парахвія, мовляв, мала — переводьте на іншу». Або, скажімо, посварився хто з громадою віруючих чи з церковним старостою,— мири їх чи знов же таки переводь на кращу парахвію...

І гомоніла-гомоніла ігуменя Параскева, кваплячись до виходу з альтанки. А Онисія, начеб розгублена чогось, тільки й промовила:

— Та хіба ж чоловікам можна мешкати в жіночім монастирі?..

— Тобто? — позирнула на неї ігуменя.— А, розумію... Ти гадаєш, що владика та його келейник звичайні мужчини? Е-е, облиш, вони посвяту мають. Перший архієрейську, а другий — хоча й несповна духовну, так все ж посвята. Іподиякон він... Тож маєш,— це не одне і те ж, що мирські, тобто світські, мужчини. Це інша стать — духівництво, яке назавжди присвятило себе божому служінню. Виходить, різниця...

Онисія мовчала, бо, на її розсуд, між мужчинами, в якому ранзі чи званні не перебували вони,— аж ніякої різниці. Проте вона не наважилася перечити ігумені — далекій тітці своїй. «Хай уже стара думає як хоче...»

Сходили вони на узгір'я поволі, крок за кроком. Ігуменя Параскева часто зупинялась передихнути, і в ці хвилини, як і завжди, намагалась повчати Онисію, бо таки щиро бажала ще за життя свого висвятити її на справжню черницю.

— Я знаю,— казала вона,— вражий дух мутить помисли наших насельниць і особливо молодих. Приміром, ось як ти... Та проти вражих спокус є сила молитви. Отож треба повсякчас боротись із собою, постом і трудом знемощувати грішну плоть свою, дбати про одне — царствіє боже...

Та ти що?..— гримнула на Онисію ігуменя, коли вона невлад відповіла на її запитання.— Не чуєш мене, чи що?..

Але цієї хвилини назустріч виткнулась із-за куща бузини на закруті стежки постать монахині.

— Ой матушко ігуменя! — загукала вона.— Преосвященний Діонісій уже прибув до нас! Чекає...

Ігуменя від такого раптового повідомлення аж спіткнулася, та Онисія підхопила її за плечі і так тримала, доки не наблизилася та монахиня, що гукала звідти, від куща бузини. Тоді обидві вони майже на руках понесли дряхлу

Параскеву на зустріч з архієреєм, який уже стояв біля монастирської каплички, що в ній інколи, крім основної церкви, служилась відправа.

— Матушко Параскево,— поважно рушивши навпроти, казав архієрей.— Що з вами? Знемогли? Певно, серце?..

— Так. Прошу благословення... А це минеться...

Ігуменю підвели до архієрея. Він перехрестив її. Після так само благословив монахиню та Онисію, проказавши до останньої: «А тебе пам'ятаю, пам'ятаю...»

— Що ж,— звернувся вже до ігумені,— приймайте постояльців...

— А раді, раді, владико...— турботливо зашамкала Параскева.— Давно приготували приміщення. Уклінно запрошуємо.

Потім, наказавши кільком монахиням, що вийшли надвір подивитись на архієрея, йти в своїх справах, а тій, яка разом з Онисією допомагала їй вибратись на узгір'я, показати келейнику преосвященного призначене приміщення, Параскева разом з Діонісієм, в супроводі Онисії, рушила до ігуменських покоїв.

Через якийсь час, вже за обідом, коли преосвященний Діонісій підбадьорився кількома чарками рислінгу і переговорилося багато новин з церковного життя,— зайшла мова про обслуговування архієрейської особи на новому мешканні.

— Мені, бачте, матушко Параскева,— казав Діонісій,— незручно буде щотижня міняти сестер на послуху в себе. Ви розумієте, в чому тут, сказати б, річ? Тільки людина обвикнеться, як треба що робити за моїм смаком, дізнається, що та де лежить, а тут приходить нова, і знов клопіт — привчай її до всього. Чи не краще був би такий розпорядок? Скажімо, призначати по черзі двох-трьох сестер строком не менш як місяців на шість, а то й на довше, доки сам не відішлю назад.

— Звісно, воля ваша, святий владико,— самоприниженo відказала ігуменя.— Я це запропонувала, щоб кожного тижня та нову сестру надсилати на послух до вашого мешкання з міркувань...— І вона, начеб подавилася раптом, увірвала думку, бо хотіла сказати, що так вважає за найкраще з міркувань оберігання моральної чистоти монахинь. Але збагнула, що цим недоречним в даному випадку своїм міркуванням може образити владику. І тому, кахикнувши в кулак, лише додала: —

Я гадала, що таким чином вашому преосвященству буде зручніш обрати якусь сестру на більш тривалий час...

— От-от!— прохопився архієрей, перебиваючи на слові Параскеву.— Саме ж і маю це я на увазі...— Він задоволено погладив широку бороду та випнутий живіт.— Приміром,— пожвавлено додав,— ось обслуговує вас, матушко Параскево, келейниця Онисія. Як зазначали ви, смиренна та богобоязна. І отже, певний, обслуговує непогано вас. То... А втім — ні-ні. Я лише це до слова. Звичайно, вона була б саме враз на послух до мене. Однак — вирішуйте самі...

— Мм...— промимрила ігуменя, скрививвшись і смикнувши себе за нагрудний хрест, що ним нагородив її він же — архієрей Діонісій — в день тих перших своїх відвідин монастиря ще напровесні, поглянула до буфета, де поралася Онисія, і вже виразно відповіла: — Я так звиклася з Онисією... Проте коли ваше таке бажання, владико, звісно, я не можу заперечувати...

— О, що ви! Що ви! Я не припущу собі зробити щось зле вам. Мені тільки припало це висловитись так тому, що вважаю Онисію найздібнішою до такого послуху. А втім, кажу,— ви ігуменя монастиря, і ваш розсуд, ваша воля в цій справі має і повну доречність, і всебічну перевагу. Схиляюсь, схиляюсь перед вашим багаторічним досвідом...

Діонісій схилив голову і приклав до грудей ліву руку з чотками на пальцях.

Ігуменя звелася на ноги і в свою чергу чемно вклонилася архієрею.

— Я так міркую,— знов опустившись на місце, вела вона тихо, щоб не почула Онисія біля буфета.— Надішлю на послух до вашого преосвященства двох досвідченіших у господарських справах літніх насельниць монастиря. А крім того, Онисія навідуватиметься, щоб контролювати їх. Так буде найкраще...

Проминуло літо, кінчилася й осінь. За цей час немало втекло води з річки, що підривала круті береги. В монастирі, на узгір'ї, серед густих, а зараз оголених дерев, багато відбулося подій цікавих і нецікавих. І насамперед — те, що старенька ігуменя Параскева, далека родичка Онисії, несподівано одного ранку відправилася в лоно Авраамове, де «несть печалі і воздиханія», як співали монахині над труною небіжчиці і, таким чином, її місце заступила матушка казначея Магдалина, років

сорока п'яти, жвава і бадьора монахиня. Вона вважала себе непоганою на вроду. В монастирі ходили слухи про її не зовсім аскетичну поведінку...

Ця нова ігуменя з першої ж хвилини не злюбила послушницю Онисію і призначила її на послух до корівного двору.

— Зважаючи на твою ретельність та смиренність у виконанні теперішнього твого послуху біля його преосвященства, що наклала на тебе ще покійниця Параскева, я доручаю твоєму піклуванню таку важливу ділянку роботи...— не без прихованого єхидства пояснила Магдалина дівчині своє рішення.

Проте Онисія здогадалась про справжні причини такого її призначення; ревнощі мучили нову ігуменю, самій захотілося завжди бути на очах архієрея, який не раз вихваляв перед нею красу келейниці. Однак Онисія змовчала, вважаючи за свій обов'язок підкоритись її волі. Вона чемно підійшла і поцілувала напахчену руку ігумені.

Слід сказати, що монастирський статут суворо забороняв будь-яке сперечання з ігуменею. Це вважалося великим гріхом і тягло за собою всілякі спокути і кари, — аж до виключення з монастиря, — що їх визначала рада старійших. Цієї кари — виключення з монастиря — і саме тепер, перед настанням зими, аж ніяк не випадало здобути Онисії. Адже з батьком дуже посварилася, навіть зреклася його за монастирським статутом, то чи й прийме ще її? Та як його повертатись і в колгосп? Де очей взяти? Засміють. Скажуть: «Ледащо! Повіялась у монастир...»

А можливо, що насправді і не трапилося б того, що так турбувало Онисію при згадці про повернення до рідної домівки. Бо таки й так: батько та й колгоспники були б тільки раді з того, що нарешті вона дійшла розуму і, визнавши помилку, знайшла в собі мужність повернутися до кола живих, зайнятих творчою працею радянських людей, у яких є перспектива, надія, світлий шлях.

Онисія відганяла від себе гіркі думки, гамувала біль серця, намагалась заспокоїтись запаморочливою молитвою та важкою монастирською працею, як наставляла її тітка-ігуменя. Отже, навіть і в цю хвилину нового приниження не знайшла в собі сили на рішучий крок...

Відійшовши від ігумені Магдалини, Онисія лише сплюнула тричі і, не оглядаючись, швидко вийшла з монастирської канцелярії, де оце одержала новий послух. Але Магдалина помітила таку неповагу до себе і звеліла пере-

дати Онисії про щойно призначену їй спокуту, — на трьох вечернях підряд відбити серед церкви триста поклонів...

Час минав, а Онисія не могла звикнутись зі своєю долею. Вона дедалі більше розчаровувалася монастирським життям. Одного разу вона спостерегла незвичайне явище. Ігуменя, зустрівши архієрея в затишному куточку і поглянувши сюди-туди, замість підійти під благословення, обхопила його за шию й поцілувала в губи, а далі взяла під руку і зникла з ним у покоях. «Ах ви ж іроди...— обурилась Онисія. — Бач, святі та божі...» До того ж настирливіш і настирливіш почав приставати до неї зі своїм залицянням довготелесий іподиякон — келейник архієрейський Хома, — «целібат», як він одного разу, бувши напідпитку та прителіпавшись на корівний двір, відрекомендував себе, очевидно, гадаючи цим привернути до себе увагу красуні послушниці. Правда, піймав тоді доброго облизня монастирський донжуан. Проте хтось розпустив серед насельниць брудний наклеп про сумнівну поведінку послушниці Онисії. Це дало ігумені Магдалині привід поставити про неї питання на раді старійших. І так Онисія знов одержала аж шістсот поклонів.

Було вже напровесні. Якось увечері, впоравшись біля корів, Онисія спустилась до річки. Ще скрізь лежав почорнілий сніг, але бруньки на вербах уже набрякли і опушились. «Скоро-скоро піде й крига...» — подумала Онисія. Зайшла в альтанку. Хотілося їй побути на самоті і далі від очей монастирських святенниць, щоб подумати про своє майбутнє. Опустившись на лавку, вона втомлено дивилась просто себе. Над містом кружляли в присмерку з червоними та зеленкуватими лампочками літаки. Чути було гомін, гудки паровозів на вокзалі, бадьора пісня солдатів. «Життя! Живі люди там...— пекли Онисію жагучі думки. — А тут?.. Тут — твань, болото, тхне мертвечиною... Ой, тікати, тікати треба звідси... Але куди?..»

Онисія схилилася на руку. Заплющила очі і мов одерев'яніла вся. Та враз вухо вловило шарудіння: ламалися під чиїмись ногами сухі галузки. «Невже кривов'язий келейник?!» Схопилась на ноги. Поглянула в бік стежки на узгір'я. І завмерла. «Архієрей!..» Потім кинулась за альтанку. Та Діонісій нагледів її.

— А зажди, зажди!.. — вигукнув. — Це так архіпастиря зустрічаєш?

Він швидко наближався до альтанки, і Онисія зупинилась украй розгублена. В голові гуло, а серце — як не вискочить з грудей. Тим часом архієрей уже зупинився поруч. На ньому, замість клобука, — чорний крислатий капелюх. В руках — звичайний ціпок.

— Що робиш тут, Онисіє?..

— Прибирала в альтанці... — що спало в голову, відповіла. Згорнувши навхрест, долонями вверх, руки, підійшла під благословення.

Діонісій перехрестив нахилену голову, а далі підвів за підборіддя і, милуючись її обличчям, сказав:

— Жаль, жаль, така краса та біля корів... Обов'язково накажу ігумені замінити тебе іншою послушницею. Тобі саме враз до моїх покоїв... — І він аж захлинувся.— Тобто, кажу, за економку, а то мій келейник заглядає часто в чарку... Як тобі там біля корів? Добре?..

Можливо, довго ще базікав би Діонісій, тримаючи Онисію за підборіддя, та раптом хтось близько кахикнув. Тоді він квапливо відхопив руку і почав удруге хрестити Онисію. Але вона, обурена з того, що патякав архієрей, зрозумівши, куди він гне, рудий зальотник, рвучко подалась стежкою на взгір'я. Та несподівано зіткнулась з іподияконом — келейником архієрейським, що вийшов, мов привид, з-за осокора.

— Еге-е... — злісно прошипів він. — Розумію гордування твоє. Поздоровляю з успіхом!.. Самого владику загнуздала! Ловко!..

— Дурень...— кинула Онисія і, не оглядаючись, швидко-швидко пішла до монастиря.

А іподиякон, отетерівши від такої образи, стояв і тільки пересмикував плечима та крутив головою, наче його вкусила невідома комаха серед присмерку передвесняного вечора. «Оце так, Хомо! — нарешті стямившись, проказав.— Спаплюжила капосна послушниця духовний сан твій. Але зажди-зажди, вельзевулова дщерь...»

І він посварився кулаком услід Онисії. А далі, начеб нічого й не трапилося, посунув до альтанки, де Діонісій, заклавши за спину руки та задерши голову, ходив навколо споруди, нібито цікавився — чи не потребує ремонту альтанка...

— Ваше преосвященство, — стримуючи лють, проказав Хома.— Я за вами. Шукав, шукав... Матушка ігуменя запрошує на вечерю до себе...

— Добро! Добро!..— буркнув архієрей.

Іподиякон Хома поводився підкреслено чемно. А тим часом думав: «Гай-гай, святенник! Ну, я ж тобі покажу. Іч, теж у гречку скакає! А я ламаю голову: і чого б то Онисії гонорувати? Чого цуратися мене? Аж воно он що!..» Підхопивши потім Діонісія під руку, він повів його теж на взгір'я, куди пішла Онисія.

Тим часом Онисія, повернувшись на корівний двір і давши худобі корму на ніч, присіла біля дверей сарая і задумалась. «Для чого мені вся ця рахуба здалася? — досадувала.— Чи не повернутись-таки мені додому, до мирського життя? Працювала б собі в колгоспі, може, й на ударницю вийшла б, а то й нагороду одержала б... А тут? Що я тут бачу? Потурання Магдалини? Залицяння кривов'язого Хоми та слинявого Діонісія? А пропади вони пропадом! Бридкі бахурі...»

І чим більше думала Онисія про своє становище і про монастирське життя — оголене, без містичних прикрас і всякої мішури,— тим твердіш ставала її рішучість покинути монастир. «Так, піду звідціля. Тут на кожному кроці панує нерівність. Є вищі і нижчі ранги. Тут повне рабство не лише для душі, але й для тіла. Одні роблять, роблять до знемоги, а інші командують та відлежуються на перинах. Тут одні їдять, п'ють солодко, мало не луснуть, а інші скніють, перебиваються з квасу на воду, на шматок цвілого сухаря, бо це, мовляв, веде до спасіння, так богу вгодно. Ігуменя і всі вищі від послушниці рангом матушки та сестри повчають: «Терпи, терпи, знищуй у собі плотські похоті та блудливі помисли...» А що ж самі роблять? Магдалина! Діонісій!..» Довго-довго сиділа Онисія в сараї, де сонно ремигали монастирські корови. Думала-передумувала все про те, що сталося з нею, на що перевелася вона. Дівчина кляла ту хвилину, коли згодилась стати монашкою. А трапилося це ось як. Тяжко переживала Онисія своє горе: загинув на фронті її наречений Данько. Саме в цей час в село нагодилася ігуменя Параскева. Вона стала настирливо умовляти племінницю піти в монастир. Тільки там, мовляв, можна розвіяти свою житейську тугу і залишитись вірною пам'яті близької людини. Піддалась тоді Онисія улесливим умовлянням тітки і тепер розкаювалась у своїй помилці.

«Ой дурна ж, дурна була я...— вголос проказала Онисія та аж схопилась на ноги.— Тьху ти! Бач, «Христова наречена»... А бодай вам...» І не доказала: вона побачила в освітленні електричного ліхтаря серед двору, як Магда-

лина випроваджала з своїх покоїв Діонісія. А в житлових корпусах уже не світилося, бо всі насельниці зачинялися по келіях об одинадцятій, а зараз, мабуть, чи не перша година ночі. «Жирують! — зірвалося з уст Онисії.— Божі дурисвіти...»

Невдовзі на річці рушила крига. Біля альтанки, нанизу, стояли архієрей Діонісій та ігуменя Магдалина. Вони вийшли сюди розважитись виглядом повені. Весняний пригрів і відродження природи явно впливали на них.

А повінь цього року справді була незвичайна. Такий розлив, мабуть, трапляється один раз у десятки років. Все пониззя затопило водою. Крига, підриваючи все на своєму шляху, з тріском і гуркотом, ламаючись на безліч шматків і брил, грізною силою сунула повз береги на південь. А сонце вже припікало, і вгорі, в густій синяві неба, кришталевим передзвоном тішив вухо людини безугавний спів пташок. Велично і приємно в природі! Хороше надворі! І яка ж сила може затримати живу істоту в приміщенні, в норі чи деінде?..

Майже всі насельниці монастиря теж вийшли з пропахлих ладаном та свічками келій на сонце, на повітря, залишивши на якусь хвилину свої послухи, щоб помилуватись хоча звідси, від монастирських споруд на узгір'ї, чудовим весняним розливом. Але, забачивши ігуменю та архієрея, всі кинулися прожогом по своїх місцях. Тільки послушниця з корівного двору — Онисія — демонстративно залишилась на місці. Вона ніби не помічала наближення духовного начальства. Стояла — виструнчена, вродлива, приклавши козирком праву руку до очей. Дивилась туди, на пониззя, на широкий простір, на розлив весняної повені, що підступилася до самого міста. На тлі білих стін монастирських освітлена сонцем постать її в чорному вбранні здавалася мистецьким витвором. Забачивши такою Онисію, архієрей аж зупинився в захопленні...

— Зверніть... Зверніть увагу, матушко Магдалино...— розставивши руки, щоб затримати ігуменю, збуджено казав Діонісій. — Адже це Онисія, колишня келейниця покійниці Параскеви, справді — окраса та гордість усього монастиря. І чому б не взяти нам її до себе?

— Гріховні помисли у вас, владико...— нервово заперечила ігуменя, оглянувшись, чи не чує Хома.— Розбещене дівчисько, а не послушниця...

А Хома в цю мить, хоча б стрельнув хто над його вухом, не почув би. Він стояв біля стовбура ясенчука, обхопивши його руками, мов живу істоту, і сльозаві очі його, здавалось, ось-ось вилізуть з орбіт. Забувши про все й про всіх навколо, він шепотів: — Вража ти, Онисіє! Зведеш... Ой зведеш мене з глузду...

— Та ти чого витріщив там баньки?..— гримнула роздратовано Магдалина.— Розпутницю уздрів?..— І потім до архієрея:— Прошу благословення... Я не можу довше терпіти її в монастирі.

Застуканий зненацька Діонісій розгубився. Закліпав очима. Та Магдалина вже гукала до Онисії:

— Це так послух виконуєш? Байдикуєш? Чого стовбичиш тут? Геть! Геть до свого місця!..

І аж рвонулась наперед ігуменя. Однак схаменулась: бо ж не одна тут. Почала хреститись.

— Пом'яни мя, господи, во царствії твоїм...— шепотіла, перебираючи чотки.

Онисія тоді, начеб тільки зараз побачила начальство, спроквола повернулась спиною і, не опускаючи голови, як належало смиренниці, повільно рушила до корівного двору. Мовляв, начхати мені на вас...

Увечері, перед тим, як іти на спочинок, у просторій келії ігумені зібралась рада старійших. Ігуменя Магдалина, проказавши коротку молитву, промовила:

— Чує совість моя голос божий, щоб жодної хвилини більше не терпіли ми в своєму середовищі паскудницю Онисію — цю спокусницю роду людського. Ви ж тільки уявіть собі: очі її блудливі — повні гріховної похоті, безсоромні, брехливі! Хіба ж не вона спокушає келейника його преосвященства Хому? І...,— Ігуменя зачала розмашисто хреститись, а далі до шепоту понизила голос...— У мене язик не повертається вимовити...— захитала головою, стисла руки на грудях, відчайдушно зойкнула: — Ой матушки, сором який!..

— За... за... завагітніла?! — пропищала з кутка на канапі зморщена, ніби суха груша, з довгим гачкуватим носом і запалим ротом схимомонахиня Євлампія.— О боже, боже!..

Трахомні очі її закліпали, і вона, знесилившись, сповзла з кушетки на підлогу та й почала битись в істериці.

— Святий боже, святий крепкий...—загомоніли присутні, крім ігумені, і кинулися на допомогу монастирській крикливиці.

А ігуменя, піднявшись із стільця, продовжувала:

— Так-так, хрестолюбні сестри мої, помітна вже вагітність її, помітна...

— Геть, геть негідницю!..— в лютій злобливості загорлали старушенції, несамовито хрестячись та стукаючись лобами об підлогу.

Тим часом схимниця вже отямилася. Вона підвелася, знов усілась на кушетці, бурмотіла прокльони на адресу Онисії.

Довго потім святенниці радилися, як негайно усунути з монастиря велику грішницю, що так осоромила святе, непорочне життя насельниць обителі. Нарешті покликали саму винуватицю — Онисію. І як тільки вона зайшла, старушенції кинулися до неї з кулаками. Та ігуменя спинила їх.

— Облиште! — владно вигукнула вона.— Хай сама розповість, з ким грішила.

— Так он що!..— з обуренням мовила Онисія.— Плямувати мене?! Будьте ж ви прокляті...— І миттю кинулася назад, за двері, та мерщій замкнулась потім у своїй келії.

А ігуменя та всі учасниці нічної наради шаленіли, мов очумілі, в нестямній люті. Проте Онисія вже цього не бачила і не чула. Вона готувалася в дорогу. І навіть згодом, коли відчайдушно застукали в її двері, щоб виходила надвір, мовляв, тачанка напоготові до від'їзду,— вона не повірила цьому, бо певна була, що брехня, і навіть не озвалася. Тільки коли вже зійшло сонце, Онисія відімкнулась і з клунком у руках вийшла надвір. Скрізь було пусто, жодної монастирської насельниці, навіть сторожуючі поховалися, щоб не бачити, як «велика грішниця» покидає святу обитель. Лише схимниця Євлампія, мов привид, стовбичила у дверях своєї келії і стежила за грішницею. Онисія презирливо глянула на неї, плюнула і пішла поволі з двору. Услід світило їй вранішнє сонце, і десь високо-високо вгорі виспівували жайворонки.

За ворітьми дівчина скинула на плечі клунок з речами і, не оглядаючись, рішуче попрямувала до міста.

Зміст

ПОВЕРЖЕННЫЕ ИДОЛЫ

Сборник произведений антирелигиозного направления

(На украинском языке)

Видавництво «Дніпро», Київ, Володимирська, 42.

Редактор *Р. К. Каруцяк*
Художник *А. П. Коробейников*
Художній редактор *С. П. Савицький*
Технічний редактор *Б. С. Куйбіда*
Коректори *А. В. Кудрявцева, Л. Г. Лященко*

Виготовлено на Харківській книжковій фабриці ім. М. В. Фрунзе республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига», Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

БФ 38115. Здано на виробництво 9.IX 1974 р. Підписано до друку 4.XII 1974 р. Папір № 3. Формат $84 \times 108^1/_{32}$. Фізичн. друк. арк. 12. Умовн. друк. арк. 20,16. Обліково-видавн. арк. 19,750. Ціна 81 коп. Замовл. № 4-386. Тираж 65 000.